แนวความคิดและการออกแบบการประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธาน
สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
กรณีศึกษา : พระวิหารหลวงวัดโสมนัสราชวรวิหารและวัดมกุฎกษัตริยารามราชวรวิหาร

นายณัฐพงษ์ นันฑบุญ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
Chulalongkorn University

บทคัดย่อและแฟ้มข้อมูลฉบับเต็มของวิทยานิพนธ์ตั้งแต่ปีการศึกษา 2554 ที่ให้บริการในคลังปัญญาจุฬาฯ (CUIR)
เป็นแฟ้มข้อมูลของนิสิตเจ้าของวิทยานิพนธ์ ที่ส่งผ่านทางบัณฑิตวิทยาลัย
The abstract and full text of theses from the academic year 2011 in Chulalongkorn University Intellectual Repository (CUIR)
are the thesis authors' files submitted through the University Graduate School.

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาสถาปัตยกรรม ภาควิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ปีการศึกษา 2559
ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

CONCEPTS AND DESIGN OF THE ENSHRINEMENT OF PRESIDING BUDDHA IMAGE DURING THE REIGN OF KING RAMA IV
: CASE STUDIES OF THE MAIN VIHARA OF WAT SOMANAS RAJAVARAVIHARA AND WAT MAKUTKASATRIYARAM RAJAVARAVIHARA

Mr. Natthapong Nanthaboon

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
Chulalongkorn University

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Master of Architecture Program in Architecture
Department of Architecture
Faculty of Architecture
Chulalongkorn University
Academic Year 2016

Copyright of Chulalongkorn University

หัวข้อวิทยานิพนธ์	แนวความคิดและการออกแบบการประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กรณีศึกษา : พระวิหารหลวงวัดโสมนัสราชวรวิหารและวัดมกุฎกษัตริยารามราชวรวิหาร
โดย	นายณัฐพงษ์ นันฑบุญ
สาขาวิชา	สถาปัตยกรรม
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก	อาจารย์ ดร. ภัทร์ สีอัมพรโรจน์

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้นับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญามหาบัณฑิต

.....คณบดีคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
(รองศาสตราจารย์ ดร. ปิ่นรัชฎ์ กาญจนัษฐิติ)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.....ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร. ปิ่นรัชฎ์ กาญจนัษฐิติ)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก
(อาจารย์ ดร. ภัทร์ สีอัมพรโรจน์)

.....กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. วาริชา วงศ์พยัต)

.....กรรมการภายนอกมหาวิทยาลัย
(รองศาสตราจารย์ สมคิด จิระทัศนกุล)

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
Chulalongkorn University

ณัฐพงษ์ นันฑบุญ : แนวความคิดและการออกแบบการประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กรณีศึกษา : พระวิหารหลวงวัดโสมนัสราชวรวิหารและวัดมกุฏกษัตริยารามราชวรวิหาร (CONCEPTS AND DESIGN OF THE ENSHRINEMENT OF PRESIDING BUDDHA IMAGE DURING THE REIGN OF KING RAMA IV : CASE STUDIES OF THE MAIN VIHARA OF WAT SOMANAS RAJAVARAVIHARA AND WAT MAKUTKASATRIYARAM RAJAVARAVIHARA) อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก: อ. ดร. ภัทร์ สีอัมพรโรจน์, 167 หน้า.

การศึกษาแนวความคิดและการออกแบบการประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กรณีศึกษา : พระวิหารหลวงวัดโสมนัสราชวรวิหารและวัดมกุฏกษัตริยารามราชวรวิหารนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาในเชิงแนวความคิดและการออกแบบการประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานในพระวิหารหลวงสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยทำการเลือกกรณีศึกษาจากพระวิหารหลวงที่มีการประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานที่มีพุทธลักษณะตามการค้นคว้าของผู้นำคณะธรรมยุติกนิกายและพระบรมราชวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งปรากฏในพระอารามที่ทรงสถาปนาขึ้นใหม่จำนวน 2 แห่ง ในจำนวน 5 พระอารามในเขตกรุงเทพฯ ได้แก่ พระวิหารหลวงวัดโสมนัสราชวรวิหารและวัดมกุฏกษัตริยารามราชวรวิหาร เพื่อให้เกิดความเข้าใจถึงความสัมพันธ์ของแนวความคิดและการออกแบบในเชิงรูปธรรมและนามธรรม ตลอดจนการแทนค่าเนื้อหาทางพระพุทธศาสนาที่สอดคล้องกับพระพุทธปฏิมาประธานและสามารถนำผลการศึกษาไปประยุกต์ใช้เป็นแนวทางในการออกแบบสถาปัตยกรรมไทยพุทธศาสนาที่มีการประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานที่มีขนาดเล็ก โดยสามารถเชื่อมโยงส่วนเนื้อหาและรูปแบบทางสถาปัตยกรรมได้อย่างลึกซึ้งและมีเอกภาพ

การศึกษาในครั้งนี้ สามารถจำแนกวิธีการศึกษาออกเป็น 2 ลักษณะ ได้แก่ การศึกษาในเชิงแนวความคิดและในเชิงการออกแบบการประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานในพระวิหารหลวงของพระอารามกรณีศึกษาทั้ง 2 แห่ง โดยการศึกษาในเชิงแนวความคิด เป็นการค้นคว้าในภาคเอกสารที่เกี่ยวข้องกับแนวความคิดของคณะธรรมยุติกนิกายที่มีผลต่อศิลปสถาปัตยกรรมและพระพุทธปฏิมา ส่วนในเชิงการออกแบบนั้น เนื่องจากลักษณะทางกายภาพของการประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานในพระวิหารหลวงของพระอารามกรณีศึกษาทั้ง 2 แห่ง ประดิษฐานอยู่ในบุษบกและสถาปัตยกรรมไทยอีกชั้นหนึ่ง จึงเป็นการศึกษาถึงกระบวนการออกแบบสัดส่วนสถาปัตยกรรมเครื่องยอดทรงจอมแหประเภทบุษบกและสัดส่วนสถาปัตยกรรมไทย แล้วจึงนำองค์ความรู้ทั้ง 2 ลักษณะ มาวิเคราะห์ถึงแนวความคิดที่นำไปสู่การออกแบบศิลปสถาปัตยกรรมที่มีความสัมพันธ์กับพระพุทธปฏิมาประธานในพระวิหารหลวงของพระอารามกรณีศึกษาทั้ง 2 แห่ง

ผลการศึกษาพบว่า จากการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาคณะธรรมยุติกนิกาย ซึ่งมีแนวความคิดในการยึดหลักการจากพระไตรปิฎกและการพิจารณาด้วยเหตุผลและปัญญา มุ่งให้พุทธบริษัทเห็นประโยชน์ที่แท้จริงของการนับถือพระพุทธศาสนา ทำให้วัตรปฏิบัติของพระภิกษุสงฆ์มีความเคร่งครัดกว่าแต่ก่อนและแนวความคิดดังกล่าวได้ส่งผลโดยตรงกับศิลปสถาปัตยกรรมตลอดจนพระพุทธปฏิมาประธานในพระวิหารหลวงพระอารามกรณีศึกษา จึงปรากฏการออกแบบเพื่อรองรับรูปลักษณ์ใหม่ของพระพุทธปฏิมาประธานและยังตอบสนองต่อแนวความคิดของคณะธรรมยุติกนิกายดังนี้

1.จากการพิจารณาความหมายของพุทธรัตนะในพระรัตนตรัย พระพุทธเจ้าต้องมีขนาดพระวรกายไม่ต่างจากมนุษย์สามัญแต่ทรงมีปัญญา ดังนั้น พระพุทธปฏิมาประธานซึ่งเป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้าต้องมีขนาดใกล้เคียงกับมนุษย์

2.จากข้อจำกัดเรื่องขนาดพระพุทธปฏิมาประธานจึงแก้ไขด้วยการประดิษฐานในบุษบก เพื่อสร้างความสัมพันธ์ในเชิงความหมายและความสัมพันธ์ในเชิงกระบวนการออกแบบพระวิหารหลวงในพระอารามกรณีศึกษา

ภาควิชา สถาปัตยกรรมศาสตร์ ลายมือชื่อนิสิต .....

สาขาวิชา สถาปัตยกรรม ลายมือชื่อ อ.ที่ปรึกษาหลัก .....

ปีการศึกษา 2559

5973347025 : MAJOR ARCHITECTURE
KEYWORDS: PRESIDING BUDDHA IMAGE, MAIN VIHARA, WAT SOMANAS RAJAVARAVIHARA, WAT MAKUTKASATRIYARAM RAJAVARAVIHARA, DHAMMAYUTTIKANIKAYA

NATTHAPONG NANTHABOON: CONCEPTS AND DESIGN OF THE ENSHRINEMENT OF PRESIDING BUDDHA IMAGE DURING THE REIGN OF KING RAMA IV : CASE STUDIES OF THE MAIN VIHARA OF WAT SOMANAS RAJAVARAVIHARA AND WAT MAKUTKASATRIYARAM RAJAVARAVIHARA. ADVISOR: PAT SEEUMPORNROJ, Ph.D., 167 pp.

The research aims to study the concepts and design in the enshrinement of presiding Buddha image during the reign of King Rama IV through an investigation of selected Main Viharas. The case studies were chosen based on the characteristics of enshrining presiding Buddha image as of Dhammayuttikanikaya leader's studies and royal consideration of King Rama IV. Out of five newly established monasteries within Bangkok in the reign of King Rama IV, two were identified, namely, Wat Somanas Rajavaravihara and Wat Makutkasatriyaram Rajavaravihara, to study the relations between concept and design both in tangible and abstract dimensions, along with the depiction of Buddhist concept in accordance to presiding Buddha image. Findings in this study can be applied as guidelines in designing Thai Buddhist architecture with enshrinement of smaller presiding Buddha image to establish stronger and more unified links between its Buddhist content and architectural style.

There are two methods of study in this research. For conceptual study, a documentary research is employed to study the influence of Dhammayuttikanikaya concepts on the arts and architectural style of Buddha image. For enshrinement design study, as the presiding Buddha images in both case studies are found enshrining on a Busabok within another layer of traditional architectural element, it is thus important to study the design process for the architectural proportions of Chom Hae-shaped spire Budsabok and that of traditional Thai architecture, as well. Findings from both study methods will then be incorporated in the conceptual analysis to identify the architectural links of presiding Buddha image's enshrinement in both cases.

The findings indicate that King Rama IV's establishment of Dhammayuttikanikaya, an order strongly adhered to the principles of the Tripitaka and rational and intellectual considerations to promote positive impact of Buddhism among believers, has clearly led to stricter and more disciplined Sangha practice. The concept was proven to have direct influence on Buddhist arts and architecture as well as the style of presiding Buddha image for Main Vihara found in both cases. As a result, changes were made to accommodate the new design of presiding Buddha image in correspondence to the principles of Dhammayut order as follows:

1. From the study of Buddharatana (Buddha Gem) definition in Ratanattaya (the Triple Gem), the Buddha should bear physical body size of no difference from ordinary human beings, while bearing great wisdom. Therefore, the size of the presiding Buddha image, the physical representation of the Buddha, should resemble that of human beings.

2. Due to aforesaid restrictions in terms of size, the presiding Buddha image was then redesigned to enshrine on a Busabok (a small elaborated pavilion throne) to establish symbolic and meaningful relationship in the overall design process of the Main Vihara in both cases.

Department: Architecture
Field of Study: Architecture
Academic Year: 2016

Student's Signature .....
Advisor's Signature .....

กิตติกรรมประกาศ

สำนึกในพระมหากรุณาธิคุณพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงสร้างหิตประโยชน์แก่พุทธสถาปัตยกรรม

กราบขอบพระคุณ ดร.ภัทร์ สีอัมพรโรจน์ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก ผู้ช่วยศาตราจารย์ประชา แสงสายัณห์ และผู้ช่วยศาตราจารย์พงศกร ยิ้มสวัสดิ์ อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม ตลอดจนกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ทุกท่าน ซึ่งได้กรุณาให้คำแนะนำและข้อคิดเห็นต่าง ๆ อันเป็นประโยชน์อย่างยิ่งในการทำวิทยานิพนธ์ อีกทั้งยังช่วยแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นระหว่างการดำเนินงานอีกด้วย ทำให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

ขอขอบพระคุณผู้ช่วยศาตราจารย์นภัส ขวัญเมือง ที่กรุณาให้ความอนุคราะห์ข้อมูลด้านสถาปัตยกรรมไทย

ขอขอบคุณทุนอุดหนุนการศึกษาสำหรับนิสิตระดับปริญญาเอกและปริญญาโท ที่เข้าศึกษาในสาขาวิชาที่เกี่ยวข้องกับความเป็นไทย (Graduate Students in Thainess-related Programs) บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
Chulalongkorn University

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย ..... ง

บทคัดย่อภาษาอังกฤษ ..... จ

กิตติกรรมประกาศ ..... ฉ

สารบัญ ..... ช

สารบัญตาราง ..... ฎ

สารบัญรูปภาพ ..... ฐ

บทที่ 1 บทนำ 1

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญ 1

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา 3

1.3 สมมติฐานการของการศึกษา 3

1.4 ขอบเขตของการศึกษา 3

1.5.ระเบียบวิธีการศึกษา 4

1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการศึกษา 4

1.7 นิยามศัพท์ในการศึกษา 5

1.8 ข้อตกลงเบื้องต้น 6

บทที่ 2 ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง 7

2.1 สถานภาพการศึกษาความสัมพันธ์ของสัดส่วนในสถาปัตยกรรมไทย 7

2.1.1 การศึกษาความสัมพันธ์ของสัดส่วนเครื่องยอดทรงจอมแหประเภท บุษบก – มณฑป 7

2.1.2 การศึกษาความสัมพันธ์ของสัดส่วนอาคารสถาปัตยกรรมไทย 15

2.2 สถานภาพการศึกษางานพุทธศิลป์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 21

2.2.1 สถาปัตยกรรม 21

2.2.2 ประติมากรรม 24

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

หน้า

2.2.3 จิตรกรรม....26
บทที่ 3 พระพุทธปฏิมาตามแนวความคิดคณะธรรมยุติกนิกาย....33
3.1 พระพุทธศาสนาก่อนการสถาปนาคณะธรรมยุติกนิกาย....33
3.1.1 การฟื้นฟูด้านกายภาพ....34
การสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์พระอาราม....34
3.1.2 การฟื้นฟูองค์กรทางศาสนา....36
การฟื้นฟูพระไตรปิฎก....36
การฟื้นฟูสถาบันสงฆ์....37
3.2 มูลเหตุการสถาปนาคณะธรรมยุติกนิกายและแนวความคิดแบบคณะธรรมยุติกนิกาย....40
3.3 พระอารามคณะธรรมยุติกนิกายที่สถาปนาโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว..44
3.4 พระพุทธปฏิมาประธานในพระอารามที่สถาปนาโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว....49
3.5 พระพุทธปฏิมาประธานแบบพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว....50
บทที่ 4 กรณีศึกษา พระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหารและวัดมกุฏกษัตริยาราม....64
4.1 พระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร....64
4.1.1 ประวัติพระอาราม....64
4.1.2 แผนผังพระอาราม....64
4.1.3 ตำแหน่งในเขตพุทธาวาส....65
4.1.4 ผังพื้นพระวิหารหลวง....67
4.1.5 สถาปัตยกรรมพระวิหารหลวง....67
4.1.5.1 รูปทรงหลังคา....67
4.1.5.2 เครื่องลำยอง....67
4.1.5.3 หน้าบัน....68

หน้า

4.1.5.4 เสาอาคาร 68
4.1.5.5 ประตู-หน้าต่าง 69
4.1.5.6 ฐานอาคาร 70
4.1.5.7 บันได 70
4.1.6 สถาปัตยกรรมภายในพระวิหารหลวง....71
4.1.6.1 พระพุทธปฏิมาประธาน....71
4.1.6.2 บุษบกประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธาน 71
4.1.6.3 จิตรกรรม 73
4.1.6.4 ฝ้าเพดาน 77
4.2 พระวิหารหลวงวัดมกุฎกษัตริยาราม....78
4.2.1 ประวัติพระอาราม 78
4.2.2 แผนผังพระอาราม 79
4.2.3 ตำแหน่งพระวิหารหลวงในเขตพุทธาวาส....80
4.2.4 ผังพื้นพระวิหารหลวง 81
4.2.5 สถาปัตยกรรมพระวิหารหลวง 82
4.2.5.1 รูปทรงหลังคา....82
4.2.5.2 เครื่องลำยอง 82
4.2.5.3 หน้าบัน 83
4.2.5.4 เสาอาคาร 83
4.2.5.5 ประตู-หน้าต่าง 84
4.2.5.6 ฐานอาคาร 85
4.2.5.7 บันได 85
4.2.6 สถาปัตยกรรมภายในพระวิหารหลวง....86

4.2.6.1 พระพุทธปฏิมาประธาน....86

4.2.6.2 บุษบกประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธาน....86

4.2.6.3 จิตรกรรม....88

4.2.6.4 ฝ้าเพดาน....93

บทที่ 5 แนวความคิดและการออกแบบการประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธาน พระวิหารหลวง วัดโสมนัสวิหารและวัดมกุฏกษัตริยาราม....99

5.1 “พระรัตนตรัย” ความเข้าใจขั้นแรกของการนับถือพระพุทธศาสนา....99

5.2 “พุทธรัตนะ”ตามมโนทัศน์ของคณะธรรมยุติกนิกายสู่พระพุทธปฏิมาประธานวัดโสมนัสวิหารและวัดมกุฏกษัตริยารามในฐานะตัวแทนของพระพุทธเจ้าตามหนังสือ “สุคตวิทัตถิวิธาน”....101

5.3 นัยยะการแสดงปางของพระพุทธปฏิมาประธาน....104

5.3.1 การแสดงปางมารวิชัย พระพุทธโสมนัสวัฒนานาถบรมบพิตร....105

5.3.2 การแสดงปางสมาธิ พระพุทธวชิรมงกุฎ....110

5.4 พระพุทธปฏิมาประธานกับบทบาทภาพฉายของ “พระสถูป (เจดีย์)”....114

5.5 การประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานใน “บุษบก” พระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหารและวัดมกุฏกษัตริยาราม....118

5.5.1 ความหมายของการประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานในบุษบก....119

5.5.1.1 เพื่อรักษาคติไตรภูมิ....120

5.5.1.1.1 การให้มนุษย์นั้นเกรงกลัวต่อผลของการกระทำบาป....120

5.5.1.1.2 การอธิบายตำแหน่งและสถานภาพของมนุษย์ในจักรวาล....121

5.5.1.2 เพื่อแสดงความหมายของคันธกุฎีของพระพุทธเจ้า....123

5.5.2 คุณลักษณะทางกายภาพของบุษบกกับการประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธาน 125

5.5.2.1 บุษบกที่มีลักษณะทางกายภาพที่แตกต่างจากพระอารามกรณีศึกษา....126

5.5.2.2 บุษบกในพระอารามกรณีศึกษา....129

Chulalongkorn University

5.6 การประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานในบุษบก ปัจจัยสำคัญของกระบวนการออกแบบสัดส่วนพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหารและวัดมกุฏกษัตริยาราม 135

5.6.1 สัดส่วนพระพุทธปฏิมาประธานกับการออกแบบสัดส่วนบุษบกในพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหารและวัดมกุฏกษัตริยาราม 138

5.6.1.1 สัดส่วนพระพุทธปฏิมากับการออกแบบสัดส่วนเรือนบุษบก 138

5.6.1.2 สัดส่วนเรือนบุษบกสู่การกำหนดสัดส่วนหลังคาบุษบก 140

5.6.2 สัดส่วนบุษบกประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานกับการออกแบบสัดส่วนพระวิหารหลวง 142

5.6.3 นัยยะของเสาร่วมในกับการออกแบบสัดส่วนพระวิหารหลวง 146

5.6.3.1 เสาร่วมในกับ “ลำดับ” และ “ระดับ” คุณธรรมของมนุษย์ใน “ฉฬาภิชาติยสูตร” 147

5.6.3.2 เสาร่วมในแทนความหมายของ “ฉัพพรรณรังสี” 149

5.6.4 กระบวนการออกแบบพระวิหารหลวงกับการผูกโยงความสำคัญของตำแหน่งของภาพจิตรกรรม 150

5.6.4.1 จิตรกรรมระหว่างช่องเปิด 150

5.6.4.2 จิตรกรรมเหนือช่องเปิด 150

5.6.4.3 จิตรกรรมบนเสาร่วมใน 151

5.6.4.4 ความสำคัญของตำแหน่งจิตรกรรมและผลกระทบต่อที่ว่างภายใน 151

5.7 ระดับการประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานกับการกำหนดตำแหน่งกำแพงแก้ว และซุ้มประตูเขตพุทธาวาส 151

บทที่ 6 157

สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ 157

รายการอ้างอิง 161

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์ 167

สารบัญตาราง

ตารางที่ 1 สถานภาพการศึกษางานพุทธศิลป์ สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 29

ตารางที่ 2 ตารางเปรียบเทียบพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหารและวัดมกุฏกษัตริยาราม.....94

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
Chulalongkorn University

สารบัญรูปภาพ

ภาพที่ 1 องค์ประกอบทางศิลปกรรมของบุษบก 9

ภาพที่ 2 ความสัมพันธ์ของสัดส่วนความกว้างต่อความสูงของส่วนเรือนและส่วนยอด (หลังคา) ของบุษบก..... 10

ภาพที่ 3 การกำหนดโครงหลักของส่วนยอดบุษบก-มณฑป โดยใช้เส้นจอมแหเป็นตัวสร้างความงามของรูปทรง โดยการกำหนดความกว้างและความสูง 1 ต่อ 2 หรือ 1 ต่อ 2 ½..... 12

ภาพที่ 4 ความสัมพันธ์ของสัดส่วนในโครงหลักรูปทรงจอมแหของยอดบุษบก-มณฑป 12

ภาพที่ 5 ความสัมพันธ์ของผังพื้น รูปด้าน และรูปตัดของอาคารเครื่องยอดทรงบุษบก กรณีพระเมรุมาศรัชกาลที่ 8..... 13

ภาพที่ 6 คุณลักษณะของรูปทรงบุษบ-มณฑปที่แตกต่างกันจากการแบ่งระยะในกระบวนการขึ้นทรงที่แตกต่างกัน 14

ภาพที่ 7 ความสัมพันธ์ของสัดส่วนความกว้างขื่อ (ฐานรูปสามเหลี่ยม) และดั้ง (ความสูงรูปสามเหลี่ยม) 15

ภาพที่ 8 การกำหนดสัดส่วนในสถาปัตยกรรมไทยเรือนเครื่องสับ โดย ฤทัย ใจจงรัก..... 17

ภาพที่ 9 การกำหนดโครงรูปหน้าจั่วด้วยการกำหนดองศาของหลังคาโดยอาศัยจุดเริ่มต้นจากแปหัวเสาในตำแหน่งที่แตกต่างกัน..... 18

ภาพที่ 10 โครงรูปของหน้าจั่วที่มีลักษณะแตกต่างกันเรียงจากต่ำไปสูง ได้แก่ ทรงยักษ์ ทรงพระ และทรงนาง..... 19

ภาพที่ 11 การใช้ระบบตารางแล้วเพิ่มส่วนหรือลดส่วน เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการศึกษาสัดส่วนของสถาปัตยกรรม 20

ภาพที่ 12 การใช้ระบบตารางในการศึกษาความสัมพันธ์ของสัดส่วนสถาปัตยกรรมวัดกวิศรารามราชวรวิหาร 21

ภาพที่ 13 พระบรมมหาราชวังและวัดพระศรีรัตนศาสดาราม (สมัยรัชกาลที่ 5) การสร้างพระบรมมหาราชวังและวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ให้มีความใกล้เคียงสมัยอยุธยาเป็นการสร้างขวัญกำลังใจแก่ประชาชนและการรวมรัฐ..... 34

ภาพที่ 14 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์พระอารามใกล้พระบรมมหารราชวัง คือวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม..... 35

ภาพที่ 15 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงสถาปนาพุทธสถานกลางเมืองคือ วัดสุทัศน์เทพวราราม..... 36

ภาพที่ 16 พระไตรปิฎกฉบับทองใหญ่สมัยรัชกาลที่ 1ประดิษฐานภายในพระมณฑป วัดพระศรีรัตนศาสดาราม..... 37

ภาพที่ 17 แผนผังพุทธาวาส กลุ่มพระอารามที่สถาปนาโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในเขตกรุงเทพฯ ที่ปรากฏพระวิหารในผังพุทธาวาส 47

ภาพที่ 18 แผนผังพระวิหาร กลุ่มพระอารามที่สถาปนาโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 47

ภาพที่ 19 รูปแบบสถาปัตยกรรมพระวิหาร กลุ่มพระอารามที่ทรงสถาปนาโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 48

ภาพที่ 20 พระพุทธปฏิมาประธานในพระวิหาร กลุ่มพระอารามที่ทรงสถาปนาโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 49

ภาพที่ 21 พระพุทธตรีโลกเชษฐ์ พระพุทธปฏิมาประธานพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม 52

ภาพที่ 22 พระพุทธปริตร หอศาสตราคม พระบรมหาราชวัง พระพุทธปฏิมาตามหนังสือ สุคตวิทัตถิวิธาน 52

ภาพที่ 23 พระสัมพุทธพรรณี พระพุทธปฏิมาองค์แรกในคณะธรรมยุติกนิกาย 54

ภาพที่ 24 พระพุทธปฏิมาศิลปะลังกา (ซ้าย) ถูกครอบอีกชั้นหนึ่งด้วยพระนิรันตราย เงินบริสุทธิ์ แสดงความสัมพันธ์ระหว่างสมณวงศ์จากลังกาและคณะธรรมยุติกนิกาย 55

ภาพที่ 25 พระพุทธปฏิมาแบบพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรียงตามเวลาการสร้าง 56

ภาพที่ 26 พระสัมพุทธพรรณี ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พ.ศ. 2373 57

ภาพที่ 27 พระพุทธปริตร หอศาสตราคมในพระบรมหาราชวัง พ.ศ. 2394 - 2411 58

ภาพที่ 28 พระสัมพุทธโสมนัสวัฒนานาถบรมบพิตร พระพุทธปฏิมาประธานพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร พ.ศ. 2494 – 2496? 59

ภาพที่ 29 พระนิรันตราย พ.ศ.2399 60

ภาพที่ 30 พระพุทธวชิรมงกุฎ พระพุทธปฏิมาประธานพระวิหารหลวง วัดมกุฏกษัตริยาราม พ.ศ. 2411 61

ภาพที่ 31 พระนิรันตรายซุ้มเรือนแก้ว พ.ศ. 2411 62

ภาพที่ 32 ภาพถ่ายทางอากาศวัดโสมนัสวิหารในปัจจุบัน 65

ภาพที่ 33 ผังบริเวณวัดโสมนัสวิหาร (ซ้าย) และผังพื้นพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร (ขวา) 66

ภาพที่ 34 ภาพถ่ายทางอากาศวัดโสมนัสวิหาร ในราวปี พ.ศ.2489 ของ Peter William - Hunt 66

ภาพที่ 35 รูปตั้งด้านหน้า (ซ้าย) รูปตั้งด้านข้าง (ขวา) พระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร 67

ภาพที่ 36 เครื่องลำยองและรายละเอียดหน้าบัน พระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร 68

ภาพที่ 37 รายละเอียดซุ้มและจิตรกรรมบานประตูพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร 69

ภาพที่ 38 รายละเอียดซุ้มและจิตรกรรมบานหน้าต่างพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร 69

ภาพที่ 39 รายละเอียดฐานอาคารและบันได พระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร....70
ภาพที่ 40 ภายในพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร....71
ภาพที่ 41 พระสัมพุทธโสมนัสวัฒนาวดีนาถบรมบพิตร พระพุทธปฏิมาประธานพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร....71
ภาพที่ 42 ลายเส้นบุษบกประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธาน พระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร....72
ภาพที่ 43 บุษบกประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธาน พระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร....72
ภาพที่ 44 รายละเอียดตำแหน่งจิตรกรรมระหว่างช่องเปิดพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร....74
ภาพที่ 45 รายละเอียดตำแหน่งจิตรกรรมเหนือช่องเปิดพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร....75
ภาพที่ 46 รายละเอียดจิตรกรรม บนเสาร่วมในพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร....76
ภาพที่ 47 รายละเอียดการประดับตกแต่งฝ้าเพดาน พระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร....77
ภาพที่ 48 ภาพถ่ายทางอากาศวัดมกุฎกษัตริยารามในปัจจุบัน....79
ภาพที่ 49 ผังบริเวณวัดมกุฎกษัตริยาราม (ซ้าย) และผังพื้นพระวิหารหลวงวัดมกุฎกษัตริยาราม (ขวา)....80
ภาพที่ 50 ภาพถ่ายทางอากาศวัดมกุฎกษัตริยาราม ราวปี พ.ศ.2489 ของ Peter William – Hunt....81
ภาพที่ 51 รูปตั้งด้านหน้า (ซ้าย) รูปตั้งด้านข้าง (ขวา) พระวิหารหลวงวัดมกุฎกษัตริยาราม....82
ภาพที่ 52 รายละเอียดหน้าบันและเครื่องลำยองพระวิหารหลวงวัดมกุฎกษัตริยาราม....83
ภาพที่ 53 รายละเอียดซุ้มและจิตรกรรมบานหน้าต่างพระวิหารหลวงวัดมกุฎกษัตริยาราม....84
ภาพที่ 54 รายละเอียดซุ้มและจิตรกรรมบานประตู....84
ภาพที่ 55 รายละเอียดฐานอาคารและบันไดพระวิหารหลวงวัดมกุฎกษัตริยาราม....85
ภาพที่ 56 ภายในพระวิหารหลวงวัดมกุฎกษัตริยาราม....86
ภาพที่ 57 พระพุทธวชิรมงกุฎ....86
ภาพที่ 58 บุษบกแบบชิดผนัง....87
ภาพที่ 59 รายละเอียดส่วนจารึกคาถาหัวใจพระอริยสัจ เบื้องหลังพระพุทธปฏิมาประธาน พระวิหารหลวงวัดมกุฎกษัตริยาราม....87
ภาพที่ 60 บุษบกประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธาน พระวิหารหลวงวัดมกุฎกษัตริยาราม....87
ภาพที่ 61 รายละเอียดตำแหน่งจิตรกรรมระหว่างช่องเปิดพระวิหารหลวงวัดมกุฎกษัตริยาราม....90
ภาพที่ 62 รายละเอียดตำแหน่งจิตรกรรมเหนือช่องเปิดพระวิหารหลวงวัดมกุฎกษัตริยาราม....91
ภาพที่ 63 รายละเอียดจิตรกรรมบนเสาร่วมในพระวิหารหลวงวัดมกุฎกษัตริยาราม....92

ภาพที่ 64 รายละเอียดการตกแต่งฝ้าเพดาน พระวิหารหลวงวัดมกุฎกษัตริยาราม....93

ภาพที่ 65 ภาพจิตรกรรมปริศนาธรรมในพระอุโบสถวัดบรมนิวาส โดยเปรียบเทียบพระพุทธเจ้าเป็นดอกบัวใหญ่ กลิ่นดอกบัวคือพระธรรม และผู้มาชมดอกบัวนั้นคือพระอริยเจ้า.... 100

ภาพที่ 66 การใช้สัดส่วนระหว่างความกว้างหน้าตักและความสูงของพระพุทธปฏิมา (ตัวเลขสีแดง) ที่ใกล้เคียงกันของพระพุทธปฏิมาประธานในพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร (บน) และวัดมกุฎกษัตริยาราม (ล่าง)..... 104

ภาพที่ 67 พระพุทธโสมนัสวัฒนานาถบรมบพิตรแสดงปางมารวิชัย (ซ้าย) พระพุทธวชิรมงกุฎแสดงปางสมาธิ (ขวา).... 105

ภาพที่ 68 ภาพจิตรกรรมเรื่องอินทราภิเษก บนผนังด้านสกัดตรงข้ามพระพุทธปฏิมาประธาน พระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร.... 106

ภาพที่ 69 ภาพจิตรกรรมลายรดน้ำเรื่องอินทราภิเษก ซึ่งเคยใช้กั้นมุขทางด้านทิศใต้พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท.... 106

ภาพที่ 70 ภาพจิตรกรรมลายรดน้ำเรื่องสัตตรัตนะสมบัติ 7 ประการ บานประตูกลางพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร.... 107

ภาพที่ 71 พระพุทธปฏิมาฉลองพระองค์สมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี.... 108

ภาพที่ 72 พระพุทธปฏิมาฉลองพระองค์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.... 108

ภาพที่ 73 ตำแหน่งจิตรกรรมและปฏิมากรรมที่เกี่ยวข้องกับคติจักรพรรดิราช พระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร.... 109

ภาพที่ 74 พระสัมพุทธพรรณี พระพุทธปฏิมาองค์แรกของคณะธรรมยุติกนิกาย.... 111

ภาพที่ 75 พระนิรันตราย.... 111

ภาพที่ 76 พระพุทธปฏิมาประจำพระชนมวารพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.... 111

ภาพที่ 77 พระพุทธสิหังคปฏิมากร พระพุทธปฏิมาประธาน พระวิหารหลวงวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม.... 111

ภาพที่ 78 พระราชสัญลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในตำแหน่งยอดซุ้มเรือนแก้ว..... 112

ภาพที่ 79 จารึกอักษรขอมบรรจงธัมมจักกัปปวัตนสูตรหลังบานประตูกลางพระวิหารหลวงวัดมกุฎกษัตริยาราม.... 112

ภาพที่ 80 ตำแหน่งจิตรกรรมที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาทางพระพุทธศาสนาที่แวดล้อมพระพุทธปฏิมาประธาน พระวิหารหลวงวัดมกุฎกษัตริยาราม.... 113

ภาพที่ 81 การเปิดโล่งของผนังด้านสกัด (ด้านสั้น) พระวิหารหลวงวัดพระปฐมเจดีย์ เพื่อเชื่อมต่อองค์พระปฐมเจดีย์และพระพุทธปฏิมากับที่ว่างภายในพระวิหารหลวง.... 115

ภาพที่ 82 การประดิษฐานพระพุทธปฏิมาร่วมกับพระสถูป (เจดีย์) ในวิหารเจดีย์ที่ถ้ำอะชันตา..... 116
ภาพที่ 83 การประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานร่วมกับคาถาหัวใจพระอริยสัจ พระวิหารหลวงวัดมกุฎกษัตริยาราม..... 116
ภาพที่ 84 การประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานร่วมกับคาถาพระปฏิจจสมุปบาท พระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร..... 116
ภาพที่ 85 แนวคิดการเชื่อมโยงระหว่างการประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานกับพระสถูป (เจดีย์) ของพระอารามกรณีศึกษา..... 117
ภาพที่ 86 ลักษณะการวางเนื้อหาเจดีย์ 4 ในผังพุทธาวาสวัดโสมนัสวิหาร..... 118
ภาพที่ 87 ผังพื้นแสดงการคลี่คลายของการออกแบบอาคารเครื่องยอดทรงจอมแหในลักษณะต่าง ๆ..... 119
ภาพที่ 88 พระที่นั่งบุษบกมาลามหาจักรพรรดิพิมานตัวอย่างอาคารเครื่องยอดทรงจอมแห ประเภทบุษบก 120
ภาพที่ 89 พระมณฑปในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ตัวอย่างอาคารเครื่องยอดทรงจอมแห ประเภทมณฑป. 120
ภาพที่ 90 การเขียนภาพจิตรกรรมไตรภูมิแบบไทยประเพณีในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม..... 121
ภาพที่ 91 ลายเส้นภาพจิตรกรรมไตรภูมิแบบไทยประเพณีในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม..... 121
ภาพที่ 92 ภาพจิตรกรรมดวงอาทิตย์ตามระบบสุริยจักรวาลแบบตะวันตก เบื้องหลังพระทศพลญาณ พระพุทธปฏิมาประธานพระอุโบสถวัดบรมนิวาส..... 122
ภาพที่ 93 จิตรกรรมฝาผนังพระวิหารหลวงวัดมกุฎกษัตริยารามแสดงเหตุการณ์อนาถบิณฑิกเศรษฐี..... 124
ภาพที่ 94 พระเจ้าล้านทอง พระวิหารหลวงวัด..... 124
ภาพที่ 95 พระอจน วัดศรีชุม จ.สุโขทัย..... 124
ภาพที่ 96 รูปแบบแผนผังบุษบกในกลุ่มพระอารามที่สถาปนาโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว .. 125
ภาพที่ 97 บุษบกประดิษฐานพระพุทธปฏิมาเสริม พระวิหารวัดปทุมวนาราม..... 127
ภาพที่ 98 จิตรกรรมเรื่องพระพุทธเจ้าในภัทรกัปป์เบื้องหลังพระพุทธปฏิมาเสริม..... 127
ภาพที่ 99 บุษบกประดิษฐานพระพุทธสิหังคปฏิมากร พระวิหารหลวงวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม..... 128
ภาพที่ 100 บุษบกผังพื้นสี่เหลี่ยมจตุรัสย่อมุมแบบชิดผนัง ประดิษฐานพระพุทธสิหังคปฏิมากร..... 128
ภาพที่ 101 การออกแบบบุษบกประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานเป็นแบบชิดผนังกับประโยชน์ด้านมุมมองในแนวแกนสำคัญ..... 130
ภาพที่ 102 ลักษณะบุษบกแผนผัง 3 ใน 4 ของรูปสี่เหลี่ยมจตุรัสย่อมุม พระวิหารหลวงวัดมกุฎกษัตริยาราม..... 131
ภาพที่ 103 ลักษณะบุษบกแผนผัง 3 ใน 4 ของรูปสี่เหลี่ยมจตุรัสย่อมุม พระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร..... 131

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
Chulalongkorn University

ภาพที่ 104 ซุ้มพระทวารทรงจอมแหพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท โดยส่วนยอดจะหลุดออกจากแนวผนัง..... 132

ภาพที่ 105 รูปด้านข้างบุษบกผังพื้น 3 ใน 4 ของรูปสี่เหลี่ยมจตุรัสย่อมุมในพระอารามกรณีศึกษาทั้ง 2 แห่ง 132

ภาพที่ 106 การออกแบบพื้นที่ในประธานพระวิหารหลวงที่สัมพันธ์กับพื้นที่ในพระอุโบสถ 133

ภาพที่ 107 เปรียบเทียบการตั้งบุษบกผังพื้นสี่เหลี่ยมจตุรัสย่อมุมและประดิษฐานในบุษบกผังพื้น 3 ใน 4 ของรูปสี่เหลี่ยมจตุรัสย่อมุม..... 134

ภาพที่ 108 องค์ประกอบ 3 ส่วนของบุษบกและสัดส่วนความกว้างของเรือนต่อความสูงของเรือน..... 136

ภาพที่ 109 ลักษณะบุษบกประดิษฐานพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร ที่ยืดส่วนกว้างของขนาดหน้าตัก และส่วนของสูงของฉัตร 137

ภาพที่ 110 ลักษณะบุษบกพระมหาพิชัยราชรถ เมื่อไม่ได้ประกอบพระราชพิธีส่วนเรือนจะมีความสูงมากเพราะต้องมีความเหมาะสมกับความกว้างและความสูงของพระโกศเมื่อประกอบพระราชพิธี 137

ภาพที่ 111 ภาพลายเส้นแสดงสัดส่วนความกว้างของหน้าตักพระพุทธปฏิมาประธานในพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร (ซ้าย) และพระวิหารหลวงวัดมกุฏกษัตริยาราม (ขวา)..... 139

ภาพที่ 112 ภาพลายเส้นแสดงสัดส่วนความกว้างต่อความสูงส่วนเรือนบุษบกประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานในพระวิหารหลวง วัดโสมนัสวิหาร (ซ้าย) และพระวิหารหลวงวัดมกุฏกษัตริยาราม (ขวา) 140

ภาพที่ 113 ภาพลายเส้นแสดงสัดส่วนความกว้างต่อความสูงส่วนยอดบุษบกประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานในพระวิหารหลวง วัดโสมนัสวิหาร (ซ้าย) และพระวิหารหลวงวัดมกุฏกษัตริยาราม (ขวา)..... 142

ภาพที่ 114 ภาพลายเส้นแสดงสัดส่วนความกว้างของของผนังด้านสกัดต่อความกว้างของเรือนบุษบกประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานในพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร (ซ้าย) และพระวิหารหลวงวัดมกุฏกษัตริยาราม (ขวา)..... 143

ภาพที่ 115 ภาพลายเส้นแสดงสัดส่วนความกว้างของของผนังด้านสกัดต่อความกว้างของเรือนบุษบกประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานในพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร (ซ้าย) และพระวิหารหลวงวัดมกุฏกษัตริยาราม (ขวา)..... 144

ภาพที่ 116 ภาพลายเส้นแสดงที่มาของสัดส่วนหน้าจั่วพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร (ซ้าย) และพระวิหารหลวงวัดมกุฏกษัตริยาราม (ขวา)..... 145

ภาพที่ 117 ภายในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร..... 147

ภาพที่ 118 ภายในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระบรมมหาราชวัง 147

ภาพที่ 119 การเรียงลำดับความสว่างด้วย “สี” ที่แตกต่างกัน เมื่อถอดเนื้อสี (Hue) ออก 148

ภาพที่ 120 ระดับการประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานกับการกำหนดตำแหน่งกำแพงแก้ว และซุ้มประตูเขตพุทธาวาส 152

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
Chulalongkorn University

ภาพที่ 121 มุมมองของพระพุทธปฏิมาประธานในกลุ่มพระอารามที่สถาปนาโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 152

ภาพที่ 122 ตัวอย่างการวางผังพื้นเขตพุทธาวาสของพระอารามในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ แสดงถึงการเข้าถึงที่ซับซ้อน 153

ภาพที่ 123 แผนภูมิแสดงขั้นตอนการศึกษาแนวความคิดและการออกแบบการประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธาน พระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหารและวัดมกุฏกษัตริยาราม แผ่นที่ 1 154

ภาพที่ 124 แผนภูมิแสดงขั้นตอนการศึกษาแนวความคิดและการออกแบบการประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธาน พระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหารและวัดมกุฏกษัตริยาราม แผ่นที่ 2 155

ภาพที่ 125 แผนภูมิแสดงขั้นตอนการศึกษาแนวความคิดและการออกแบบการประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธาน พระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหารและวัดมกุฏกษัตริยาราม แผ่นที่ 3 156

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
Chulalongkorn University

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญ

พุทธสถาปัตยกรรมไทยนับตั้งแต่อดีตจนปัจจุบัน มีการประดิษฐานสิ่งเคารพบูชาในลักษณะที่แตกต่างกันออกไป เช่น พระพุทธปฏิมา พระพุทธบาท พุทธเจดีย์ พระบรมสารีริกธาตุ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ล้วนแสดงออกถึงการระลึกถึงพระพุทธเจ้าเป็นสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในอาคารพระอุโบสถหรือพระวิหารมีการประดิษฐานพระพุทธปฏิมาเป็นประธานอยู่เสมอ ๆ เนื่องจากสามารถสื่อถึงภาพลักษณ์ของพระพุทธเจ้าได้ชัดเจน เข้าใจได้ง่ายของคนทั่วไป น้อมนำพุทธศาสนิกชนให้เข้าใกล้พระพุทธศาสนาได้มากยิ่งขึ้น ที่ว่างภายในพระอุโบสถหรือพระวิหารจึงไม่ใช่เพียงการมีรูปเคารพเป็นประธานของพื้นที่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น เนื้อหาที่แวดล้อมก็ล้วนมีความสำคัญช่วยส่งเสริมบทบาทของพระพุทธปฏิมาให้เด่นชัดยิ่งขึ้นตามบริบทที่เหมาะสม เช่น การเขียนภาพไตรภูมิเบื้องหลังพระพุทธปฏิมาประธานแสดงถึงโพธิบัลลังก์อันเป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้าเปรียบเสมือนศูนย์กลางจักรวาลตามคัมภีร์พุทธศาสนา เป็นต้น ดังนั้น การออกแบบสถาปัตยกรรมเพื่อประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานจึงเกิดจากกรอบความคิดหรือข้อจำกัดบางประการ ที่เป็นตัวกำหนดเนื้อหา รูปแบบ ของศิลปสถาปัตยกรรมเพื่อให้สามารถแสดงออกถึงความงามทั้งในแง่รูปธรรมและนามธรรม ซึ่งได้ปรากฏอย่างเด่นชัดในพระอุโบสถและพระวิหารในพระอารามที่สถาปนาโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จากการศึกษาเบื้องต้นพบว่า ในพระอารามที่ทรงสถาปนานั้นมีการเน้นความสำคัญพระวิหารมากกว่าพระอุโบสถ เพราะมีพระราชประสงค์ให้ใช้พระวิหารในกิจการพระศาสนาทั่วไป ส่วนอุโบสถนั้น สำหรับใช้ทำสังฆกรรมบางอย่าง เช่น ทำปาฏิโมกข์ เป็นต้น ฉะนั้นพระวิหารจึงมีขนาดใหญ่กว่าพระอุโบสถ[1]

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2394 - 2411) นับเป็นช่วงเวลาแห่งการเปลี่ยนผ่านของสังคมไทยในด้านการเมืองการปกครอง เพื่อให้รู้เท่าทันกับชาติมหาอำนาจที่แสวงหาประเทศอาณานิคมใหม่ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และสยามเองเป็นเป้าหมายสำคัญของเหล่าประเทศมหาอำนาจตะวันตกนั้น เช่น อังกฤษ ฝรั่งเศส เป็นต้น ดังนั้น ชนชั้นนำในสยามจึงจำเป็นต้องให้ความสนใจและเข้าใจในกับสถานการณ์ภายนอกประเทศและวิทยาการของชาติตะวันตกเพื่อปรับตัวให้สอดคล้องกับสถานการณ์ ไม่เว้นแม้แต่เรื่อง ศาสนา

พระพุทธศาสนาคณะธรรมยุติกนิกายนั้นเริ่มต้นขึ้นจากพระวชิรญาณภิกษุหรือต่อมาคือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีแนวทางแบบมนุษยนิยมและเหตุผลนิยม[2] โดยเน้นให้เกิด “ความ

---

[1] ทองสืบ ศุภะมาร์ค, ประวัติวัดมกุฏกษัตริยาราม พิมพ์เป็นที่ระลึกในโอกาส 100 ปี (พระนคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2511).

[2] ศรีสุพร ช่วงสกุล, "ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์ : กรณีศึกษาธรรมยุกติกนิกาย (พ.ศ.2368-2464)" (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530).

ถูกต้อง” ตามมาตรฐานของผู้นำธรรมยุติกนิกาย[3] เริ่มจากการทำความเข้าใจเรื่องพื้นฐานต่างๆ เช่น วัตรปฏิบัติของพระภิกษุสงฆ์และฆราวาส การให้ความหมายของการนับถือพระพุทธศาสนา การอธิบายความหมายของพระรัตนตรัย เป็นต้น โดยทั้งหมดถูกอธิบายด้วยหลักการ “เหตุผลและปัญญา” พิจารณาให้รอบคอบ โดยผู้นับถือศาสนานั้นต้องรู้ว่าศาสนามีประโยชน์ การนับถือพระพุทธศาสนาแบบธรรมยุติกนิกายจึงไม่ใช่การปฏิบัติสืบต่อกันมา สมดังความหมายของคำว่า ธรรมยุต คือ ผู้ประกอบด้วยธรรม ชอบด้วยธรรม หรือยุติด้วยธรรมของพระพุทธองค์[4]

จากแนวความคิดของคณะธรรมยุติกนิกายนี้ ย่อมมีผลกับการสร้างศาสนวัตถุในพระพุทธศาสนาด้วย เห็นได้จากการสร้างพระพุทธปฏิมาที่มีการคลี่คลายจากความอุดมคติสู่พระพุทธปฏิมากึ่งเหมือนจริง[5] คือ เหนือพระเศียรไม่มีพระเกตุมาลาหรือพระอุษณีษะ พระกรรณสั้น และมีการตกแต่งริ้วจีวรที่ดูเป็นธรรมชาติและที่สำคัญมี “ขนาด” ที่เล็กลงเมื่อเทียบกับพระพุทธปฏิมาประธานที่สร้างขึ้นในรัชกาลก่อนหน้า โดยผู้ศึกษาเรียกว่า “พระพุทธปฏิมาแบบพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” ซึ่งเป็นผลลัพธ์จากการค้นคว้าของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์หนึ่งในผู้ก่อตั้งคณะธรรมยุติกนิกาย เพราะทรงตรวจสอบถึง “ขนาด” พระวรกายของพระพุทธเจ้าในพระไตรปิฎกจนทำให้ทรงพระนิพนธ์หนังสือ “สุคตวิทัตถิวิธาน” ประกอบกับพระบรมราชวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงเห็นคล้อยไปในทางเดียวกัน ดังที่ปรากฏในคำกราบทูลของพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประดิษฐวรการถวายสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ความว่า *“...เคยได้ยินพระองค์เจ้าประดิถวรการเล่าให้ฟังว่า ทูลกระหม่อม (ร.4) ไม่โปรดจะให้มีพระเกตุมาลาด้วยพระอรรถาจารย์หรืออะไรอะธิบายไว้ว่า พระเกตุมาลานั้นเกิดขึ้นด้วยอำนาจทรงสมาธิอาจจะกลั้นหายใจลงจึงดันขึ้นเบื้องบนทำให้มีเกตุมาลา ทูลกระหม่อม (ร.4) ตรัสว่าหัวเป็นปุ่มก็ไปเข้าลักษณะบุรุษโทษ ไม่ควรแก่จะเป็นพุทธลักษณะเลย...”*

การมองว่าพระพุทธเจ้าทรงเป็นมนุษย์สามัญทั่วไปมีลักษณะรูปร่างไม่ต่างจากมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมมีผลโดยตรงกับลักษณะทางกายภาพของพระพุทธปฏิมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องขนาดของพระพุทธปฏิมา ดังนั้นเมื่อพระพุทธปฏิมาประธานมีขนาดเล็กลงเช่นนี้จึงเป็นจุดเริ่มต้นของการศึกษาว่าภายใต้ข้อจำกัดดังกล่าวผู้ออกแบบจะมีการแก้ไขปัญหานี้อย่างไรเพื่อให้สามารถแสดงออกถึงความงามทั้งในเชิงรูปธรรมและความถูกต้องในเชิงนามธรรมได้ เห็นได้จากพระพุทธปฏิมาประธานส่วนใหญ่ในพระอารามที่ทรงสถาปนาขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหารและวัดมกุฏกษัตริยารามมีการประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานในบุษบกซึ่งถือเป็นลักษณะเฉพาะของการประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

นอกจากนี้การอธิบายว่าพระพุทธเจ้าคือมนุษย์โลกธรรมดาและมีอยู่จริงนี้ ย่อมเป็นการยืนยันถึง “พระธรรม” ซึ่งเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้านั้นว่าเป็นสิ่งที่มีอยู่จริงและปฏิบัติเห็นผลจริงได้ ดังนั้นการคัดสรรเนื้อหาทางพระพุทธศาสนาเพื่อบรรจุเข้าไปในการประดับตกแต่งสถาปัตยกรรมจึงมีการเลือกความละเอียดถี่ถ้วน เช่น การจารึกพระคาถาปฏิจจสมุปบาทอันเป็นหัวใจสำคัญของพระพุทธศาสนาในซุ้มเรือนแก้วเบื้องหลังพระสัมพุทธโสมนัสวัฒนาวดีนาถบรมบพิตรพระพุทธปฏิมาประธานในพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร การแทนค่าเสาร่วมใน

---

[3] ศรีสุพร ช่วงสกุล.

[4] พิชญา สุ่มจินดา, ถอดรหัสพระจอมเกล้า (นนทบุรี: โรงพิมพ์มติชน, 2557).

[5] ศักดิ์ชัย สายสิงห์, พุทธศิลป์รัตนโกสินทร์ พัฒนาการของงานช่างและแนวคิดที่ปรับเปลี่ยน (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2556).

ของพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหารและวัดมกุฎกษัตริยารามด้วยกลุ่มบุคคลต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนา การเขียนจิตรกรรมที่เกี่ยวข้องกับวัตรปฏิบัติของพระภิกษุสงฆ์ เป็นต้น

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1.2.1 เพื่อศึกษาถึง “แนวความคิด” ของคณะธรรมยุติกนิกายที่มีผลต่อการออกแบบการประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานในพระวิหารหลวง วัดโสมนัสวิหารและวัดมกุฎกษัตริยาราม ซึ่งเป็นพระพุทธปฏิมาแบบพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

1.2.2 เพื่อศึกษา “ออกแบบ” อันเกี่ยวเนื่องกับการประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานในพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหารและวัดมกุฎกษัตริยาราม

1.3 สมมติฐานการของการศึกษา

พระพุทธปฏิมาประธานที่เกิดขึ้นภายใต้แนวความคิดของคณะธรรมยุติกนิกายมีขนาดพระวรกายที่เล็กลงกว่าที่สร้างในรัชกาลก่อนหน้า มีผลต่อแนวความคิดและการออกแบบสถาปัตยกรรมพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหารและวัดมกุฎกษัตริยาราม

1.4 ขอบเขตของการศึกษา

เนื่องจากในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระองค์ทรงสถาปนา ทรงบูรณะและทรงปฏิสังขรณ์พระอารามเป็นจำนวนมาก ผลการศึกษาเบื้องต้นพบว่า พระพุทธปฏิมาที่ประดิษฐานในพระวิหารของกลุ่มพระอารามที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาในเขตกรุงเทพมหานครจำนวน 4 พระอาราม ได้แก่ วัดโสมนัสวิหาร (พ.ศ. 2396) วัดปทุมวนาราม (พ.ศ. 2400) วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม (พ.ศ.2407) และวัดมกุฎกษัตริยาราม (พ.ศ.2410) สามารถจำแนกพระพุทธปฏิมาประธานเป็น 3 ลักษณะ คือ

พระพุทธปฏิมาสำคัญที่ทรงอัญเชิญมาจากแหล่งอื่น ได้แก่ พระทศพลญาณ ปางมารวิชัยหน้าตัก 3 ศอก พระอุโบสถวัดบรมนิวาส และพระพุทธฏิมาเสริม ปางมารวิชัยหน้าตัก 2 ศอก พระวิหารวัดปทุมวนาราม

พระพุทธปฏิมาที่ทรงจำลองพระพุทธปฏิมาสำคัญ ได้แก่ พระพุทธสิหังคปฏิมากร ปางสมาธิ หน้าตักกว้าง 1 ศอก 6 นิ้ว พระวิหารหลวงวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม

พระพุทธปฏิมาแบบพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว[6] ได้แก่ พระสัมพุทธโสมนัสวัฒนาวดีนาถบรมบพิตร ปางมารวิชัย หน้าตักกว้าง 2 ศอก 4 นิ้ว พระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร และพระพุทธวชิรมงกุฎ หน้าตักกว้าง 2 ศอก 9 พระวิหารหลวงวัดมกุฎกษัตริยาราม

ผลการศึกษาเบื้องต้นพบว่า พระพุทธปฏิมาแบบพระราชนิยมพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงโปรดเกล้าฯ ให้หล่อขึ้นใหม่ในพระอารามที่มีหลักฐานปรากฏแน่ชัดว่าสถาปนาโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจำนวน 2 แห่ง ได้แก่ พระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหารและวัดมกุฎกษัตริยารามจึงได้เลือกเป็นกรณีศึกษาด้วยข้อสรุป 3 ประการ คือ

---

6 เนื้ออ่อน ขรัวทองเขียว, "พระราชประสงค์ในการสร้างงานศิลปกรรมของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว," (กรุงเทพ: คณะมนุษศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต, 2557).

14.1 พระพุทธปฏิมาแบบพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีแนวความคิดตามคณะธรรมยุติกนิกาย คือการพิจารณาด้วยเหตุผลและปัญญาว่า พระพุทธเจ้าเป็นมนุษย์สามัญแต่ต่างจากมนุษย์ทั่วไปคือมีปัญญาที่เกิดขึ้นด้วยพระองค์เอง ดังนั้นจึงเป็นผลสะท้อนสู่พุทธลักษณะที่ใกล้เคียงความเหมือนจริงยิ่งขึ้นและขนาดพระวรกายที่เล็กลง

1.4.2 พระอารามที่ทรงสถาปนาขึ้นใหม่ย่อมมีแนวความคิดในการออกแบบแล้วนับแต่แรกสร้าง เพื่อสามารถกำหนดองค์ประกอบต่างๆ ในผังบริเวณของพระอารามได้ และผู้ออกแบบสามารถแสดงความสามารถในเชิงการออกแบบได้เต็มที่ ดังนั้นองค์ประกอบทั้งหมดของพระอารามย่อมมีแนวโน้มในเชิงแนวคิดที่สอดคล้องซึ่งกันและกัน

1.4.3 ในพระอารามที่ทรงสถาปนาส่วนใหญ่ มีการเน้นความสำคัญของพระวิหารอย่างมีนัยยะสำคัญ เห็นได้จากการวางตำแหน่งในผังบริเวณ รูปแบบสถาปัตยกรรม การประดับตกแต่ง ฯลฯ ซึ่งปรากฏว่ามีการประดิษฐานพระพุทธปฏิมาแบบพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเฉพาะพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหารและวัดมกุฏกษัตริยารามเท่านั้น

1.5.ระเบียบวิธีการศึกษา

1.5.1 รวบรวมข้อมูลภาคเอกสาร ได้แก่ข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ศิลปกรรมและสถาปัตยกรรม จากหนังสือ บทความ จารึก พงศาวดาร จดหมายเหตุ บันทึก เอกสารโบราณ หรือเอกสารอื่นที่เกี่ยวข้อง ภาพถ่ายเก่า รวมถึงข้อมูลที่มีผู้ศึกษาไว้แล้ว

1.5.2 ศึกษาข้อมูลภาคสนาม โดยการเก็บข้อมูลในสถานที่จริง ประกอบด้วยข้อมูลทางสถาปัตยกรรมพระวิหารหลวง ศึกษาตำแหน่งที่ตั้ง ทำการสำรวจรังวัดและบันทึกภาพ

1.5.3 นำข้อมูลที่ได้จาการศึกษาภาคเอกสารและภาคสนาม ทำการจัดหมวดหมู่ข้อมูลและจัดความสัมพันธ์ของข้อมูลเพื่อนำไปสู่ขั้นตอนการวิเคราะห์

1.5.4 ทำการวิเคราะห์ข้อมูลจากการศึกษาภาคเอกสารและภาคสนามในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธปฏิมาประธานด้วยการอธิบายประกอบแบบสถาปัตยกรรมในด้านแนวความคิดและการออกแบบ

1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการศึกษา

1.6.1 เกิดความเข้าใจถึงความสัมพันธ์ในเชิงแนวคิดระหว่างพระพุทธปฏิมาประธานกับองค์ประกอบที่แวดล้อม

1.6.2 เกิดความเข้าใจถึงความสัมพันธ์ในเชิงการออกแบบสถาปัตยกรรมไทยโดยมีการกำหนดพระพุทธปฏิมาประธานที่มีขนาดเล็กเป็นปัจจัยสำคัญในการออกแบบ

1.6.3 สามารถนำผลการศึกษาไปประยุกต์ใช้เป็นแนวทางในการออกแบบสถาปัตยกรรมไทยพุทธศาสนาที่มีการประดิษฐานพระพุทธปฏิมาที่มีขนาดเล็กเป็นประธานในอาคาร โดยสามารถใช้การออกแบบเพื่อแก้ไขปัญหาเรื่องขนาดพระพุทธปฏิมาประธานในสถาปัตยกรรมไทยได้อย่างลึกซึ้งมีเอกภาพ

1.7 นิยามศัพท์ในการศึกษา

1.7.1 พระอารามที่ทรงสถาปนา หมายถึง พระอารามที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาขึ้นใหม่ทั้งพระอาราม[7]

1.7.2 พระอารามที่ทรงปฏิสังขรณ์ หมายถึง พระอารามที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้รื้นถอนลงแล้วจัดสร้างใหม่ โดยอาจมีรูปแบบเหมือนเดิมหรืออยู่ตรงตำแหน่งเดิมหรือไม่ก็ได้[8]

1.7.3 พระอารามที่ทรงบูรณะ หมายถึง พระอารามที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้ทำการซ่อมแซมปรับปรุงเพื่อให้อาคารนั้น ๆ ใช้ประโยชน์สืบต่อไปได้ โดยอาจจะเปลี่ยนแปลงรูปแบบลักษณะองค์ประกอบบางอย่างตามพระราชนิยม[9]

1.7.4 พระพุทธปฏิมาประธาน หมายถึง พระพุทธปฏิมาอันเป็นประธานในอาคาร

1.7.5 พระวิหารหลวง หมายถึง พระวิหารที่เป็นองค์ประกอบร่วมในผังเขตพุทธาวาส ใช้เสริมความเป็นหลักประธานของวัด[10] ซึ่งยึดตามพระบรมราชาธิบายของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวความว่า *"...พระพิหารใหญ่ที่ต่อกับพระเจดีย์หรือพระปรางค์ ในหลวงจะสร้างก็ดี ผู้อื่นจะสร้างก็ดี ก็เรียกชื่อวิหารหลวง เป็นชื่อของไม่เป็นชื่อตามความจริง ก็พิหารอื่นในหลวงจะทรงสร้าง ถ้าไม่มีเจดีย์พระปรางค์อยู่หลังมีพระระเบียงล้อมแล้ว ก็ไม่ชื่อว่าพิหารหลวง"*[11]

1.7.6 พระพุทธปฏิมาแบบพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หมายถึง พระพุทธปฏิมาที่มีพระพุทธลักษณะตามพระบรมราชวินิจฉัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยมีพุทธลักษณะดังนี้ คือ เหนือพระเศียรไม่มีพระเกตุมาลาหรือพระอุษณีษะ พระกรรณสั้น และมีการตกแต่งริ้วจีวรที่ดูเป็นธรรมชาติตลอดจนมีขนาดพระวรกายตามหนังสือ "สุคตวิทัตถิวิธาน"

1.7.7 บุษบก หมายถึง เรือนเครื่องยอดขนาดเล็ก หลังคาทรงมณฑป ตัวเรือนโปร่ง มีฐานทึบรูปสี่เหลี่ยมจตุรัสย่อมุมไม้ ทำขึ้นสำหรับประดิษฐานสิ่งควรสักการะทางพระพุทธศาสนา เช่น พระพุทธรูป พระธาตุเจดีย์[12]

1.7.8 บุษบกเต็มองค์ หมายถึง บุษบกที่มีรูปทรงจอมแหสมบูรณ์ทั้งสี่ด้านและมีผังพื้นสี่เหลี่ยมจตุรัสย่อมุม

1.7.9 บุษบกผังพื้น 3 ใน 4 ของสี่เหลี่ยมจตุรัสย่อมุม หมายถึง บุษบกที่มีการฝากโครงสร้างเข้าไปในแนวผนังด้านหลัง รูปทรงจอมแหจึงสมบูรณ์เพียงด้านหน้าเท่านั้น ในด้านข้างจะปรากฏรูปทรงจอมแหที่ไม่สมบูรณ์เนื่องจากมีผังพื้น 3 ใน 4 ของรูปสี่เหลี่ยมจตุรัสย่อมุม และไม่สามารถมองเห็นรูปทรงจอมแหจากด้านหลัง

1.7.10 เสาร่วมใน หมายถึง เป็นเสาที่รับขื่อเอกหรือขื่อประธานของโครงหลังคาประธาน หรือโครงหลังคาตรงหลังคาตับที่ 1[13]

---

[7] สมคิด จิระทัศนกุล, รูปแบบพระอุโบสถและพระวิหารในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2547).

[8] เรื่องเดียวกัน.

[9] เรื่องเดียวกัน.

[10] สมคิด จิระทัศนกุล, รู้เรื่อง วัด วิหาร โบสถ์ เจดีย์ พุทธสถาปัตยกรรมไทย (2554: มิวเซียมเพรส, 2554).

[11] พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ชุมนุมพระบรมราชาธิบาย ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาคที่ 1 หมวดวรรณคดี (พระนคร โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2472).

[12] โชติ กัลยาณมิตร, พจนานุกรมสถาปัตยกรรมและศิลปเกี่ยวเนื่อง (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2548).

[13] สมใจ นิ่มเล็ก, อุโบสถ สถาปัตยกรรมไทย (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2547).

1.7.11 พื้นที่ในประธาน หมายถึง พื้นระหว่างเสาร่วมใน ตรงกับแนวหลังคาประธาน

1.7.12 พื้นที่นอกประธาน หมายถึง พื้นที่ระหว่างเสาร่วมในกับผนังอาคาร ตรงกับแนวหลังคาหลังคาระเบียง

1.8 ข้อตกลงเบื้องต้น

1.8.1 วัดโสมนัสราชวรวิหาร ในการศึกษาครั้งนี้จะใช้คำว่า “วัดโสมนัสวิหาร”

1.8.2 วัดมกุฏกษัตริยารามราชวรวิหาร ในการศึกษาครั้งนี้จะเรียกว่า “วัดมกุฏกษัตริยาราม”

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
Chulalongkorn University

บทที่ 2

ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

ลักษณะวรรณกรรมที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้ มีเนื้อหาเกี่ยวเนื่องกับกระบวนการออกแบบสถาปัตยกรรมไทยเพื่อมุ่งหมายหาความสัมพันธ์ของการออกแบบในเชิงกายภาพ เนื่องจากลักษณะทางกายภาพที่เห็นได้ชัดของพระพุทธปฏิมาประธานในพระวิหารหลวงพระอารามกรณีศึกษา คือ ประดิษฐานในบุษบกหรือเครื่องยอดทรงจอมแหขนาดเล็ก และประดิษฐานอยู่ในพระวิหารหลวงซึ่งเป็นสถาปัตยกรรมไทยอีกชั้นหนึ่ง ดังนั้นเพื่อศึกษาถึงวิธีการออกแบบในเชิงกายภาพของการประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธาน วรรณกรรมที่เกี่ยวข้องจึงว่าด้วยการกำหนด “สัดส่วน” ของอาคารเครื่องยอดทรงจอมแหและอาคารสถาปัตยกรรมไทยเป็นหลัก เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการหาความสัมพันธ์ของอาคารทั้งสองรูปแบบ ส่วนในเชิงแนวคิดนั้นจะกล่าวถึงในบทที่ 3 ต่อไป

เนื่องจากการออกแบบการประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานในพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหารและวัดมกุฏกษัตริยาราม ไม่อาจระบุสถาปนิกผู้ออกแบบได้อย่างชัดเจนเพราะไม่ปรากฏในเอกสารทางประวัติศาสตร์ทำให้ไม่สามารถทราบถึงวิธีการออกแบบได้ ดังนั้นผู้ศึกษาจึงเลือกใช้การย้อนกลับไปสู่กระบวนการของการออกแบบสถาปัตยกรรมไทย นั่นคือ การหา “สัดส่วนทางสถาปัตยกรรม” ปัจจุบันมีผลงานวิชาการที่ใช้วิธีการศึกษาในลักษณะดังกล่าวในการศึกษาสถาปัตยกรรมไทย โดยใช้ “การกำหนดสัดส่วน” เป็นเครื่องมือสำคัญในศึกษา ซึ่งวิธีการศึกษาดังกล่าวไม่อาจกล่าวได้ว่าเป็นวิธีการออกแบบของสถาปนิกผู้ออกแบบพระอารามกรณีศึกษาทั้ง 2 แห่ง และในส่วนท้ายบทจะเป็นการทบทวนถึงสถานภาพการศึกษาพุทธศิลป์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

2.1 สถานภาพการศึกษาความสัมพันธ์ของสัดส่วนในสถาปัตยกรรมไทย

คำว่า “ส่วน” หรือ “ส่วนสัด” หรือ “สัดส่วน” เป็นชื่อเรียก มิติของจินตลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมอันเกิดจากการประสานร่วมกันระหว่าง ความกว้างหรือความลึก : ความยาว : ความสูงของอาคารหรือสถาปัตยกรรมไทยนั้น ๆ ที่ปรากฏให้เห็นเป็นรูปลักษณะซึ่งประกอบเข้าด้วยกันอย่างสอดคล้องกลมกลืนเป็นหนึ่งเดียวกัน[14]

2.1.1 การศึกษาความสัมพันธ์ของสัดส่วนเครื่องยอดทรงจอมแหประเภท บุษบก – มณฑป

บุษบก ถือเป็นกุฏาคารหรืออาคารเครื่องยอดประเภทหนึ่งที่มีคุณลักษณะของการซ้อนชั้นเช่นเดียวกันกับมณฑปและปราสาท (ในส่วนยอด) แต่มีขนาดเล็กว่า เมื่อมองในภาพ 2 มิติ การซ้อนชั้นดังกล่าวจะบรรจุอยู่ในรูปสามเหลี่ยมทรงสูงที่เรียกว่า “ทรงจอมแห”[15] ซึ่งเชื่อว่าช่างไทยน่าจะได้แรงบันดาลใจจากเส้นโครงรูปของการทิ้งน้ำหนักของแหที่ถูกยกขึ้นแล้วถางมุมด้านล่างทั้ง 4 ให้กางออกเพื่อผึ่งให้แห้งจนเกิดเป็นรูปทรงที่งดงาม

---

[14] สมคิด จิระทัศนกุล, อภิธานศัพท์ช่างสถาปัตยกรรมไทย เล่ม *1* กระบวนการออกแบบสถาปัตยกรรมไทย (กรุงเทพฯ: อี.ที.พัลลิชชิ่ง, 2559).

[15] สมภพ ภิรมย์, กุฏาคาร (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2545).

ดังกล่าว[16]และเส้นจอมแหนี้ถือเป็นรสนิยมความงามอย่างหนึ่งในสถาปัตยกรรมไทย เห็นได้จากเส้นจอมแหจะกำกับอยู่กับเส้นโครงรูปของกุฏาคารทุกประเภทของไทย เช่น กุฏาคารทรงเจดีย์ กุฏาคารทรงปรางค์ เป็นต้น ดังนั้น เส้นจอมแหนับเป็นกุญแจสำคัญสู่ความงามในเชิงการออกแบบเนื่องจากเป็นขั้นตอนแรกในกระบวนการออกแบบอาคารเครื่องยอดทรงจอมแห ประเภทบุษบกหรือมณฑป[17]

หนังสือพุทธศิลปสถาปัตยกรรมภาคต้นโดยพระพรหมพิจิตร (อู๋ ลาภานนท์) ถือเป็นตำราทางสถาปัตยกรรมไทยเล่มแรก และได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ของสัดส่วนความกว้างต่อความสูงของบุษบก ในการกำหนดสัดส่วนภาพรวมของเครื่องยอดทรงบุษบกประกอบด้วย 2 ส่วน ได้แก่ ส่วนเรือนและส่วนหลังคาหรือส่วนยอดบุษบก สัดส่วนของเรือนบุษบก คือ ส่วนเรือนกว้าง 1 ส่วน สูง 2 ส่วน และสัดส่วนยอด คือ หลังคากว้าง 1 ส่วน (เชิงกลอนชั้นที่ 1) สูง 2 ส่วน (ดูภาพที่ 1) แล้วจึงกำหนดองค์ประกอบอื่น ๆ เช่น การย่อมุมของชั้นเชิงกลอน เป็นต้น

หลักวิชาทางสถาปัตยกรรมไทยดังกล่าว ต้องมีคุณสมบัติอยู่ 3 ประการ คือ รูปทรง ลักษณะ และ จังหวะ หลักปฏิบัติ 3 ประการนี้เป็นหลักของวิชาช่าง[18] โดยมีรูปทรง เปรียบเสมือนโครงหลักของงานสถาปัตยกรรมที่ต้องดีเสียก่อน การที่มีโครงหลักที่ดีถึงไม่มีการตกแต่งก็มีความงาม ถ้ามีการประดับตกแต่งก็งามยิ่งขึ้นไปอีก ตรงข้ามกับการที่โครงหลักไม่งามถึงจะประดับตกแต่งอย่างไรก็ไม่อาจงามขึ้นได้ โดยต้องมีลักษณะและจังหวะเป็นตัวช่วยส่งเสริม[19]

หลักการดังกล่าวต้องมี “ความเคลื่อนไหว” กล่าวคือต้องมีการฝึกตนเองในวิชาวาดเขียนจากง่ายไปยากและสามารถสร้างสรรค์งานได้เองในที่สุด แต่เรื่องที่สำคัญคือการ “ผูกแบบ”[20] (กระบวนการคิดแบบ) ซึ่งต้องให้ผู้อื่นสามารถเข้าใจแบบได้ โดยต้องอาศัยความชำนาญและความรอบรู้สามารถแก้ไขปัญหาด้วยการออกแบบได้

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
Chulalongkorn University

[16] สมคิด จิระทัศนกุล, อภิธานศัพท์ช่างสถาปัตยกรรมไทย เล่ม 1 กระบวนการออกแบบสถาปัตยกรรมไทย (กรุงเทพฯ: อี.ที.พัลลิชชิ่ง, 2559).

[17] บุณยกร วชิระเธียรชัย, "สถาปัตยกรรมเครื่องยอด “ทรงจอมแห” ว่าด้วยหลักวิชา เส้น รูป และความรู้สึก : กรณีศึกษายอดบุษบก – มณฑป," หน้าจั่วว่าด้วยประวัติศาสตร์และสถาปัตยกรรม (2558).

[18] คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ประวัติและผลงานสำคัญของอาจารย์พระพรหมพิจิตร (กรุงเทพฯ: ศิริมิตรการพิมพ์, 2533).

[19] สมคิด จิระทัศนกุล.

[20] พ. พรหมพิจิตร, พุทธศิลปสถาปัตยกรรมภาคต้น (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2495).

1. พุ่มข้าวบิณฑ์
2. ปลียอด
3. ลูกแก้ว
4. ปลี
5. บัวกลุ่ม
6. เทม
7. บัลลังก์
8. บัวคอเสื้อ
9. องค์ระฆัง
10. ชั้นหลังคา
11. ชั้นเชิงกลอน
12. คอสอง
13. บราลี
14. ซุ้มรังไก่
15. บันแถลง
16. นาคปัก
17. กระจังแทรก
18. คันทวย
19. เสายอมุมไม้สิบสอง
20. ประจำยามรัดอก
21. กาบพรหมศร
22. แพงพนัก
23. กระจังราย
24. กระจังมุม
25. หน้ากระดานบน

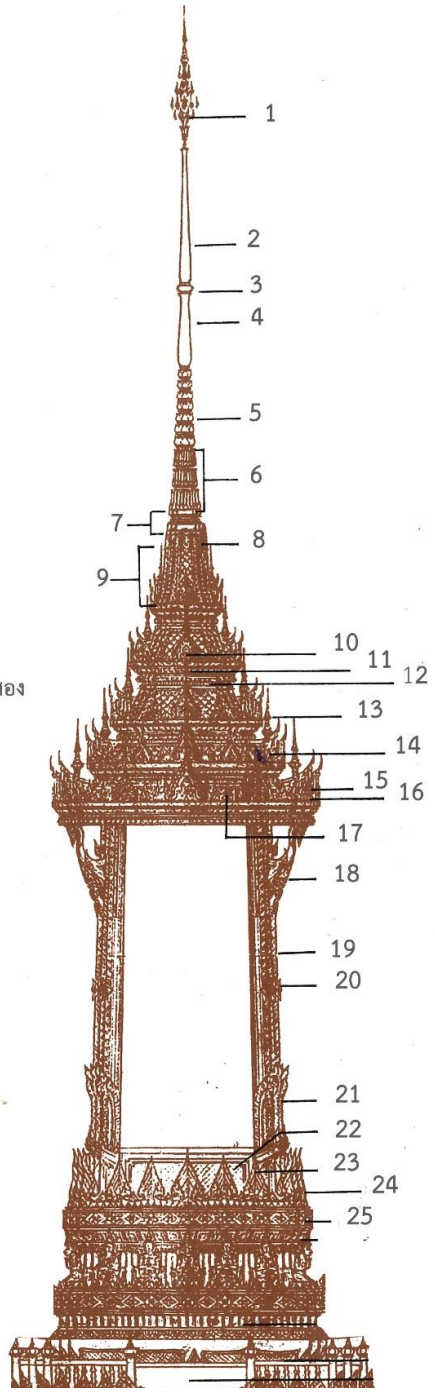

ภาพที่ 1 องค์ประกอบทางศิลปกรรมของบุษบก

ที่มาภาพ (ปรับปรุงจากกรมศิลปากร, 2439, หน้า 121.)

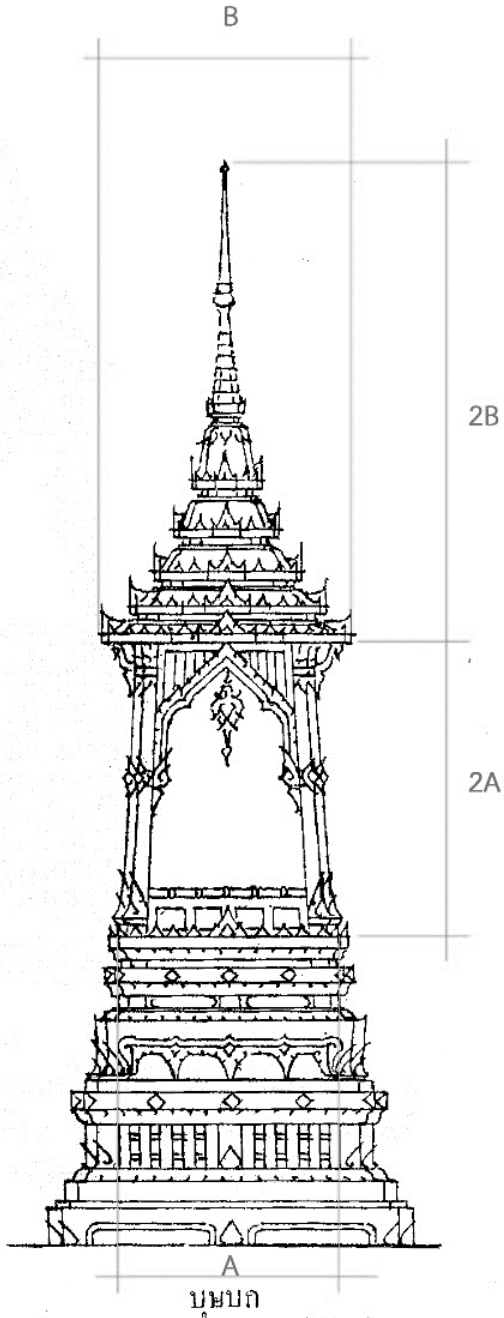

บุษบก

ที่เรียกว่าบุษบกโดยมากมักย่อไม้สิบสอง ส่วนแบบที่ลงไว้นี้เห็นความรู้สึกเพียงย่อไม้แปด
ทรงเรือนบุษบกกว้าง 1 สูง 2 หลังคากว้าง 1 สูง 2 แลวพิจารณาส่วนลดหลั่น
ความระดับชั้นเชิงกลอนให้เข้าใจ จะได้รู้สึมจากแปลนเป็นความรู้

ภาพที่ 2 ความสัมพันธ์ของสัดส่วนความกว้างต่อความสูงของส่วนเรือนและส่วนยอด (หลังคา) ของบุษบก
ที่มาภาพ (พระพรหมพิจิตร, 2495, หน้า 46)

นอกจากนี้ยังปรากฏเอกสารคำสอนเรื่องวิธีร่างยอดบุษบกหรือมณฑปของ อมร ศรีพจนารถ[21] ซึ่งได้กล่าวถึงการคลี่คลายของรูปลักษณ์อาคารเครื่องยอดทรงจอมแห 3 ลักษณะ คือ มณฑป บุษบก และปราสาท กล่าวคือ

มณฑป เป็นอาคารเครื่องยอดซ้อนกัน แบ่งชั้นหลังคา 7 ชั้น มีเสาโดยรอบฐานและผนัง

บุษบก เป็นการแบ่งชั้นหลังคา 5 ชั้น บนการซ้อนชั้นฐานโดยมีเสารองรับ 4 ต้น เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป

ปราสาท การสวมยอดทรงจอมแหลงไปบนอาคารทรงจตุรมุข หากเป็นอาคารขนาดเล็กจะใช้ชั้นเชิงกลอน 5 ชั้น และ 7 ชั้นสำหรับอาคารขนาดใหญ่

นอกจากนี้ยังสามารถใช้คุณลักษณะเดียวกันประดิษฐ์เป็นซุ้มประตู–หน้าต่างได้ในอาคารอุโบสถหรือวิหาร ฯลฯ โดยอาคารทั้ง 3 มีระเบียบวิธีในการขึ้นโครงหลักของงรูปทรงหรือการแบ่งชั้นหลังคา จากการร่างเส้นจอมแหที่มีความกว้าง 1 ส่วน ความสูง 2 ½ ส่วน พร้อมกับเน้นย้ำถึงการร่างเส้นจอมแหต้องมีความพิถีพิถัน เพราะขั้นตอนการออกแบบต่อไปต้องอยู่ในรูปทรงจอมแหทั้งสิ้น

จากการศึกษาของ บุณยกร วชิระเธียรชัย เรื่องสถาปัตยกรรมเครื่องยอดทรงจอมแห ว่าด้วย เส้น รูป และความรู้สึก กรณีศึกษา ยอดบุษบก-มณฑป ได้นำเอกสารคำสอนชิ้นนี้เป็นแนวทางในการศึกษาและขยายรายละเอียดกการกำหนดสัดส่วนของบุษบก–มณฑปไว้โดยละเอียด ซึ่งผู้ศึกษาขอนำเสนอเพียงการกำหนดรูปทรงของบุษบก–มณฑปโดยภาพรวมเท่านั้น เนื่องจากเป็นโครงหลักที่ต้องทำให้ดีก่อนจะกำหนดส่วนอื่น โดยหากใช้สัดส่วนระหว่างความกว้างของปากเส้นจอมแหล่างสุดและส่วนสูงทั้งหมดเป็น 1 ต่อ 2 ชั้นโดยชั้นหลังคาจะเป็น 1 ส่วนและส่วนยอด 2 ส่วน หรือหากใช้สัดส่วน 1 ต่อ 2 ½ ชั้นหลังคาจะเป็น 1 ส่วนและส่วนยอดจะเป็น 2 ½ ส่วน (ดูภาพที่ 2, 4) ซึ่งตำแหน่งชั้นหลังคานี้จะตรงกับตำแหน่งบ่าองค์ระฆัง (ดูภาพ 4) แล้วจึงกำหนดองค์ประกอบปลีกย่อยอื่น ๆ จากนั้นเมื่อได้รูปด้านแล้ว จะสามารถเป็นตัวกำหนดผังพื้นย่อมุมไม้สิบสองแบบรัศมี ดังคำอธิบายของพระพรหมพิจิตรความว่า *“...ทรงเรือนบุษบกกว้าง 1 สูง 2 หลังคา 1 สูง 2 แล้วพิจารณาส่วนลดหลั่นตามระดับชั้นเชิงกลอนให้เข้าใจ จะได้รัศมีจากแปลนเป็นความรู้”*[22] ผังพื้นย่อมุมไม้สิบสองแบบรัศมีนี้ จะยึดผังพื้นของชั้นบัลลังก์และเชิงกลอนชั้นล่างสุดแล้วลากเส้นร่างเข้าหากัน แล้วจึงถ่ายการย่อมุมเข้าสู่รูปด้านและเข้าสู่กระบวนการกำหนดซุ้มบันแถลง-กระจัง-นาคปัก ซึ่งต้องใช้เส้นจอมแหกำกับไว้เสมอซึ่งขั้นตอนการขึ้นทรงเครื่องยอดทรงจอมแหดังกล่าวมีความสอดคล้องกับหลักวิชาที่ได้รับการถ่ายทอดจาก พลอากาศตรี อาวุธ เงินชูกลิ่น ศิลปินแห่งชาติสาขาทัศนศิลป์ (ประยุกต์ศิลป์) สาขาย่อย สถาปัตยกรรม ประจำปี พ.ศ. 2539 อดีตอธิบดีกรมศิลปากร ในแสดงวิธีการขึ้นทรงของอาคารเครื่องยอดทรงจอมแห (บุษบก มณฑป) ด้วยการกำหนดความกว้าง (ปากแห) ที่สัมพันธ์กับส่วนสูง ตลอดจนการกำหนด ระยะ ตำแหน่งขององค์ประกอบต่าง ๆ โดยผู้สอนอาศัยข้อสังเกตจากประสบการณ์งานออกแบบสถาปัตยกรรมไทยและบูรณะปฏิสังขรณ์โบราณสถานสำคัญ เช่น วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เป็นต้น ปรากฏในต้นเอกสารคำสอนเรื่อง องค์ประกอบและการขึ้นทรงเครื่องยอดทรงจอมแห” รายวิชา 2501249 สถาปัตยกรรมไทยขั้นสูง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

---

[21] บุณยกร วชิรเธียรชัย, "สถาปัตยกรรมเครื่องยอด “ทรงจอมแห” ว่าด้วยหลักวิชา เส้น รูป และความรู้สึก : กรณีศึกษายอดบุษบก–มณฑป," หน้าจั่วว่าด้วยประวัติศาสตร์และสถาปัตยกรรม (2558).

[22] พ. พรหมพิจิตร, พุทธศิลปสถาปัตยกรรมภาคต้น (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2495).

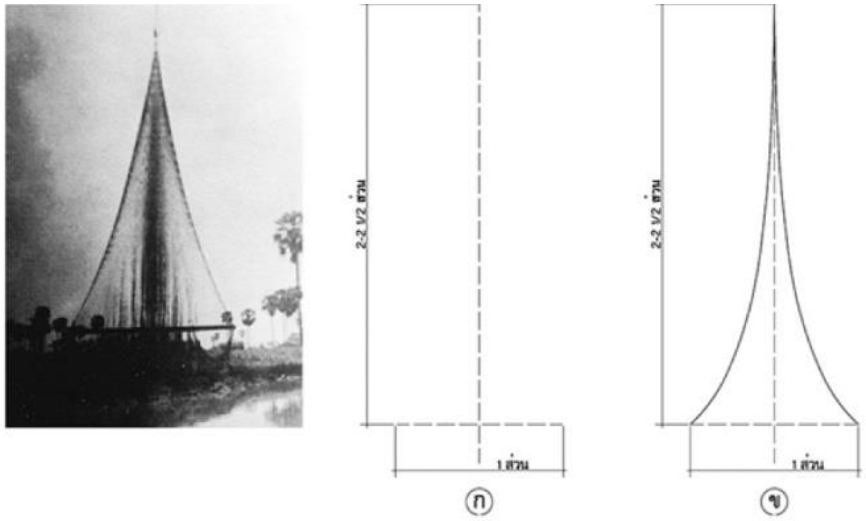

ภาพที่ 3 การกำหนดโครงหลักของส่วนยอดบุษบก-มณฑป โดยใช้เส้นจอมแหเป็นตัวสร้างความงามของรูปทรงโดยการกำหนดความกว้างและความสูง 1 ต่อ 2 หรือ 1 ต่อ 2 ½
ที่มาภาพ (บุณยกร วชิระเธียรชัย, 2558, หน้า 171)

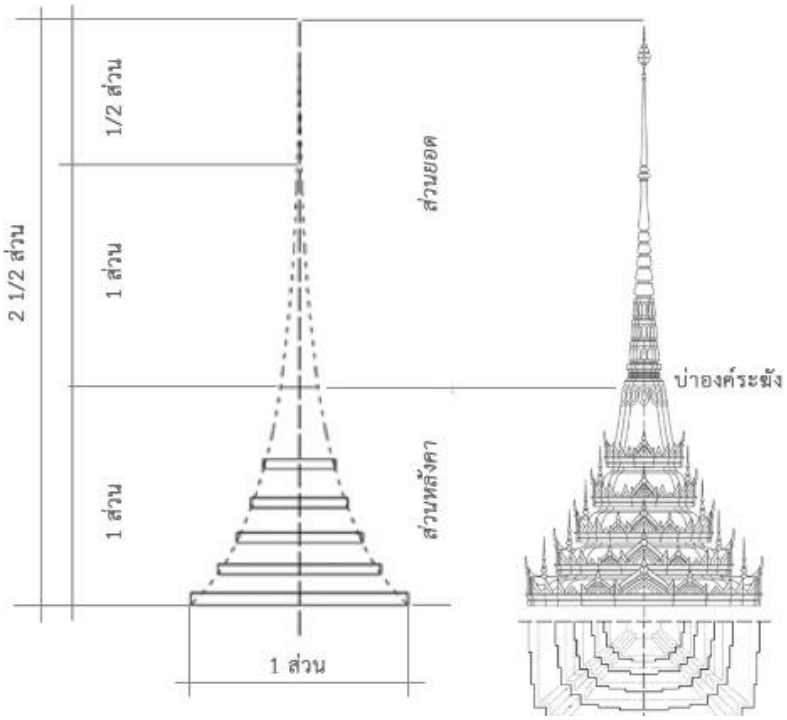

ภาพที่ 4 ความสัมพันธ์ของสัดส่วนในโครงหลักรูปทรงจอมแหของยอดบุษบก-มณฑป
ที่มาภาพ (ปรับปรุงจาก บุณยกร วชิระเธียรชัย, 2558, หน้า 170-173)

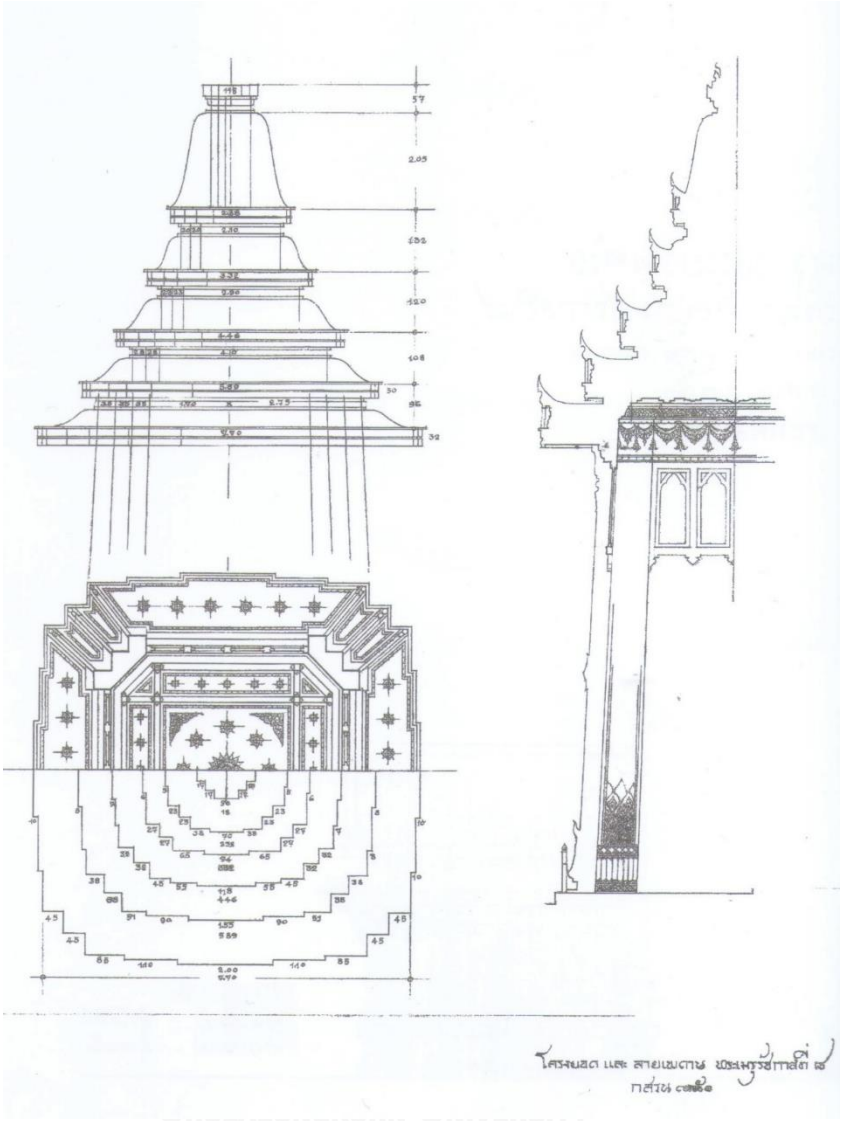

ภาพที่ 5 ความสัมพันธ์ของผังพื้น รูปด้าน และรูปตัดของอาคารเครื่องยอดทรงบุษบก กรณีพระเมรุมาศรัชกาลที่ 8 ออกแบบโดยพระพรหมพิจิตร ที่มาภาพ (แน่งน้อย ศักดิ์ศรี, 2555, หน้า 108)

โดย นภัส ขวัญเมือง กล่าวคือ มีการเริ่มต้นกระบวนการออกแบบด้วยการลากเส้นจอมแห ความกว้าง 1 ส่วน สูง 2 ½ ส่วนเช่นเดียวกันกับ อมร ศรีพจนารถ แต่มีความแตกต่างกันที่การกำหนดตำแหน่งองค์ระฆัง ซึ่งเกิดจากการแบ่งความกว้างของปากเส้นจอมแหเป็น 4 ส่วน แล้วใช้หน่วยเดียวกันนับขึ้นไปในทางดิ่งจำนวน 3 หน่วย เป็นตัวกำหนดเชิงกลอนชั้นที่ 5 หรือปากองค์ระฆัง ต่างจากการกำหนดตำแหน่งองค์ระฆังของ อมร ศรีพจนารถ ที่แบ่งส่วนฐานจอมแหเป็น 3 ส่วน แล้วต่อเส้นขึ้นไปตัดกับเส้นจอมแหจะได้ตำแหน่งเชิงกลอนชั้นที่ 5 หรือปากองค์ระฆังขึ้นไป ทำให้รูปทรงที่เกิดขึ้นมีความสูงของตำแหน่งองค์ระฆังที่ต่างกัน (ดูภาพที่ 6)

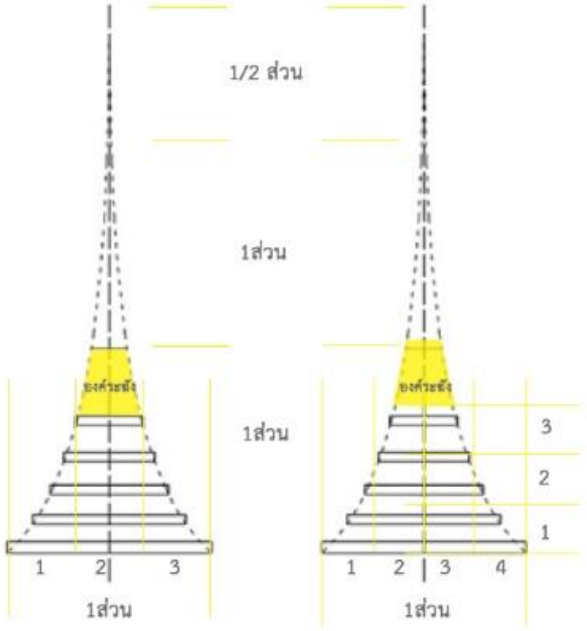

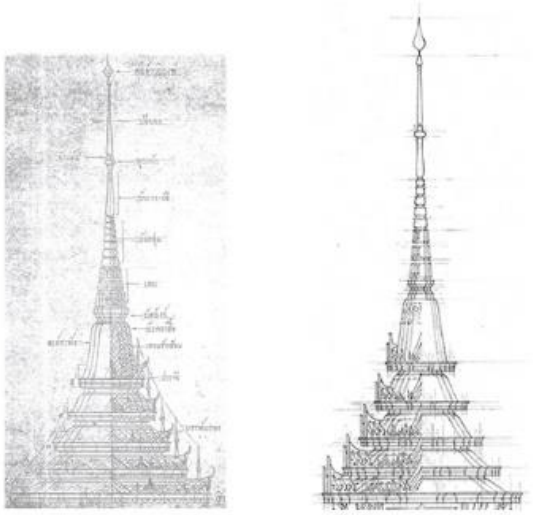

ภาพที่ 6 คุณลักษณะของรูปทรงบุษบ-มณฑปที่แตกต่างกันจากการแบ่งระยะในกระบวนการขึ้นทรงที่แตกต่างกัน
(ที่มาภาพ บุณยกร วชิระเธียรชัย, 2558, หน้า 215 และ คณะสถาปัตยกรรมศาตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552, หน้า 57)

2.1.2 การศึกษาความสัมพันธ์ของสัดส่วนอาคารสถาปัตยกรรมไทย

รูปลักษณ์ของอาคารสถาปัตยกรรมไทยที่เด่นชัดที่สุด คือ เครื่องบนของหลังคาที่มีทรวดทรงในเชิงจินตลักษณ์เป็นรูปสามเหลี่ยม[23] ซึ่งเป็นมิติของสัดส่วนที่สัมพันธ์กันระหว่างขื่อ (ความกว้างหน้าจั่ว) และดั้ง (ความสูงหน้าจั่ว) โดยอาศัยเส้นจอมแหเป็นตัวกำกับให้หลังคามีความอ่อนช้อย รูปทรงจั่วจึงเป็น “หัวใจสำคัญ” การออกแบบหลังคาสถาปัตยกรรมไทยเพราะมีผลต่อรูปทรงของอาคารโดยภาพรวมอีกด้วย[24]

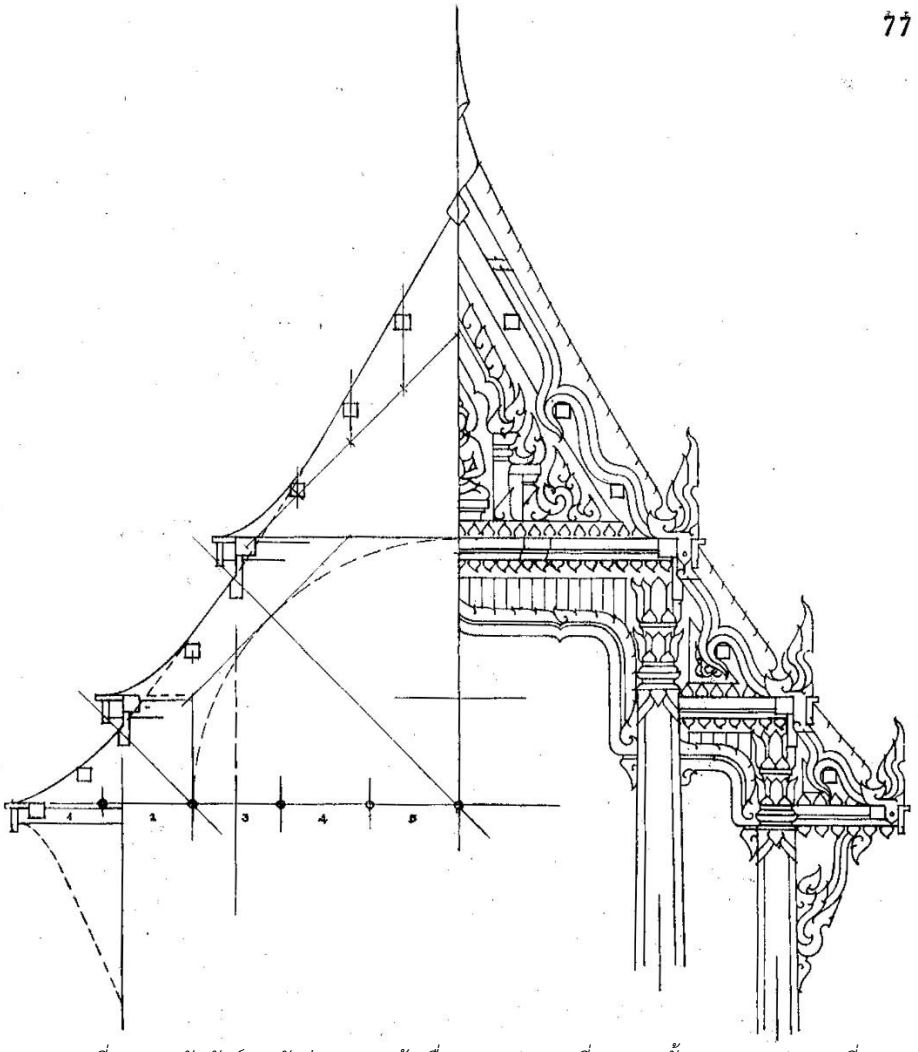

ภาพที่ 7 ความสัมพันธ์ของสัดส่วนความกว้างขื่อ (ฐานรูปสามเหลี่ยม) และดั้ง (ความสูงรูปสามเหลี่ยม)
ที่มาภาพ (พระพรหมพิจิตร, 2495, หน้า 77)

[23] สมคิด จิระทัศนกุล, อภิธานศัพท์ช่างสถาปัตยกรรมไทย เล่ม 4 องค์ประกอบส่วนหลังคา (กรุงเทพฯ: อี.ที.พัลลชชิ่ง, 2559).

[24] เรื่องเดียวกัน.

พระพรพิจิตร (อู๋ ลาภานนท์) กล่าวถึงการกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างความกว้างขื่อและความสูงของดั้ง (ความสูงหน้าจั่ว) ในหนังสือพุทธศิลปสถาปัตยกรรม ภาคต้นไว้ดังนี้ *"การแบ่งขื่อหาทรงหลังคาแต่โบราณ เช่น ขื่อกว้างเท่าใดกะแบ่งเป็น 4 ส่วน ใช้เป็นส่วนสูงเสีย 3 ส่วน แต่แบบย่อมมีวิธีคู่ขี่กันไป เช่น แบบร่างเป็นขื่อแบบครึ่งซีกกะแบ่ง 5 ส่วน แล้วผสมให้ได้ 7 ส่วนเป็นสูงจั่ว ทั้งสองหลักการนี้จะร่วมกันในเมื่อปรุงเป็นหลังคาซ้อนตามทรงนอกทรงใน"* (ดูภาพ 7) เมื่อพิจารณาข้อความข้างต้นจะพบว่ามีวิธีการกำหนดสัดส่วนอาคารอยู่ 2 วิธี คือ

1. หากร่างทรงจั่วแบบเต็มรูป ให้กำหนดส่วนกว้างของขื่อเป็น 4 ส่วน สูง 3 ส่วน

2. หากร่างทรงจั่วแบบครึ่งรูป ให้กำหนดส่วนกว้างของขื่อเป็น 5 ส่วน สูง 7 ส่วน

การขึ้นทรงทั้ง 2 วิธี มีอัตราส่วนความกว้างต่อความสูงที่แตกต่างกันเล็กน้อย โดยวิธีที่หนึ่งมีอัตราส่วน 1 ต่อ 0.75 ส่วนวิธีที่ 2 มีอัตรส่วน 1 ต่อ 0.71 และการกำหนดสัดส่วนด้านขนานหรือด้านยาวของอาคารนั้น จะมีกำหนดให้ผังพื้นมีความกว้าง 1 ส่วน ยาว 2 ส่วน โดยอาศัยด้านสกัดหรือด้านสั้นเป็นโครงหลัก

จากหลักวิชา รูปทรง ลักษณะ และจังหวะ ในหนังสือพุทธศิลปสถาปัตยกรรมภาคต้น ที่ได้กล่าวถึงในข้างต้น ได้ถูกนำมาขยายความในหนังสือสัดส่วนในงานสถาปัตยกรรมไทย ฉบับสมบูรณ์ โดย ฤทัย ใจจงรัก มีเป้าหมาย เพื่อให้นักศึกษาสามารถเขียนแบบงานสถาปัตยกรรมไทยได้ง่ายขึ้น โดยหาค่าเฉลี่ยจากตัวอย่างสถาปัตยกรรมไทย แล้วหาค่าเฉลี่ยเพื่อนำมากำหนดสัดส่วนใหม่เพื่อใช้ในการเรียนการสอน โดยเชื่อว่าเมื่อสามารถเขียบแบบได้แล้ว สัดส่วนนี้เปรียบเสมือนเสื้อชูชีพ เมื่อว่ายน้ำเป็นแล้วก็ไม่จำเป็นต้องใช้อีก กล่าวคือ ผู้เรียนสามารถออกแบบได้เองโดยไม่ต้องใช้สัดส่วนอีก[25]

หลักสำคัญในการออกแบบสถาปัตยกรรมไทยนั้น ฤทัย ใจจงรัก ให้ความเห็นว่า ต้องคำนึงถึงประโยชน์ใช้สอย งบประมาณ หลังจากนั้นจึงทำการออกแบบรูปด้านของอาคาร โดยมี รูปทรง ลักษณะ และจังหวะ เป็นปัจจัยสำคัญ

รูปทรง คือ รูปทรง 3 มิติซึ่งมีสัดส่วนในทาง กว้าง ยาว และสูง

ลักษณะ คือ ลักษณะเฉพาะของประเภทสถาปัตยกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งอาคารทางศาสนาซึ่งจำเป็นต้องคำนึงถึงความเชื่อและประเพณีของแต่ละแห่งที่เรียกว่า "ปรัชญาในการออกแบบ"

จังหวะ คือ ขนาด สัดส่วนขององค์ประกอบต่าง ๆ เช่น เส้น ระนาบ มวล การเจาะช่องว่างและแท่งทึบที่มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ข้อนี้นับว่าสำคัญมาก จึงจำเป็นต้องให้มีความรู้ถึง "ขนาดที่มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน" โดยใช้วิธีสังเกตตัวอย่างงานสถาปัตยกรรมไทยชั้นครู เช่น วัดเบญจมบพิตร พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท จ.กรุงเทพฯ เป็นต้น[26]

---

[25] ฤทัย ใจจงรัก, สัดส่วนในงานสถาปัตยกรรมไทย ฉบับสมบูรณ์ (กรุงเทพ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2556).

[26] เรื่องเดียวกัน.

นอกจากนี้ยังมีการศึกษาสัดส่วนในการออกแบบสถาปัตยกรรมไทยประเภทอาคารพักอาศัยอีกด้วย โดย ฤทัย ใจจงรัก ในหนังสือเรือนไทยเดิม เพื่อศึกษาถึงความสัมพันธ์ของสัดส่วนสถาปัตยกรรมไทยเรือนเครื่องสับ ซึ่งมีการกำหนดสัดส่วนของโครงรูปหน้าจั่ว โดยมีที่มาจากการกำหนดขนาดความกว้างของขื่อจากตัวเลขมงคลของการผูกดวงตามความเชื่อทางไสยศาสตร์[27]กับเจ้าของเรือน โดยนำตัวเลขดังกล่าวมาแบ่งเป็น 5 ส่วน (ความกว้างหน้าจั่ว) แล้วสูงขึ้นไป 4 ส่วน (ความสูงหน้าจั่ว) หน่วยดังกล่าวถูกนำมาใช้ในการกำหนดความสูงของระดับพื้นเรือนชั้นบน หลังคากันสาด และระดับขื่ออีกด้วย (ดูภาพที่ 8)

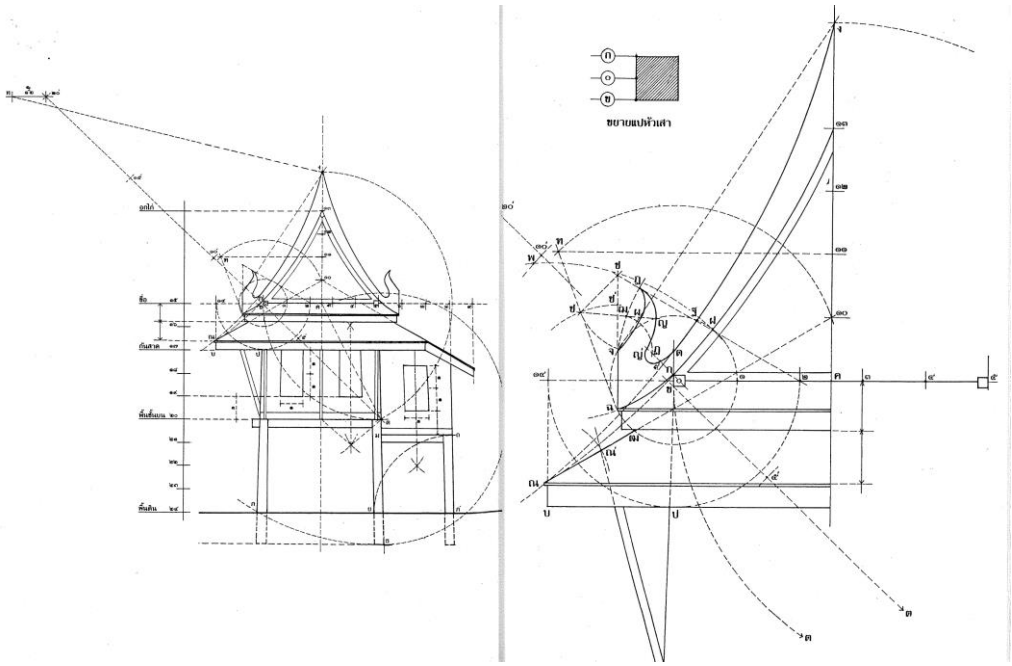

ภาพที่ 8 การกำหนดสัดส่วนในสถาปัตยกรรมไทยเรือนเครื่องสับ โดย ฤทัย ใจจงรัก
ที่มาภาพ (ฤทัย ใจจงรัก, 2539, หน้า 258-259)

จะเห็นว่าวิธีการกำหนดโครงรูปของสถาปัตยกรรมไทยเรือนเครื่องสับ มีวิธีการแบ่งส่วนความกว้างของขื่อแบบเต็มรูปเช่นเดียวกับหลักการของพระพรหมพิจิตร (อู๋ ลาภานนท์) แต่ต่างด้วยการแบ่งส่วนจั่ว กล่าวคือ ในหนังสือพุทธศิลปสถาปัตยกรรม ภาคต้น แบ่งขื่อออกเป็น 4 ส่วน สูง 3 ส่วน ในหนังสือเรือนไทยเดิม แบ่งขื่อออกเป็น 5 ส่วน สูง 4 ส่วน ดังนั้นสัดส่วนของรูปสามเหลี่ยมหน้าจั่วย่อมแตกต่างกัน โดยเรือนเครื่องสับมีสัดส่วน 1 ต่อ 0.80 และตามหนังสือพุทธศิลปสถาปัตยกรรม ภาคต้น คือ 1 ต่อ 0.75

เมื่อได้ความกว้างและความสูงของจั่วแล้วจึงกำหนดตำแหน่ง *แปหัวเสา* เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการกำหนดตำแหน่งองค์ประกอบอื่นของเรือน ด้วยวิธีการทางเรขาคณิต เช่น การใช้เส้นโค้ง การใช้จุดตัดของเส้นทะแยง เป็นต้น โดยมีจุดเริ่มต้นจากแปหัวเสาตัวอย่างเช่น *“...ตำแหน่งของแปหัวเสา 0 (ศูนย์) แบ่งเป็น 3 จุด จุดกลางเท่ากับ 0 จุดบนเท่ากับ ก. จุดล่างสุดเท่ากับ ข. ...เอา 0 เป็นจุดศูนย์กลางรัศมี 2 เขียนส่วนโค้งตัดเส้นฝาที่ ป.*

[27] ฤทัย ใจจงรัก, เรือนไทยเดิม (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์, 2539).

ได้ตำแหน่งเชิงชายกันสาดล่าง และส่วนโค้งเดิมตัดตัดขนานที่ต่อจาก 0 ไปทางซ้ายที่ 14 ลากเส้นตั้งฉากไปตัดกับเส้นเชิงชายล่างที่ ป. จะได้แนวความกว้างของกันสาดเท่ากับ 2 ส่วนกลางจากริมนอกแปหัวเสา..."[28]

การใช้แปหัวเสาเป็นจุดตั้งต้นของการขึ้นโครงรูปของหน้าจั่วนี้ สอดคล้องกับหลักการขึ้นทรงสถาปัตยกรรมไทยเครื่องลำยองในเอกสารประกอบการสอนของ นภัส ขวัญเมือง รายวิชา 2501249 สถาปัตยกรรมไทยขั้นสูง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งได้การถ่ายทอดองค์ความรู้จากประสบการณ์การทำงานด้านสถาปัตยกรรมไทยจากพลอากาศตรี อาวุธ เงินชูกลิ่น ศิลปินแห่งชาติสาขาทัศนศิลป์ (ประยุกต์ศิลป์) สาขาย่อยสถาปัตยกรรม อดีตอธิบดีกรมศิลปากร กล่าวคือ การลากเส้นจากตำแหน่งแปหัวเสาที่ต่างกันมีผลกับทรงหน้าจั่ว โดยถ้าหากลากเส้นจากหลังแปหัวเสาจะได้ "ทรงเตี้ย" ถ้าหากลากจากมุมของแปหัวเสาจะได้ "ทรงกลาง" และถ้าหากลากจากท้องแปหัวเสาจะได้ "ทรงสูง" โดยใช้องศาระหว่างความกว้างขื่อ และเส้นเอียงของกลอนที่ 58 องศา (ดูภาพที่ 9) องค์ความรู้ดังกล่าวเกิดจากประสบการณ์การทำงานด้านการออกแบบ บูรณปฏิสังขรณ์โบราณสถานโดยตรงของพลอากาศตรี อาวุธ เงินชูกลิ่น จึงปรากฏรายละเอียดการออกแบบในเชิงการก่อสร้างในเอกสารคำสอนชุดดังกล่าว เช่น หากหลังคาซ้อนที่ 1 องศาเท่ากับ 60 องศา จะเกิดปัญหาหากมีการซ้อนหลังคา เป็นต้น ดังนั้นจึงถือว่าเป็นข้อสังเกตจากประสบการณ์มากกว่าการกำหนดเป็นสูตรที่ตายตัวในการแบ่งส่วนความกว้างขื่อ แต่เป็นการกำหนดองศาในการขึ้นทรงหน้าจั่วที่เหมาะสมกับขนาดอาคารนั่นเอง

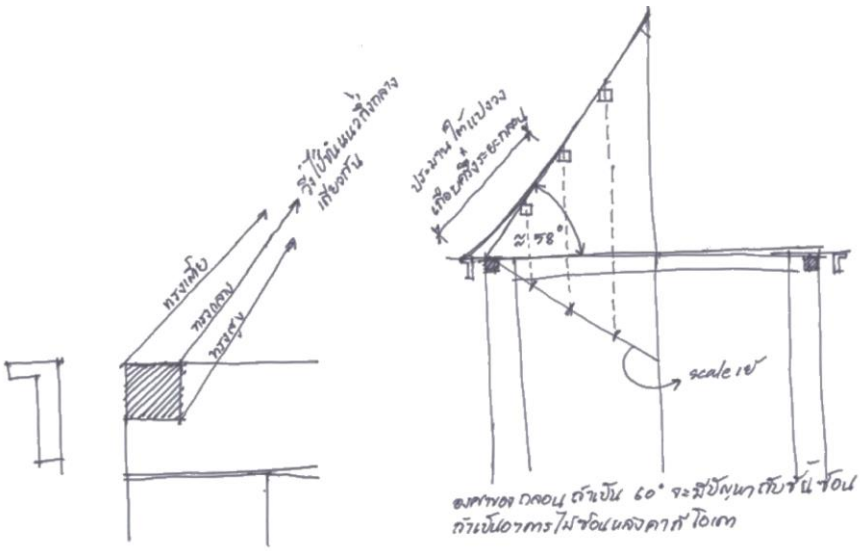

ภาพที่ 9 การกำหนดโครงรูปหน้าจั่วด้วยการกำหนดองศาของหลังคาโดยอาศัยจุดเริ่มต้นจากแปหัวเสาในตำแหน่งที่แตกต่างกัน ที่มาภาพ (นภัส ขวัญเมือง, 2560, หน้า 8)

ในประเด็นของโครงรูปจั่วที่มีสัดส่วนความกว้างของขื่อ (ความกว้างจั่ว) และความสูงของดั้ง (ความสูงจั่ว) ที่แตกต่างกันนี้ รศ.ภิญโญ สวรรณคีรี ศิลปินแห่งชาติ สาขาทัศนศิลป์ (สถาปัตยกรรม) ประจำปี 2537 และราชบัณฑิตได้อธิบายในหนังสือลายไทย ไว้ในหัวข้อองค์ประกอบของเรือนเครื่องสับไว้ 3 ลักษณะ คือ ปั้นลมหางปลา

[28] เรือนไทยเดิม (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์, 2539).

หน้าจั่วทรงยักษ์ ปั้นลมเหงาหน้าจั่วทรงพระ และปั้นลมเหงาหน้าจั่วทรงนาง เมื่อพิจารณาในรูปลักษณะตามคำอธิบายแล้วจะพบว่า “ทรงยักษ์” ตรงกับ ทรงเตี้ย “ทรงพระ” ตรงกับ ทรงกลาง และ “ทรงนาง” ตรงกับ ทรงสูงนั่นเอง (ดูภาพที่ 10)

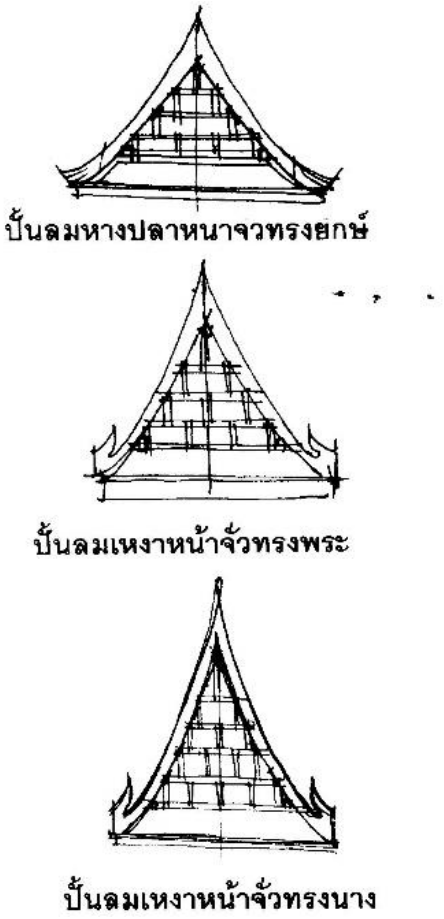

ภาพที่ 10 โครงรูปของหน้าจั่วที่มีลักษณะแตกต่างกันเรียงจากต่ำไปสูง ได้แก่ ทรงยักษ์ ทรงพระ และทรงนาง
ที่มาภาพ (ภิญโญ สุวรรณศีรี, 2545, หน้า 45)

ที่ได้กล่าวมาในข้างต้นทั้งหมดเป็นกระบวนการในเชิงการออกแบบสถาปัตยกรรมไทยทั้งสิ้น แต่ที่จะได้กล่าวถึงต่อไปนี้เป็นการศึกษามรดกสถาปัตยกรรมไทยที่มีการก่อสร้างเสร็จสมบูรณ์แล้ว จึงเป็นการมุ่งศึกษาย้อนกลับไปสู่กระบวนการในเชิงการออกแบบสัดส่วนของสถาปัตยกรรมไทยในหนังสือสัดส่วนสัมพันธ์งดงาม ในงานสถาปัตยกรรมไทย (สายสกุลช่างอยุธยา) โดย วัชรี วัชรสินธุ์ ซึ่งมีจุดประสงค์เพื่อศึกษาความงดงามของสัดส่วนทาง

กายภาพของอาคารอุโบสถที่ปรากฏโดยพบว่า นิยมใช้ความสัมพันธ์ของสัดส่วนง่าย ๆ ที่เกิดจากความลงตัวของสัดส่วนในการสร้างพื้นที่เว้นว่างทางสถาปัตยกรรมที่ลงตัวไปพร้อม ๆ กัน โดยเลือกศึกษาสถาปัตยกรรมอาคารอุโบสถในสายสกุลช่างอยุธยาตอนปลาย (ภาคกลาง) จำนวน 8 หลัง ซึ่งยังมีลักษณะทางกายภาพที่สมบูรณ์ โดยใช้ระบบตาราง (Grid System) เป็นเครื่องมือในการศึกษา พบว่าสถาปัตยกรรมอาคารอุโบสถกลุ่มดังกล่าวมีการสร้างความสัมพันธ์ของสัดส่วนด้วยหลักการ 2 อย่าง ได้แก่

1. วิธีการพื้นฐานในการสร้างความสัมพันธ์ของสัดส่วนงดงาม จากการลดส่วนหรือเพิ่มส่วน และครึ่งของครึ่งส่วนต่อเนื่องกันไป (ดูภาพที่ 11)

2. การสร้างความสัมพันธ์ของสัดส่วนพื้นที่เว้นว่างด้วยระบบของสมดุลตาราง[29]

นอกจากนี้ระบบตารางที่ใช้เป็นเครื่องมือในการศึกษา ได้แปลงจากหน่วยวัดสากลมาเป็นหน่วยวัดแบบไทย โดยพิจารณาจากระยะห่างจากแปหัวเสาของฐานหน้าจั่วของอาคารแต่ละหลังและตำแหน่งขององค์ประกอบแวดล้อมเขตอาคารอุโบสถ เช่น กำแพงแก้ว สีมา เป็นต้น

อย่างไรก็ตามวิธีการศึกษาในลักษณะนี้จำเป็นต้องศึกษาถึงประวัติศาตร์ด้านการบูรณปฏิสังขรณ์ของสถาปัตยกรรมไทยแต่ละแห่ง เนื่องจากบางแห่งได้รับการต่อเติมในภายหลังจึงไม่สามารถสรุปได้ทั้งหมดว่าเป็นการใช้สัดส่วนดังกล่าวมาตั้งแต่แรกสร้างพระอาราม

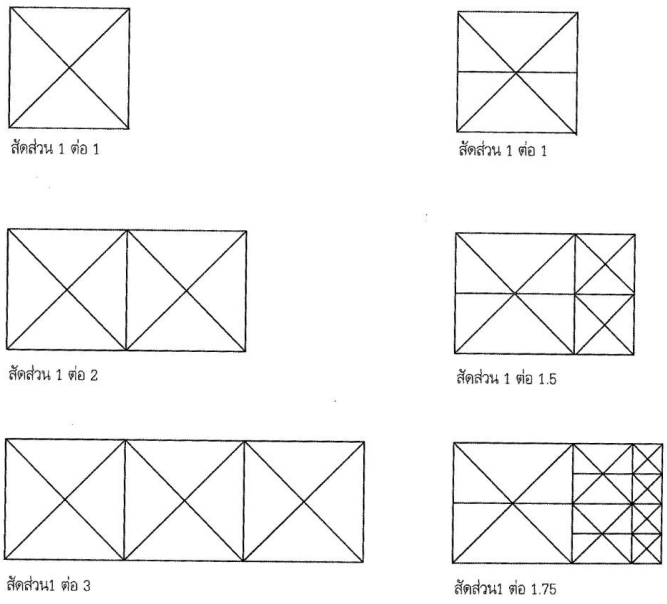

ภาพที่ 11 การใช้ระบบตารางแล้วเพิ่มส่วนหรือลดส่วน เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการศึกษาสัดส่วนของสถาปัตยกรรม ที่มาภาพ (วัชรี วัชรสินธุ์, 2551, หน้า 267)

[29] วัชรี วัชรสินธุ์, สัดส่วนสัมพันธ์งดงาม ในงานสถาปัตยกรรมไทย (สายสกุลช่างอยุธยา) (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2551).

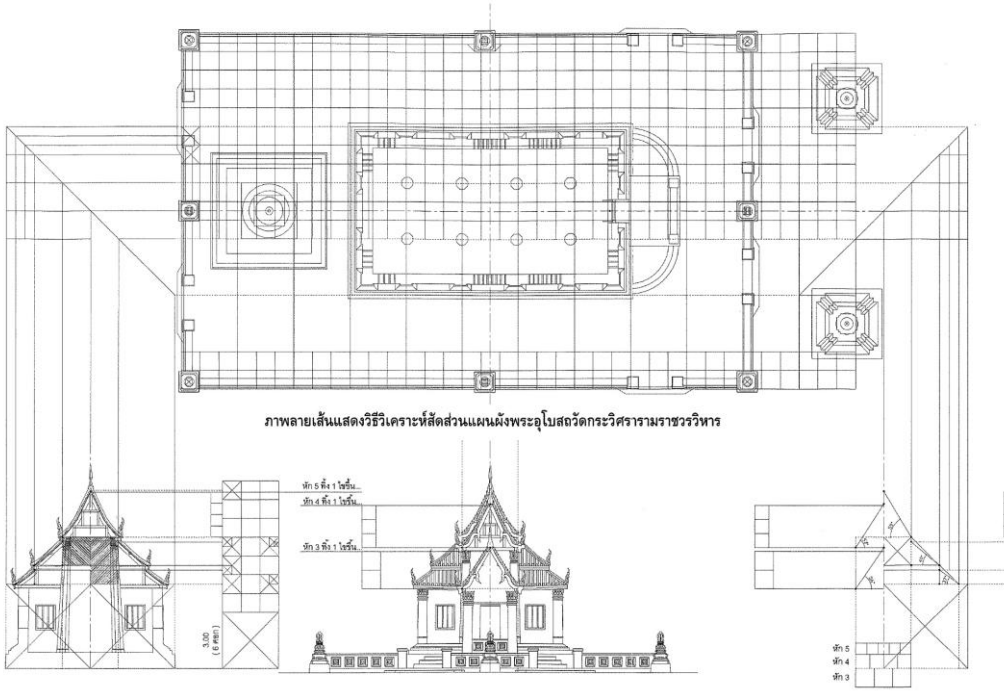

ภาพที่ 12 การใช้ระบบตารางในการศึกษาความสัมพันธ์ของสัดส่วนสถาปัตยกรรมวัดกวิศรารามราชวรวิหาร
ที่มาภาพ (วัชรี วัชรสินธุ์, 2551, หน้า 177)

2.2 สถานภาพการศึกษางานพุทธศิลป์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

การศึกษาแนวคิดและการออกแบบการประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานในพระวิหารสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จำเป็นต้องมีการศึกษาถึงผลงานการศึกษาที่มีการเผยแพร่ที่เกี่ยวข้องกับงานสถาปัตยกรรมและงานศิลปกรรมในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของความคิดที่เกี่ยวข้องกับการประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานซึ่งมีนักวิชาการให้ความสนใจทำการศึกษาค้นว้าและจัดพิมพ์เผยแพร่มาแล้วกว่า 30 ปี ได้แก่ งานพุทธศิลป์ด้านงานสถาปัตยกรรม ประติมากรรม (พระพุทธปฏิมา) และจิตรกรรมซึ่งเมื่อนำมาเชื่อมโยงกับข้อมูลที่ได้จาการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ จะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการวิเคราะห์ข้อมูลในขั้นต่อไป ผลงานวิชาการดังกล่าวสามารถแบ่งออกได้เป็น 3 หมวด ได้แก่

2.2.1 สถาปัตยกรรม

สถาปัตยกรรมพระอารามในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้สามารถจำแนกเป็น 3 ประเภท ในหนังสือวัดในกรุงเทพฯ : การเปลี่ยนแปลงในรอบ 200 ปี โดย เนตรนภิศ นาควัชระ และคณะ ทำการศึกษาพระอารามที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนา บูรณะ และปฏิสังขรณ์ ผลการศึกษาพบว่า รูปแบบ

ของพระอุโบสถในสมัยรัชกาลที่ 4 นั้นสามารถจำแนกออกเป็น 2 ลักษณะ คือ แบบขนบนิยม (วัดบรมนิวาส วัดปทุมวนาราม วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม) และแบบนอกอย่าง (วัดโสมนัสวิหารและวัดมกุฏกษัตริยาราม) และได้ถูกศึกษาอย่างละเอียดโดย สมคิด จิระทัศนกุล ในวิทยานิพนธ์เรื่องพระอุโบสถและพระวิหารในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นการศึกษาในเชิงลึกเกี่ยวข้องกับปัจจัยทางสังคมในช่วงก่อนและระหว่างการขึ้นครองราชสมบัติของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผลการศึกษาพบว่า สถาปัตยกรรมสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ได้รับอิทธิพลจากสถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยมจีนจากรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวผสมผสานกับอิทธิพลของตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งรูปแบบพระอุโบสถและพระวิหารนั้นเป็นภาพสะท้อนเหตุผลด้านการเมือง เพื่อตอกย้ำสถานะพระมหากษัตริย์ของพระองค์ รูปแบบสถาปัตยกรรมในช่วงต้นรัชกาลนั้น ยังได้รับแบบอย่างจากสมัยรัชกาลที่ 3 และเข้าสู่แบบแผนอย่างอยุธยาในช่วงกลางของรัชกาล จนเกิดแบบอย่างอาคารแบบมีมุขขวางหน้า-หลังซึ่งเป็นแบบอย่างเฉพาะรัชกาล ส่วนในช่วงปลายรัชกาลแบบอย่างสมัยอยุธยาก็ยังคงมีควบคู่กันไป และการเกิดขึ้นของการวางผังมหาสีมาและการใช้ตราสัญลักษณ์ที่สื่อถึงบุคคลอย่างชัดเจน[30]

ในหนังสือศิลปกรรมแบบพระราชนิยมพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดย ณัฏฐภัทร จันทวิช จัดพิมพ์เผยแพร่โดยกรมศิลปากร กล่าวถึงลักษณะเด่นของของสถาปัตยกรรมพระอารามพบว่า มีการให้ความสำคัญกับพระเจดีย์อย่างมาก ดังเห็นได้จากการพระอารามที่ทรงสถาปนาขึ้นใหม่มีพระเจดีย์ทรงกลมหรือทรงลังกาอยู่เสมอ ส่วนสถาปัตยกรรมพระอุโบสถและพระวิหารพบว่า โปรดให้สร้างตามคณะธรรมยุติกนิกาย มักจะมีขนาดเล็ก โดยสามารถจำแนกออกได้ 2 ประเภท คือ แบบไทยประเพณีและแบบก่ออิฐที่เรียกว่าทรงกระเท่เซร ตลอดจนการใช้วัสดุใหม่ ๆ ในการประดับตกแต่งสถาปัตยกรรม เช่น หินอ่อน เป็นต้น[31]

การศึกษาสถาปัตยกรรมสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวของ ศักดิ์ชัย สายสิงห์ ในหนังสือพุทธศิลป์รัตนโกสินทร์พัฒนาการของงานช่างและแนวคิดที่ปรับเปลี่ยน พบว่า เป็นการกลับไปสร้างอาคารที่มีหลังคาเป็นเครื่องไม้ มีเครื่องลำยองเป็นงานไม้แกะสลัก แต่ยังคงเค้าของลักษณะอาคารสมัยรัชกาลที่ 3 คือ การมีเสาพาไลเป็นเสาสี่เหลี่ยมไม่ย่อมุม โดยในยุคแรกนั้นเป็นการปรับเปลี่ยนรูปแบบจากแบบพระราชนิยมในรัชกาลที่ 3 มาเป็นแบบพระราชนิยมในรัชกาลที่ 4 กล่าวคือ มีการปรับเปลี่ยนมาใช้เจดีย์ทรงระฆัง พระอุโบสถเป็นการผสมผสานระหว่างแบบรัชกาลที่ 3 และอิทธิพลของศิลปตะวันตกตลอดจนการตกแต่งด้วยตราพระราชสัญลักษณ์ประจำพระองค์[32] ตัวอย่างสำคัญ เช่น วัดบวรนิเวศวิหาร วัดบรมนิวาส วัดโสมนัสวิหาร วัดปทุมวนาราม เป็นต้น

จากรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์เรื่องพระราชประสงค์ในการสร้างงานศิลปกรรมของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดย เนื้ออ่อน ขรัวทองเขียว พบว่า สถาปัตยกรรมสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น มีการวางแผนผังแบบแนวแกนเดี่ยว ตามแบบอย่างวัดในสมัยสุโขทัยมาปรับใช้ เนื่องจากพระองค์ทรงได้พบเห็นโบราณสถานสำคัญ ๆ และทรงเชื่อว่าพระพุทธศาสนานั้นสืบทอดมาจากลังกา จึงเป็นเหตุผลให้พระองค์พระราชนิยม

---

[30] สมคิด จิระทัศนกุล, รูปแบบพระอุโบสถพระวิหารในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพ: เมืองโบราณ, 2547).

[31] ณัฏฐภัทร จันทวิช, ศิลปกรรมแบบพระราชนิยมพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2549).

[32] ศักดิ์ชัย สายสิงห์, พุทธศิลป์สมัยรัตนโกสินทร์พัฒนาการของงานช่างและแนวคิดที่ปรับเปลี่ยน (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2556).

เจดีย์ทรงระฆัง ตลอดจนการวางผังแบบมหาสีมาเพื่อการประกอบสังฆกรรมได้สะดวกและถูกต้องตามพระวินัยและสนองต่อหลักการของคณะธรรมยุติกนิกาย และการใช้พระบรมราชสัญลักษณ์ประจำพระองค์นั้นเป็นแนวคิดที่ได้รับจากตะวันตกและสื่อถึงพระราชอำนาจที่ได้มาอย่างถูกต้องและชอบธรรมนั่นเอง[33] ในการฟื้นฟูเจดีย์ทรงลังกาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พิชญา สุ่มจินดา ในหนังสือถอดรหัสพระจอมเกล้า กล่าวไปในทิศทางเดียวกันคือ เป็นการสืบทอดรูปแบบเจดีย์ที่มีความเชื่อมโยงกับเจดีย์ทรงลังกาแท้ ๆ ดังรูปแบบที่ปรากฏในพระเจดีย์จำลองขนาดเล็กของคณะธรรมยุติกายที่มีความใกล้เคียงรูปแบบของเจดีย์ในลังกาอย่างมาก ประกอบกับมีการส่งสมณทูตไปยังลังกาอีกด้วย แต่ในทางสถาปัตยกรรมแล้วได้มีการปรับทรวดทรงของพระเจดีย์ทรงระฆังให้มีความสูงเพรียวยิ่งขึ้นและมีเสาหารเหนือบัลลังก์ซึ่งเป็นอิทธิพลจากอยุธยา โดยพระบาทสมเด็นพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิเสธการใช้รูปแบบเจดีย์เพิ่มมุมอย่างรัชกาลที่ 1-3 ตัวอย่างเช่น พระเจดีย์ที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เป็นต้น เพราะถือว่าพระเจดีย์ทรงระฆังได้รับการถ่ายทอดมาจากลังกา สุโขทัย และอยุธยาและให้ถูกต้องตามพระวินัย[34] นอกจากนี้ยังมีการตีความความหมายของหน้าบันพระวิหารหลวงวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม พบว่าเป็นไปในทางเชิดชูพระบรมราชอิสริยยศของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งสิ้น เช่น พระมหาพิชัยมงกุฎ หมายถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระขรรค์ 2 เล่ม หมายถึงความพระนามเดิมเมื่อทรงผนวชคือ วชิรญาณ และพระปรีชาสามารถในทางโลกและทางธรรม เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีการศึกษาเจาะจงเฉพาะพระอาราม ดังการศึกษารูปแบบสถาปัตยกรรมวัดปทุมวนารามราชวรวิหาร กรุงเทพมหานคร โดย ภัทรวรรณ พงศ์ศิลป์ พบว่า การวางผังบริเวณโดยมีสระบัวอยู่โดยรอบวัดและการหันหน้าสู่ทิศตะวันออกนั้น เป็นการสืบทอดรูปแบบการวางผังบริเวณแบบพระอารามแบบมีน้ำล้อมอย่างสมัยสุโขทัยและอยุธยารวมถึงรูปแบบวัดอรัญวาสีในสมัยอยุธยาซึ่งมีมิติในเชิงความหมายว่า พระอารามเป็นเสมือนแดนสุขาวดีจากคติพุทธศาสนามหายาน และจากประเด็นรูปแบบสถาปัตยกรรมที่ได้รับการพัฒนาต่อจากรัชกาลที่ 3 ที่มีรูปลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมไทยแบบประเพณีของวัดปทุมวนาราม ภัทรวรรณ พงศ์ศิลป์ ให้ข้อคิดเห็นว่า รูปแบบสถาปัตยกรรมไทยแบบประเพณีของวัดปทุมวนารามเปรียบเสมือนการรักษาเอกลักษณ์ของชาติไว้อีกทางหนึ่ง และพบว่าองค์ประกอบในเขตพุทธาวาสเป็นไปตามแนวทางของเขตพุทธาวาสในพระอารามที่สถาปนาโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาขึ้น กล่าวคือ มีพระเจดีย์ทรงระฆังเป็นประธาน มีพระอุโบสถและพระวิหารเรียงตัวกันในลักษณะแกนเดี่ยวแต่มีสิ่งที่พิเศษอย่างหนึ่งคือการปรากฏขึ้นของ โพธิฆระ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ตลอดจนมีการรูปสัญลักษณ์ เช่น พระมหาพิชัยมงกุฎ ซึ่งหมายถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสัญลักษณ์ดอกบัวซึ่งพ้องกับนามพระอารามและเป็นเครื่องบูชาพระรัตนตรัย[35]

---

[33] เนื้ออ่อน ขรัวทองเขียว, "พระราชประสงค์ในการสร้างงานศิลปกรรมของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว " (กรุงเทพฯ: คณะมนุษย์ศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต, 2557).

[34] พิชญา สุ่มจินดา.

[35] ภัทรวรรณ พงศ์ศิลป์, "การศึกษาสถาปัตยกรรมวัดปทุมวนารามราชวรวิหาร กรุงเทพมหานคร" (มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549).

2.2.2 ประติมากรรม

ประติมากรรมสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ลักษณะ คือ พระพุทธปฏิมาและประติมากรรมรูปคนเหมือน ในที่นี้ผู้ศึกษาจะกล่าวถึงเฉพาะพระพุทธปฏิมาเท่านั้นเนื่องจากมีความเกี่ยวข้องโดยตรงหัวข้อการศึกษา

การศึกษาพระพุทธปฏิมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในหนังสือศิลปกรรมแบบพระราชนิยมพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโดย ณัฏฐภัทร จันทวิช จัดพิมพ์เผยแพร่โดยกรมศิลปากร พบว่าลักษณะพระพุทธปฏิมาสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มี 3 ลักษณะคือ

1. พระพุทธปฏิมาแบบประพณี เป็นพระพุทธปฏิมาที่ยังคงมีพระเกตุมาลา แต่โปรดให้พระพุทธปฏิมาครองจีวรลายดอก และที่มีลักษณะเฉพาะคือพระพุทธปฏิมาที่ครองจีวรแบบห่มแหวกตามการครองจีวรของพระภิกษุสงฆ์คณะธรรมยุติกนิกาย เช่น พระพุทธปฏิมาประธานพระวิหารหลวงพระสมุทรเจดีย์ พระพุทธปฏิมาท้ายพระวิหารวัดปทุมวนาราม เป็นต้น

2. พระพุทธปฏิมาแบบพระราชนิยมที่ทรงออกแบบใหม่ คือ พระพุทธปฏิมาที่มีรูปลักษณะคล้ายมนุษย์ ไม่ปรากฏพระเกตุมาลาและครองจีวรเป็นริ้ว สังเกตเห็นการพาดสังฆาฏิที่มีความกว้างมากกว่าเดิม เช่น พระสัมพุทธพรรณี พระนิรันตราย พระพุทธอังคีรส เป็นต้น

3. พระพุทธปฏิมาทรงเครื่องใหญ่ หากเป็นการปฏิสังขรณ์ พบว่าจะทรงแปลงเป็นพระพุทธปฏิมาทรงเครื่องใหญ่ เช่น พระพุทธปฏิมาประธานพระอุโบสถ วัดปทุมคงคา เป็นต้น[36]

พระพุทธปฏิมาสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโดย ศักดิ์ชัย สายสิงห์ ในหนังสือพุทธศิลป์รัตนโกสินทร์พัฒนาการของงานช่างและแนวคิดที่ปรับเปลี่ยนพบว่า เป็นการเปลี่ยนแปลงรูปแบบจากพระพุทธปฏิมาแนวปรัมปราคติสู่พระพุทธปฏิมากึ่งเหมือนจริง โดยเป็นพระราชนิยมส่วนพระองค์มากกว่า จึงไม่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของงานช่างมากนัก

จากพระพุทธปฏิมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นเป็นพระพุทธปฏิมาขนาดใหญ่ เนื่องจากต้องนำไปประดิษฐานในพระอารามที่สถาปนาขึ้นใหม่ที่มีขนาดใหญ่ เมื่อเข้าสู่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ปรากฏการสร้างพระพุทธปฏิมาขนาดใหญ่เลย พระพุทธปฏิมาส่วนใหญ่มีขนาดเล็กเนื่องจากพระอารามที่สถาปนาขึ้นใหม่มีจำนวนน้อยกว่ารัชกาลก่อนและมีขนาดเล็ก การสร้างพระพุทธปฏิมาตามคติสมจริงน่าจะมาจากแนวคิดที่มาจากอิทธิพลตะวันตก กล่าวคือ ลักษณะพระพักตร์และการแสดงปางยังคงเป็นแบบอุดมคติ แต่จุดเปลี่ยนที่สำคัญที่สุดคือ การที่พระพุทธปฏิมาไม่มีอุษณีษะหรือพระเกตุมาลา ซึ่งมีเอกสารยืนยันถึงการที่พระบาทสมเด็จพระพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่โปรดที่จะให้พระพุทธปฏิมามีอุษณีษะ ต้นแบบของพระพุทธปฏิมาดังกล่าวคือ พระสัมพุทธพรรณี[37]

ความเห็นเรื่องพระพุทธปฏิมาสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวของ พิชญา สุ่มจินดา ในหนังสือถอดรหัสพระจอมเกล้ามีความเห็นว่า พระพุทธปฏิมาที่สร้างขึ้นในแนวคิดของคณะธรรมยุติกนิกายกรณีพระสัมพุทธพรรณีแบ่งออกเป็น 2 แนวทาง คือ

---

[36] ณัฏฐภัทร จันทวิช.

[37] ศักดิ์ชัย สายสิงห์, พุทธศิลป์รัตนโกสินทร์พัฒนาการของงานช่างและแนวคิดที่ปรับเปลี่ยน (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2556).

1. สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเป็นผู้นำว่าเป็นรูปลักษณ์ที่เชื่อว่าถูกต้องตามพุทธลักษณะที่ปรากฏในอรรถกถาบาลีแต่ไม่ได้ระบุชัดเจนว่าปรับปรุงให้สอดคล้องกับพระบาลีในเรื่องใดบ้าง

2. เป็นกลุ่มที่เชื่อว่า พระพุทธปฏิมาแบบคณะธรรมยุติกนิกายมีจุดเด่นอยู่ที่การปรับปรุงรูปแบบพระพุทธปฏิมาให้เข้ากับวิธีคิดของแนวสัจนิยม จึงมีความสมจริงและความเป็นมนุษย์มากยิ่งขึ้นเนื่องจากได้รับอิทธิพลของศิลปะตะวันตก

อีกนัยหนึ่งพระพุทธปฏิมารูปแบบดังกล่าววอาจเกิดจากโลกทัศน์ของชนชั้นนำสยามที่มีระบบความคิดแบบเป็นเหตุเป็นผลส่งผลต่อการมองพระพุทธเจ้าเป็นมนุษย์[38]

นอกจากนี้ยังปรากฏแนวความคิดการจำลองพระพุทธปฏิมาสำคัญของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในบทความ พระพุทธชินราช พระพุทธชินสีห์ และพระศรีศาสดาที่วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม ในหนังสือราชประดิษฐพิพิธบรรณโดย พิชญา สุ่มจินดา เป็นการแสดงออกถึงพระราชศรัทธาในพระพุทธปฏิมาสำคัญ เช่น พระพุทธชินราช พระพุทธชินสีห์ พระศรีศาสดา พระพุทธสิหิงค์ เป็นต้น เห็นได้จากทรงจำลองกลุ่มพระพุทธปฏิมาดังกล่าว ซึ่งประดิษฐานอยู่ในพระวิหารหลวงวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามซึ่งถือเป็นแนวคิดครั้งแรกในการจำลองพระพุทธปฏิมาหมวดสำคัญดังกล่าว[39]

อนึ่ง การศึกษาเกี่ยวข้องเฉพาะพระพุทธปฏิมาประธานในพระอารามที่สถาปนาโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาขึ้นใหม่จำนวน 5 พระอาราม ได้แก่ วัดบรมนิวาส วัดโสมนัสวิหาร วัดปทุมวนาราม วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามและวัดมกุฏกษัตริยารามโดย เนื้ออ่อน ขรัวทองเขียว ในรายงายวิจัยฉบับสมบูรณ์เรื่อง
พระราชประสงค์ในการสร้างงานศิลปกรรมของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สามารถจำแนกพระพุทธปฏิมาประธานในพระอุโบสถและพระวิหารได้ 3 ลักษณะ คือ

1. พระพุทธปฏิมาศิลปะแบบพระราชนิยมรัชกาลที่ 4 เกิดขึ้นมาจากแนวคิดการตีความให้ตรงกับพุทธลักษณะที่ปรากฏในพระบาลีและสัมพันธ์กับวิธีการศึกษาใหม่ที่ค่อย ๆ เชื่อว่าพระพุทธเจ้าทรงเป็นมนุษย์

2. พระพุทธปฏิมาที่โปรดให้จำลองพระพุทธปฏิมาสำคัญ การจำลองพระพุทธปฏิมาศักดิ์สิทธ์โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระพุทธสิหิงค์เป็นพระพุทธปฏิมาที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเชื่อว่ามีความสัมพันธ์กับลังกาซึ่งเชื่อว่าลังกาเป็นต้นกำเนิดพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท

3. พระพุทธปฏิมาที่อัญเชิญมาจากแหล่งอื่น การอัญเชิญพระพุทธปฏิมาสำคัญ เป็นการสร้างความเชื่องโยงของพระราชวงศ์จักรีและหัวเมืองฝ่ายเหนือ คือ พิษณุโลก จากการอัญเชิญพระทศพลญาณจากเมืองพิษณุโลกมาเป็นพระพุทธปฏิมาประธานพระอุโบสถวัดบรมนิวาส และการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างชาติพันธุ์กับพระพุทธปฏิมา กรณีพระพุทธปฏิมาสายน์พระพุทธปฏิมาประธานในพระอุโบสถและพระพุทธปฏิมาเสริมพระพุทธปฏิมาประธานในพระวิหารวัดปทุมวนาราม เป็นพระพุทธปฏิมาสำคัญที่อัญเชิญมาจากเวียงจันทร์ มาประดิษฐานที่วัดปทุมวนารามซึ่งเป็นเขตที่อาศัยของครัวลาวนั่นเอง[40]

---

[38] พิชญา สุ่มจินดา, ถอดรหัสพระจอมเกล้า vol. 2557 (นนทบุรี: โรงพิมพ์มติชน, 2557).

[39] บรรณาธิการ พิชญา สุ่มจินดา, ราชประดิษฐพิพิธบรรณ (นนทบุรี: วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม, 2553).

[40] เนื้ออ่อน ขรัวทองเขียว, "พระราชประสงค์ในการสร้างงานศิลปกรรมของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว " (กรุงเทพฯ: มนุษย์ศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต, 2557).

2.2.3 จิตรกรรม

ในหนังสือศิลปกรรมแบบพระราชนิยมพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโดย ณัฏฐภัทร จันทวิช พบว่า ลักษณะพิเศษของจิตรกรรมสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ นิยมวาดภาพเต็มพื้นที่ห้องเสา ไม่นิยมใช้เส้นสินเทาแบ่งเนื้อเรื่อง และเริ่มมีลักษณะเป็นภาพเหมือนจริง ด้วยแสงเงา และมีความลึกด้วยการเขียนแบบทัศนียภาพแบบตะวันตก ซึ่งมีอิทธิพลกับงานจิตรกรรมไทยแบบประเพณีทำให้เสียคุณลักษณะเดิมไป จนเป็นศิลปไทยผสมอิทธิพลต่างประเทศในที่สุด โดยนิยมเขียนภาพปริศนาธรรม เช่น จิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดบรมนิวาส วัดบวรนิเวศวิหาร วัดมกุฏกษัตริยาราม เป็นต้น จิตรกรคนสำคัญได้แก่ ขรัวอินโข่ง[41]

ศักดิ์ชัย สายสิงห์ ให้ความเห็นเพิ่มเติมในหนังสือพุทธศิลป์รัตนโกสินทร์พัฒนาการของงานช่างและแนวคิดที่ปรับเปลี่ยนว่า เป็นช่วงที่จิตรกรรมเข้าสู่สัจนิยม โดยแบ่งเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ แบบผสมระหว่างจิตรกรรมไทยประเพณีผสมตะวันตก แบบจิตรกรรมตะวันตก และงานที่สืบทอดจิตรกรรมไทยประเพณีนอกพระนคร โดยขอขยายความเฉพาะกลุ่มที่ 1 และ 2 เนื่องจากปรากฏในกลุ่มพระอารามที่ทรงสถาปนาขึ้นใหม่

1. แบบผสมระหว่างจิตรกรรมไทยประเพณีผสมตะวันตก เนื้อหาที่ปรากฏในจิตรกรรมกลุ่มนี้ โดยเฉพาะในพระอารามที่ทรงสถาปนาขึ้นใหม่ในรัชกาล เป็นเนื้อหาที่เป็นจริงตามพุทธศาสนา เช่น พุทธประวัติ เหตุการณ์สำคัญทางพระพุทธศาสนา การสังคายนาพระไตรปิฎก เป็นต้น และมีเทคนิคการเขียนที่ต่างจากรัชกาลก่อนหน้า กล่าวคือ การเขียนภาพธรรมชาติที่เหมือนจริงมาก มักเขียนอาคารที่มีอยู่จริงและแทรกอาคารแบบตะวันตก การเขียนภาพเทวดาแบบประเพณีเหาะเป็นหมู่ในทองฟ้าพร้อมก้อนเมฆและการใช้โครงสีส่วนใหญ่เป็นสีดำ สีน้ำเงินเข้มและการเขียนภาพผลักระยะ (perspective) ที่ยังไม่ถูกต้องนัก ตัวอย่างอาคารที่สำคัญได้แก่ พระอุโบสถพระวิหาร วัดโสมนัสวิหาร วัดปทุมวนาราม เป็นต้น

2. แบบจิตรกรรมตะวันตก เนื้อหาที่ปรากฏในจิตรกรรมกลุ่มนี้ เช่น ภาพปริศนาธรรม เป็นต้น โดยมีลักษณะเป็นภาพเขียนที่ได้รับอิทธิพลตะวันตกทั้งหมด โดยเป็นภาพที่ประกอบด้วยสถาปัตยกรรมและผู้คนอย่างตะวันตก บางแห่งเป็นการคัดลอกภาพมาโดยตรง ขนาดของบุคคลในภาพมีขนาดเล็กว่างานจิตรกรรมยุคก่อนหน้า ซึ่งเป็นแนวความคิดแบบสมจริงระหว่างธรรมชาติกับบุคคลและการเขียนภาพผลักระยะ (perspective) ที่ยังไม่ถูกต้องนักเช่นกัน ตัวอย่างอาคารที่สำคัญได้แก่ พระอุโบสถวัดบรมนิวาส วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นต้น[42]

ในรายงายวิจัยฉบับสมบูรณ์เรื่องพระราชประสงค์ในการสร้างงานศิลปกรรมของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดย เนื้ออ่อน ขรัวทองเขียว กล่าวถึงลักษณะเนื้อหาจิตรกรรมในพระอารามที่ทรงสถาปนาขึ้นใหม่จำนวน 5 พระอาราม มีเนื้อหาแบ่งออกเป็น 3 ลักษณะคือ

1. เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาเป็นหลัก เช่น ปริศนาธรรม ข้อควรปฏิบัติของพระสงฆ์ ฉฬาภิชาติ เอตทัคคะ อายตนะ เป็นต้น

2. คติที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ เช่น สัตตรัตนะ ปัญจราชาภิเษก ขบวนพยุหยาตรา พระราชพิธีปลงศพ เป็นต้น

3. วรรณกรรม เช่น อิเหนา ศรีธนญชัย เป็นต้น

---

[41] ณัฏฐภัทร จันทวิช.

[42] ศักดิ์ชัย สายสิงห์, พุทธศิลป์รัตนโกสินทร์พัฒนาการของงานช่างและแนวคิดที่ปรับเปลี่ยน.

พระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในจิตรกรรมดังกล่าว คือ ใช้เป็นเครื่องมือส่งผ่านความคิดของพระองค์ที่ทรงตีความพระพุทธศาสนาใหม่ผ่านการสถาปนาคณะธรรมยุติกนิกาย ให้สอดรับกับหลักเหตุผลแบบวิทยาศาสตร์และเน้นย้ำถึงบทบาทของสถาบันพระมหากษัตริย์ในการเป็นผู้นำรัฐในสถานการณ์การรุกคืบของชาติตะวันตก ซึ่งมีผลกับความมั่นคงของพระพุทธศาสนาอันเป็นสถาบันที่ช่วยค้ำจุนฐานะของพระมหากษัตริย์ ในด้านเทคนิคการเขียนนั้นเป็นการสืบทอดจากรัชกาลที่ 3 และได้พัฒนาขึ้นโดยการวิธีการเขียนแบบตะวันตก ได้แก่การระบายสีแบบไล่น้ำหนักแสงเงา การเขียนภาพโดยคำนึงถึงสัดส่วนที่สัมพันธ์กันระหว่างวัตถุที่ปรากฏในภาพ การใช้ฉากเหตุการจริงมาประกอบ และการแสดงมุมมองแบบทัศนียวิทยา[43]

นอกจากนี้ยังมีการศึกษาเชิงลึกเกี่ยวข้องกับจิตรกรรมที่ปรากฏในเฉพาะพระอารามแต่ละแห่ง ซึ่งได้แก่ ถอดรหัส ภาพผนังพระจอมเกล้า–ขรัวขินโข่ง งานศิลปกรรมชิ้นสำคัญแห่งกรุงรัตนโกสินทร์โดย วิไลรัตน์ ยังรอด และ ธวัชชัย องค์วุฒิเวทย์ โดยทำการศึกษาเฉพาะภาพปริศนาธรรมในพระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหารและวัดบรมนิวาสพบว่า เนื้อหาในภาพปริศนาธรรมชุดดังกล่าวเป็นเนื้อเรื่องเกี่ยวข้องกับการสรรเสริญคุณของพระรัตนตรัยทั้งหมด โดยใช้เนื้อหามาจากประกาศด้วยข้ออุปมัยซึ่งรูปแบบการเขียนจิตรกรรมมีลักษณะแบบตะวันตกทั้งหมดมีต้นแบบมาจาก Scenic Wallpaper[44] สถานที่ในภาพเป็นการจำลองสถานที่ที่มีอยู่จริงในชาติตะวันตก เช่น โรงพยาบาล สถานีรถไฟ น้ำพุสาธารณะ ระบบสุริยจักรวาล เป็นต้น ซึ่งถือเป็นปริศนาในปริศนาธรรมของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกล่าวคือ ผู้ใดสามารถเข้าใจภาพชุดนี้ได้ย่อมหมายถึงเป็นผู้เปิดใจรับโลกตะวันตกนั่นเองซึ่ง พลอยไพลิน เทพพงศ์ งานวิเคราะห์ในมุมมองใหม่ : แนวคิดงานจิตรกรรมภาพปริศนาธรรมรัชกาลที่ 4 ให้ความเห็นในว่า เป็นปัจจัยอันเนื่องมาจากการรับองค์ความรู้ใหม่ ๆ จากชาติตะวันตก ทำให้ชีวิตผู้คนเปลี่ยนแปลงไปเช่นเดียวกับงานจิตรกรรม[45] โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาพปริศนาธรรมถือว่าเป็นของใหม่สำหรับสังคมไทย เนื้อหาการอุปมาเพื่อสรรเสริญพระรัตนตรัยมีความใกล้เคียงกับหลักคำสอนที่ใช้หลักการอุปมาของคริสต์ศาสนาเพื่อให้ศาสนิกชนเข้าใจธรรมได้ง่ายขึ้น ตอกย้ำว่าพระธรรมของพระพุทธเจ้านั้นสามารถนำไปใช้กับชีวิตประจำวันได้เช่นเดียวกันกับคำสอนของคริสต์ศาสนา สอดรับกับภาวะของสังคมสยามที่เปลี่ยนแปลงไปตามอิทธิพลตะวันตก[46] และการปรากฏภาพบุคคลต่างชาติในภาพปริศนาธรรมนั้นอาจจะหมายถึงว่า ชาวตะวันตกเองก็สามารถใช้คำสอนของพระพุทธศาสนาได้เช่นเดียวกันกับชาวสยาม เพราะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงวิจารณ์ถึงคัมภีร์ไบเบิลว่า กล่าวเกินจริงขัดกับหลักวิทยาศาตร์อยู่หลายประการ ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่น่าเชื่อถือ ดังนั้นภาพปริศนาธรรมจึงมีนัยยะของการยกพระพุทธศาสนาอยู่เหนือศริสต์ศาสนา

รูปแบบการเขียนภาพจิตรกรรมปริศนาธรรมพบว่า เหมือนกับจิตรกรรมไทยประเพณีในรัชกาลเดียวกัน แต่แตกต่างกันที่ภาพบุคคลและอาคารที่ได้รับอิทธิพลตะวันตกเท่านั้น โครงสีที่ใช้นิยมใช้สีเข้มเป็นพื้นแล้วระบายตัว

---

[43] เนื้ออ่อน ขรัวทองเขียว, "เรื่องพระราชประสงค์ในการสร้างงานศิลปกรรมของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว," (กรุงเทพฯ: คณะมนุษย์ศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต, 2557).

[44] วิไลรัตน์ ยังรอด and ธวัชชัย องค์วุฒิเวทย์, ถอดรหัส ภาพผนังพระจอมเกล้า – ขรัวขินโข่ง งานศิลปกรรมชิ้นสำคัญแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ: มิวเซียมเพรส, 2559).

[45] พลอยไพลิน เทพพงศ์, "งานวิเคราะห์ในมุมมองใหม่ : แนวคิดงานจิตรกรรมภาพปริศนาธรรมรัชกาลที่ 4 " (มหาลัยศิลปากร, 2552).

[46] เรื่องเดียวกัน.

ภาพเป็นสีอ่อน ใช้การตัดเส้นน้อยแล้วเน้นที่การแรเงาให้เป็นน้ำหนักแทน ใช้แนวต้นไม้ ภูเขาเป็นแนวแบ่งภาพแทนเส้นสินเทา[47]

นอกเหนือจากรูปแบบการเขียนจิตรกรรมที่ได้รับอิทธิพลตะวันตกแล้ว เนื้อหาจิตรกรรมที่สำคัญอีกประการที่ถูกหยิบหยกขึ้นมาอย่างเด่นชัดคือ วัตรปฏิบัติของพระภิกษุสงฆ์ซึ่ง พัสวีสิริ เปรมกุลนันท์ ได้ทำศึกษาจิตรกรรมฝาผนัง : พระราชประสงค์รัชกาลที่ 4 เรื่องจริยวัตรสงฆ์ รวมถึงเรื่องวิธีชาวพุทธของราษฎร พบว่า การแสดงออกของจิตรกรรมที่เกี่ยวข้องกับไตรภูมิหรือเรื่องเหนือจริงได้ถูกแทนที่ด้วยภาพที่สมจริง ทั้งเหตุการณ์ เวลา สถานที่ และบุคคลของสังคมขณะนั้น แนวคิดแบบสัจจนิยมและมนุษย์นิยมที่แสดงออกด้วยภาพจริยาวัตรของพระภิกษุสงฆ์แสดงให้เห็นว่ามนุษย์นั้นมีศักยภาพในการบรรลุมรรคผลด้วยการตั้งมั่นใน ศีล สมาธิ ปัญญา แม้แต่ฆราวาสก็สามารถประสบความสุขและความสำเร็จในปัจจุบันได้ตามความสามารถของตน ซึ่งเป็นพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวส่งผ่านสู่พุทธบริษัท อีทางหนึ่งถือว่าเป็นการขจัดปัญหาที่เกิดขึ้นในสถาบันสงฆ์และสร้างความมั่นคงให้กับพระพุทธศาสนาเพื่อให้ประชาชนมีหลักการใช้ปัญญาพิจารณาสิ่งต่าง ๆ เพราะมีผลต่อความมั่นคงของชาติในสภาวะการเปลี่ยนแปลงจากวัฒนธรรมภายนอก[48]

ในส่วนสุดท้ายคือจิตรกรรมที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องวรรณกรรม ที่ปรากฏในพระอารามที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่โดดเด่นคือการวิเคราะห์แนวคิดของรัชกาลที่ 4 ที่สะท้อนผ่านงานจิตรกรรมเรื่องอิเหนาในพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหารโดย จุฑารัตน์ จิตโสภา เป็นการศึกษางานจิตรกรรมเรื่องอิเหนา ในพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหารในเชิงลึก เพื่อสะท้อนพระราชนิยมของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในด้านวรรณคดี บริบททางสังคม เทคนิคและวิธีการเขียนที่เป็นไปในทิศทางเดียวกันกับงานวิชาการที่ได้กล่าวมาแล้วตลอดจนแรงบันดาลใจในการนำเสนอวรรคดีนิทานในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จากการศึกษาพบว่า การที่ปรากฏภาพจิตรกรรมเรื่องอิเหนาในพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหารเป็นอนุสรณ์ถึงสมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนวดี พระอัครมเหสีพระองค์แรกในรัชกาล ที่ทรงสิ้นพระชนม์ในต้นรัชกาล แม้การปรากฏขึ้นของจิตรกรรมเรื่องดังกล่าวมีความไม่สมเหตุสมผลกับสภาพแวดล้อมโดยรวมแต่จากการศึกษาพบว่า พระราชประวัติของสมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดีมีความคล้ายคลึงกับอุณากรรณหรือบุษบาในวรรณคดีเรื่องอิเหนา และประกอบกับการประดับตกแต่งหน้าบัน มีความสัมพันธ์กับพระนางทั้งสิ้น และปัจจัยหนึ่งที่ส่งเสริมให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลือกวรรณคดีเรื่องอิเหนาเนื่องเป็นบทละครที่ได้รับความนิยมมาตั้งแต่สมัยก่อนหน้าและการคลายความเคร่งครัดของเนื้อหาจิตรกรรมที่ปรากฏในศาสนสถานมาตั้งแต่รัชกาลที่ 3 ในขณะเดียวกันการที่รูปแบบภาพจิตรกรรมได้รับอิทธิพลตะวันตกก็ส่งผลต่อฝีมือช่างเขียนจิตรกรรมแบบไทยประเพณีให้เสื่อมถอยลง[49]

---

[47] พลอยไพลิน เทพพงศ์.

[48] พัสวีสิริ เปรมกุลนันท์, "จิตรกรรมฝาผนัง : พระราชประสงค์รัชการที่ 4 เรื่องจริยวัตรสงฆ์ " (มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552).

[49] จุฑารัตน์ จิตโสภา, "วิเคราะห์แนวคิดของรัชกาลที่ 4 ที่สะท้อนผ่านงานจิตรกรรมเรื่องอิเหนาในพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร " (มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2554).

ตารางที่ 1 สถานภาพการศึกษางานพุทธศิลป์ สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

สถานภาพการศึกษางานพุทธศิลป์ สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	ลักษณะงาน		รูปแบบงาน		วิธีการ		จุดประสงค์	สาระที่เกี่ยวข้อง		ช่วงเวลาของผลงาน		
	งานวิจัย	งานศึกษา-วิเคราะห์	วิทยานิพนธ์	ตำรา-หนังสือ	เชิงประวัติศาสตร์	เชิงบรรยาย	พื้นฐาน-ทฤษฎี	สุนทรียภาพ-ปรัชญา	สังคม-วัฒนธรรม	2516-2525	2526-2535	2535-2559
1.วัดในกรุงเทพฯ:การเปลี่ยนแปลงในรอบ 200 ปี (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525)	/			/		/	/	/		/		
2.พระอุโบสถและพระวิหารในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (วิทยานิพนธ์ศิลปศาตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533)	/		/			/	/	/			/	
3.ศิลปกรรมแบบพระราชนิยมพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพมหานคร : รุ่งศิลป์การพิมพ์, 2549)	/			/		/	/	/	/			/
4.ราชประดิษฐพิพิธบรรณ (นนทบุรี:โรงพิมพ์มติชน, 2553)		/		/	/		/	/	/			/
5.พุทธศิลป์สมัยรัตนโกสินทร์พัฒนาการของงานช่างและแนวคิดที่เปลี่ยนผ่าน (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2556)	/			/	/		/		/			/
6.ถอดรหัสพระจอมเกล้า (นนทบุรี : โรงพิมพ์มติชน, 2557)		/		/	/	/	/	/	/			/
7.การศึกษารูปแบบสถาปัตยกรรมวัดปทุมวนาราม ราชวรวิหาร กรุงเทพมหานคร (วิทยานิพนธ์ ศิลปศาตรมหาบัณฑิตมหาวิทยาลัยศิลปากร มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549)	/		/		/	/			/			/
8.งานวิเคราะห์ในมุมมองใหม่: แนวคิดงานจิตรกรรมภาพปริศนาธรรมรัชกาลที่ 4	/		/		/	/			/			/
9. จิตรกรรมฝาผนัง:พระราชประสงค์รัชการที่ 4 เรื่องจริวัตรสงฆ์ (วิทยานิพนธ์ ศิลปศาตรมหาบัณฑิตมหาวิทยาลัยศิลปากร มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552)	/		/		/	/			/			/

สถานภาพการศึกษางานพุทธศิลป์ สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	ลักษณะงาน		รูปแบบงาน		วิธีการ		จุดประสงค์	สาระที่เกี่ยวข้อง		ช่วงเวลาของผลงาน		
	งานวิจัย	งานศึกษา-วิเคราะห์	วิทยานิพนธ์	ตำรา-หนังสือ	เชิงประวัติศาสตร์	เชิงบรรยาย	พื้นฐาน-ทฤษฎี	สุนทรียภาพ-ปรัชญา	สังคม-วัฒนธรรม	2516-2525	2526-2535	2535-2559
10.วิเคราะห์แนวคิดของรัชกาลที่ 4 ที่สะท้อนผ่านงานจิตรกรรมเรื่องอิเหนาในพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร (วิทยานิพนธ์ ศิลปศาตรมหาบัณฑิตมหาวิทยาลัยศิลปากร, 2554)	/		/		/	/			/			/
11.พระราชประสงค์ในการสร้างงานศิลปกรรมของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต, 2557)	/	/			/	/		/	/			/
12.ถอดรหัสพระจอมเกล้า-ขรัวอินโข่ง (นนทบุรี : โรงพิมพ์มติชน, 2559		/		/	/				/			/

สรุป การศึกษาความสัมพันธ์ของสัดส่วนเครื่องยอดทรงจอมแหประเภท บุษบก–มณฑป

ผลการศึกษาพบว่า หลักการออกแบบเครื่องยอดทรงจอมแหประเภท บุษบก–มณฑป ส่วนใหญ่คำนึงถึงสัดส่วนระหว่างความกว้างของปากเส้นจอมแหและความสูงของเส้นจอมแห ในสัดส่วน 1 ต่อ 2 หรือ 1 ต่อ 2 ½ แต่มีวิธีในการกำหนดตำแหน่งองค์ระฆังที่แตกต่างกัน ซึ่งมีผลต่อขนาดขององค์ระฆัง และการกำหนดสัดส่วนของความกว้างและความสูงของส่วนเรือน คือ สัดส่วน 1 ต่อ 2 อย่างไรก็ตามหลักการดังกล่าวเป็นเพียงวิธีการเรียนการสอนสำหรับผู้ฝึกหัดเท่านั้น เมื่อมีความชำนาญแล้วก็ย่อมสามารถสืบทอดในเชิงสร้างสรรค์ต่อไปได้

สรุป การศึกษาความสัมพันธ์ของสัดส่วนอาคารสถาปัตยกรรมไทย

จากการศึกษาพบว่า ทุกแนวทางการออกแบบสัดส่วนของอาคารสถาปัตยกรรมไทยมีการยึดความกว้างของขื่อและความสูงของดั้งในด้านสกัด (ด้านสั้น) เป็นเกณฑ์ในการออกแบบเสมอ โดยมีวิธีการร่างทรวดทรงมีความแตกต่างกัน ได้แก่ การกำหนดหน่วยและการใช้แปหัวเสาในการกำหนดสัดส่วนอื่น ๆ โดยการออกแบบสัดส่วนของอาคารนี้ เป็นเพียงแบบฝึกหัดสำหรับผู้เริ่มเรียนรู้เท่านั้น หากมีความชำนาญแล้วก็สามารถออกแบบเองได้โดยไม่ต้องยึดติดในสัดส่วน

สรุป สถานภาพการศึกษางานพุทธศิลป์สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ด้านสถาปัตยกรรม

การศึกษาศิลปสถาปัตยกรรมพระอารามในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพบว่ามีการวางผังพุทธาวาสแบบแนวแกนเดี่ยว มักมีพระเจดีย์ทรงระฆังเป็นประธานในแผนผังเขตพุทธาวาส และมีพระวิหารหรือพระอุโบสถอยู่ด้านหน้าหรือหลังพระเจดีย์ โดยส่วนใหญ่ตีความว่าเป็นการย้อนกลับไปใช้รูปแบบการวางแผนผังเขตพุทธาวาสแบบสุโขทัยหรืออยุธยาและการตอกย้ำถึงสถานะพระมหากษัตริย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีความเชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์สยาม และกำหนดให้เขตพระอารามให้เป็นแบบมหาสีมาเพื่อการสร้างความถูกต้องของการประกอบสังฆกรรมตามพระวินัย ส่วนรูปแบบสถาปัตยกรรมมีทั้งที่เป็นแบบไทยประเพณีและรับอิทธิพลจากสถาปัตยกรรมรัชกาลที่ 3 ตลอดจนมีการใช้ระบบสัญลักษณ์ที่สื่อถึงบุคลคลอย่างเฉพาะเจาะจง

ด้านประติมากรรม

การศึกษาประติมากรรมในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพบว่า มีการสร้างพระพุทธปฏิมาทั้งแบบประเพณีนิยมและพระพุทธปฏิมาที่ทรงประดิษฐ์ขึ้นใหม่จากพระบรมราชวินิจฉัยและการค้นคว้าขนาดของพระพุทธเจ้าที่แท้จริงเพื่อนำมากำหนดขนาดพระพุทธปฏิมาตามมโนทัศน์ของคณะธรรมยุติกนิกาย ซึ่งมีผลทำให้พระพุทธปฏิมามามีขนาดเล็กลงมากหากเทียบกับรัชกาลก่อนหน้าและมีรูปลักษณ์ที่เป็นแบบกึ่งอุดมคติซึ่งอาจเกิดจากระบบความคิดของชนชั้นนำสยามที่มีความเป็นเหตุเป็นผล นอกจากนั้นยังมีการอัญเชิญพระพุทธปฏิมาสำคัญมาประดิษฐานในพระอารามที่สถาปนาขึ้นใหม่ด้วยทั้งนี้อาจเป็นเพราะทรงต้องการเชื่อมโยงประวัติศาสตร์ระหว่างกรุงเทพฯกับหัวเมืองสำคัญในอดีตตลอดความเชื่อมโยงระหว่างพระพุทธปฏิมากับเรื่องชาติพันธุ์ และการให้ความสำคัญกับประวัติศาสตร์และพระราชศรัทธาในความงามทางศิลปะทำให้เกิดแนวความคิดในการจำลองพระพุทธปฏิมาสำคัญอีกด้วย

ด้านจิตรกรรม

การศึกษาจิตรกรรมในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพบว่า รูปแบบจิตรกรรมที่เกิดขึ้นมี 2 ลักษณะ คือ แบบไทยประเพณีที่ได้รับอิทธิพลตะวันตก และแบบอิทธิพลตะวันตกล้วน ๆ ซึ่งมีรูปแบบการเขียนที่เน้นเรื่องมุมมองแบบทัศนีภาพและสัดส่วนขององค์ประกอบในภาพที่สมจริงขึ้น จากการใช้วิธีการไล่น้ำหนักของแสงเงาแทนการตัดเส้นอย่างจิตรกรรมไทยประเพณีที่เคยนิยมในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์และใช้โครงสีพื้นเข้ม เช่น ดำ เขียว ฟ้า เป็นต้น และการแบ่งเนื้อเรื่องด้วยภูมิทัศน์

เนื้อหาที่ใช้เขียนจิตรกรรมมีทั้งเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ พระพุทธศาสนา และวรรณคดี โดยในภาพมักปรากฏสถานที่จริงที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์นั้น ๆ ส่วนเนื้อหาทางพระพุทธศาสนานั้น มีการใช้ภาพปริศนาธรรมและวัตรปฏิบัติของพระภิกษุสงฆ์ตลอดจนวิถีชาวพุทธ เป็นการถ่ายทอดแนวคิดของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการทำความเข้าใจหลักการของพระพุทธศาสนาที่ถูกต้องตามมโนทัศน์ของคณะธรรมยุติกนิกายที่พระองค์ทรงสถาปนาขึ้น

จากสถานภาพการศึกษางานพุทธศิลป์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทำให้เห็นว่า ความสมบูรณ์ขององค์รวมในการสร้างสรรค์สถาปัตยกรรมไทย ซึ่งได้แก่ สถาปัตยกรรม ประติมากรรม (พระพุทธปฏิมา) และจิตรกรรมนั้นเป็นไปในทิศทางเดียวกัน คือ การชี้นำความถูกต้องของการนับถือพระพุทธศาสนาให้พุทธบริษัทผ่านงานพุทธศิลป์ ซึ่งสอดคล้องกับแนวความคิดและหลักการของคณะธรรมยุติกนิกายที่พระองค์ทรงสถาปนาขึ้น คือ การพิจารณาสิ่งต่าง ๆ ด้วยหลักปัญญาและเหตุผล ซึ่งปฏิเสธไม่ได้ว่ามีปัจจัยด้านการเมืองจากภายในและภายนอกประเทศเข้ามาเกี่ยวข้อง ทำให้มีผลต่อการแสดงออกในเชิงรูปแบบของงานพุทธศิลป์แต่ละแขนง โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านประติมากรรม (พระพุทธปฏิมา) ได้เกิดแนวคิดในการพยายามตีความพระพุทธปฏิมาประธานให้มีรูปลักษณ์ที่ใกล้เคียงกับความมนุษย์ทั้งในด้านพุทธลักษณะและขนาดที่เล็กลง ซึ่งถือว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญต่อภาพลักษณ์ของรูปเคารพในสังคมพุทธศาสนาของไทยที่มีมาอย่างยาวนาน ในขณะเดียวกันต้องประดิษฐานอยู่ในอาคารที่ต้องการพื้นที่ใช้สอยได้ดี นำไปสู่ที่มาของข้อสมมติฐานการศึกษาในครั้งนี้ว่า การออกแบบสถาปัตยกรรมเพื่อแก้ไขข้อจำกัดเรื่องขนาดของพระพุทธปฏิมามีแนวความคิดที่นำมาซึ่งการออกแบบได้อย่างไรบ้าง ซึ่งจะได้ขยายความถึงแนวความคิดของการแปลี่ยนแปลงของพระพุทธปฏิมาดังกล่าวอย่างละเอียดต่อไปในบทที่ 3 ต่อไป

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
Chulalongkorn University

บทที่ 3

พระพุทธปฏิมาตามแนวความคิดคณะธรรมยุติกนิกาย

การศึกษาถึงแนวความคิดและการออกแบบประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จำเป็นต้องศึกษาถึงหลักการและแนวความคิดของคณะธรรมยุติกนิกาย ที่พระองค์ทรงนำเสนอกับสังคมไทยในขณะนั้น ตั้งแต่ครั้งทรงผนวชและได้เจริญรุ่งเรืองขึ้นตามลำดับ แนวความคิดนี้ได้ครอบคลุมแนวทางของการออกแบบสถาปัตยกรรมพระพุทธศาสนาในรัชสมัยของพระองค์อยู่มาก รวมถึงเป็นผลโดยตรงกับการกำหนดแนวคิดและรูปแบบของพระพุทธปฏิมาประธานที่เกิดขึ้นภายใต้มโนทัศน์ของธรรมยุติกนิกายในพระอารามกรณีศึกษาอีกด้วย

3.1 พระพุทธศาสนาก่อนการสถาปนาคณะธรรมยุติกนิกาย

หลังการเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าใน พ.ศ.2510 ผลกระทบของสงครามทำให้พระพุทธศาสนาอ่อนแอลงอย่างมาก จากปัญหาความอดอยาก ประชานชนไม่สามารถที่จะอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาได้ จึงส่งผลกระทบโดยตรงถึงพระภิกษุสงฆ์ผู้ต้องดำรงชีพจากบิณฑบาตร การดำรงอยู่ในสมณเพศจึงลำบาก[50] ในที่สุดก็ได้ละทิ้งพระอารามและลาสิกขาออกไป เป็นโอกาสให้โจรผู้ร้ายขุด เจาะ ทำลาย ศาสนาสถาน ศาสนวัตถุ เพื่อหาของมีค่า ซึ่งไม่สามารถปฏิเสธปัญหานี้ได้ เพราะทรัพย์สินเหล่านี้เป็นปัจจัยสำคัญในการฟื้นฟูสภาพเศรษฐกิจหลังสงคราม[51]

เมื่อสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ในปี พ.ศ.2325 นับเป็นช่วงแห่งการ “ฟื้นฟู” บ้านเมืองอย่างเร่งด่วนในด้านต่าง ๆ เพื่อให้กลับมารุ่งเรืองเหมือนเมื่อครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยาเห็นได้จากการสร้างวัดพระศรีรัตนศาสดารามและการสร้างพระบรมมหาราชวังที่มีการวางผังคล้ายคลึงกับสมัยกรุงศรีอยุธยา เช่นเดียวกับ“พระพุทธศาสนา” จำเป็นต้องได้รับการฟื้นฟูกลับมาอีกครั้ง ดังพระราชปณิธานพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ที่ว่า *“ตั้งใจจะอุปถัมภก ยอยกพระพุทธศาสนา ป้องกันขอบขัณฑสีมา รักษาประชาชนและมนตรี”* โดยปรากฏในพระราชโองการแสดงพระราชประสงค์ของพระองค์ในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ที่ว่า *“...ทรงตั้งพระหฤทัยทะนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้รุ่งเรืองบ่มิได้ละเลยในการกุศลที่จะบำรุงพระพุทธศาสนา ทรงบริจาคพระราชทรัพเป็นอันมาก ทรงสร้างพระพุทธรูป พระสถูป พระเจดีย์ พระวิหาร พระอุโบสถ พระอารามหลวง รจนาไว้เพื่อให้เป็นที่ไหว้ ที่สักการบูชาแก่ฝูงเทพยดา แลมนุษย์ทั้งปวงแล้ว พระราชทานจตุปัยจัย 4 และนิจภัต ศิลาภัตแก่พระภิกษุสงฆ์ทั้งปวง เพื่อให้เป็นกำลังบอกกล่าวเล่าเรียน บำเพ็ญเพียรในฝ่ายคันถธุระธุระวิปัสนาธุระ*

---

[50] สมเด็จพระวันรัตนวัดพระเชตุพน, สังคีติยวงศ์ พงศาวดารเรื่องสังคายนาพระธรรมวินัย (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, 2521).

[51] อัจฉรา กาญจโนมัย, "การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.2325-2394" (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523).

ปรารถนาจะยังภิกษุสามเณรทั้งปวงให้ยิ่งด้วยศีลคุณและสมาธิคุณ จะให้เป็นรากเหง้าแห่งพระพุทธศาสนา ทรงพระราชศรัทธาแลพระราชอุตสาหะในกองกุศลนั้นมีกำลัง"...[52]

ภาพที่ 13 พระบรมมหาราชวังและวัดพระศรีรัตนศาสดาราม (สมัยรัชกาลที่ 5) การสร้างพระบรมมหาราชวังและวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ให้มีความใกล้เคียงสมัยอยุธยาเป็นการสร้างขวัญกำลังใจแก่ประชาชนและการรวมรัฐ
ที่มาภาพ (โจคิม เค. บ้าวทซ์, 2559, หน้า 138)

นโยบายการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชนี้ จึงนับว่าเป็นนโยบายด้านการเมืองที่สำคัญ ในการรวมรัฐให้เป็นปึกแผ่นมั่นคงโดยเร็วหลังจากเหตุการณ์เสียกรุงศรีอยุธยาใน พ.ศ.2310 และการย้ายเมืองหลวงจากกรุงธนบุรี นโยบายดังกล่าวได้ส่งต่อมายังรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว[53] เพราะพื้นฐานสังคมไทยเป็นสังคมที่มีพระพุทธศาสนาเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจมาแต่เดิม ดังนั้นหากพระพุทธศาสนาได้ประดิษฐานมั่นคงแล้ว ก็จะมั่นใจได้ว่าบ้านเมืองก็มีความมั่นคงเช่นเดียวกัน ช่วงเวลาแห่งการฟื้นฟูพระพุทธศาสนานี้สามารถปฏิบัติด้วยหลักการใหญ่ ๆ 2 อย่างคือ

3.1.1 การฟื้นฟูด้านกายภาพ

การสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์พระอาราม

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยนั้น รายได้หลักของรัฐที่จะนำมาบำรุงพระพุทธศาสนามาจากภาษีอากรเพียงไม่กี่ชนิดและการค้า

---

[52] กรมศิลปากร, ไตรภูมิโลกวินิจฉัยกถา ฉบับที่ *2* (ไตรภูมิฉบับหลวง) เล่ม *1* (พระนคร: โรงพิมพ์ครุสภา, 2521).

[53] อัจฉรา กาญจโนมัย, "การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.2325-2394)" (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523).

สำเภา[54] ทำให้การบำรุงศาสนาวัตถุยังคงมีน้อย ประกอบกับเป็นช่วงแรก ๆ ของการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาเน้นหนักกับเนื้อหาและระบบการปกครองของสถาบันสงฆ์ก่อน เห็นได้จากที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงนำพระบรมวงศานุวงศ์ในการบูรณปฏิสังขณ์พระอารามที่มีมาแต่เดิมในสมัยกรุงศรีอยุธยาที่อยู่ใกล้นิวาสถานของตน เช่น พระองค์ทรงปฏิสังขรณ์วัดโพธารามด้านทิศใต้ของพระบรมมหาราชวัง แล้วสถาปนาขึ้นเป็นวัดหลวงมีนามปัจจุบันว่า วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาททรงปฏิสังขรณ์วัดสลักซึ่งตั้งอยู่ทางทิศใต้ของพระราชวังบวรสถานมงคลแล้วสถาปนาเป็นพระอารามประจำพระราชวังบวรสถานมงคล มีนามปัจจุบันว่า วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ เป็นต้น นอกจากนี้ได้ทรงสถาปนาพุทธสถานขนาดใหญ่และแห่งเดียวในรัชกาลนั่นคือ วัดสุทัศนเทพวราราม เพื่อเป็นพุทธสถานกลางของพระนคร ซึ่งได้ปฏิบัติสืบเนื่องมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา[55] ในรัชสมัยพระบาทสมเด็พระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงปฏิสังขรณ์วัดมะกอก ซึ่งเป็นวัดใกล้พระราชวังเดิมแล้วสถาปนาเป็นพระอารามหลวงซึ่งปัจจุบันนามว่า วัดอรุณราชวราราม ซึ่งมาแล้วเสร็จในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นช่วงที่รายได้ของรัฐจากภาษีอากรเพิ่มขึ้นอีกหลายชนิดและกิจการการค้าสำเภามีความมั่งคั่งมากขึ้นเป็นลำดับ ดังนั้นจึงทรงสามารถบูรณะปฏิสังขรณ์พระอารามเป็นจำนวนมากยิ่งกว่ารัชกาลก่อน ๆ ประกอบกับพระองค์ทรงให้โอกาสแก่ชนชั้นขุนนางให้สามารถมีบทบาทในการอุปถัมภ์ถาวรวัตถุในพระพุทธศาสนาได้ ดังปรากฏพระอารามขนาดใหญ่ที่สถาปนาโดยขุนนางตระกูลใหญ่ ๆ เช่น วัดกัลยาณมิตร โดยเจ้าพระยานิกรบดินทร์ (โต) ต้นสกุลกัลยาณมิตร วัดประยูรวงศาวาส โดยสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยุรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) เป็นต้น และในส่วนพระองค์เองนั้นทรงปฏิสังขรณ์และสถาปนาพระอารามขนาดใหญ่อีกหลายพระอาราม อาทิ วัดราชโอรสาราม (ทรงปฏิสังขรณ์ตั้งแต่รัชกาลที่ 2) วัดเทพธิดาราม วัดราชนัดดาราม วัดเฉลิมพระเกียรติ เป็นต้น

ภาพที่ 14 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์พระอารามใกล้พระบรมมหารราชวัง คือวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
ที่มาภาพ (วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามฯ, 2552)

[54] เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสิทร์ รัชกาลที่ 1 (พระนคร: โรงพิมพ์ครุสภา, 2503).

[55] แน่งน้อย ศักดิ์ศรี, มรดกสถาปัตยกรรมกรุงรัตนโกสินทร์เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรุงเทพ(1984), 2537).

ภาพที่ 15 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงสถาปนาพุทธสถานกลางเมืองคือ วัดสุทัศน์เทพวราราม ที่มาภาพ (สุวรรณี ณ ระนอง, 2551, จากปก)

3.1.2 การฟื้นฟูองค์กรทางศาสนา

การฟื้นฟูพระไตรปิฎก

การสังคายนาพระไตรปิฎกใน พ.ศ.2331 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ถือว่าเป็นรวบรวมพระไตรปิฎกที่กระจัดกระจายจากเหตุการเสียกรุงศรีอยุธยาให้ครบถ้วนและชำระให้ถูกต้อง เรียกว่า “พระไตรปิฎกฉบับทองใหญ่” ทรงสถาปนาพระมณฑปเพื่อประดิษฐานไว้ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และถือเป็นการฟื้นฟูพระธรรมวินัยแก่พระสงฆ์ในอีกทางหนึ่งด้วย ต่อมาได้ปรับปรุงพระไตรปิฎกอีกครั้งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและทรงสนับสนุนให้แปลพระไตรปิฎกจากภาษาบาลีเป็นภาษาไทย[56] และได้เป็นบรรทัดฐานที่ใช้ในการเรียนการสอนของพระภิกษุสงฆ์ในประเทศ[57]

[56] อัจฉรา กาญจโนมัย, "การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.2325-2394)."

[57] เรื่องเดียวกัน.

ภาพที่ 16 พระไตรปิฎกฉบับทองใหญ่สมัยรัชกาลที่ 1 ประดิษฐานภายในพระมณฑป วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ที่มาภาพ (www.2556tourism-english-thailand.blogspot.com, สืบค้นเมื่อ 8 ม.ค. 2560)

การฟื้นฟูสถาบันสงฆ์

พระมหากษัตริย์ทรงส่งเสริมให้มีการบรรพชาอุปสมบท จนเป็นค่านิยมของคนทั่วไปว่า การจะเป็นคนที่สมบูรณ์ได้นั้นจะต้องผ่านการบรรพชาอุปสมบทเสียก่อน เห็นได้จากพระราชพิธี 12 เดือน กล่าวถึงเทศกาลเดือนแปดว่ามีการจัดการบรรพชาอุปสมบทในพระบรมราชูปถัมภ์ของพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นประเพณีที่สืบทอดมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา[58]

มีการจัดการศึกษาด้านพระปริยัติธรรม พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงสังคายนาพระไตรปิฎกเพื่อเป็นแบบเรียนแก่พระภิกษุสามเณรโดยทั่วไป พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงโปรดเกล้าฯ ให้มีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขวิธีการสอบไล่ปริยัติธรรมขึ้นใหม่ ระหว่าง พ.ศ.2359 - 2362 ได้ขยายหลักสูตร 3 ชั้น คือ เปรียญตรี -โท - เอก เป็น 9 ชั้น คือ ชั้นประโยค 1 – 9 เพื่อให้ผู้ศึกษามีความรู้แตกฉานมากยิ่งขึ้น[59] พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนับสนุนให้วัดมีการสอนพระปริยัติธรรมในพระอาราม พ.ศ.2379[60] เพื่อให้พระสงฆ์สามารถแปลได้ถึง 4 ประโยคภายในวัด และทรงพระราชทานเงินเดือนให้แก่อาจารย์ที่บอกพระไตรปิฎกทั้งพระภิกษุสงฆ์และฆราวาสอีกด้วย

---

[58] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธี 12 เดือน (กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาคาร, 2516).

[59] อัจฉรา กาญจโนมัย, "การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยรัตโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.2325-2394)" (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523).

[60] เรื่องเดียวกัน.

การปกครองสงฆ์และการพระราชทานสมณศักดิ์ ในช่วงแรกของการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ การปกครองของสถาบันสงฆ์ยังไม่มีความชัดเจน รัฐจึงมีความจำเป็นในการเข้าไปจัดการโดยตั้งกรมสังฆการีซึ่งเป็นกรมหนึ่งในกรมธรรมการเป็นกรมเก่าตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเพื่อแต่งตั้งหรือลดสมณศักดิ์ ความคุม ดูแลความประพฤติของพระภิกษุสงฆ์ตลอดจนดำเนินคดีต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ระบบการปกครองสถาบันสงฆ์จึงมีรัฐเป็นผู้ควบคุมโดยสมบูรณ์ แม้จะมีการแต่งตั้งตำแหน่งพระสังฆราชแล้วก็ตาม

การทำนุบำรุงสถาบันสงฆ์ ในพระอารามหลวงมีการอุดหนุนในเรื่องปัจจัย 4 อันได้แก่ ที่อยู่และยานพาหนะ อาหารและการบริโภค การรักษาพยาบาลพระภิกษุสงฆ์ที่อาพาธ เครื่องนุ่งห่ม เครื่องใช้และนิตยภัต[61]

ความประพฤติของพระภิกษุสงฆ์ สถานภาพของพระภิกษุสงฆ์ในสังคมต้นกรุงรัตนโกสินทร์ถือว่าเป็นกลุ่มชนที่มีฐานะทางสังคมสูง ได้รับการเคารพและยกย่องจากประชาชนไปจนถึงพระมหากษัตริย์ดังปรากฏในบันทึกของ เซอร์จอห์น เบาริง ที่เข้ามาในประเทศไทยใน พ.ศ.2398 ว่า

“พระทั้งหมดมีกิริยาเรียบร้อย ไม่มีความเอะอะมะเทิ่งเลย เป็นแต่จ้องเราโดยไม่พูดจาว่ากระไรเห็นจะเป็นด้วยธรรมเนียมที่พระจะต้องนั่งเฉยเคร่งต่อการที่เป็นในทางโลก ซึ่งแสดงความสมถโดยมากนั้นเป็นข้อสำคัญทางศาสนา...ส่วนอาการกิริยาความสังสรรในหมู่คนไทยนั้นดูน่าปลาดอย่างเดียว แต่พวกพระสงฆ์คนทุกชนิดจะต้องหมอบกราบกับผู้ที่มีอำนาจเป็นใหญ่กว่า แต่พวกพระนั้นมีมากนักและเป็นผู้ที่นับถือโดยทั่วไปทั้งหมด ถึงแม้ว่าจะเป็นพวกที่ขอทานเลี้ยงชีวิตก็จริงแต่ไม่ต้องกราบไหว้ผู้ใด ถึงจะมีอำนาจเป็นใหญ่อย่างไรก็ไม่หมอบไหว้ และดูเหมือนว่าจะไม่มีความถือสาต่อการเป็นไปข้างฝ่ายนอกเลยสักอย่างเดียว”[62]

พระภิกษุสงฆ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งความเคารพนับถืออย่างสูงจากสังคม เนื่องจากเป็นผู้ให้การศึกษาตั้งแต่ชนชั้นปกครองอันได้แก่ พระมหาษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ตลอดจนประชาชนทั่วไป เสมือนเป็นคลังความรู้ของสังคมเพราะเป็นผู้สร้างตำรา วรรณกรรม ศิลปกรรม ฯลฯ[63] แต่ในขณะเดียวกันก็มีพระภิกษุสงฆ์ที่ประพฤตินอกพระธรรมวินัยเป็นจำนวนมากแม้จะตั้งกรมสังฆารีแล้วก็ตาม และพระธรรมวินัยได้มีข้อกำหนดที่รัดกุมให้พระภิกษุสงฆ์ได้ปฏิบัติอย่างเคร่งครัดอยู่แล้ว อันได้แก่ พระปาติโมกข์[64]และ อภิสมาจาร[65] ปัญหาสำคัญอีกอย่างหนึ่งของสถาบันสงฆ์คือการขาดบุคลากรที่มีคุณภาพในการสั่งสอนพระภิกษุสงฆ์ที่เป็นลูกศิษย์ และพระภิกษุสงฆ์พอใจกับความรู้ที่ตนเองมีอยู่ จึงทำให้ไม่ทราบแม้ในกิจที่พระสงฆ์บวชใหม่ควรจะต้องทราบ จนสมเด็จพระวันรัต (อาจ) วัดสระเกศ นิพนธ์ตำราเรื่อง โอวาทานุศาสน์ ตามการอาราธนาของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เพื่อชี้แจ้งข้อปฏิบัติแก่ภิกษุสามเณรที่บรรพชาอุปสมบทใหม่ แต่สมเด็จ

---

[61] อัจฉรา กาญจโนมัย, "การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยรัตยโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.2325-2394)" (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523).

[62] หนังสือเรื่อง เซอร์ ยอน โบว์ริง เข้ามาเมืองไทย ทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีกับประเทศสยาม เมื่อ พ.ศ.**2398**, หน้า 22-23

[63] อัจฉรา กาญจโนมัย, "การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยรัตยโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.2325-2394)."

[64] คัมภีร์ที่รวมวินัยของพระภิกษุสงฆ์ 227 ข้อ คัมภีร์ที่ประมวลพุทธบัญญัติอันทรงตั้งขึ้นเป็นพุทธอาณา มีพุทธานุญาต ให้สวดในที่ประชุมสงฆ์ ทุกกึ่งเดือน เรียกกันว่า สงฆ์ทำอุโบสถ

[65] ส่วนพระวินัย ที่พระพุทธเจ้าวางขึ้นแก่พระสงฆ์เพื่อเป็นหลักในการประพฤติในด้านขนบธรรมเนียมและเพื่ออาการที่เหมาะสมของพระภิกษุสงฆ์ นอกเหนือจากพระปาติโมกข์

พระวันรัต (อาจ) วัดสระเกศ กลับประพฤติผิดในข้อหาล่วงละเมิดทางเพศศิษย์หนุ่มเสียเอง[66]แสดงถึงความไม่ตั้งอยู่ในพระวินัยของพระภิกษุสงฆ์ที่มีสมณศักดิ์เป็นพระราชคณะชั้นผู้ใหญ่ เหตุการณ์พระสงฆ์ประพฤติผิดพระธรรมวินัยนี้มีมาแล้วตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เห็นได้จากพระองค์ทรงใช้อำนาจรัฐสึกพระภิกษุสงฆ์จำนวน 128 รูป[67] ใน พ.ศ.2344 แต่กลับไม่เป็นผลมากนักและมีการประพฤติผิดซ้ำอย่างหนักในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารว่า *“เกิดการชำระความพระสงฆ์ที่ประพฤติอนาจารมิควร ได้ตัวชำระสึกก็มากประมาณ 500 เศษ ที่หนีไปก็มาก พระราชาคณะเป็นปาราชิกก็หลายรูป”*[68] พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเองก็ทรงมีพระราชวิจารณ์ถึงความประพฤติของพระภิกษุสงฆ์ความว่า *“พระจะเล่นตะกร้อ ทัดบุหรี่ เกี้ยวผู้หญิง กินของคำ ทำอุลามก”* ซึ่งสอดคล้องกับคำประพันธ์ในโคลงนิราศสุพรรณของสุนทรภู่ เกี่ยวข้องกับความประพฤติผิดพระธรรมวินัยของพระภิกษุสงฆ์หัวเมืองตอนหนึ่งว่า[69]

ตะวันเย็นเห็นพระพร้อม ล้อมวง
ตีปะตระกร้อตรง คู่ไต้
สมภารท่านก็ลง เล่นสนุก ขลุกแฮ
เข่าค่างต่างอวดโอ้ อกให้ใจหาย
หยุดตะกร้อล่อไก่ตั้ง ตีอัน
ผ้าพาดบาตรเหล็กพนัน เหน็บรั้ง
ไก่แพ้แร่ขบฟัน ฟันอุบ ทุบเอย
เจ้าวัดตัดเรือตั้ง แต่งเหล้นเย็นใจ
เสียเทียนเสียธูปซ้ำ เสียศรัทธา
เสียที่กมลมา- โนชญ์น้อม
เสียดายฝ่ายศาสนา สมณะ พระเอย
เสียน่าตาหูพร้อม เพราะรู้ดูเห็น

บทลงโทษของพระภิกษุสงฆ์ที่ประพฤติผิดพระธรรมวินัยไม่ได้ถือว่ารุนแรงนัก เป็นเพียงการขับไล่ออกจากหมู่เท่านั้น[70]ที่เรียกว่าวิธีบัพพาชนียกรรม หรือถ้ามีความผิดเล็กน้อยในพระธรรมวินัยก็ปรับเพียงอาบัติทุกกฎ ซึ่งเพียงปลงอาบัติก็หมดโทษ อาจเป็นเหตุผลหนึ่งให้พระภิกษุสงฆ์ไม่กลัวที่จะประพฤติผิดต่อไป

เหตุการณ์ที่นับว่าเป็นเรื่องน่าวิตกที่สุดคือเรื่องการชู้สาว จากประกาศในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แสดงข้อความ ที่พระภิกษุสงฆ์บางรูปเป็นที่หมายปองของหญิงโสด หญิงหม้ายหรือผัวตาย หรือคิด

---

[66] เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสิทร์ รัชกาลที่ *2* (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2504).

[67] กฎหมายตราสามดวง เล่ม *4*, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2521).

[68] พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสิทร์ รัชกาลที่ *3* เล่ม *2* (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2504).

[69] อัจฉรา กาญจโนมัย, "การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.2325-2394)" (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523).

[70] พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมประกาศรัชกาลที่ *4* พ.ศ. *2394-2400* (พระนคร: องค์การค้าของครุสภา, 2503).

หวังในทรัพย์สินของพระภิกษุสงฆ์[71]นอกจากนี้พระภิกษุสงฆ์บางรูปมีการประพฤติผิดระหว่างเพศเดียวกันหรือการเป็นนักเลงเที่ยวผู้หญิง จนถึงขั้นทะเลาะวิวาท[72]

ในด้านวัตรปฏิบัติ “มีการประพฤติผิดวินัยอยู่บ่อยๆ เฉื่อยชา เกียจคร้าน ชอบพเนจร ทะนงใจ อวดดี หยิ่งยะโส ตะกละ ประพฤติผิดทำนองคลองธรรม”[73] พระสงฆ์บางวัดละเลยในการทำอุโบสถสังฆกรรมซึ่งเป็นกิจที่ต้องกระทำ คือสวดพระปาติโมกข์ในวันขึ้นและวันแรม 14 หรือ 15 ค่ำ เดือนละ 2 ครั้ง พระสงฆ์บางวัดทำเพียงปีละ 1-2 ครั้ง เท่านั้น พระภิกษุสงฆ์ในบางวัดทำอุฐสถกรรมก็จริงแต่สวดไม่จบ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวิจารณ์ว่า หากพระสงฆ์ถูกนิมนต์ไปเทศน์ 9-10 แห่ง ก็ไปได้ไม่ขี้เกียจเหมือนกับการทำอุโบสถสังฆกรรม เพราะได้ลาภสักการระ[74]

การกำเนิดขึ้นของคณะธรรมยุติกนิกายจึงเป็นผลจากปัญหาของสถาบันสงฆ์ ในการประพฤติผิดพระธรรมวินัยและละเลยศาสนกิจ เมื่อองค์กรที่เป็นหลักในการดำรงพระพุทธศาสนาได้เสื่อมลงเช่นนี้ พระพุทธศาสนาจึงพลอยเสื่อมโทรมลงไปด้วยเช่นกัน ทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิรูปพระพุทธศานาให้กลับมาบริสุทธิ์โดยเน้นวัตรปฏิบัตรอันเคร่งครัดซึ่งเป็นคุณลักษณะเด่นของคณะสงฆ์ธรรมยุติ

3.2 มูลเหตุการสถาปนาคณะธรรมยุติกนิกายและแนวความคิดแบบคณะธรรมยุติกนิกาย

เมื่อพระวชิรญาณภิกษุ (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) มิได้ทรงรับราชสมบัติต่อจากพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระองค์จึงทรงตัดสินพระทัยอยู่ในสมณเพศต่อ และได้ทรงศึกษาด้านวิปัสสนาธุระ ณ วัดสมอราย (วัดราชาธิวาส) และวัดพลับ (วัดราชสิทธาราม) ตามลำดับ จนสิ้นความรู้ของพระอาจารย์ที่จะสามารถตอบข้อสงสัยแก่พระวชิรญาณภิกษุทั้งหมดได้ จากความไม่ชัดเจนและทรงพบว่าข้อปฏิบัติทางวิปัสสนาธุระตามแนวทางมหานิกายนี้เป็นเพียงสิ่งที่ปฏิบัติสืบกันมาไม่สามารถชี้แจงเหตุให้เห็นจริงได้[75] *“ทำให้น่าเบื่อหน่ายและวุ่นวายเหมือนกับการยืมจมูกคนอื่นมาหายใจ โดยที่ตนเองไม่ยอมคิดหรือดิ้นรนด้วยตัวเอง”*[76] ทำให้พระองค์ทรงกลับมาศึกษาด้านคันถธุระที่วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎ์แทน ด้วยเห็นว่าเป็นที่มาของหลักปฏิบัติและความเชื่อด้านศาสนาและสามารถกระทำได้ด้วยตนเอง โดยทรงตั้งพระทัยที่จะศึกษาหลักธรรมและพุทธวจนะจากพระไตรปิฎกเป็นสำคัญ โดยทรงศึกษากับพระวิเชียรปรีชา (ภู่) เจ้ากรมราชบัณฑิต ถึง 3 ปี[77] จนทรงเชี่ยวชาญและแตกฉานในพระปริยัติเนื่องจากทรงได้ทรงเล่าเรียนอักขรสมัยภาษาบาลีในสำนักพระพุทธโฆษาจารย์ (ชุน) วัดท้ายตลาด (วัดโลกโมฬีโลกยาราม) เมื่อครั้งประทับอยู่พระราชวังเดิมเป็นทุนเดิมอยู่

---

[71] "เลขที่ 151 เรื่องประกาศการถือศาสนาแลผู้ที่ถือผิด," in ประชุมประกาศรัชกาลที่ *4* ภาค *4* ประกาศปีมะเมีย พ.ศ. *2401*

(พระนคร โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2466).

[72] อัจฉรา กาญจโนมัย, "การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.2325-2394."

[73] เรื่องเดียวกัน.

[74] เรื่องเดียวกัน.

[75] สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระวชิรญาณวโรรส, เทศนาพระราชประวัติและพระราชนิพนธ์บางเรื่องในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่องพระพุทธศาสนา (กรุงเทพฯ โรงพิมพ์ไทยเขษม, 2523).

[76] เรื่องเดียวกัน.

[77] สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ (กรุงเทพฯ: มติชน, 2546).

แล้ว อาจจะกล่าวได้ว่าทรงมีความรอบรู้ทั้งด้านวิปัสสนาธุระและด้านคันถธุระ (ปฏิบัติและทฤษฎี) อันเป็นพื้นฐานสำคัญที่ทำให้ทรงเห็นข้อเท็จจริงว่าการปฏิบัติของหมู่พระภิกษุสงฆ์บางประการได้คลาดเคลื่อนจากพระธรรมวินัย ประกอบกับพระองค์ทรงเชื่อว่า “ศาสนาวงศ์เป็นจลาจลมาแต่ครั้งกรุงเก่าแล้ว”[78] ทรงเห็นว่าการปฏิบัติตามบูรพาจารย์โดยไม่ไตร่ตรองนำไปสู่ความประพฤติที่ย่อหย่อน เมื่อเห็นความจริงเช่นนี้แล้วจึงได้ทรงกระทำทัฬหีกรรม คือ การบวชซ้ำในนิกายสีมากัลยาณีที่ทรงเชื่อว่าสืบทอดมาจากลังกา[79] หลังจากนั้นจึงทรงตรวจสอบวัตรปฏิบัติของคณะสงฆ์โดยละเอียดโดยในระยะแรกทรงให้ความสำคัญกับหลักการพื้นฐาน เช่น หลักการอุปสมบทกับการความบริสุทธิ์ของสีมา การออกเสียงบทสวดให้ถูกต้องโดยเทียบเคียงกับหลักคัมภีร์ทางศัพทศาสตร์[80] ฯลฯ เป็นต้น ซึ่งนับเป็นการวางรากฐานกฎระเบียบเพื่อเป็นแนวปฏิบัติสำหรับคณะพระภิกษุสงฆ์ที่พระองค์ทรงดำริให้จัดตั้งขึ้น โดยเรียกภายหลังว่า “ธรรมยุติกนิกาย” อันมีความหมายถึง ผู้ประกอบด้วยธรรม ชอบด้วยธรรม หรือยุติด้วยธรรมของพระพุทธองค์ มีจุดมุ่งหมายที่จะดำรงพระพุทธศาสนาวงศ์ให้บริสุทธิ์[81] พระองค์ได้ทรงปฏิบัติเป็นแบบอย่างโดยทรงให้ตรวจสอบความถูกต้องของสีมาวัดสมอรายแล้วทรงพบว่ามีขนาดเล็กเกินไปไม่ถูกต้องตามพระธรรมวินัย ถึงกับทรงบวชซ้ำอีกครั้งโดยตั้งแพกลางแม่น้ำเจ้าพระยาหน้าวัดสมอรายนั้น เพื่อให้ทรงแน่ใจว่าความเป็นภิกษุพระองค์นั้นบริสุทธิ์

ดังนั้นแนวทางวัตรปฏิบัติของคณะธรรมยุติกนิกายจึงเป็นการกระทำตามพระไตรปิฎกอย่างเคร่งครัดทั้งสิ้น ซึ่งเป็นหนทางที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเชื่อมั่นว่าจะทำให้พระพุทธศาสนานั้นดำรงอยู่สืบต่อไปได้ โดยแก้ไขและ ปรับปรุงหลักปฏิบัติของคณะภิกษุสงฆ์ไว้ดังนี้[82]

1. ทรงวางระเบียบการทำวัตรไหว้พระเช้าเย็นและจัดลำดับพระสูตรสำหรับสวดมนต์ต่อทำวัตร ทรงจัดสูตรและปาฐะที่ควรสวดในงานมงคลและที่สวดในงาศพ ทั้งได้พระราชนิพนธ์แบบทำวัตรเช้าเย็นภาษาบาลี ซึ่งพระสงฆ์ทั้งสองนิกายใช้กันมาเป็นหลักสืบมาจนถึงทุกวันนี้
2. ทรงวางระเบียบวันธรรมสวนะและอุโบสถขึ้นตามหลักฐานที่มีในพระบาลี ให้มีการรักษาศีลอุโบสถและประชุมกันฟังธรรมเช้าเย็นในวันธรรมสวนะ และวันอุโบสถเดือนละ 4 ครั้ง เป็นแบบอย่างที่ถือปฏิบัติกันมาจนถึงทุกวันนี้
3. ทรงวางหลัก “ปักขคณนา”[83] เพื่อใช้เป็นหลักในการคำนวณหาวันอุโบสถที่ถูกต้องอย่างแท้จริงกับวันที่พระจันทร์เพ็ญและวันพระจันทร์ดับ ตามหลักฐานทางพระบาลี

---

[78] สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระวชิรญาณวโรรส.

[79] สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒโน), ศาสนวงศ์ (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2531).

[80] พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "สมณศาสน์ ฉบับที่ 2 เรื่องสีมาวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว," in ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในรัชกาลที่ *4* (กรุงเทพฯ: มหาเถรสมาคม, 2547).

[81] พิชญา สุ่มจินดา.

[82] พระเทพมงคลสุธี, พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับพระพุทธศาสนา : พระราชประวัตินานานิพนธ์ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547).

[83] เป็นปฏิทินจันทรคติไทยประเภทหนึ่ง ซึ่งใช้วิธีการคำนวณหาวันขึ้นแรมให้แม่นยำตรงตามการโคจรของดวงจันทร์เป็นสำคัญ โดยไม่ได้นับวันตามการขึ้นตกของดวงอาทิตย์ แต่ใช้วิธีการนับโดยการยึดหาวันเพ็ญ และ วันดับ แทน สำหรับการคำนวณวันที่จะใช้กระดานปักขคณนา ในการช่วยคำนวณ ซึ่งจะซับซ้อนกว่าการนับปกติ สำหรับระบบปฏิทินจันทรคติแบบปักขคณนานี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงค้นคิดวิธีคำนวณขึ้นใช้ในพระสงฆ์คณะธรรมยุติกนิกาย

4. ทรงวางระเบียบการพรรพชาอุปสมบท ซึ่งเรียกว่า อุปสมบทวิธี ให้ยุติด้วยสมบัติของการอุปสมบทกรรม โดยอาศัยพระบาลีเป็นหลัก

5.ทรงวางหลักการครองผ้า คือการนุ่งห่มของพระภิกษุสามเณรตามหลักเสขิยวัตรแห่งวินัย[84]อย่างที่พระภิกษุคณะธรรมยุติกนิกายห่มอยู่ในปัจจุบัน

6. ทรงวางระเบียบอักขระ ออกเสียงอักษรภาษบาลีตามหลักสากลนิยม คือ ตามหลักของ อินเดีย สิงหฬ พม่า และอักษรโรมัน โดยทรงถือหลักการออกเสียงให้ถูกฐานกรณ์แห่งอักขระตามหลักไวยากรณ์บาลี เข้ากันได้กับนานาชาติในสากล เช่น ท. ออกเสียงเป็น ด. ซึ่งโรมันใช้ D ไม่ใช้ T พ. ออกเสียงเป็น บ. ซึ่งโรมันใช้ B ไม่ใช้ P เป็นต้น

7. ทรงวางระเบียบการทำวินัยกรรมต่าง ๆ ซึ่งมีพระวินัยเป็นหลักอยู่ให้เป็นไปตามวินัยจริงๆ เช่น การแสดงอาบัติ การวิกัป การทำพินทุ และการอธิษฐาน เป็นต้น

8. ทรงวางระเบียบการทำสังฆกรรมต่าง ๆ ให้ถูกต้องตรงตามที่มีพุทธานุญาตไว้ในวินัย เช่น การผูกพัทธสีมา และการกรานกฐิน เป็นต้น

9. ทรงวางระเบียบการทำวิสาขบูชาและมาฆบูชาไว้อย่างที่ถือปฏิบัติกันโดยทั่วไปในราชการ

10. ทรงวางหลักการปฏิบัติวินัยของคณะธรรมยุติกนิกาย ให้ถือหนักไปในทางเคร่งครัด

11. ทรงพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีไว้มาก เช่น บททำวัตรเช้าเย็น นโมการฏฐกคาถา ติรตนปุปณามคาถา โมกฺขุปายคาถา โอวาทปาฏิโมกขปาฐ ตำนานพระแก้วมรกต ระยะทางเสด็จประพาสเมืองเหนือ และพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์โดยสังเขป เป็นต้น

12. ทรงอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาในด้านศาสนวัตถุต่าง ๆ เช่น สร้างพระพุทธปฏิมา สถาปนา บูรณปฏิสังขรณ์พระอาราม เป็นต้น

นอกจากนี้ยังทรงวางแนวทางปฏิบัติสำหรับฆราวาส เช่น การแสดงธรรมที่มุ่งเน้นให้สามารถนำไปปฏิบัติในชีวิตได้จริง มากกว่าการแสดงนิทานชาดกที่ทรงมองว่าเป็นเรื่องงมงาย[85]เป็นต้น เป็นเหตุให้คณะธรรมยุติกนิกายได้รับความนิยมขึ้นเป็นลำดับ[86] และในปี พ.ศ.2379[87] พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระวิรญาณภิกษุมาครองวัดบวรนิเวศวิหารและถือว่าพระพุทธศาสนาคณะธรรมยุติกนิกายได้สถาปนาขึ้นอย่างสมบูรณ์[88] และที่วัดบวรนิเวศวิหารนี้เองเป็นสถานที่แห่งการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมที่พระองค์ทรงฟื้นฟูขึ้น ทำให้พระสงฆ์ในคณะธรรมยุติกนิกายนี้สามารถสอบเปรียญประโยคมากกว่าวัดอื่น ๆ[89]

---

[84] เสขิยวัตร หมายถึง วัตรที่ภิกษุจะต้องศึกษาธรรมเนียมเกี่ยวกับมารยาทที่ภิกษุพึงสำเหนียก หรือพึงฝึกฝนปฏิบัติ เป็นพุทธบัญญัติที่ได้เตือนสติให้ภิกษุสงฆ์พึงสำรวมกาย วาจา ใจ เมื่อเข้าไป อยู่ในที่ชุมชนหรือในละแวกบ้านของผู้อื่น เพื่อยังให้เกิดความเลื่อมใสของบุคคลในชุมชนนั้นๆ จะได้มีความศรัทธาในพระพุทธศาสนา

[85] สมคิด จิระทัศนกุล, รูปแบบพระอุโบสถและพระวิหารสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2547).

[86] สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ.

[87] มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย, วัดบวรนิเวศวิหาร (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย 2546).

[88] สันติ บัณฑิตพรหมชาติ, "ความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับสถาบันสงฆ์" (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528).

[89] วิลาสวงศ์ คำวันศา, สงฆ์ไทยใน *200* ปี (กรุวเทพฯ: โรงพิมพ์ศรีอนันต์, 2524).

หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จขึ้นครองราชสมบัติแล้วแม้จะทรงมีพระราชกรณียกิจมากมายที่จำเป็นต้องเน้นหนักไปในด้านการปกครอง แต่พระองค์ก็ยังทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาอยู่มิได้ขาด โดยมิได้ทรงแบ่งแยกนิกายแต่อย่างใด เห็นได้จากในการพิธีสงฆ์ทรงโปรดเกล้าฯ ให้นิมนต์พระภิกษุทั้ง 2 นิกาย หรือการแต่งตั้งพระราชาคณะก็เป็นไปด้วยพรรษาอายุและคุณธรรม[90]ได้ทรงออกกำหนด “ประกาศเกี่ยวกับพระสงฆ์และพระพุทธศาสนา” ซึ่งว่าด้วยข้อห้าม บทลงโทษ ข้อบังคับต่าง ๆ เพื่อให้ความคุ้มครองและส่งเสริมการปฏิบัติธรรมวินัยของพระสงฆ์และพุทธบริษัททั่วไป[91] ทรงสถาปนา บูรณะและปฏิสังขรณ์พระอารามเป็นจำนวนมากแม้จะทรงอยู่ในราชสมบัติเพียง 18 ปี ตลอดทรงให้สิทธิเสรีภาพแก่ประชาชนในการเลือกนับถือศาสนาอีกด้วย

กล่าวโดยสรุปแล้ว พระพุทธศาสนาธรรมยุติกนิกายนั้นเริ่มต้นขึ้นจากพระวชิรญาณภิกษุหรือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีแนวทางแบบมนุษยนิยมและเหตุผลนิยม[92] โดยเน้นให้เกิด “ความถูกต้อง” ตามมาตรฐานของผู้นำธรรมยุติกนิกาย[93]โดยเริ่มจากการทำความเข้าใจเรื่องพื้นฐานต่าง ๆ เช่น วัตรปฏิบัติของพระภิกษุสงฆ์และฆราวาส การให้ความหมายของการนับถือพุทธศาสนา การอธิบายความหมายของพระรัตนตรัย เป็นต้น โดยทั้งหมดถูกอธิบายด้วยหลักการ “เหตุผลและปัญญา” พิจารณาให้รอบคอบโดยผู้นับถือศาสนานั้นต้องรู้ว่าศาสนามีประโยชน์ การนับถือพระพุทธศาสนาแบบธรรมยุติกนิกายจึงไม่ใช่การปฏิบัติสืบต่อกันมา คือ นับถือตามบิดามารดา[94] ซึ่งทำให้เป้าหมายสำคัญของการนับถือพุทธศาสนาเป็นเพียงการ “อยากจะให้ไปบังเกิดในสวรรค์”[95]เท่านั้น ไม่ใช่การปรารถนาในพระนิพพาน และคำอธิบายหรืออรรถกถาที่บูรพาจารย์ได้แต่งขึ้นนั้น จึงไม่อาจไม่ทราบได้ว่าสิ่งไหนคือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่แท้จริง

การอธิบายในหลักการพื้นฐานเดิมด้วยเหตุผลแบบธรรมยุติกนิกายโดยเฉพาะอย่างยิ่ง “พระรัตนตรัย” จึงมีผลสำคัญกับการอธิบายแนวความคิดและรูปแบบของพระอารามที่เกิดขึ้นจากพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวคือ

พุทธรัตนะ ในที่นี้คือ พระพุทธเจ้า ทรงอธิบายให้เห็นว่าทรงเป็นมนุษย์สามัญทั่วไปมีลักษณะรูปร่างไม่ต่างจากมนุษย์ทั้งหลาย มีสถานที่เกิดที่ระบุได้แน่นอน มีชาติตระกูลเช่นเดียวกับมนุษย์คนอื่น[96]แต่แตกต่างเพราะด้วยเหตุที่ทรงมีปัญญาที่ทรงค้นพบด้วยพระองค์เอง การอธิบายว่าพระพุทธเจ้าคือมนุษย์โลกธรรมดาและมีอยู่จริงนี้ เป็นการยืนยันถึงคำสอนนั้นว่ามีอยู่จริงและปฏิบัติได้เห็นผลจริงนั่นเอง

ธรรมรัตนะ ในที่นี้คือ “ความรู้ของพระพุทธเจ้า” ได้แก่ข้อปฏิบัติทั้งปวงที่สำหรับล้างความชั่วสารพัดและนิพพานอันเป็นที่ดับความทุกข์ทั้งปวง ไม่ได้อยู่ในฐานะคัมภีร์ใบลานหรือหนังสือที่เชื่อกันว่าเป็นสิ่ง

---

[90] พระเทพมงคลสุธี.

[91] วิลาสวงศ์ คำวันศา.

[92] ศรีสุพร ช่วงสกุล.

[93] เรื่องเดียวกัน.

[94] พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "การนับถือพระพุทธศาสนา," in ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษไทยในรัชกาลที่ *4* (กรุงเทพฯ: มหาเถรสมาคม, 2547).

[95] เรื่องเดียวกัน.

[96] พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "การนับถือพระพุทธศาสนา."

ศักดิ์สิทธิ์[97] เมื่อเป็นความรู้ของพระพุทธเจ้าการอธิบายของโบราณจารย์ย่อมต้องมีความคลาดเคลื่อนได้ การพยามยามกลับไปสู่ “ความรู้” ที่เป็นของพระพุทธเจ้าในพระไตรปิฎกซึ่งเป็นคัมภีร์ที่ประกอบด้วยพระพุทธวจนะ ดังปรากฏในพระราชนิพนธ์เรื่องอุโบสถศีลกถาโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวความว่า *“ถ้อยคำพวกนี้ พระอรรถกถาจารย์กล่าวให้ฟั่นเฟือนไปไม่ตรงอยู่ตามเดิม ชื่อว่าหาเคารพแก่พุทธานุญาตีไม่...แท้จริงพระบาลีอันใดที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติตั้งไว้ ให้เป็นวาจาสำเร็จวิธีธรรมวินัยกรรม บทบาลีนั้นเชื่อว่าบริบูรณ์แล้วด้วยประการทั้งปวงจะพึงนำออกก็ดี จะเพิ่งเติมเข้าก็ดีเห็นไม่ควรหามิได้..เมื่อใครเอาถ้อยคำของตนเข้าแทรกใส่ให้สับสน บุคคลนั้นก็ชื่อว่าหาเคารพมิได้”*[98]

สังฆรัตนะ ในที่นี้คือ ผู้อยู่ในโอวาทคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เป็นบุคคลที่ไม่ล่วงมัชฌิมาปฏิปทา[99] และเป็นผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติตรง ปฏิบัติถูกและปฏิบัติชอบ[100] ทำให้คณะสงค์ธรรมยุตมีความเคร่งครัดในพระวินัยและตั้งตนอยู่ในพระอริยมรรค 8 ประการ จึงจะได้ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติตรงทางพระนิพพาน เป็นผู้ปฏิบัติออกจากกิเลสและบาปธรรม[101] เพราะยังเป็นบุคคลที่ยังประกอบด้วยกิเลส การปฏิบัติตามพระวินัยนี้จึงเป็นเครื่องกำกับไม่ให้พระภิกษุสงฆ์ขาดจากความเป็นภิกษุ

การนิยามความหมายของพระรัตนตรัยใหม่นี้นับเป็นกุญแจสำคัญที่อาจเป็นตัวกำหนดแนวคิดและการออกแบบบางประการของสถาปัตยกรรมและการประดับตกแต่งพระอารามที่สถาปนาขึ้นโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่เกิดขึ้นภายใต้แนวความคิดแบบคณะธรรมยุติกนิกายก็เป็นได้

3.3 พระอารามคณะธรรมยุติกนิกายที่สถาปนาโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

แม้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะอยู่ในราชสมบัติเพียง 18 ปี และมีพระราชกรณียกิจในต่าง ๆ นานัปการ แต่พระราชกรณียกิจด้านการบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองนั้นยังปรากฏให้เห็นอยู่เป็นจำนวนมาก ไม่เพียงแต่ทรงสถาปนาพระอารามขึ้นใหม่เท่านั้น พระองค์ยังทรงบูรณปฏิสังขรณ์พระอารามอีกเป็นจำนวนมาก จากการศึกษารูปแบบพระอุโบสถและพระวิหารสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยสมคิด จิระทัศนกุล ได้แบ่งประเภทของพระอารามที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเกี่ยวข้องอยู่ 3 ลักษณะคือ

1. พระอารามที่ทรงบูรณะ (จำนวน 21 พระอาราม)
2. พระอารามที่ทรงปฏิสังขรณ์ (จำนวน 13 พระอาราม)
3. พระอารามที่ทรงสถาปนาขึ้นใหม่ (จำนวน 7 พระอาราม)

---

[97] "คำสอนให้ผู้ปฏิบัติรู้ในทางที่ชอบ," in ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ: สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, 2547).

[98] "อุโบสถศีลกถา," in ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษไทยในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ มหาเถรสมาคม, 2547).

[99] เรื่องเดียวกัน.

[100] เรื่องเดียวกัน.

[101] พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ""พระรัตนตรัย"," in ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษไทยในรัชกาลที่ *4* (กรุงเทพฯ: มหารเถรสมาคม, 2547).

เมื่อคณะธรรมยุติกนิกายซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสถาปนาขึ้นนั้นได้เจริญรุ่งเรืองขึ้นเป็นลำดับ จึงเป็นเหตุให้ต้องมีพระอารามเพื่อเป็นที่อาศัยของพระภิกษุสงฆ์คณะใหม่นี้ “พระอารามที่สถาปนาขึ้นใหม่” จึงเป็นวิธีการหนึ่งในการสร้างความมั่นคงให้กับคณะธรรมยุติกนิกาย โดยผู้ศึกษามีความสนใจศึกษาในกลุ่มพระอารามที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาในเขตกรุงเทพมหานคร อันได้แก่ วัดบรมนิวาส วัดโสมนัสวิหาร วัดปทุมวนาราม วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามและวัดมกุฏกษัตริยารามด้วยเหตุผลดังต่อไปนี้

1. พระอารามข้างต้นมีที่ตั้งอยู่ในเขตกรุงเทพมหานคร ทำให้ทรงมีพระบรมราชวินิจฉัย และทรงกำกับดูแลกระบวนการออกแบบและการก่อสร้างได้โดยสะดวก
2. ด้วยเหตุที่เป็นพระอารามที่ทรงสถาปนาขึ้นใหม่ แนวคิดและรูปแบบสถาปัตยกรรมไปจนถึงรายละเอียดในการประดับตกแต่ง ล้วนเกิดขึ้นจากพระราชประสงค์โดยตรง
3. พระอารามทั้ง 5 นี้ เป็นพระอารามที่สถาปนาขึ้นสำหรับคณะธรรมยุติกนิกายมาแต่แรกสร้าง

พระอารามกลุ่มดังกล่าวมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมโดยรวมดังต่อไปนี้

แผนผังเขตพุทธาวาส จากการศึกษาแผนผังในเขตพุทธาวาสของพระอารามในกลุ่มดังกล่าวพบว่า มีลักษณะร่วมที่สำคัญกล่าวคือ องค์ประกอบสำคัญในแผนผัง อันได้แก่ พระเจดีย์ พระวิหาร และพระอุโบสถ เรียงตัวอยู่ในลักษณะแกนเดี่ยว มีแกนประธานเพียงแกนเดียว พระเจดีย์ทรงระฆังเป็นประธานในเขตพุทธาวาส ส่วนลักษณะเด่นที่เกิดขึ้นในรัชกาลพบว่า “พระวิหาร” มีบทบาทสำคัญเด่นชัดกว่ารัชกาลก่อน ทั้งในด้านขนาดและตำแหน่งที่ตั้งโดยปรากฏอยู่ในเขตพุทธาวาสเสมอ (ยกเว้นวัดบรมนิวาสที่ทรงสถาปนาขึ้นขณะทรผนวชเป็นพระภิกษุในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว) ในขณะเดียงกันพระอุโบสถก็ได้ลดบทบาทลง[102] สังเกตได้จากพระวิหารจะมีขนาดใหญ่กว่า และตั้งอยู่ทางด้านหน้าพระเจดีย์ที่เรียกว่า “พระวิหารหลวง” ผู้ศึกษาจึงใช้เป็นเกณฑ์ในการกำหนดขอบเขตของการศึกษา

การกลับไปเน้นความสำคัญของพระเจดีย์ทรงระฆังและพระวิหารให้เป็นองค์ประกอบสำคัญในผังพุทธาวาสและลดความสำคัญของพระอุโบสถ เป็นรูปแบบการวางผังที่คล้ายคลึงในสมัยสุโขทัยและสมัยอยุธยาตอนกลางซึ่งต่างจากสมัยอยุธาตอนปลายสืบเนื่องถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1-3) ที่เน้นพระอุโบสถเป็นอาคารสำคัญ เช่น วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม วัดอรุณราชวราราม วัดราชโอรสาราม เป็นต้น

แผนผังอาคาร แผนผังของอาคารอิทธิพลของแผนผังยัง สืบเนื่องจากศิลปะสถาปัตยกรรมจากรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว[103] มี 3 ลักษณะ คือ

แบบมีพาไลรอบทั้งสี่ด้านไม่มีเสาร่วมใน หมายถึง อาคารที่ภายนอกยกระดับพื้นเพื่อทำทางเดินรอบมีเสาตั้งรับหลังคากันสาดทั้งสี่ด้านของอาคาร ภายในไม่มีเสาร่วมใน มักเป็นอาคารอาคารขนาดเล็ก ได้แก่ พระอุโบสถวัดบรมนิวาส พระอุโบสถวัดโสมนัสวิหาร พระอุโบสถวัดปทุมวนาราม และพระอุโบสถวัดมกุฏกษัตริยาราม

---

[102] สมคิด จิระทัศนกุล, รูปแบบพระอุโบสถและพระวิหารสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.

[103] เรื่องเดียวกัน.

แบบมีพาไลรอบทั้งสี่ด้านมีเสาร่วมใน หมายถึง อาคารที่ภายนอกยกระดับพื้นเพื่อทำทางเดินรอบมีเสาตั้งรับหลังคากันสาดทั้งสี่ด้านของอาคาร มีเสาร่วมใน มักเป็นอาคารขนาดใหญ่ ได้แก่ พระวิหารวัดปทุมวนาราม พระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหารและพระวิหารหลวงวัดมกุฎกษัตริยาราม

แบบผังอาคารแบบมีมุขหน้า-หลัง หมายถึง อาคารที่มีแผนผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าด้านหน้า-หลังทางด้านสกัดต่อเป็นมุขออกมา ภายในอาคารไม่มีเสาร่วมใน ได้แก่ พระวิหารหลวงวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม

รูปแบบสถาปัตยกรรม รูปแบบสถาปัตยกรรมของกลุ่มพระอารามดังกล่าว มีทั้งแบบประเพณีนิยมและพระราชนิยม

รูปแบบประเพณีนิยม หมายถึง รูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่มีการประดับตกแต่งในส่วนหลังคาแบบเครื่องไม้ คือ ประดับด้วยเครื่องลำยองไม้แกะสลักประกอบด้วยช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ ประดับด้วยกระจกสี มีฝ้าไขราหน้าจั่ว หน้าบันประดับด้วยลวดลายไม้แกะสลักหรือปูนปั้นปิดทองประดับกระจกสี รูปแบบอาคารในลักษณะดังกล่าว ได้แก่ พระอุโบสถวัดบรมนิวาส พระอุโบสถและพระวิหารวัดปทุมวนาราม และพระวิหารหลวงวัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม

*รูปแบบพระราชนิยม*ชนิดมีพาไลรอบ[104] หมายถึง รูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่มีการประดับตกแต่งในส่วนหลังคาแบบเครื่องก่อ กล่าวคือ องค์ประกอบเครื่องลำยองทั้งหมดประดับตกแต่งด้วยกระเบื้องเคลือบ ไม่มีฝ้าไขราหน้าจั่ว หน้าบันประดับด้วยลวดลายปูนปั้นประดับกระเบื้องเคลือบและกระเบื้องโมเสกทองในจุดสำคัญ รูปแบบอาคารในลักษณะดังกล่าว ได้แก่ พระอุโบสถและพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร และพระอุโบสถและพระวิหารหลวงวัดมกุฎกษัตริยาราม

โดยรูปแบบสถาปัตยกรรมทั้ง 2 กลุ่มไม่ปรากฏ คันทวย ซึ่งเป็นอิทธิพลจากอาคารแบบพระราชนิยมรัชกาลที่ 3 ส่งต่อมายังรูปแบบสถาปัตยกรรมในพระอารามสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าอยู่หัวด้วยทำให้สถาปัตยกรรมมีอายุการใช้งานยาวนานขึ้น

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
Chulalongkorn University

[104] สมคิด จิระทัศนกุล, รูปแบบพระอุโบสถพระวิหารในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.

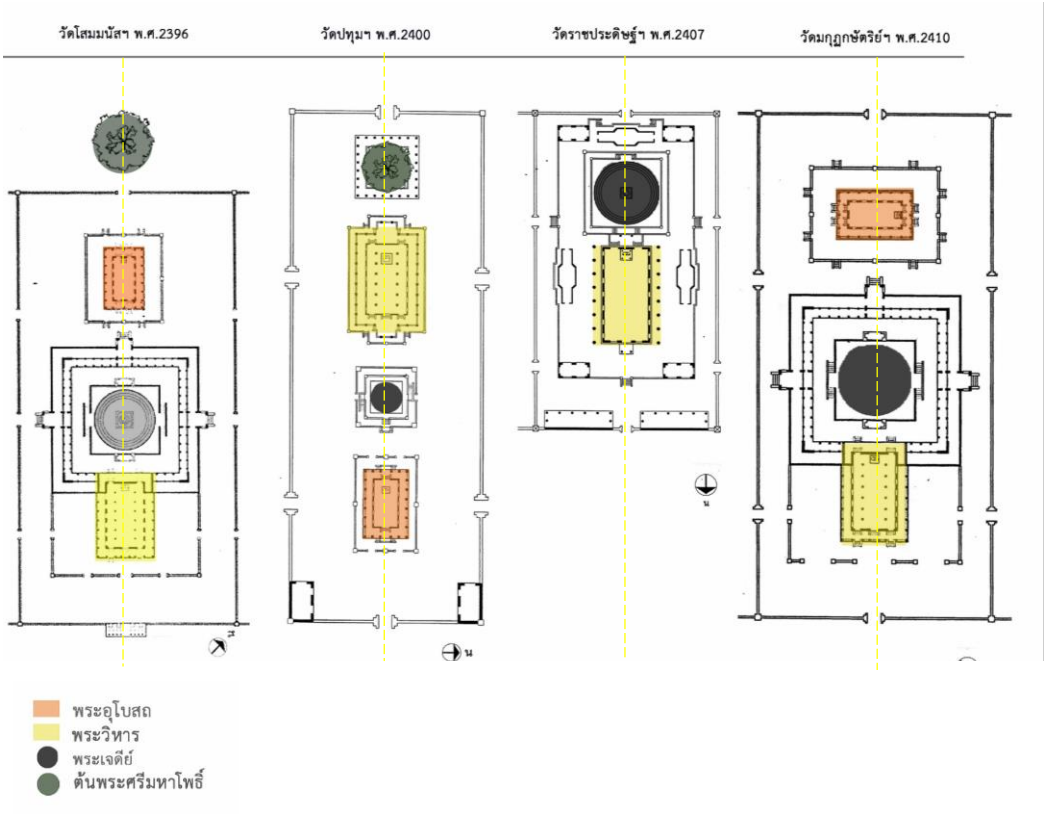

ภาพที่ 17 แผนผังพุทธาวาส กลุ่มพระอารามที่สถาปนาโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในเขตกรุงเทพฯ ที่ปรากฏพระวิหารในผังพุทธาวาส

(ที่มา : ปรับปรุงจาก สมคิด จิระทัศนกุล, 2533, หน้า 45-65)

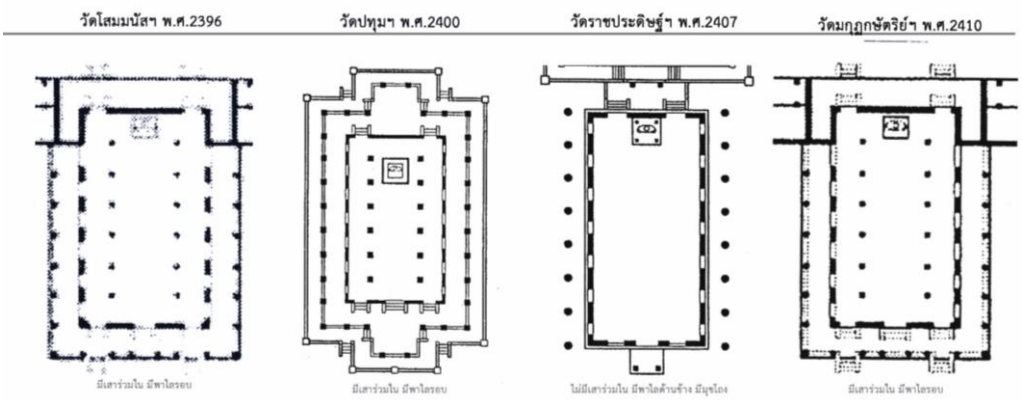

ภาพที่ 18 แผนผังพระวิหาร กลุ่มพระอารามที่สถาปนาโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ที่มาภาพ (ปรับปรุงจาก สมคิด จิระทัศนกุล, 2533, หน้า 45-65)

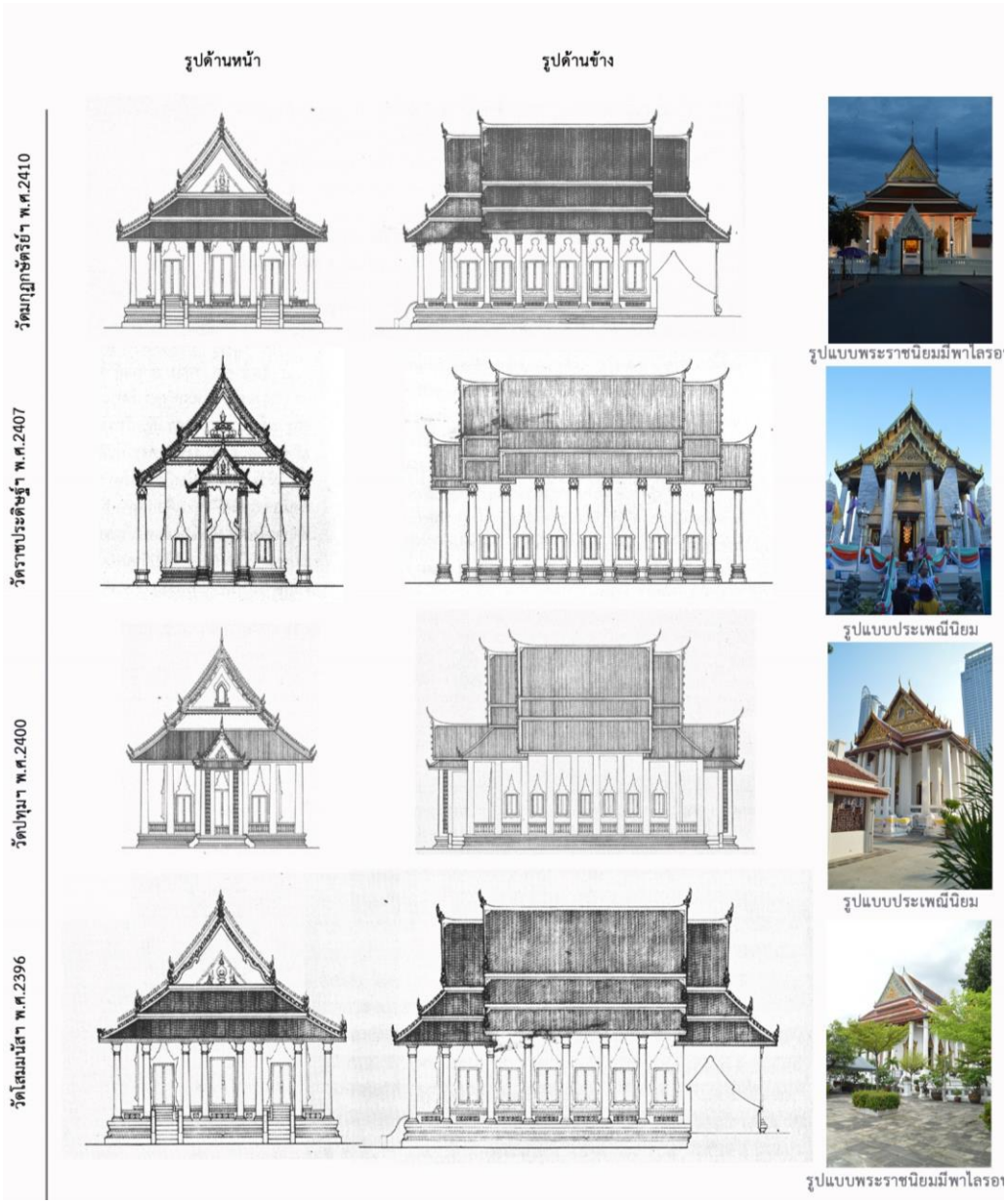

ภาพที่ 19 รูปแบบสถาปัตยกรรมพระวิหาร กลุ่มพระอารามที่ทรงสถาปนาโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่มาภาพ (ปรับปรุงจาก สมคิด จิระทัศนกุล, 2533, หน้า 45-65)

3.4 พระพุทธปฏิมาประธานในพระอารามที่สถาปนาโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

จากกลุ่มของพระอารามที่สถาปนาโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในเขตกรุงเทพมหานคร ผู้ศึกษาได้มุ่งเน้นไปที่กลุ่มของพระพุทธปฏิมาประธานซึ่งประดิษฐานอยู่ในพระวิหารเป็นหลัก ด้วยเหตุผลจากการให้ความสำคัญกับพระวิหารมากกว่าพระอุโบสถดังที่ได้กล่าวมาแล้ว พระพุทธปฏิมาประธานที่จะทำการศึกษาประดิษฐานอยู่ในพระวิหารของพระอารามจำนวน 4 พระอาราม (วัดบรมนิวาสไม่มีพระวิหาร) เรียงตามลำดับปีที่สร้าง ได้แก่

วัดโสมนัสวิหาร พ.ศ.2396

วัดปทุมวนาราม พ.ศ.2400

วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม พ.ศ.2407

วัดมุฏกษัตริยาราม พ.ศ.2410

โดยสามารถจำแนกประเภทของพระพุทธปฏิมาในพระอารามออกกลุ่มดังกล่าวได้เป็น 3 ลักษณะ คือ

1. พระพุทธปฏิมาสำคัญที่ทรงอัญเชิญมาจากแหล่งอื่น ได้แก่ และพระพุทธปฏิมาเสริม ปางมารวิชัยหน้าตัก 2 ศอก 1 นิ้ว พระวิหารวัดปทุมวนาราม

2. พระพุทธปฏิมาที่ทรงจำลองพระพุทธรูปสำคัญ ได้แก่ พระพุทธสิหังคปฏิมากร ปางสมาธิ หน้าตักกว้าง 1 ศอก 6 นิ้ว พระวิหารวัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม

3. พระพุทธปฏิมาแบบพระราชนิยมพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้แก่ พระสัมพุทธโสมนัสวัฒนาวดีนาถบรมบพิตร ปางมารวิชัย หน้าตักกว้าง 2 ศอก 4 นิ้ว พระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหารและพระพุทธวชิรมงกุฎ หน้าตักกว้าง 2 ศอก 9 นิ้ว พระวิหารหลวงวัดมกุฎกษัตริยาราม[105]

ภาพที่ 20 พระพุทธปฏิมาประธานในพระวิหาร กลุ่มพระอารามที่ทรงสถาปนาโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในเขตกรุงเทพมหารนคร

ที่มาภาพ (ณัฐพงษ์ นันทบุญ, 10 ต.ค.2558, 14 ธ.ค.2558, 21ต.ค.2558, 11 ต.ค.2558, JPEG file.)

---

[105] เนื้ออ่อน ขวัวทองเขียว.

ผู้ศึกษาให้ความสนใจกับพระพุทธปฏิมาแบบพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องจากเป็นความเคลื่อนไหวทางปฏิมากรรมครั้งสำคัญในสมัยรัตนโกสินทร์และเป็นประราช ประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อให้สื่อถึงพระพุทธเจ้าผู้เป็นมนุษย์สามัญแต่ทรงไว้ด้วยพระปัญญาตามการตีความ “พุทธรัตนะ” ในพระรัตนตรัย นำไปสู่การตั้งสมมุติฐานว่า พระพุทธปฏิมาประธานแบบพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีผลกับแนวความคิดและการออกแบบสถาปัตยกรรมพระวิหารหลวงของทั้งสองพระอาราม

3.5 พระพุทธปฏิมาประธานแบบพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

จากการสถาปนาคณะธรรมยุติกนิกายของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อเป็นการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาต่อเนื่องจากรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วยการหันมาให้ความสำคัญกับวัตรปฏิบัติของพระภิกษุสงฆ์อย่างจริงจังมากกว่ารัชกาลก่อน ๆ โดยมีหัวใจสำคัญในการย้อนกลับไปยึดถือพระไตรปิฎกเป็นสำคัญด้วยหลักเหตุผลและปัญญาดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ประกอบการตีความพุทธรัตนะในพระรัตนตรัยอย่างที่ได้กล่าวมาข้างต้น พระพุทธปฏิมาประธาน จึงมีความสำคัญต่อการการทำสังฆกรรมในพระอาราม โดยมีแนวคิดว่าพระพุทธปฏิมาประธานเปรียบได้กับพระพุทธเจ้าทรงประทับเป็นประธานในสังฆกรรมนั้นเสมอ พระพุทธปฏิมาประธานจึงต้องแสดงบทบาทของความมีอยู่จริง ซึ่งแนวคิดดังกล่าวได้สะท้อนไปยังพุทธลักษณะและขนาดของพระพุทธปฏิมาแบบพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระพุทธปฏิมาหรือพระพุทธปฏิมากร หมายถึง รูปเปรียบหรือรูปแทนองค์พระพุทธเจ้า คือ พระพุทธรูป เรียกย่อมาจาก พุทธปฏิมา หรือ พุทธปฏิมากร[106] ดังนั้นแนวความคิดของการสร้างพระพุทธรูปจึงมีจุดมุ่งหมายให้มีลักษณะเหมือนพระพุทธเจ้ามากที่สุด เพื่อจำลองความศักดิ์สิทธิ์ไว้ดุจเดียวกัน เช่น พระพุทธรูปพระเจ้าแก่นจันทร์ พระพุทธสิหิงค์[107] เป็นเหตุให้เกิดพระพุทธปฏิมาศิลปสกุลต่าง ๆ และนำไปสู่การกำหนดเกณฑ์ในการสร้างพระพุทธปฏิมาเพื่อรักษาสุนทรียภาพ “ความงดงามที่ศักดิ์สิทธิ์” และ “ถูกต้องตามคัมภีร์มหาบุริสลักขณะ”

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวปรากฏตำราที่ว่าด้วยการกำหนดสัดส่วนพระพุทธปฏิมา นั่นคือ *ตำราการสร้างพระพุทธรูป* ซึ่งเขียนขึ้นในรัชกาลเดียวกันความว่า “*...ถ้าจะสร้างพระพุทธรูป น่าตักแต่สามศอกขึ้นไป ให้เอาส่วนนั้นตั้งขึ้นแต่พระบาทล่าง ถึงพระจุไรเป็นกำหนด ถ้าจะไขขึ้นหน่อยหนึ่งให้เอาจดหว่างพระขนง แม้นพระเจ้าองค์ย่อมให้เอาจดปลายพระนาสิก จึงจะเห็นทรงสูง แล้ว ให้เอาส่วนพระภักตร์ ขวางพระอุระให้จดปลายนมทั้งซ้ายขวาแล้วให้เอาส่วนพระภักตร์สอบแต่บั้นพระองค์ถึงพระศอเปนสามส่วน ไขออกส่วนละนิ้ว แล้วให้เอาส่วนพระภักตร์สองส่วนกึ่งขวางเปนพระพาหา แล้วให้เอาส่วนพระภักตร์ใส่ โดยหนาเสมอหลังมาจดนมจงได้ แล้วให้ปันส่วนพระหัตถ์พระกรทั้งสามท่อน เอาส่วนพระภักตร์เข้าสอบส่วนต่อส่วน แล้วให้เอาส่วนพระภักตร์วางแต่สดือ ออกไปจงได้เสมอพระบาท แล้วให้เอาส่วนพระภักตร์ ตั้งแต่พระบาทขึ้นมาจงได้*

---

[106] ราชบัณฑิตยสถาน, ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.*2554* เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา *7* รอบ *5* ธันวาคม *2554* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ครุสภา, 2556).

[107] พิริยะ ไกรฤกษ์, ลักษณะไทย พุทธปฏิมา อัตลักษณ์พุทธศิลป์ไทย (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2551).

เสมอพระหัตถ์ อนึ่งให้สอบเอาแต่พระนาสิกมาเสมอพระหนุ ขวางลงเปนผ้าสังฆาฏิ แล้วให้ทำพระภักตร์เปนสามส่วน เอาส่วนหนึ่งตั้งขึ้นแต่พระจุไรสูงเสมอเส้นพระศก แล้วให้เอาส่วนนั้นหยั่งแต่พระเกษมาลาออกมาตรงพระจุไร แล้วให้เอาส่วนนั้นตั้งขึ้นไปเปนวงทรึก (เป็นวงโค้งนูน) แล้วให้เอาดวงพระภักตร์ ไขสน่อย (ปรับเล็กน้อย) เปนพระรัศมี อนึ่งให้ปันคลองพระเนตรเปนสี่ส่วนไว้หัว ตาส่วนหนึ่ง ส่วนหนึ่งเปนตาดำ สองส่วนเปนหางตา ถ้าจะทำพระบาทแต่ส้นตลอดปลายนิ้ว ให้เอาส่วนพระภักตร์ พระกรรณก็เอาส่วนพระภักตร์ แต่ลดเสียพอสมควร.."[108]

จากข้อความดังกล่าวทำให้เห็นถึงวิธีการกำหนดสัดส่วนพระพุทธปฏิมา โดยเริ่มต้นจากขนาดความกว้างของหน้าตัก ที่มีผลกับการกำหนดความสูง และขนาดของพระพักตร์จะใช้เป็นตัวตั้งในการกำหนดสัดส่วนอื่น ๆ ของพระพุทธปฏิมาซึ่งผลที่ปรากฏเห็นได้ว่าสอดคล้องกับ พระพุทธปฏิมาที่สร้างขึ้นในรัชกาลที่ 3 เป็นส่วนใหญ่ เช่น พระพุทธตรีโลกเชษฐ์ พระพุทธปฏิมาประธานในพระอุโบสถ วัดสุทัศน์เทพวราราม เป็นต้น

พระพุทธปฏิมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีความแตกต่างจากรัชกาลก่อนหน้าและได้เสื่อมความนิยมไปหลังจากสิ้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวคือ เกิดพระพุทธปฏิมาลักษณะใหม่ที่มีลักษณะกึ่งเหมือนจริง คือ ลักษณะพระพักตร์ การแสดงปางยังคงเป็นแบบอุดมคติ[109] ซึ่งผู้ศึกษาเรียกว่า *"พระพุทธปฏิมาแบบพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว"* พุทธลักษณะที่สำคัญ คือ เหนือพระเศียรไม่มีพระเกตุมาลาหรือพระอุษณีษะ พระกรรณสั้น และมีการตกแต่งริ้วจีวรที่ดูเป็นธรรมชาติและมีขนาดส่วนพระวรกายที่เล็กลง พุทธลักษณะนอกเหนือจากนี้ก็นับว่ายังมีความคล้ายคลึงพระพุทธปฏิมาโดยทั่วไป

กล่าวกันว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ตรวจสอบพุทธลักษณะและขนาดของพระพุทธเจ้าในพระไตรปิฎกจนทำให้ทรงพระนิพนธ์หนังสือ "สุคตวิทัตถิวิธาน" ตามที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงตรัสเล่าว่า *"...เรื่องค้นพระพุทธลักษณะในกรุงรัตนโกสินทร์นี้ ปรากฏว่าสมเดจกรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์เอาพระทัยใส่ค้นหากำหนดขนาดในครั้งพุทธกาล ดูเหมือนทูลกระหม่อมจะทรงรู้เห็นด้วย ท่านทรงตรวจในพระบาฬี พบกล่าวถึงขนาด ดังขนาดเมล็ดข้าวสารเปลือกเปนหลักในการขยายให้รู้ขนาดต่างๆ ซึ่งอ้างในพระบาฬีแล้วทรงแต่งตำราคืบพระสุคตในคณะธรรมยุติ...อาศัยตำรานั้น ทูลกระหม่อมโปรดให้ช่างทำพระพุทธรูปองค์ 1 ด้วยโครงสานไม้ไผ่ พอกปั้นด้วยปูนน้ำมัน แล้วประสานสีให้ได้พุทธลักษณะและเท่าพระองค์พระพุทธเจ้า พระพุทธรูปองค์นั้นรักษาไว้ในหอศาสตราคม เข้าใจว่าพระองค์ท่านก็คงเคยทอดพระเนตรเห็น ดูเหมือนถือเปนยุติกันในสมัยนั้นว่า ขนาดพระพุทธองค์เท่ากับพระพุทธรูปองค์นั้น สังเกตพระพุทธรูปที่ทูลกระหม่อมทรงสร้างเป็นประธานวัดต่าง ๆ เช่น วัดมกุฏกษัตริย์ วัดโสมนัสก็ดี ที่ตั้งกลางพระอสีติสาวกในพระอุโบสถวัดสุทัศน์ก็ดี ที่อยู่ในพระวิหารหลวง ณ วัดพระปฐมเจดีย์ และพระประธานวัดเทพสิรินทรก็ดี และต่อมาจนถึงพระประธานวัดราชบพิธสร้างต้นรัชกาลที่ 5 ก็สร้างขนาดพระตัวอย่างนั้นทั้งนั้น..."*[110] การกำหนดสัดส่วนของพระพุทธปฏิมา

---

[108] ตำราสร้างพระพุทธรูป, (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2461).

[109] ศักดิ์ชัย สายสิงห์, พระพุทธรูปในประเทศไทย รูปแบบ พัฒนาการ และความเชื่อของคนไทย (กรุงเทพฯ: ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2556).

[110] สมคิด จิระทัศนกุล, งานออกแบบสถาปัตยกรรมฝีพระหัตถ์ สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพรยานริศรานุวัดติวงศ์ ภาคปลาย (กรุงเทพฯ: สถาบันศิลปสถาปัตยกรรมไทยเฉลิมพระเกียรติ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร 2546).

ตามสุคตวิทตฺถิวิธานนี้ เด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ทรงคำนวณเปรียบเทียบหน่วยวัดในสมัยพุทธกาลกับหน่วยวัดปัจจุบันเทียบกับความยาวของเมล็ดข้าวเปลือกหรือถั่วราชมาส ซึ่งเป็นหน่วยวัดที่อ้างถึงในพระบาลี เมื่อนำมาต่อกัน 7 เมล็ดจะเท่ากัน 1 นิ้วช่างไม้หรือเท่ากับ 1 นิ้วของมัชฌิมบุรุษ คือบุรุษที่มีความสูงปานกลาง จนได้ความสูงของพระพุทธองค์ประมาณ 1 วาถ้วน หรือ 129 นิ้วมัชฌิมบุรุษในพุทธกาล คือประมาณ 2 เมตร ในขณะที่มัชฌิมบุรุษในสมัยนั้นสูง 92 นิ้ว 1 กระเบียด สมัยผู้ทรงนิพนธ์ 75 นิ้ว[111]

ภาพที่ 21 พระพุทธตรีโลกเชษฐ์ พระพุทธปฏิมาประธานพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม สมัยรัชกาลที่ 3 กับการวิเคราะห์สัดส่วนตามตำราการสร้างพระพุทธรูป โดยการยึดสัดส่วนพระพักตร์เป็นเกณฑ์ ที่มาภาพ (ณัฐพงษ์ นันทบุญ, 14 ต.ต.2559, JPEG file.)

ภาพที่ 22 พระพุทธปริตร หอศาสตราคม พระบรมหาราชวัง พระพุทธปฏิมาตามหนังสือ สุคตวิทัตถิวิธาน ที่มาภาพ (พิริยะ ไกรฤกษ์, 2551, หน้า 108.)

[111] พิชญา สุ่มจินดา.

พระพุทธปฏิมาตามคำบอกเล่าของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพตามตำราสุคตวิทัตถิวิธาน คือ พระพุทธปริตร ซึ่งประดิษฐานอยู่ในหอศาตราคมในพระบรมมหาราชวัง เป็นพระพุทธปฏิมาปางมารวิชัย นั่งขัดสมาธิราบ วัสดุเป็นโครงไม้ไผ่สานพอกทับด้วยปูนแล้วลงสีเหมือนจริง พุทธลักษณะดังกล่าวมีความคล้ายคลึงกับพระพุทธปฏิมาแบบพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่มีความเหมือนจริงมากกว่าเพราะมีการลงสีใกล้เคียงสีธรรมชาติ เช่น สีเนื้อ สีจีวร สีของเม็ดพระศก เป็นต้น กรรมวิธีการสร้างพระพุทธปริตรนี้ถือว่ามีนัยยะสำคัญเพราะเป็นพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อให้สามารถอัญเชิญพระพุทธปริตรไปประดิษฐานเป็นประธานในพระราชพิธีต่าง ๆ ได้สะดวก แต่ด้วยขนาดความสูงถึง 190 เซนติเมตร ซึ่งถือว่ามีขนาดพระวรกายที่ใหญ่กว่าคนในสมัยนั้นอยู่ดี จึงเกิดความต่างของขนาดอยู่มากเมื่อเปรียบเทียบกับพระภิกษุสงฆ์ขณะประกอบพิธี ภายหลังจึงทรงงดไม่อัญเชิญประดิษฐานในการพิธี[112]

ประกอบกับพระบรมราชวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งปรากฏในคำกราบทูลของพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประดิษฐวรการถวายสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ถึงพุทธลักษณะอันเป็นแบบอย่างเฉพาะของพระพุทธปฏิมาแบบพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความว่า *“ทูลกระหม่อมทรงดำริพิพักพิพ่วนในเรื่องพระเกตุมาลา โดยพระราชดำริเห็นว่า**ไม่ควรมีพระเกตุมาลา** ด้วยพระอรรถาจารย์กล่าวความไว้เกินเหตุว่า ทรงอัดพระอัสสาสะปัสสาสะบำเพ็ญเพียรเพื่อให้สำเร็จพระโพธิญาณ ลมจึงดันขึ้นไปบนกระหม่อมทำให้เกิดเป็นต่อมขึ้น ทูลกระหม่อมไม่ทรงเชื่อว่าจะเป็นได้ หากเป็นจริงหัวเป็นปมก็นับว่าเป็นลักษณะบุรุษโทษ หาใช่ลักษณะของมหาบุรุษไม่ แต่ไฉนพระพุทธรูปที่ทำกันมาเก่าก่อนไม่ว่าประเทศไหนย่อมมีพระเกตุมาลาทั้งนั้น ทรงพระราชดำริสงสัยจนถึงทรงอธิษฐานให้ทรงพระสุบินเห็นองค์พระพุทธเจ้าที่แท้จริงก็เห็นมีแต่พระเกตุมาลา เช่นในพระสูตรอันต่าง ๆ ก็ไม่ปรากฏว่ามีพระเกตุมาลา เช่นในพระสูตรอันหนึ่งว่ามีใครต้องการอยากเฝ้าพระพุทธเจ้าหานายหน้านำเฝ้า เวลานั้นพระพุทธเจ้าประทับอยู่กับพระสงฆ์ในธรรมสภา ผู้นำชี้ให้ผู้อยากเฝ้าเข้าใจว่าองค์ที่นั่งอยู่ข้างเสานั้นแลคือพระพุทธเจ้า ทรงพระวินิจฉัยว่าพระพุทธเจ้าไม่มีพระเกตุมาอย่างเดียว ยังปลงพระเกศาเหมือนภิกษุสาวกทั้งหลาย จนรู้ไม่ได้ว่าใครเป็นใคร บอกกันว่าองค์ที่หัวเป็นปมแล้วกัน ตกลงในที่สุดจึงทรงตัดสินไม่ให้ทำพระเกตุมาลา”*[113]

การไม่มีพระเกตุมาลาหรืออุษณีษะนี้ ถือว่าเป็นพุทธลักษณะสำคัญของพระพุทธปฏิมาในคณะธรรมยุติกนิกาย โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยูหัวโดยตรง ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโต้ตอบไปมากับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ความว่า *“...ที่สุดทูลกระหม่อมก็ทรงหักหัวหักหางเอาว่าพระเศียรมีปุ่มไม่ได้เพราะฉะนั้นพระพุทธรูปซึ่งสร้างในรัชชกาลที่ 4 จึงไม่มีเกตุมาลา...”*[114]และสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงมีพระวินิจฉัยถึงการไม่มีพระเกตุมาลานี้อีกว่า *“...ข้อความ เกล้ากระหม่อมคิดก็เก็บเอามาตริตรองเหนว่าข้อที่ต้อง*

---

[112] พิชญา สุ่มจินดา.

[113] เรื่องเดียวกัน.

[114] สมคิด จิระทัศนกุล.

ถามว่าองค์ไหนเปนพระพุทธเจ้านั้น แสดงว่าพระพุธเจ้าก็ปลงพระเกศาเช่นเดียวกับพระสาวก ถ้าทำเปนพระพุทธรูปพระพุทธเจ้าเหมือนกับพระสาวก แล้วจะได้อย่างไรว่าเปนพระพุทธเจ้า ออกจะขัดข้อง..."[115]

พิชญา สุ่มจินดาได้ให้ความเห็นที่น่าสนใจเกี่ยวกับพุทธลักษณะที่สำคัญอีกประกาศหนึ่งคือ "พระกรรณ" โดยทั่วไปพระกรรณของพระพุทธปฏิมาจะมีลักษณะที่ยืดยาวเกือบถึงพระอังสาและมีช่องยาวโดยตลอด แต่พระพุทธปฏิมาในคณะธรรมยุติกนิกายในยุคหลังมีลักษณะพระกรรณที่สั้นกว่า คล้ายมนุษย์ทั่วไปและช่องนั้นได้หายไป แต่พระพุทธปฏิมาในช่วงแรกก็ยังมีลักษณะพระกรรณที่ยืดยาวอยู่ เช่น พระสัมพุทธพรรณี พระพุทธปริตร เป็นต้น อาจเป็นไปได้ว่าการตรวจสอบพุทธลักษณะนี้ไม่ได้เกิดขึ้นตั้งแต่สถาปนาคณะธรรมยุติกนิกาย

พระพุทธปฏิมาองค์แรกในพระพุทธศาสนาธรรมยุติกนิกายคือ "พระสัมพุทธพรรณี" พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะที่ทรงผนวชเป็นพระภิกษุ ณ วัดสมอราย (วัดราชาธิวาส) โดยทรงโปรดเกล้าฯ ให้ขุนอินทรพินิจ เจ้ากรมช่างหล่อหล่อขึ้นเมื่อ พ.ศ.2373 ปัจจุบันพระสัมพุทธพรรณีประดิษฐานอยู่ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระสัมพุทธพรรณีเป็นพระพุทธปฏิมาปางสมาธิที่มีพุทธลักษณะดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นและยังคงมีลักษณะพระกรรณที่ยืดยาวเหมือนพระพุทธปฏิมาโดยทั่วไป ประทับบนรัตนบัลลังก์ประดับลวดลายอย่างเทศ ที่ผ้าทิพย์จารึกภาษาบาลีอักษรมอญ[116] การปรากฏจารึกอักษรมอญนี้แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของคณะธรรมยุติกนิกายกับคณะสงฆ์กัลยาณีสีมา[117] อันเป็นคณะสงฆ์จากเมืองมอญ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่ทรงกระทำทัฬหีกรรม หรือการบวชซ้ำอีกครั้งในนิกายนี้ และทรงรับวัตรปฏิบัติอันเคร่งครัดมาใช้เป็นแนวทางของวัตรปฏิบัติของคณะสงฆ์ในคณะธรรมยุติกนิกาย

คณะสงฆ์กัลยาณีสีมานี้มีต้นกำเนิดมาจากพระสงฆ์ "มะรัมมะวงศ์" ซึ่งกำเนิดขึ้นในลังกา แสดงถึงพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงปราถนาให้ธรรมยุติกนิกายนั้นมีความบริสุทธิ์อย่างยิ่ง เพราะเป็นที่ทราบทั่วไปอยู่แล้วว่าสมณวงศ์จากลังกาเป็นต้นรากของสมณวงศ์ในนิกายเถรวาท[118] ดังที่พระกักกุสนธ์ชาวลังกาที่เดินทางเข้ามายังกรุงเทพมหานครเพื่อนมัสการพระเจดีย์สถาน

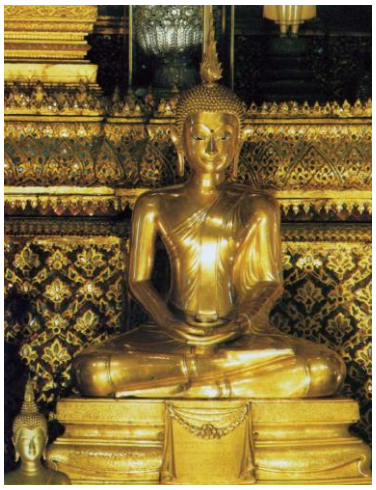

ภาพที่ 23 พระสัมพุทธพรรณี พระพุทธปฏิมาองค์แรกในคณะธรรมยุติกนิกาย
ที่มาภาพ (พิริยะ ไกรฤกษ์, 2551, หน้า 107.)

[115] สมคิด จิระทัศนกุล.

[116] พิชญา สุ่มจินดา.

[117] เรื่องเดียวกัน.

[118] สมคิด จิระทัศนกุล.

ภาพที่ 24 พระพุทธปฏิมาศิลปะลังกา (ซ้าย) ถูกครอบอีกชั้นหนึ่งด้วยพระนิรันตราย เงินบริสุทธิ์ แสดงความสัมพันธ์ระหว่างสมณวงศ์จากลังกาและคณะธรรมยุติกนิกาย
ที่มาภาพ (พิริยะ ไกรฤกษ์, 2551, หน้า 117.)

และสืบข่าวพระพุทธศาสนา[119] ใน พ.ศ.2383 ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงรับรองเป็นอย่างดี และได้โปรดเกล้าฯ ให้จำพรรษา ณ วัดบวรนิเวศวิหาร

ความพยายามในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคณะธรรมยุติกนิกายและสมณวงศ์จากลังกานี้อาจเป็นผลทำให้พุทธลักษณะของพระพุทธปฏิมาแบบพระราชนิยมบางประการนั้นมีความคล้ายคลึงพระพุทธรูปในศิลปะลังกา เช่น ลักษณะพระเศียร ลักษณะการห่มจีวร เป็นต้น ซึ่งมีความสอดคล้องกับแนวความคิดของธรรมยุติกนิกายอยู่แล้วตั้งแต่ต้น

พระพุทธปฏิมาแบบพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่รู้จักอย่างกว้างขวาง คือ พระนิรันตราย (ไม่มีซุ้มเรือนแก้ว) ซึ่งเป็นพระพุทธปฏิมาที่เกิดขึ้นหลังจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขึ้นครองราชสมบัติ โดยทรงได้รับการการทูลเกล้าฯ ถวายจากนายปั้นที่พบพระพุทธปฏิมาทองคำโบราณ บริเวณดงพระศรีมหาโพธิ์ระหว่างเมืองฉะเชิงเทราต่อกับเมืองปราจีนบุรีใน พ.ศ.2399 ทรงพระราชดำริว่าเป็นพระมือภินิหาร เพราะผู้ขุดได้ไม่เอาไปทำลายขายเนื้อทองคำเอาเป็น ประโยชน์และรอดพ้นการโจรกรรม จึงทรงถวายพระนามว่า พระนิรันตราย โดยทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระองค์เจ้าประดิษฐวรการ ปั้นหล่อพระพุทธรูปประทับสมาธิเพชรปางสมาธิแบบพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วยทองคำครอบพระพุทธปฏิมาองค์เดิม และหล่ออีกองค์คู่กันด้วยเงินบริสุทธิ์เพื่อครอบพระพุทธปฏิมาศิลปะลังกาอีกชั้นหนึ่ง และทรงถวายพระนามว่า พระนิรันตราย ทุกองค์[120]

พระนิรันตราย นับว่าเป็นพระพุทธปฏิมาแบบพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่สมบูรณ์แบบตามพระราชประสงค์ ประกอบกับพระปรีชาสามารถของพระองค์เจ้าประดิษฐวรการในการแสดงพุทธลักษณะได้เหมือนจริงยิ่งขึ้น เช่น พระกรรณ รอยยับย่นของจีวร เป็นต้น พระนิรันตรายนี้พระบาทสมเด็จ

---

[119] พิชญา สุ่มจินดา.

[120] เรื่องเดียวกัน.

พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งโต๊ะเบื้องขวาพระแท่นมณฑลในการพระราชพิธีต่าง ๆ อาทิ พระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์[121] (พระราชพิธีสงกรานต์ในปัจจุบัน) เป็นต้น

นอกจากนี้ในปี พ.ศ.2411 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงมีพระราชดำริให้หล่อพระพุทธนิรันตรายซุ้มเรือนแก้วจำนวน 18 องค์[122]เท่าจำนวนปีซึ่งได้เสด็จดำรงสิริราชสมบัติมาแล้ว การหล่อพระนิรันตรายได้มาแล้วเสร็จในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แล้วจึงทรงพระราชทานไปยังวัดในคณะธรรมยุติกนิกาย[123] พระพุทธปฏิมาแบบพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้เป็นที่นิยมต่อเนื่องมาถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น พระพุทธอังคีรส พระพุทธปฏิมาประธานพระอุโบสถวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม พระพุทธธรรมโมภาสพระพุทธปฏิมาประธานพระอุโบสถวัดนิเวศธรรมประวัติ เป็นต้น และได้ค่อย ๆ เสื่อมความนิยมลงภายหลัง

ภาพที่ 25 พระพุทธปฏิมาแบบพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรียงตามเวลาการสร้าง ที่มาภาพ (พิริยะ ไกรฤกษ์, 2551, หน้า 107,108,116,127.)

จากการสำรวจพระพุทธปฏิมาประธานในพระอารามกรณีศึกษาพบว่า แม้จะเป็นพระพุทธปฏิมาประธานตามแนวคิดแบบคณะธรรมยุตินิกาย แต่เมื่อเปรียบเทียบฝีมือช่างแล้วนับว่ามีความแตกต่างอย่างเห็นได้ชัด เนื่องจากพระสัมพุทธโสมนัสวัฒนานาถบรมบพิตร พระพุทธปฏิมาประธานพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหารสร้างขึ้นในช่วงต้นรัชกาล ส่วนพระพุทธวชิรมงกุฎพระพุทธปฏิมาประธานพระวิหารหลวงวัดมกุฎกษัตริยารามสร้างขึ้นในช่วงปลายรัชกาล ดังนั้นระหว่างการเกิดขึ้นของรูปแบบทางศิลปกรรมของพระพุทธปฏิมาทั้งสององค์ย่อมมีพัฒนาการทางด้านฝีมือช่าง จนเกิดรูปแบบพระราชนิยมนี้ขึ้น โดยพิจารณาจากพระพุทธปฏิมาก่อนหน้าและหลังพระพุทธปฏิมาประธานในพระอารามกรณีศึกษาจำนวน 6 องค์จนถึงปี พ.ศ.2411 ซึ่งเป็นปีสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้แก่ พระสัมพุทธพรรณี พระพุทธปริตร พระพุทธโสมนัสวัฒนานาถบรมบพิตร พระนิรันตราย พระพุทธวชิรมงกุฎ และพระนิรันตรายเรือนแก้ว โดยมีพุทธลักษณะร่วมกัน คือ เหนือพระเศียรไม่มีพระเกตุมาลาหรือพระอุษณีษะ พระกรรณสั้น และมีการตกแต่งริ้วจีวรที่ดูเป็นธรรมชาติ แต่แตกต่างด้วยรายละเอียดดังนี้

---

[121] ณัฏฐภัทร จันทวิช.

[122] พิริยะ ไกรฤกษ์.

[123] ณัฏฐภัทร จันทวิช.

พระสัมพุทธพรรณี

พระพุทธปฏิมาแบบพระราชนิยมพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวองค์แรก หน้าตักกว้าง 49 เซนติเมตร สูง 67.50 เซนติเมตร ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ขุนอินทรพินิจ เจ้ากรมช่างหล่อปั้นหล่อขึ้นเมื่อ พ.ศ.2373 เมื่อครั้งทรงผนวชอยู่ที่วัดราชาธิวาส ก่อนการย้ายมาจำพรรษาที่วัดบวรนิเวศวิหารในปี พ.ศ.2375 ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม มีพุทธลักษณะดังที่ได้กล่าวมาแล้วในข้างต้น แต่ยังมีเค้าของอิทธิพลปฏิมากรรมอย่างสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ ยังมีเค้าพระพักตร์อย่างหุ่น แม้จะเริ่มมีริ้วจีวรที่ดูเหมือนจริงในช่วงพระวรกายแต่ช่วงพระเพลายังมีรูปแบบเหมือนอย่างพระพุทธปฏิมาทั่วไป คือ มีเส้นแสดงการซ้อนทับระหว่างจีวรและสบงที่ชัดเจนมิได้หายกลืนไปกับรอยยับย่นของจีวร

ภาพที่ 26 พระสัมพุทธพรรณี ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พ.ศ. 2373
ที่มาภาพ (พิริยะ ไกรฤกษ์, 2551, หน้า 107.)

พระพุทธปริตร

พระพุทธปริตร เป็นพระพุทธปฏิมาประธานในหอศาตราคม หมู่พระมหามณเฑียร พระบรมมหาราชวัง สร้างขึ้นในช่วงปี พ.ศ.2394 - 2411 เป็นพระพุทธปฏิมาที่ร้างขึ้นตามหนังสือ “สุคตวิทัตถิวิธาน” พระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ หนึ่งในผู้นำการก่อตั้งคณะธรรมยุติกนิกาย พระพุทธปฏิมาองค์ดังกล่าวมีรูปแบบศิลปกรรมที่ดูเหมือนจริงมากเนื่องจากมีการลงสีผิว สีจีวร สีเม็ดพระศกตลอดจนฝีพระโอษฐ์แต่ลักษณะการครองจีวรกลับไร้รอยยับย่นและกลับไปคล้ายคลึงกับพระพุทธปฏิมาในช่วงก่อนหน้า มีข้อแตกต่างอยู่เล็กน้อย คือ พระกรรณเริ่มหดสั้นลง (ลักษณะดังกล่าวสืบเนื่องมายังพระพุทธปฏิมาแบบพระราชนิยมในระยะหลัง) และสบงของพระพุทธปฏิมาคลุมถึงแค่ช่วงหัวเข่าเพียงเล็กน้อยเท่านั้น ประเด็นที่น่าสนใจของพระพุทธปฏิมาองค์นี้ คือ แนวความคิดที่ต้องการสร้างรูปสมมุติที่คล้ายคลึงกับพระพุทธเจ้าให้มากที่สุด ซึ่งมีผลกระทบต่อพุทธกิจของพระพุทธปฏิมา คือ การอัญเชิญพระพุทธปริตรไปประดิษฐานเป็นประธานในพิธีกรรมต่าง ๆ เสมือนว่าพระพุทธเจ้าทรงประทับเป็นประธานในพิธีกรรมนั้น ๆ ดังนั้นวัสดุที่ใช้สร้างพระพุทธปฏิมาจึงทำจากไม้ไผ่สาน พอกด้วยปูนน้ำมันแล้วลงสี เพื่อให้สามารถอัญเชิญได้สะดวกและมีความเหมือนจริง นับว่าพระพุทธปริตรเป็นผลลัพธ์ที่สมบูรณ์ขั้นแรกของปฏิมากรรมในคณะธรรมยุติกนิกายใน 2 มิติ คือ บทบาทของพระพุทธปฏิมาและขนาดของพระพุทธปฏิมา

ภาพที่ 27 พระพุทธปริตร หอศาสตราคมในพระบรมมหาราชวัง พ.ศ. 2394 - 2411
ที่มาภาพ (พิริยะ ไกรฤกษ์, 2551, หน้า 108.)

พระสัมพุทธโสมนัสวัฒนานาถบรมบพิตร

เป็นพระพุทธปฏิมาประธานพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร ไม่ทราบปีที่สร้างแน่ชัดแต่น่าจะอยู่ในช่วงก่อนหน้า พ.ศ.2496 เล็กน้อย เนื่องจากทรงสถาปนาวัดโสมนัสวิหารในปี พ.ศ.2396[124] โดยไม่น่าถึง พ.ศ.2399 เนื่องจากรูปแบบศิลปะที่ยังคงเค้าจากพระสัมพุทธพรรณีอยู่มาก ที่คงสืบทอดมาคือพระพักตร์อย่างหุ่นแต่พระกรรณได้หดสั้นลงอย่างชัดเจน สิ่งที่แตกต่างออกไปได้แก่ จีวรมีรอยยับย่นมากยิ่งขึ้นในส่วนพระชงฆ์ จนเส้นแสดงการซ้อนทับระหว่างจีวรและสบงที่ปรากฏอย่างชัดเจนในพระสัมพุทธพรรณีและพระพุทธปริตร ได้หายกลืนไปกับรอยยับย่นของจีวร และสิ่งที่เด่นชัดอีกประการหนึ่งคือรัตนบัลลังก์ที่มีความความคลายคลึงกับพระพุทธสิหิงค์ อันเป็นพระพุทธปฏิมาที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชศรัทธามากถึงกับโปรดเกล้าฯ ให้ปั้นหล่อเป็นพระพุทธปฏิมาประธานในพระวิหารหลวงวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามอันเป็นวัดประจำรัชกาล และเป็นพระพุทธปฏิมาประจำพระชนมวาร

ภาพที่ 28 พระสัมพุทธโสมนัสวัฒนานาถบรมบพิตร พระพุทธปฏิมาประธานพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร พ.ศ. 2494 – 2496? ที่มาภาพ (ณัฐพงษ์ นันทบุญ, 10 ต.ค.2558. JPEG file.)

[124] สมคิด จิระทัศนกุล, รูปพระอุโบสถและพระวิหารสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2547).

พระนิรันตราย

เป็นพระพุทธปฏิมาขนาดเล็ก หน้าตักกว้าง 11.65 เซนติเมตร สูง 20.30 เซนติเมตร ทรงโปรดเกล้าฯให้หล่อครอบพระพุทธรูปโบราณที่มีผู้ทูลเกล้าฯ ถวาย ในปี พ.ศ.2399[125] และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประดิษฐวรการ ปั้นหล่อครอบพระพุทธปฏิมาโบราณดังกล่าวหลังจากรอดพ้นการโจรกรรมเมื่อปี พ.ศ.2403[126] ปัจจุบันประดิษฐานในพระบรมมหาราชวัง นับได้ว่าพระนิรันตรายเป็นจุดสูงสุดของพระพุทธปฏิมาแบบพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวคือ มีเค้าพระพักตร์ที่เหมือนจริงโดยปราศจากเค้าพระพักตร์อย่างหุ่น รอยยับย่นของจีวรที่ดูเหมือนจริงมากยิ่งขึ้นจนสามารถมองเห็นทิศทางของรอยยับย่นของจีวรที่มาจากการหมุนลูกบวบจากทางด้านซ้ายแล้วพาดทับด้วยสังฆาฏิซึ่งเป็นลักษณะการครองจีวรแบบคณะธรรมยุติกนิกาย ลักษณะเด่นอีกประการหนึ่งที่แตกต่างคือการนั่งขัดสมาธิเพชร ซึ่งปรากฏเฉพาะพระนิรันตรายเท่านั้น (ไม่นับรวมพระไพรีพินาศ) ผู้ศึกษาตั้งข้อสังเกตว่าพุทธลักษณะดังกล่าวน่าจะมาจากรูปแบบของพระพุทธปฏิมาองค์เดิมที่บรรจุอยู่ภายในเป็นแรงบันดาลใจแก่ประติมากรผู้ปั้นหล่อหรือเป็นพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะพระพุทธปฏิมาในช่วงดังกล่าวส่วนใหญ่แล้วเป็นปางสมาธิทั้งสิ้น นอกจากนี้จะเห็นว่าในส่วนรัตนบัลลังก์ของพระนิรันตรายมีลักษณะทางศิลปะที่แตกต่างจากศิลปะก่อนหน้าอย่างเห็นได้ชัด คือการเลือกใช้บัวหงายที่เห็นกลีบอย่างชัดเจนโดยไม่บรรจุลวดลาย แล้วรองรับด้วยฐานสิงห์ที่มีเส้นสายคล้ายคลึงกับสมัยอยุธยาตอนกลาง โดยหากเป็นรัตนบัลลังก์ของพระพุทธปฏิมาทีมีขนาดใหญ่ขึ้นในส่วนนี้มักจะตกแต่งด้วยลายอย่างเทศ เช่น รัตนบังลังก์พระทศพลญาณ วัดบรมนิวาส รัตนบัลลังก์พระพุทธชินสีห์ พระศรีศาสดา วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นต้น

ภาพที่ 29 พระนิรันตราย พ.ศ.2399
ที่มาภาพ (พิริยะ ไกรฤกษ์, 2551, หน้า 116.)

---

[125] พิชญา สุ่มจินดา.

[126] เรื่องเดียวกัน.

พระพุทธวชิรมงกุฎ

เป็นพระพุทธปฏิมาประธานในพระวิหารหลวงวัดมกุฏกษัตริยาราม หล่อด้วยทองสำริด ปางสมาธิ ลงรักปิดทอง ขนาดหน้าตัก 2 ศอก 9 นิ้ว สูง 2 ศอก 1 คืบ 8 นิ้ว[127] พุทธลักษณะโดยภาพรวมมีความคล้ายคลึงพระนิรันตรายมาก เนื่องจากเป็นฝีพระหัตถ์พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประดิษฐวรการ ทรงปั้นหล่อในปี พ.ศ.2411 อันเป็นปีที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต มีความแตกต่างจากพระนิรันตรายคือการนั่งขัดสมาธิราบ พระพุทธปฏิมาที่มีลักษณะใกล้เคียงกันที่สืบเนื่องมายังรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น พระพุทธอังคีรส พระพุทธปฏิมาประธานพระอุโบสถวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม พระพุทธนฤมลธรรมโมภาส พระพุทธปฏิมาประธานพระอุโบสถวัดนิเวศธรรมประวัติ พระพุทธปฏิมาประธานพระอุโบสถวัดเทพศิรินทราวาส เป็นต้น

ภาพที่ 30 พระพุทธวชิรมงกุฎ พระพุทธปฏิมาประธานพระวิหารหลวง วัดมกุฏกษัตริยาราม พ.ศ. 2411
ที่มาภาพ (ณัฐพงษ์ นันทบุญ, 12 ธ.ค.2558. JPEG file.)

[127] ทองสืบ ศุภะมาร์ค.

พระนิรันตรายซุ้มเรือนแก้ว

พระนิรันตรายซุ้มเรือนแก้วหล่อขึ้นในปี พ.ศ.2411 เป็นพระพุทธปฏิมาที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ปั้นหล่อจำนวน 18 องค์ตามจำนวนปีที่เสวยราชสมบัติ และจะพระราชทานไปยังพระอารามคณะธรรมยุติกนิกายทั้ง 18 แห่ง แต่ทรงสวรรคตก่อนที่จะกะไหล่พระพุทธปฏิมาทั้งหมด พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ช่างกะไหล่ทองจนแล้วเสร็จ แล้วพระราชทานไปยังพระอารามในคณะธรรมยุติกนิกายตามพระราชประสงค์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระนิรันตรายเรือนแก้วหน้าตักกว้าง 11 เซนติเมตร พุทธลักษณะเหมือนกับพระนิรันตรายที่ปั้นหล่อโดยพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประดิษฐวรการทุกประการ แต่มีการเพิ่มเติมเรือนแก้วด้านหลัง โดยออกแบบให้มีลักษณะเป็นพุ่มบรรจุลวดลายอย่างเทศ มีพระมหามงกุฎอันเป็นพระราชลัญจกรประดิษฐานอยู่เหนือซุ้มเรือนแก้ว และมีจารึกนูนต่ำคาถาพุทธคุณตั้งแต่ อรหำ สมฺมาสมฺพุทโธ จนถึง ภควา เรียงตัวรอบซุ้มเรือนแก้ว นับว่าเป็นการผนวกรวมเอาเนื้อหาที่ว่าด้วยการสรรเสริญพระพุทธเจ้า เข้าร่วมกับงานปฏิมากรรมได้อย่างสมบูรณ์

ภาพที่ 31 พระนิรันตรายซุ้มเรือนแก้ว พ.ศ. 2411
ที่มาภาพ (พิริยะ ไกรฤกษ์, 2551, หน้า 127.)

พระพุทธปฏิมาแบบพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีความสัมพันธ์กับแนวความคิดแบบคณะธรรมยุติกนิกาย คือ การปฏิบัติตามพระไตรปิฎกอย่างเคร่งครัด หลักการนี้มีผลอย่างยิ่งกับการพิจารณารูปแบบของรูปเคารพในคณะธรรมยุติกนิกาย เพราะการทบทวนถึงความสำคัญของพระรัตนตรัย อันเป็น 3 องค์ประกอบสำคัญของพระพุทธศาสนาอีกครั้ง ในที่นี้คือการพิจารณา “พุทธรัตนะ” ซึ่งชี้ให้เห็นว่าพระพุทธเจ้านั้นทรงเป็นมนุษย์สามัญที่มีปัญญา สิ่งที่ทำให้สัปบุรุษสามารถเห็นพระพุทธเจ้าได้ง่ายที่สุด คือการเข้าใกล้ความเหมือนจริง ดังนั้นสิ่งใดที่กล่าวเกินจริง หรือไม่เห็นตรงกับความจริงในโลกปัจจุบันย่อมถูกตั้งคำถาม ซึ่งได้แก่ “ขนาด” ที่ถูกปรับแก้ตามหนังสือสุคตวิทถิวิธานที่แต่งขึ้นตามการค้นคว้าของผู้นำคณะธรรมยุติกนิกายและ “พุทธลักษณะ” ได้แก่การหายไปของพระอุษณีษะ พระกรรณที่หดสั้น และรอยยับย่นของจีวรที่ดูเหมือนจริง แต่ถึงอย่างไรก็ตาม พระพุทธปฏิมาแบบพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นการ “เข้าใกล้ความเหมือนจริง” มากกว่า “ความเหมือนจริง” เพราะที่สุดแล้วพุทธลักษณะพระพุทธปฏิมาแบบพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ มิได้มีพุทธลักษณะเหมือนมนุษย์ทุกประการ ด้วยอัธยาศัยอย่างคนไทยที่ไม่อาจมองพระพุทธเจ้าเป็นปุถุชนได้สนิทใจ พุทธลักษณะโดยภาพรวมจึงยังคงเค้าความเป็นอุดมคติซึ่งเป็นแนวทางศิลปกรรมที่สืบทอดมาจากอดีตที่ผู้นำคณะธรรมยุติกนิกายสามารถยอมรับได้

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
Chulalongkorn University

บทที่ 4

กรณีศึกษา พระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหารและวัดมกุฎกษัตริยาราม

จากการศึกษาแนวความคิดของคณะธรรมยุติกนิกายพบว่า มีผลต่อการกำหนดรูปแบบศิลปสถาปัตยกรรมในพระอารามที่สถาปนาโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพบว่า มีการวางผังเขตพุทธาวาสที่มีลักษณะใกล้เคียงการวางผังพระอารามในสมัยอยุธยา กล่าวคือ องค์ประกอบในแผนผังเขตพุทธาวาสจัดเรียงกันในแนวแกนเดี่ยวโดยมีพระเจดีย์เป็นประธานในผัง และมักมีพระวิหารปรากฏร่วมอยู่ในผัง แต่หากพิจารณาถึงรูปแบบพระพุทธปฏิมาประธานแบบพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพบว่า ปรากฏอยู่ในพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหารและวัดมกุฎกษัตริยารามเท่านั้น จึงจำเป็นต้องทำการศึกษาภาพรวมของศิลปสถาปัตยกรรมของพระวิหารหลวงทั้ง 2 แห่งเพื่อให้เห็นภาพรวมขององค์ประกอบแวดล้อมพระพุทธปฏิมาประธานในทั้ง 2 พระอารามเพื่อนำข้อมูลไปใช้ในการวิเคราะห์ในบทที่ 5 ต่อไป

4.1 พระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร

4.1.1 ประวัติพระอาราม

วัดโสมนัสวิหาร เป็นพระอารามหลวงชั้นโท ชนิดราชวรวิหาร ตั้งอยู่ริมถนนกรุงเกษม แขวงโสมนัส เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างอุทิศพระราชทานแด่สมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี พระบรมราชเทวี และพระราชทานนามว่า วัดโสมนัสวิหาร เสด็จพระราชดำเนินทรงวางศิลาฤกษ์พระอุโบสถวันที่ 15 มกราคม พ.ศ.2396 ประกาศวิสุงคามสีมาใน พ.ศ.2399 เมื่อแล้วเสร็จทรงโปรดให้นิมนต์พระอริยมุนี (พุทฺธสิริ) จากวัดราชาธิวาส พร้อมพระเถรานุเถระราว 40 รูป ทางกระบวนเรือมาเป็นเจ้าอาวาสรูปแรกของวัด พระอริยมุณีได้ก่อสร้างถาวรวัตถุโดยได้รับพระราชทานพระราชทรัพย์ในส่วนที่เป็นของสมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี จากนั้นก็ได้มีการบูรณปฏิสังขรณ์สิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ในพระอารามหลายครั้งเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน[128]

4.1.2 แผนผังพระอาราม

วัดโสมนัสวิหารมีเนื้อที่โดยรวม 31 ไร่ ทิศเหนือติดกับที่ธรณีสงฆ์สนามมวยราชดำเนิน ทิศใต้ติดกับที่ธรณีสงฆ์ถนนนครสวรรค์ ทิศตะวันออกติดคลองผดุงกรุงเกษม ทิศตะวันตกติดกับถนนพะเนียง แผนผังของพระอารามเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หันด้านหน้าไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือสู่คลองผดุงกรุงเกษมซึ่งเป็นทางสัญจรหลักในอดีต โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ขุดขึ้นเพื่อขยายเขตพระนครให้กว้างขวางขึ้น

---

[128]เนื้ออ่อน ขรัวทองเขียว.

พื้นที่ในพระอารามจัดวางออกเป็น 3 ส่วน มีเขตพุทธาวาสเป็นศูนย์กลาง ขนาบซ้ายขวาด้วยเขตสังฆาวาส มีกุฏิเสนาสนะสงฆ์ด้านละ 3 คณะ โดยกำหนดให้ภายในกำแพงพระอารามตลอดแนวเป็นมหาสีมา และกำหนดให้ส่วนพระอุโบสถเป็นขัณฑสีมา มีสีมันตริกกั้นจากวิสุงคามสีมา ส่วนพื้นที่นอกกำแพงพระอารามและคูน้ำนั้นเป็นอุปาจารสีมา ดังนั้นพระภิกษุสงฆ์ในพระอารามจึงสามารถกระทำสังฆกรรมได้ทั้งในพระอุโบสถและพระวิหารหลวง

ภาพที่ 32 ภาพถ่ายทางอากาศวัดโสมนัสวิหารในปัจจุบัน
ที่มาภาพ (ปรับปรุงจาก google earth, 27 ธ.ค. 2559)

4.1.3 ตำแหน่งในเขตพุทธาวาส

พระวิหารหลวงหันหน้าไปด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือสู่คลองผดุงกรุงเกษม ตั้งอยู่ในตำแหน่งหน้าสุดและเป็นอาคารที่มีขนาดใหญ่ที่สุดของกลุ่มอาคารในเขตพุทธาวาส อันได้แก่ พระเจดีย์ พระวิหาร พระวิหารคด (พระระเบียง) และพระอุโบสถ โดยในส่วนท้ายพระวิหารเชื่อมต่อกับพระวิหารคดซึ่งโอบล้อมพระเจดีย์ประธานไว้ ทำให้พระวิหาร พระวิหารคด และพระเจดีย์มีความเป็นกลุ่มก้อนของอาคารสูงกว่า เมื่อเทียบกับพระอุโบสถที่ผลักออกจากกลุ่มอาคารข้างต้น แต่ยังคงอยู่ในแนวแกนสำคัญจึงทำให้ภาพรวมของกลุ่มอาคารในเขตพุทธาวาสยังมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอยู่ ลักษณะการเชื่อมกลุ่มอาคารพระวิหารกับพระวิหารคดนี้ เป็นลักษณะสำคัญที่ปรากฏอย่างชัดเจนในสมัยอยุธยา เช่น วิหารหลวงวัดพุทไธศวรรย์ วิหารหลวงวัดราชบูรณะ วิหารหลวงวัดใหญ่ชัยมงคล เป็นต้น

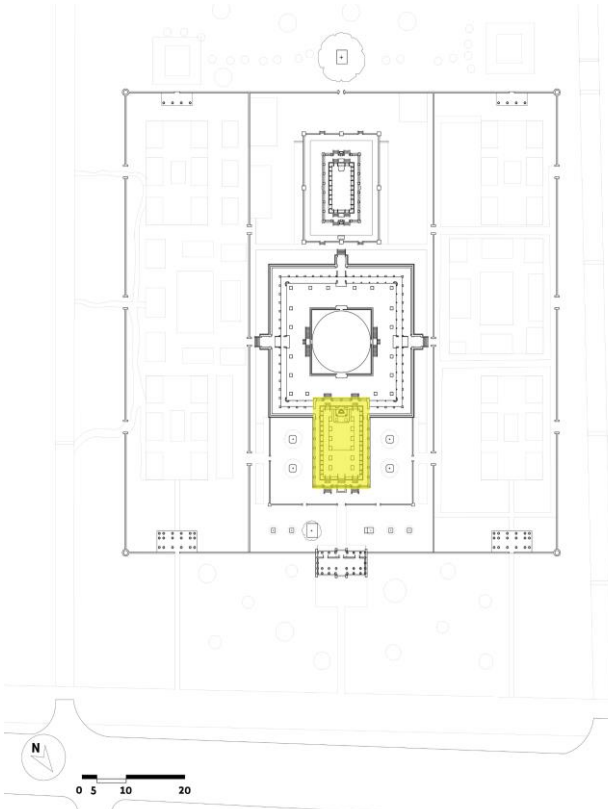

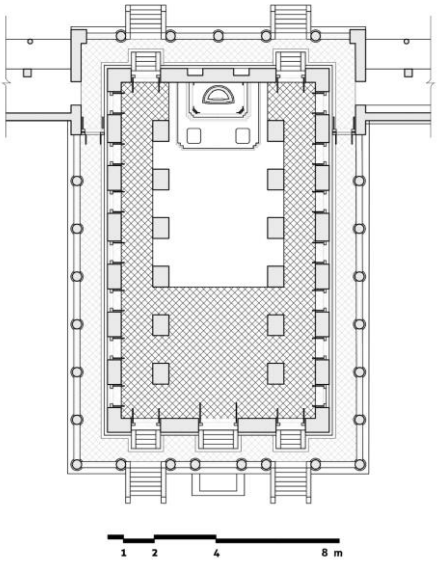

ภาพที่ 33 ผังบริเวณวัดโสมนัสวิหาร (ซ้าย) และผังพื้นพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร (ขวา)
ที่มาภาพ (ณัฐพงษ์ นันทบุญ. สำรวจรังวัดเมื่อ 22 เมษายน 2560. JPEG file.)

ภาพที่ 34 ภาพถ่ายทางอากาศวัดโสมนัสวิหาร ในราวปี พ.ศ.2489 ของ Peter William - Hunt

4.1.4 ผังพื้นพระวิหารหลวง

ผังพื้นพระวิหารหลวงเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดกว้าง 17.40 เมตร ยาว 27.10 เมตร โดยประมาณ มีเสาพาไลรอบทั้งสี่ด้าน แบ่งออกเป็น 9 ห้องในด้านขนาน (รวมระเบียง) มีช่องประตูในด้านสกัดของอาคารด้านหน้า 3 ช่อง ด้านหลัง 2 ช่อง ผนังด้านขนานมีช่องหน้าต่างด้านละ 6 ช่อง มีบันไดขึ้นจากด้านหน้าและด้านหลังของอาคารด้านละ 2 แห่ง ในส่วนท้ายอาคารเชื่อมต่อกับพระระเบียงโดยมีประตูทางเข้าอีกชุดหนึ่งเพื่อปิดกันระหว่างลานประทักษิณพระเจดีย์และระเบียงทางเดินของพระวิหารหลวง ภายในอาคารมีเสาร่วมในรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าจำนวน 6 คู่ ห้องในสุดตรงกลางผนังด้านสกัดตั้งบุษบกประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธาน ในตำแหน่งผนังเดียวกันนี้ด้านนอกอาคารประดิษฐานพระพุทธปฏิมาฉลองพระองค์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอยู่เบื้องซ้ายและพระพุทธปฏิมาฉลองพระองค์สมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดีอยู่เบื้องขวาของพระพุทธปฏิมาประธาน

4.1.5 สถาปัตยกรรมพระวิหารหลวง

4.1.5.1 รูปทรงหลังคา

หลังคาพระวิหารหลวงมีลักษณะ 2 ซ้อน ซ้อนละ 3 ตับ มุงด้วยกระเบื้องหางมนเคลือบสี พื้นหลังสีส้ม ไส้หลังคาสีน้ำเงิน ไม่มีฝ้าไขราหน้าจั่ว

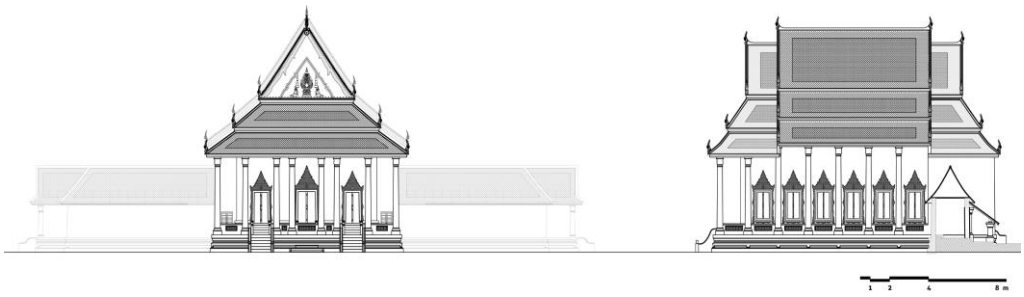

ภาพที่ 35 รูปตั้งด้านหน้า (ซ้าย) รูปตั้งด้านข้าง (ขวา) พระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร
ที่มาภาพ (ณัฐพงษ์ นันทบุญ. สำรวจรังวัดเมื่อ 27 เมษายน 2560. JPEG file.)

4.1.5.2 เครื่องลำยอง

หน้าบันทั้งด้านหน้าและด้านหลังพระวิหารหลวงประดับด้วยเครื่องลำยองกระเบื้องเคลือบสีโทนเขียวฟ้า ชมพู ลักษณะโดยรวมคล้ายเครื่องลำยองแบบประเพณีนิยมแต่ปรับให้เข้ากับข้อจำกัดของวัสดุและกรรมวิธีการตกแต่ง ทำให้องค์ประกอบของเครื่องลำยองในตำแหน่งช่อฟ้า และหางหงส์มีลักษณะที่เรียกว่า นกเจ่า อันเป็นรูปแบบเฉพาะของสถาปัตยกรรมเครื่องก่อสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งคลี่คลายมาจากสถาปัตยกรรมสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่เป็นการปรับรูปแบบให้ใกล้เคียงเครื่องลำยองแบบประเพณีนิยมมากขึ้น โดยเครื่องลำยองของหลังคาซ้อนล่างจะมีการสะดุ้งของรวยระกาและมีขนาดใหญ่แต่เครื่องลำยองของหลังคาซ้อนบนจะเป็นแบบรวยล้อไปตามความบดโค้งของทรงหลังคา

4.1.5.3 หน้าบัน

หน้าบันพระวิหารหลวงทั้งด้านหน้าและด้านหลังมีรูปแบบการประดับตกแต่งเหมือนกัน พื้นที่หน้าบันแบ่งออกเป็น 2 ส่วน ส่วนประธานบรรจุอยู่ในกรอบทรงสามเหลี่ยมขนาดย่อมวางอยู่ตำแหน่งกลาง ภายในส่วนประธานนี้เป็นภาพพระราชสัญลักษณ์ของสมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี เป็นรูปดอกบัวประกอบพระรัศมี[129]ประดิษฐานเหนือพานแว่นฟ้า ด้านบนประดิษฐานมงกุฎแบบมีกระบังหน้าอันเป็นเครื่องศิราภรณ์ของพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นสูง มีภาพเทพธิดานั่งประคองฉัตร 5 ชั้น แวดล้อมทั้งสองข้างพื้นหลัง ในส่วนประธานผูกเป็นลวดลายอย่างเทศ ภาพและลวดลายในส่วนประธานนี้ประดับด้วยโมเสคทอง กรุกระเบื้องเคลือบสีน้ำเงิน

ภาพที่ 36 เครื่องลำยองและรายละเอียดหน้าบัน พระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร
ที่มาภาพ (ณัฐพงษ์ นันทบุญ. 9 ม.ค. 2560. JPEG file.)

เป็นพื้นหลัง พื้นที่หน้าบันถัดขึ้นไปจากส่วนประธานไปจนจรดขอบล่างของเครื่องลำยอง บรรจุลายดอกพุดตานประกอบลายก้านขดงานกระเบื้องเคลือบสี ซึ่งมีลักษณะสีสันและรูปแบบใกล้เคียงธรรมชาติ ลวดลายที่บรรจุในส่วนนี้ กรุพื้นหลังด้วยกระเบื้องเคลือบสีเหลือง ตอนล่างของหน้าบันประดับกระจังเจิมงานกระเบื้องเคลือบซึ่งมีขนาดเล็ก-ใหญ่สลับกัน อยู่เหนือหน้ากระดานฐานพระยาวตลอดแนวขอบด้านล่างของหน้าบัน นอกจากนี้ในตำแหน่งที่หลังคากันสาดของหลังคาตับที่ 2 และ 3 มาบรรจบกันประดับด้วยนาคปักในทรงหัวนกเจ่าอีกด้วย

4.1.5.4 เสาอาคาร

เสาพระวิหารหลวงก่ออิฐถือปูนทาสีขาว (เฉพาะเสาพาไลรอบอาคาร) มีจำนวน 26 ต้น เป็นเสาสอบปลาย หน้าตัดเสากลม มีบัวปลายเสาคล้ายกับลวดบัวแบบศิลปะตะวันตกแต่ไม่มีลวดลาย ในผนังด้านสกัดทั้งด้านหน้าและด้านหลังมีการจัดจังหวะของเสาเป็นคู่ ๆ ซึ่งเป็นรูปแบบเฉพาะของพระวิหารสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว[130]

---

[129] ธงทอง จันทรางศุ, โสมนัสวิหารวรรณา (กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พริ้นติ้งแอนพับลิชชิ่ง, 2558).

[130] สมคิด จิระทัศนกุล, รูปแบบพระอุโบสถพระวิหารในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.

4.1.5.5 ประตู-หน้าต่าง

ประกอบด้วยส่วนกรอบซุ้มและส่วนบาน

ส่วนกรอบซุ้ม ลักษณะเป็นกรอบซุ้มทรงอย่างเทศ ซึ่งเป็นรูปแบบที่นิยมอย่างมากในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยผูกลวดลายอย่างเทศแวดล้อมมงกุฎแบบมีกระบังหน้า[131] ในทรงจอมแห ลักษณะดังกล่าวปรากฏอยู่ทั้งซุ้มประตูและซุ้มหน้าต่าง โดยลวดลายทั้งหมดเป็นลาดลายปูนปั้นปิดทองประดับกระจกสี

ภาพที่ 37 รายละเอียดซุ้มและจิตรกรรมบานประตู พระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร ที่มาภาพ (ณัฐพงษ์ นันทบุญ. 10 ต.ค. 2558. JPEG file.)

ภาพที่ 38 รายละเอียดซุ้มและจิตรกรรมบานหน้าต่าง พระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร ที่มาภาพ (ณัฐพงษ์ นันทบุญ. 10 ต.ค. 2558. JPEG file.)

ส่วนบาน บานประตูและบานหน้าต่างทั้งหมดเปิดเข้าด้านในอาคาร ภายนอกลงรักปิดทองเขียนลายรดน้ำลวดลายอย่างเทศ ประกอบรูปวงกลมขนาดใหญ่ 7 วง โดยมีเนื้อหาเกี่ยวของกับสัตตรัตนะสมบัติ ๗ ประการของพระมหาจักรพรรดิ นับจากบนลงล่าง ประกอบด้วย จักรแกว มณีแกว ขุนพลแกว ขุนคลังแกว นางแก้ว ช้างแก้ว และมาแกว รูปแบบการออกแบบลวดลายด้วยการแบ่งเนื้อที่บานประตูหรือหน้าต่างด้วยกรอบรูปวงกลมนี้เป็นรูปแบบทที่ปรากฏมาแล้วตั้งแต่สมัยอยุธยาและสืบทอดมายังสมัยรัตนโกสินทร์ เช่น บานพระตูพระวิหารพระพุทธชินราช บานประตูพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เป็นต้น ด้านในของบานประตูบานกลางที่ผนังด้านสกัดเป็นภาพเขียนสีเป็นรูปม่าน 2 ไข ประกอบเครื่องแขวนอย่างไทยแหวกให้เห็นอุบาสกและอุบาสิกานั่งพนมมือ ส่วนบานประตูอื่นเขียนป็นรูปม่าน 2 ไขและเครื่องแขวนเช่นเดียวกัน แต่แหวกให้เห็นเป็นรูปทวารบาลแต่งตัวแบบตะวันตก ส่วนบานหน้าต่างเขียนเป็นรูปม่าน 2 ไขและเครื่องแขวนเช่นเดียวกับบานประตู แต่ต่างกันที่เขียนเป็นภาพโต๊ะหมู่ตั้งแต่งเครื่องบูชา

[131] พงศกร ยิ้มสวัสดิ์, "โครงการออกแบบ วัดเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี" (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544).

4.1.5.6 ฐานอาคาร

ฐานอาคารก่ออิฐปั้นลวดบัวทาสีขาว แบ่งออกเป็น 2 ระดับ คือ ระดับพื้นลานหน้าพระวิหารหลวงและระดับพื้นระเบียง โดยฐานทั้งสองระดับเป็นรูปแบบฐานสิงห์ ประกอบด้วย หน้ากระดานล่าง แข้งสิงห์ บัวหลังสิงห์ ท้องไม้ บัวหงายและหน้ากระดานบนตามลำดับ ซึ่งถือเป็นรูปแบบฐานอาคารที่มีฐานานุศักดิ์สูง

4.1.5.7 บันได

บันไดพระวิหารหลวงอยู่ในตำแหน่งนอกประธานของผนังด้านสกัดทั้งด้านหน้าและด้านหลัง แบ่งออกเป็น 2 ช่วง คือ จากระดับพื้นลานถึงระดับพื้นระเบียงรอบอาคารและระดับพื้นระเบียงถึงพื้นภายในพระวิหารหลวง โดยช่วงแรกลูกตั้งลูกนอนบุด้วยหินสีเทา พนักพลสิงห์ก่ออิฐถือปูนปั้นลวดบัวทาสีขาวด้านบนประดับด้วยตุ๊กหินแบบจีน ช่วงที่สองลูกนอนบุด้วยหินสีเทาลูกตั้งบุด้วยหินอ่อน พนักพลสิงห์มีลักษณะคล้ายโต๊ะบูชาขนาดเล็กวางซ้อนกันบุด้วยหินสีเทา

ภาพที่ 39 รายละเอียดฐานอาคารและบันได พระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร
ที่มาภาพ (ณัฐพงษ์ นันฑบุญ. 10 ต.ค. 2558. JPEG file.)

4.1.6 สถาปัตยกรรมภายในพระวิหารหลวง

4.1.6.1 พระพุทธปฏิมาประธาน

เป็นพระพุทธปฏิมาหล่อขึ้นในพระบรมหาราชวังแล้วอัญเชิญมาประดิษฐานเป็นประธานในพระวิหารหลวง[132] โดยตั้งพระนามในภายหลังว่า พระสัมพุทธโสมนัสวัฒนาวดีนาถบรมบพิตร เป็นพระพุทธปฏิมาปางมารวิชัยขนาดหน้าตัก หน้าตัก 2 ศอก 4 นิ้ว (1 เมตร 10 เซนติเมตร) มีรูปแบบพุทธลักษณะแบบพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวคือ เหนือพระเศียรไม่มีพระเกตุมาลาหรือพระอุษณีษะ พระกรรณสั้น และมีการตกแต่งริ้วจีวรที่ดูเป็นธรรมชาติและมีขนาดพระวรกายที่เล็กลง

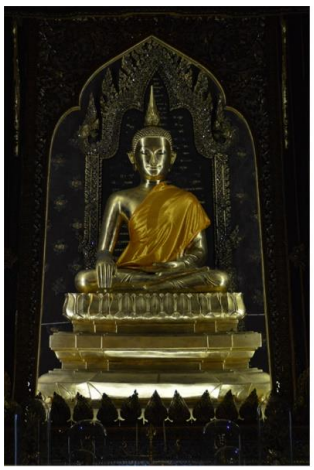

ภาพที่ 41 พระสัมพุทธโสมนัสวัฒนาวดีนาถบรมบพิตร พระพุทธปฏิมาประธานพระวิหารหลวงวัดโสมนัส ที่มาภาพ (ณัฐพงษ์ นันทบุญ. 10 ต.ค. 2558. JPEG file.)

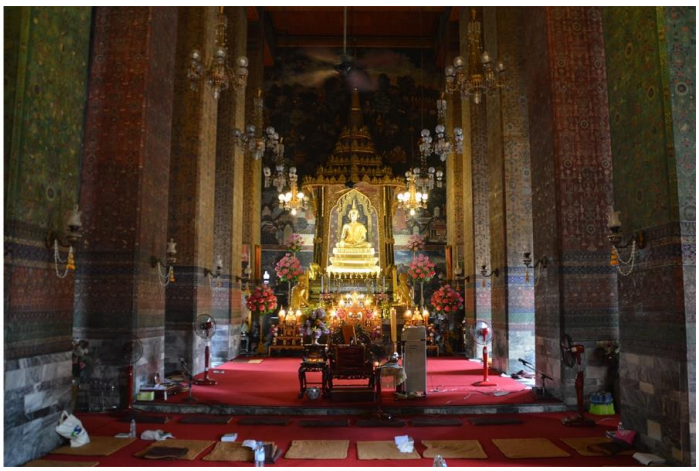

ภาพที่ 40 ภายในพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร ที่มาภาพ (ณัฐพงษ์ นันทบุญ. 10 ต.ค. 2558. JPEG file.)

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
Chulalongkorn University

4.1.6.2 บุษบกประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธาน

บุษบกประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธาน มีลักษณะเป็นบุษบกแผนผัง 3 ใน 4 ของรูปสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสอง ตั้งอยู่กึ่งกลางชิดกับผนังด้านสกัดห้องท้ายสุดของพื้นที่ภายในพระวิหารหลวง ดังนั้นเมื่อมองจากด้านข้างจะพบว่า มีเพียงตอนบนของส่วนหลังคาบุษบกที่ลอยพ้นระนาบผนังออกมา ส่วนองค์ประกอบอื่นที่อยู่ถัดลงมาจะแลดูคล้ายถูกตัดด้วยแนวระนาบผนังทางด้านหลัง (ดูภาพที่ 42) ในที่นี้จะพิจารณาโดยแยกเป็น 3 ส่วน ได้แก่ ส่วนหลังคาบุษบก ส่วนเรือนบุษบก และส่วนฐานบุษบก

หลังคาบุษบก งานไม้แกะสลักปิดทองประดับกระจกสี ประกอบด้วนชั้นเชิงกลอนจำนวน 5 ชั้น แต่ละชั้นประดับด้วยนาคปักและซุ้มรังไก่ หลังเชิงกลอนชั้นที่ 5 ต่อเนื่องกับส่วนองค์ระฆังประดับด้วย

---

[132] ธงทอง จันทรางศุ.

บัวคอเสื้อ ถัดจากนั้นเป็นบัลลังก์ เหมจำนวน 3 ชั้น บัวกลุ่มจำนวน 5 ชั้น ปลี และปลียอดตามลำดับ องค์ประกอบทั้งหมดจัดเรียงอยู่ในเส้นจอมแห

เรือนบุษบก งานไม้แกะสลักปิดทองประดับกระจกสี เนื่องจากเป็นบุษบกผังพื้น 3 ใน 4 ของรูปสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสองและตั้งชิดกับผนัง จึงมีเสารองรับส่วนหลังคาเพียง 2 ตำแหน่งทางด้านหน้า มีลักษณะเป็นเสาย่อมุมไม้สิบสองด้านบนของเสาประดับด้วยคันทวยทั้งคันทวยรุมและคันทวยราย ระหว่างเสาประดับด้วยซุ้มคูหาไม้แกะสลักโปร่งลายกระหนกใบเทศเปลว ต้นเสาประดับด้วยกระจกสีเป็นลวดลายเรขาคณิต ช่วงกลางเสาบุษบกประดับด้วยรัดอก ตอนล่างประดับด้วยกาบพรหมศรและกระจังปฏิญาณใหญ่ ภายในบุษบกประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานบนรัตนบัลลังก์ เบื้องหลังพระพุทธปฏิมาประธานมีซุ้มเรือนแก้วปูนปั้นปิดทองประดับกระจกสี บรรจุพระคาถาปฏิจจสมุปบาทด้วยอักษรขอมสีทองบนพื้นสีดำ พื้นที่นอกซุ้มเรือนแก้วตกแต่งด้วยลายจิตรกรรมดอกไม้ร่วงบนพื้นสีน้ำตาลเข้ม

ภาพที่ 43 บุษบกประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธาน พระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร
ที่มาภาพ (ณัฐพงษ์ นันทบุญ. 27 เม.ย. 2560. JPEG file.)

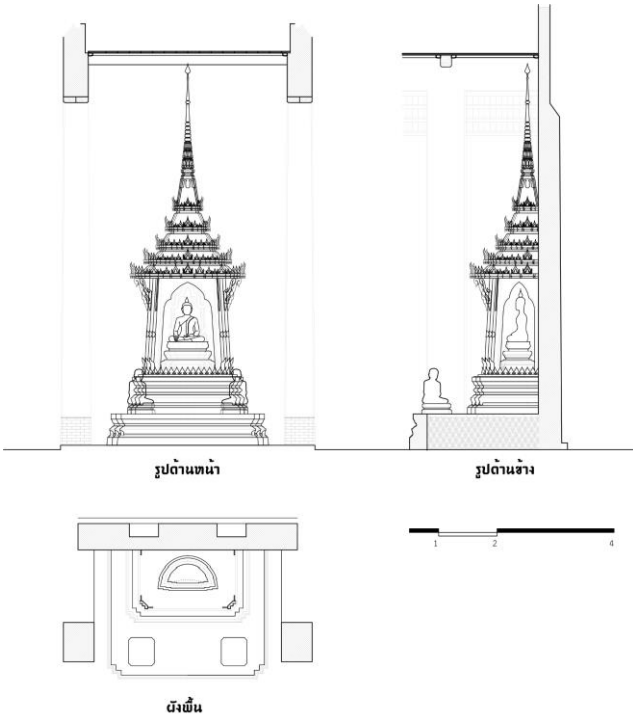

ภาพที่ 42 ลายเส้นบุษบกประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธาน พระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร
ที่มาภาพ (ณัฐพงษ์ นันทบุญ. สำรวจรังวัดเมื่อ 27 เม.ย. 2560. JPEG file.)

ฐานบุษบก สามารถแยกออกได้สองส่วน คือ ฐานส่วนบนซึ่งติดกับตัวเรือนบุษบกและฐานชั้นล่าง โดยฐานส่วนบนเป็นฐานสิงห์ย่อมุมไม้สิบสอง ประกอบด้วยหน้ากระดานบน บัวหงาย ทองไม้ ลูกแก้วคั่นกลางท้องไม้ บัวหลังสิงห์ แข้งสิงห์และหน้ากระดานล่างตามลำดับ องค์ประกอบทั้งหมดเป็นงานปูนปั้นปิดทองประดับกระจกสี พื้นของลวดลายส่วนใหญ่กรุกระจกสีน้ำเงิน ฐานส่วนล่างมีลักษณะลวดบัวเช่นเดียวกับส่วนฐานส่วนบนแต่มีขนาดใหญ่กว่าเพื่อให้สามารถประดิษฐานพระอัครสาวกเบื้องซ้ายและเบื้องขวาได้ แต่ไม่มีการประดับตกแต่งเป็นเพียงการบุหินอ่อนเท่านั้น ด้านหน้าฐานชุกชีตั้งโต๊ะหมู่บูชาประดิษฐานพระนิรันตราย

4.1.6.3 จิตรกรรม

จิตรกรรมภายในพระวิหารหลวงปรากฏอยู่ใน 2 ตำแหน่ง ได้แก่ ผนังภายในทั้ง 4 ด้านและเสาร่วมในทั้ง 6 คู่

ผนังภายในทั้ง 4 ด้าน

แบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ จิตรกรรมที่ผนังระหว่างช่องเปิดและจิตรกรรมที่ผนังเหนือช่องเปิด โดยจะอธิบายเริ่มจากผนังด้านสกัดเบื้องหลังพระพุทธปฏิมาประธานเวียนไปทางด้านขวามือพระพุทธปฏิมาประธานต่อเนื่องไปจนจบที่ผนังด้านซ้ายมือพระพุทธปฏิมาประธาน

จิตรกรรมระหว่างช่องเปิด ที่ผนังระหว่างช่องเปิดภายในพระวิหารหลวง เขียนภาพจิตรกรรมเรื่องอิเหนา โดยบรรจุภาพตามเหตุการณ์สำคัญของเรื่องราว แยกออกเป็นตอนตามลักษณะของพื้นที่ผนังระหว่างช่องเปิด เริ่มที่ผนังระหว่างช่องเปิดด้านขวา ของผนังตรงข้ามพระพุทธปฏิมาประธาน เวียนไปด้านขวามือตามลำดับ (ดูภาพที่ 44)

จิตรกรรมเหนือช่องเปิด ผนังที่อยู่เหนือช่องเปิด ทางด้านสกัดเบื้องหลังพระพุทธปฏิมาประธาน เขียนจิตรกรรมเรื่องพุทธประวัติ ส่วนผนังที่ยู่ช่องเปิดอีก 3 ด้าน เขียนจิตรกรรมเรื่องปัญจราชาภิเษก (ดูภาพที่ 45)

จิตรกรรมบนเสาร่วมใน เสาร่วมในมีจำนวน 6 คู่เสา แต่ละต้นมีหน้าตัดสี่เหลี่ยมผืนผ้าลบมุมบัว ประดับตกแต่งด้วยลวดลายจิตรกรรมที่คล้ายคลึงกัน แบ่งการประดับตกแต่งออกเป็น 4 ส่วนหลักใหญ่ ๆ คือส่วนโคนเสาประดับหินอ่อนสีเทาเรียบสูงจากพื้นประมาณ 1 เมตร ถัดจากนั้นเขียนจิตรกรรมลายพันธุ์พฤกษาเป็นลายกรวยเชิงสลับกับลายหน้ากระดานสอดสีอย่างประณีต ถัดขึ้นไปเป็นส่วนลายท้องไม้ผูกเป็นลายเครื่องแขวนประกอบลายพันธุ์พฤกษาอย่างสลับซับซ้อนโดยมีเครื่องแขวนขนาดใหญ่อยู่ตรงกลาง ขนาบข้างด้วยเครื่องแขวนขนาดเล็กแทรกด้วยรูปนกในลักษณะต่าง ๆ ที่มุมของเสาทั้งสี่ด้านผูกลายอุบะตลอดความสูงของส่วนท้องไม้ ส่วนบนของเสาติดกับคานทับหลังผูกเป็นลายพันธุ์พฤกษาเป็นลายกรวยเชิงสลับกับลายหน้ากระดาน โดยรวมเสาทุกต้นมีการประดับตกแต่งทำนองเดียวกัน แต่แตกต่างกันที่สีพื้นหลังและการเขียนจิตรกรรมที่ปรากฏที่หน้าเสาในด้านที่ติดกับผนังพระวิหาร โดยจะเริ่มอธิบายจากคู่เสาในสุดติดกับบุษบกประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธาน โดยมีรายละเอียด ดังนี้

เสาคู่ที่ 1 คู่เสาสีขาว ภาพพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธ์ปรินิพพาน โดยมีเหล่าพระสงฆ์นั่งพนมมือแวดล้อมและภาพพระพุทธเจ้าแสดงธรรมเทศนา

เสาคู่ที่ 2 คู่เสาสีนวล ภาพพระสาวกนมัสการพระบรมสารีริกธาตุในสถูป และภาพพระอรหันต์ ผู้ออกบวชเป็นบรรพชิต

เสาคู่ที่ 3 คู่เสาสีเหลือง ภาพอุบาสกอุบาสิกาฟังธรรม และภาพทำบุญเลี้ยงพระตามเทศกาล

เสาคู่ที่ 4 คู่เสาสีแดง ภาพนายตุลาการตัดสินนักโทษ และภาพคนชนไก่

เสาคู่ที่ 5 คู่เสาสีเขียว ได้แก่ภาพคนจับปลา และภาพพรานกำลังล่าสัตว์

เสาคู่ที่ 6 คู่เสาสีน้ำเงิน ภาพแขกเลี้ยงแพะ และภาพชาวตะวันตก[133] (ดูภาพ 46)

---

[133] น. ณ ปากน้ำ, ชุดจิตรกรรมผาผนังในประเทศไทย วัดโสมนัสวิหาร (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2538).

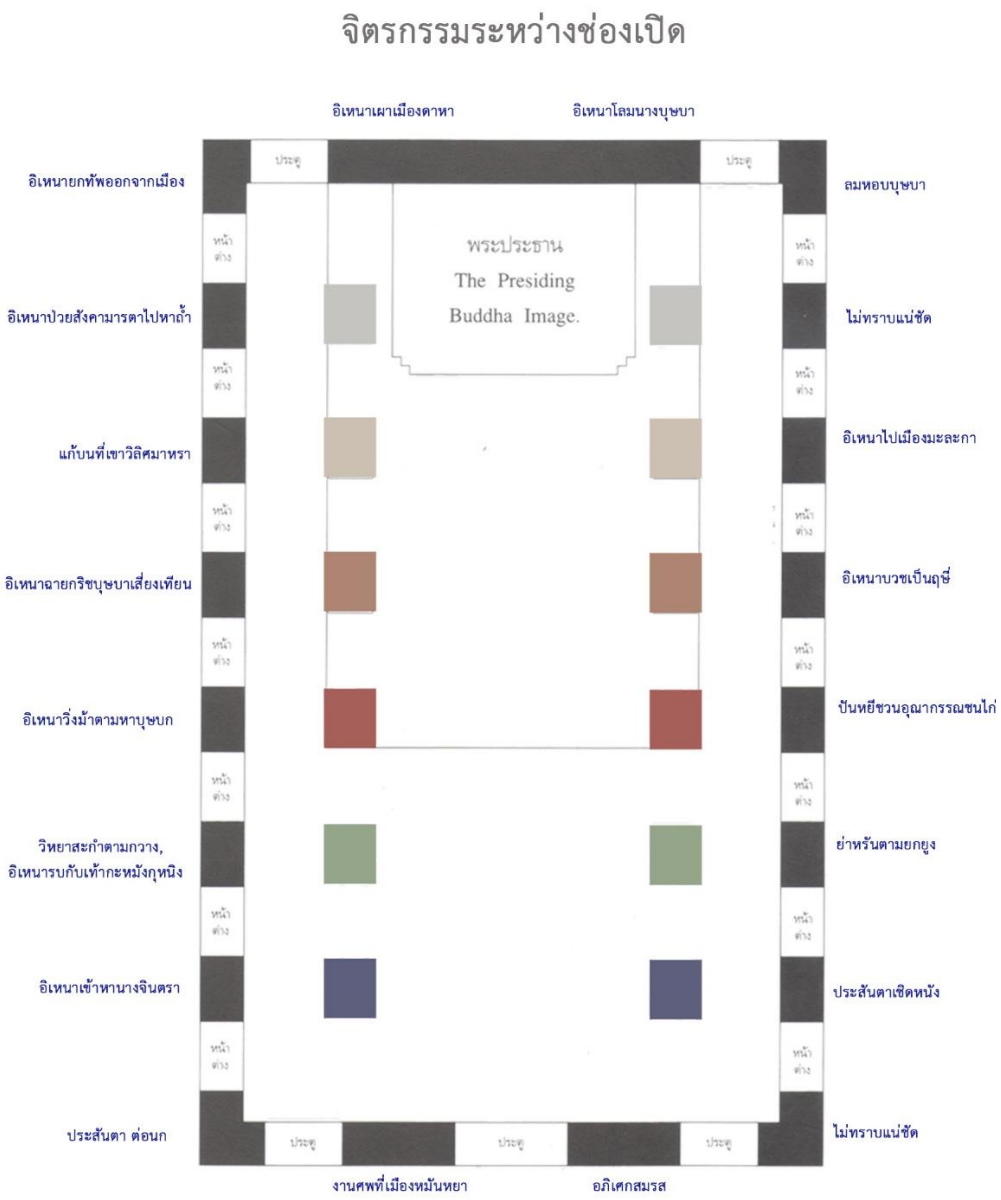

ภาพที่ 44 รายละเอียดตำแหน่งจิตรกรรมระหว่างช่องเปิดพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร
ที่มาภาพ (ปรับปรุงจาก น. ณ ปากน้ำ, 2538, หน้า 96)

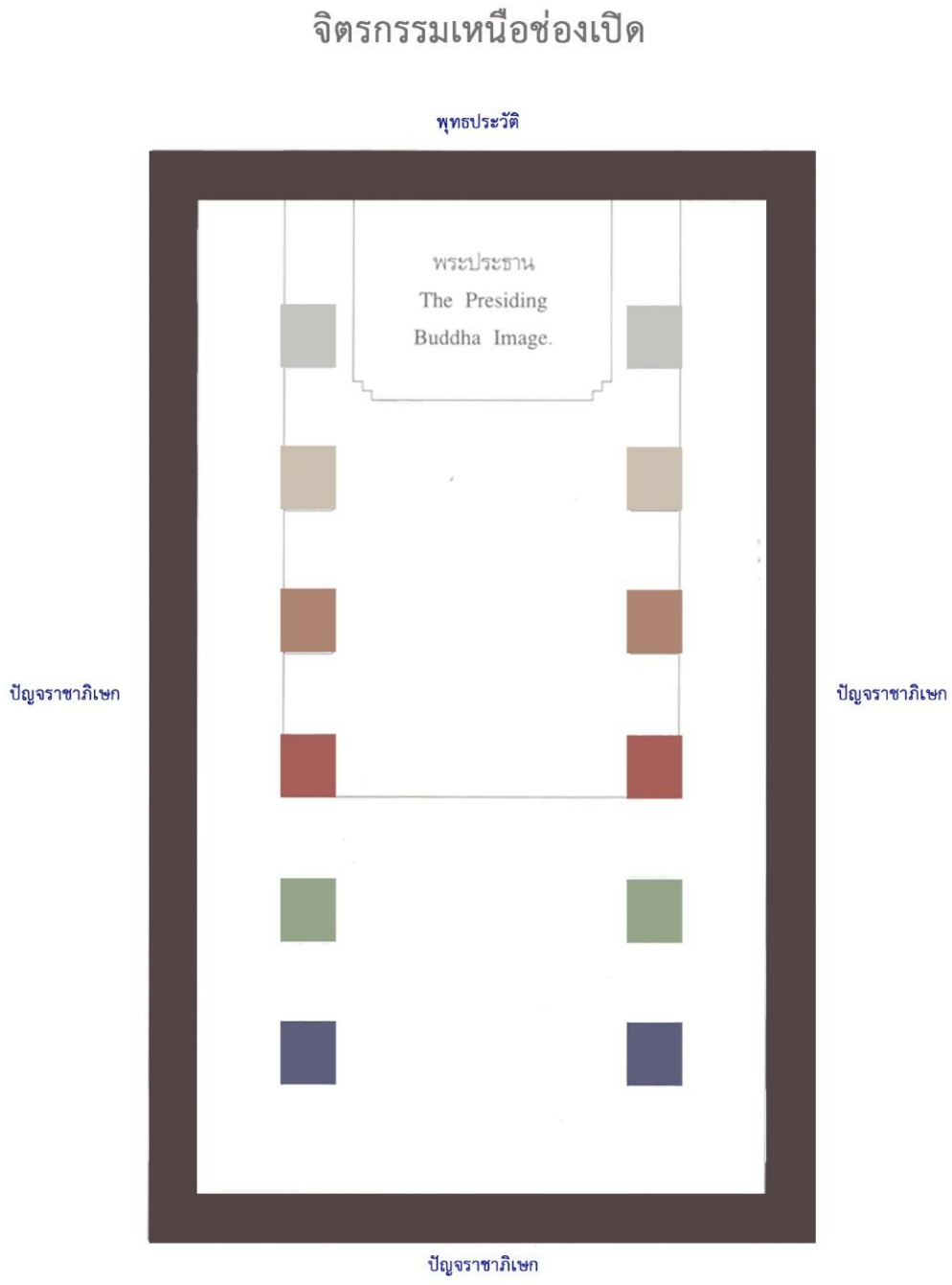

ภาพที่ 45 รายละเอียดตำแหน่งจิตรกรรมเหนือช่องเปิดพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร
ที่มาภาพ (ปรับปรุงจาก น. ณ ปากน้ำ, 2538, หน้า 96)

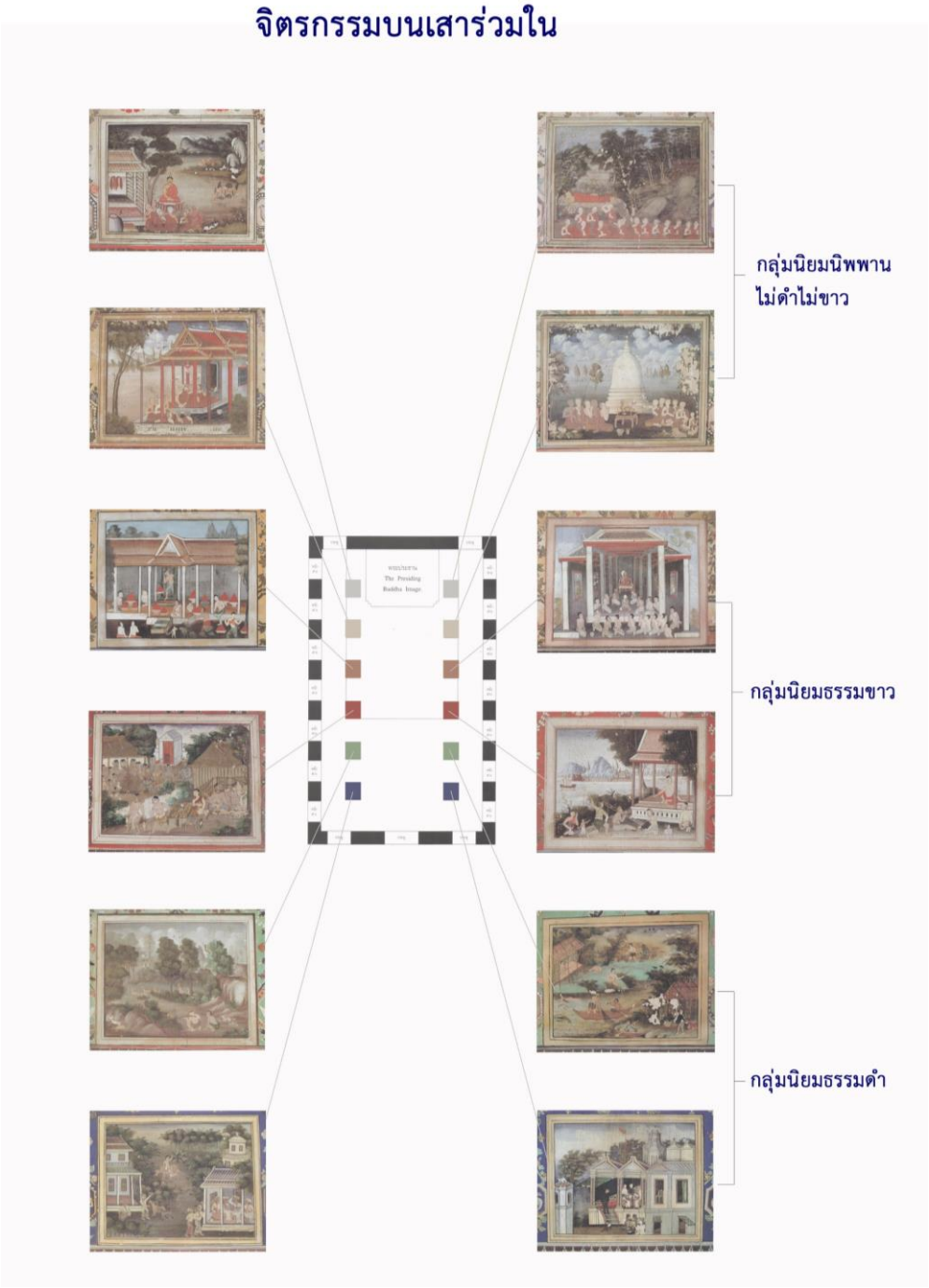

ภาพที่ 46 รายละเอียดจิตรกรรม บนเสาร่วมในพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร
ที่มาภาพ (ปรับปรุงจาก น. ณ ปากน้ำ, 2538, หน้า 96)

4.1.6.4 ฝ้าเพดาน

ฝ้าเพดานส่วนในประธานพระวิหารหลวง ประดับด้วยลายฉลุปิดทองลายพันธุ์พฤกษาบนพื้นสีแดงชาด แบ่งช่องตามโครงสร้าง ขื่อ ออกเป็น 7 ช่อง มีรูปร่างเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้า โดยมีมอบประดับลายฉลุปิดทองบนพื้นสีเขียวผูกลายในรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนเว้นระยะตลอดความยาวของมอบ เป็นกรอบอีกชั้นหนึ่ง

ภายในแต่ละช่องบรรจุลายดาวเพดาน 3 กลุ่ม แต่ละกลุ่มมีจำนวน 9 ดวง โดยมีดวงประธานขนาดใหญ่อยู่ตรงกลาง ในตำแหน่งของกลุ่มดาวเพดานซ้ายและขวาห้อยโคมระย้าไฟฟ้าเพื่อให้แสงสว่าง (เฉพาะกลุ่มดาวเพดานกลางใช้ดาวบริวารร่วมกลับกลุ่มดาวด้านข้าง) ที่มุมและระหว่างกลุ่มลายดาวเพดานประดับลายค้างคาวล้อไปกับลักษณะของเส้นรอบรูปกลุ่มลายดาวเพดาน

ขื่อหน้าตัดสี่เหลี่ยมจตุรัสลบมุมประดับด้วยลวดลายฉลุปิดทองตลอดความยาวทั้งสามด้าน โดยส่วนริมขื่อทั้ง 2 ด้านประดับด้วยลวดลายกรวยเชิง ลายหน้ากระดาน และลายแซงท้องตามลำดับ ถัดเข้ามาในส่วนลายท้องไม้ผูกเป็นลายก้านแย่งเต็มพื้นที่

ภาพที่ 47 รายละเอียดการประดับตกแต่งฝ้าเพดาน พระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร
ที่มาภาพ (ณัฐพงษ์ นันฑบุญ. 10 ต.ค. 2558. JPEG file.)

พื้นที่สี่เหลี่ยมผืนผ้าท้องทับหลังระหว่างเสาแต่ละต้นจำนวนด้านละ 7 ช่อง รวม 2 ด้าน เป็น 14 ช่อง ประดับด้วยลายฉลุปิดทองลายพันธุ์พฤกษาบนพื้นสีแดงชาด ผูกลายอยู่ในรูปวงรี มีลายค้างคาวประดับสี่มุม พื้นที่ว่างระหว่างลายประดิษฐ์เป็นลายรูปสัตว์ เช่น นก แมลงปอ เป็นต้น

พื้นที่นอกประธาน หรือพื้นที่ระหว่างเสาร่วมในกับผนังพระวิหารหลวง มีลักษณะเป็นฝ้าเอียง ประดับตกแต่งด้วยลายพันธุ์พฤกษาฉลุปิดทอง ได้แก่ ในส่วนขื่อประดับด้วยลวดลายฉลุปิดทองในรูปแบบเดียวกันกับขื่อ

ในประธานแต่มีการลดทอนลวดลายให้เหมาะสม ท้องจันทัน ประดับลวดลายรักร้อยบนพื้นสีเขียวตลอดท้องจันทัน ท้องแป ประดับลายฉลุปิดทองบนพื้นสีเขียวบรรจุลายในรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนเว้นระยะตลอดความยาวของท้องแป ฝ้า ประดับด้วยลายฉลุปิดทองโดยผูกเป็นลายเฟื่องระย้าบนพื้นสีแดงชาดเต็มพื้นที่ ท้องขื่อทุกห้องห้อยโคมอัจกลับโดยตลอด

4.2 พระวิหารหลวงวัดมกุฏกษัตริยาราม

4.2.1 ประวัติพระอาราม

วัดมกุฏกษัตริยารามเป็นพระอารามหลวงชั้นโท ชนิดราชวรวิหาร ตั้งอยู่แขวงบางขุนพรหม เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาขึ้นหลังจากขุดคลองผดุงกรุงเกษมซึ่งเป็นคูพระนครชั้นนอกและสร้างวัดโสมนัสวิหารแล้วเสร็จ ทรงมีพระราชดำริว่าสมัยอยุธยามีการสร้างวัดอยู่เรียงรายตามคูเมือง ดังนั้นจึงมีพระราชประสงค์สร้างวัดส่วนพระองค์คู่กับวัดโสมนัสวิหาร ณ ริมคลองผดุงกรุงเกษมทางเหนือ โปรดให้ซื้อที่สวนของราษฎรติดต่อกับวัดโสมนัสวิหารเพื่อสถาปนาพระอารามแห่งใหม่ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุญนาค) เป็นแม่กอง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมราชสีหวิกรม เป็นนายช่าง พระยามหานุภาพเป็นนายงาน ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่าเริ่มสร้างเมื่อใด เมื่อลงปรับพื้นที่ก่อสร้างฐานรากพระอุโบสถ พระวิหาร และพระเจดีย์แล้ว ก่ออิฐได้เพียงถึงผนังเท่านั้น การก่อสร้างได้ชะงักเป็นเวลานาน ต่อมาใน พ.ศ.2410 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินทรงวางศิลาฤกษ์ และทรงเร่งรัดให้การก่อสร้างกุฏิเสนาสนะให้เสร็จทันเปิดก่อนวันเข้าพรรษา ใน พ.ศ.2411 เสนาสนะจึงแล้วเสร็จตามพระราชประสงค์และได้เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดในวันศุกร์ ขึ้น 7 ค่ำ เดือน 8 ปีมะโรง พ.ศ.2411 โปรดให้นิมนต์พระจันทรโคจรคุณ (จันทรสี ยิ้ม) และพระภิกษุราว 20 รูปจากวัดบวรนิเวศวิหารมาจำพรรษาในพระอาราม พระราชทานนามว่า วัดมกุฏกษัตริยาราม แต่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เรียกว่าวัดพระนามบัญญัติไปพลางก่อน จนกว่าจะสิ้นรัชกาลจึงค่อยเรียกนามพระราชทาน

การก่อสร้างพระอารามมาสำเร็จบริบูรณ์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในระยะแรกพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้ายิ่งเยาวลักษณ์ทรงขอพระบรมราชานุญาตบูรณปฏิสังขรณ์ทั่วทั้งพระอาราม ต่อมาสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงบัญชาการบูรณะโดยมีพระภิกษุชั้นผู้ใหญ่ในวัดเป็นนายงาน และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชทานทรัพย์ส่วนพระองค์สร้างพระมหามงกุฎสำริดสำหรับยอดพระเจดีย์และเสด็จพระราชดำเนินประกอบพิธียกประดิษฐานในวันที่ 27 พฤศจิกายน พ.ศ.2433 และมีพระบรมราชโองการให้เรียกนามวัดว่า วัดมกุฏกษัตริยาราม ตามที่ได้พระราชทานในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว[134]

[134] เนื้ออ่อน ขรัวทองเขียว.

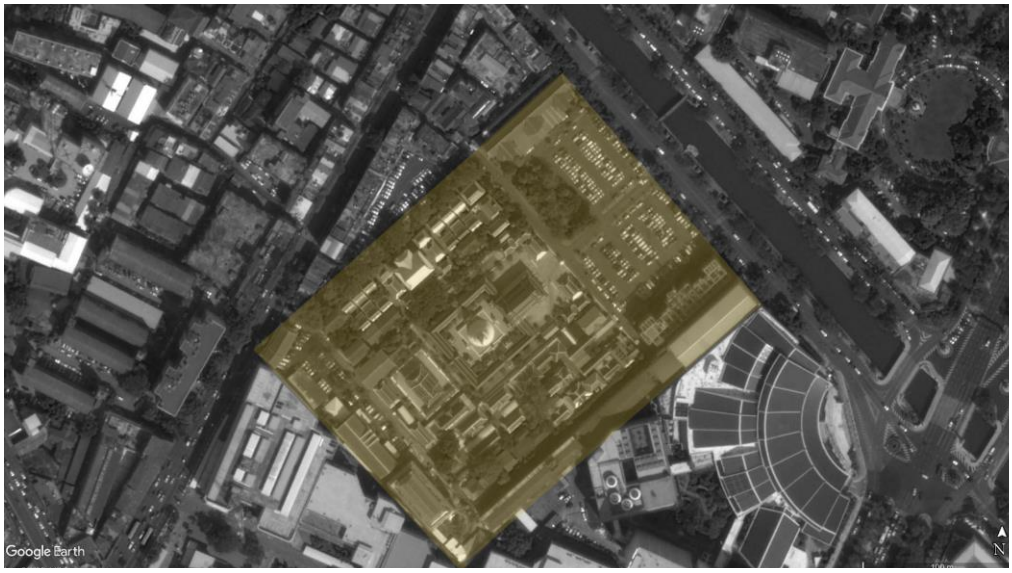

ภาพที่ 48 ภาพถ่ายทางอากาศวัดมกุฎกษัตริยารามในปัจจุบัน
ที่มาภาพ (ปรับปรุงจาก google earth, 27 ธ.ค. 2559)

4.2.2 แผนผังพระอาราม

วัดมกุฎกษัตริยารามมีเนื้อที่โดยรวม 34 ไร่เศษ ทิศเหนือติดกับคลองผดุงกรุงเกษมตรงข้ามกระทรวงศึกษาธิการ ทิศใต้ติดกับโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า ทิศตะวันออกติดศาลาสันติธรรม ทิศตะวันตกติดกับศาลาประชาธิปไตย

แผนผังและรูปแบบของพระอารามมีความคล้ายคลึงกับวัดโสมนัสวิหารแตกต่างเพียงการหันหน้าพระอุโบสถเท่านั้น เนื่องจากพระราชประสงค์เมื่อแรกสถาปนาพระอาราม ทรงมีพระราชประสงค์ให้เป็นพระอารามคู่กันอย่างเช่นธรรมเนียมสมัยกรุงศรีอยุธยา[135] จึงทรงให้กรมพระนครบาลไปรังวัดขนาดวิสุงคามสีมาของวัดโสมนัสวิหารเพื่อประกาศพระราชทานวิสุงคามสีมาและที่อุปจารวัด[136]

แผนผังพระอารามเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หันหน้าพระอารามไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือสู่คลองผดุงกรุงเกษมซึ่งเป็นทางสัญจรหลักในอดีต โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ขุดขึ้นเพื่อขยายเขตพระนครให้กว้างขวางขึ้น พื้นที่ในพระอารามจัดวางออก 3 ส่วน คือ ตอนกลางเป็นเขตพุทธาวาส สองข้างเป็นส่วนสังฆาวาสมีประตูเข้าออก 2 ประตู ด้านหน้าวัดและหลังวัด โดยมีกุฏิเสนาสนะสงฆ์ด้านตะวันตกเฉียงเหนือ 3 คณะ ส่วนทิศตะวันออกเฉียงใต้ปัจจุบันเป็นฌาปณสถานของวัด โดยกำหนดให้ภายในกำแพงพระอารามตลอดแนวเป็นมหาสีมา และกำหนดให้ส่วนพระอุโบสถเป็นขัณฑสีมา มีสีมันตริกกั้น

[135] ทองสืบ ศุภะมาร์ค.

[136] เรื่องเดียวกัน.

จากวิสุงคามสีมา ส่วนนอกกำแพงและคูน้ำนั้นเป็นอุปาจารสีมา ดังนั้นพระภิกษุสงฆ์ในพระอารามจึงสามารถกระทำสังฆกรรมได้ทั้งในพระอุโบสถและพระวิหารหลวง

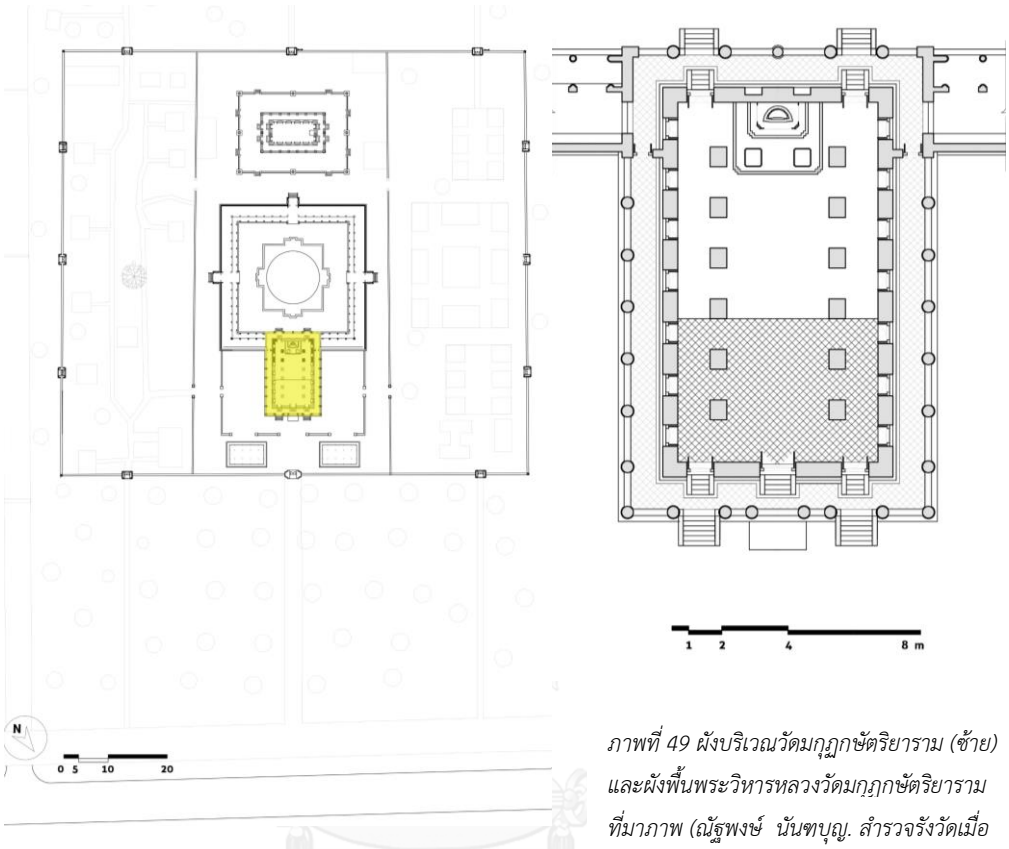

ภาพที่ 49 ผังบริเวณวัดมกุฏกษัตริยาราม (ซ้าย) และผังพื้นพระวิหารหลวงวัดมกุฏกษัตริยาราม ที่มาภาพ (ณัฐพงษ์ นันฑบุญ. สำรวจรังวัดเมื่อ 22 เมษายน 2560. JPEG file.)

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
Chulalongkorn University

4.2.3 ตำแหน่งพระวิหารหลวงในเขตพุทธาวาส

พระวิหารหลวงหันหน้าไปด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือสู่คลองผดุงกรุงเกษมตั้งอยู่ในตำแหน่งหน้าสุดเป็นอาคารที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในกลุ่มอาคารในเขตพุทธาวาส อันได้แก่ พระเจดีย์ พระวิหาร พระวิหารคด (พระระเบียง) และพระอุโบสถ โดยในส่วนท้ายพระวิหารเชื่อมต่อกับพระวิหารคดซึ่งโอบล้อมพระเจดีย์ประธานไว้ ทำให้พระวิหาร พระวิหารคด และพระเจดีย์มีความเป็นกลุ่มก้อนของอาคารสูงกว่า เมื่อเทียบกับพระอุโบสถที่ผลักออกจากกลุ่มอาคารข้างต้น แต่ยังคงอยู่ในแนวแกนสำคัญจึงทำให้ภาพรวมของกลุ่มอาคารในเขตพุทธาวาสยังมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอยู่ ลักษณะการเชื่อมกลุ่มอาคารพระวิหารกับพระวิหารคดนี้ เป็นลักษณะสำคัญที่ปรากฏอย่างชัดเจนในสมัยอยุธยา เช่น วิหารหลวงวัดพุทไธศวรรย์ วิหารหลวงวัดราชบูรณะ วิหารหลวงวัดใหญ่ชัยมงคล เป็นต้น

ภาพที่ 50 ภาพถ่ายทางอากาศวัดมกุฎกษัตริยาราม ราวปี พ.ศ.2489 ของ Peter William – Hunt

4.2.4 ผังพื้นพระวิหารหลวง

ผังพื้นพระวิหารหลวงขนาด 7 ห้อง เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดกว้าง 19.00 เมตร ยาว 30.75 เมตร โดยประมาณ มีเสาพาไลรายรอบทั้งสี่ด้านรวม 28 ต้น ผนังพระวิหารหลวงหนา 1 เมตร มีช่องประตูในด้านสกัดของอาคารด้านหน้า 3 ช่อง ด้านหลัง 2 ช่อง ผนังด้านขนานมีช่องหน้าต่างด้านละ 7 ช่อง มีบันไดขึ้นจากด้านหน้าและด้านหลังของอาคารด้านละ 2 แห่ง ในส่วนท้ายอาคารเชื่อมต่อกับพระระเบียงมีประตูทางเข้าอีกชุดหนึ่งเพื่อปิดกันระหว่างลานประทักษิณพระเจดีย์และระเบียงทางเดินของพระวิหารหลวง ภายในอาคารมีเสาร่วมในรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าจำนวน 6 คู่ ห้องในสุดตรงกลางผนังด้านสกัดตั้งบุษบกประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธาน

4.2.5 สถาปัตยกรรมพระวิหารหลวง

4.2.5.1 รูปทรงหลังคา

หลังคาพระวิหารมีลักษณะ 2 ซ้อน ซ้อนละ 3 ตับ มุงด้วยกระเบื้องหางมนคลือบสี พื้นหลังสีเขียว ไส้หลังคาสีส้ม ไม่มีฝ้าไขราหน้าจั่ว

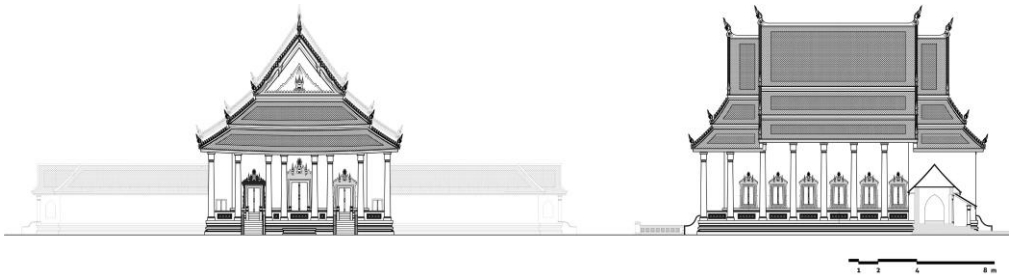

ภาพที่ 51 รูปตั้งด้านหน้า (ซ้าย) รูปตั้งด้านข้าง (ขวา) พระวิหารหลวงวัดมกุฏกษัตริยาราม
ที่มาภาพ (ณัฐพงษ์ นันทบุญ. สำรวจรังวัดเมื่อ 27 เมษายน 2560. JPEG file.)

4.2.5.2 เครื่องลำยอง

หน้าบันทั้งด้านหน้าและด้านหลังพระวิหารหลวงประดับด้วยเครื่องลำยองโดยมีรายละเอียดดังนี้ ช่อฟ้าและหางหงส์งานปูนปั้นประดับกระจกสี รวยระกางานปูนปั้นประดับกระเบื้องเคลือบสีเหลืองบรรจุลายเรขาคณิตหกเหลี่ยมยกขอบสีน้ำเงิน ใบระกาปูนปั้นปิดทองสอดไส้กระจกสีทอง ใต้ท้องรวยระกาประดับกระเบื้องเคลือบรูปสามเหลี่ยมสลับสี กรอบแว่นหน้าบันประดับด้วยลวดลายย่างเทศงานปูนปั้นปิดทองบนพื้นกระจกสีทอง ลักษณะเป็นเกลียวใบเทศตลอดแนวทองรวยระกา ลักษณะโดยรวมคล้ายเครื่องลำยองแบบประเพณีนิยม คือ มีช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ รวยระกา นาคสะดุ้ง แต่ปรับให้เข้ากับข้อจำกัดของวัสดุและกรรมวิธีการตกแต่งสถาปัตยกรรม ทำให้องค์ประกอบของเครื่องลำยองในตำแหน่งช่อฟ้า และหางหงส์มีลักษณะเป็นปากนกที่เรียกว่า “นกเจ่า”[137] อันเป็นรูปแบบที่ได้รับความนิยมในสถาปัตยกรรมเครื่องก่อสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งคลี่คลายมาจากสถาปัตยกรรมสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว[138] แล้วปรับรูปแบบให้ใกล้เคียงเครื่องลำยองแบบประเพณีนิยมมากขึ้น โดยเครื่องลำยองของหลังคาซ้อนล่างและซ้อนบนมีลักษณะที่เหมือนกัน ต่างจากวัดโสมนัสวิหารที่เครื่องลำยองของหลังคาทั้งสองซ้อนจะแตกต่างกัน

[137] แน่งน้อย ศักดิ์ศรี.

[138] เรื่องเดียวกัน.

4.2.5.3 หน้าบัน

หน้าบันพระวิหารหลวงทั้งด้านหน้าและด้านหลังมีรูปแบบการประดับตกแต่งเหมือนกัน พื้นที่หน้าบันแบ่งออกเป็น 2 ส่วน ส่วนประธานบรรจุอยู่ในกรอบทรงสามเหลี่ยมขนาดย่อมวางอยู่ตำแหน่งกลาง ภายในส่วนประธานนี้เป็นภาพพระราชสัญลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพานแว่นฟ้ารองรับเลข 4 มีพระมหามงกุฎครอบอยู่ภายใต้ฉัตร 7 ชั้น ขนาบข้างด้วยฉัตร 5 ชั้น พื้นหลังในส่วนประธานผูกเป็นลวดลายกระหนกเปลว ภาพและลวดลายในส่วนประธานนี้ปิดทองประดับกระจกสี กรุกระจกสีขาวเป็นพื้นหลัง พื้นที่หน้าบันถัดขึ้นไปจากส่วนประธานไปจนจรดขอบล่างของเครื่องลำยอง บรรจุลายดอกพุดตานประกอบลายอย่างเทศลักษณะเป็นช่อใบเทศเปลวงานปูนปั้นปิดทองประดับกระจกสี ซึ่งลวดลายที่บรรจุในส่วนนี้ กรุพื้นหลังด้วยกระจกสีขาวเช่นกัน ตอนล่างของหน้าบันประดับกระจังเจิมงานปูนปั้นปิดทองประดับกระจกสี อยู่เหนือหน้ากระดานฐานพระยาวตลอดแนวขอบด้านล่างของหน้าบัน นอกจากนี้ในตำแหน่งที่หลังคากันสาดของหลังคาตับที่ 2 และ 3 มาบรรจบกันประดับด้วยนาคปักในทรงหัวนกเจ่าอีกด้วย

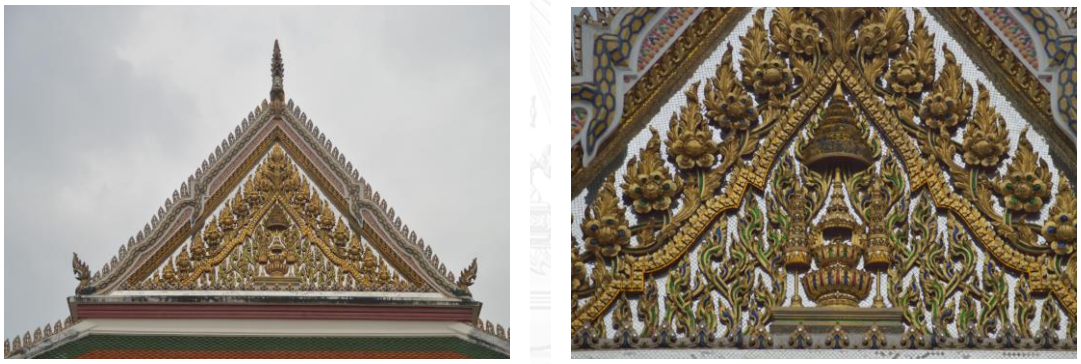

ภาพที่ 52 รายละเอียดหน้าบันและเครื่องลำยองพระวิหาร
หลวงวัดมกุฎกษัตริยาราม
ที่มาภาพ (ณัฐพงษ์ นันฑบุญ. 11 พ.ย.. 2559. JPEG file.)

4.2.5.4 เสาอาคาร

เสาพระวิหารก่ออิฐถือปูนทาสีขาว (เฉพาะเสาพาไลรอบอาคาร) มีจำนวน 28 ต้น เป็นเสาสอบปลายหน้าตัดเสากลม มีบัวปลายเสาประดับลวดลายอย่างเทศคล้ายศิลปะตะวันตก (การมีบัวปลายเสานี้นับว่าเป็นข้อแตกต่างประการหนึ่งจากสมัยรัชกาลที่ 3) ในผนังด้านสกัดทั้งด้านหน้าและด้านหลังมีการจัดจังหวะของเสาเป็นคู่ ๆ ซึ่งเป็นรูปแบบเฉพาะของพระวิหารสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งเกิดขึ้นเฉพาะพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหารและวัดมกุฎกษัตริยารามเท่านั้น[139]

[139] สมคิด จิระทัศนกุล, รูปแบบพระอุโบสถและพระวิหารสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.

4.2.5.5 ประตู-หน้าต่าง

ประกอบด้วยส่วนกรอบซุ้มและส่วนบาน

ส่วนกรอบซุ้ม ลักษณะเป็นกรอบซุ้มทรงอย่างเทศ (รูปทรงกรอบซุ้มประเภทหนึ่งที่ได้รับอิทธิพลทางด้านรูปแบบจากกรอบรูปภาพแบบตะวันตก) ซึ่งเป็นรูปแบบที่นิยมอย่างมากในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว[140] โดยออกแบบเป็นกรอบรอบช่องเปิดบรรจุลวยลายรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนเว้นระยะตลอดกรอบซุ้ม กรุด้วยกระจกสีน้ำเงินในส่วนกรอบชั้นใน ตลอดเส้นรอบนอกกรอบชั้นในผูกลวดลายอย่างเทศแวดล้อมพระราชสัญลักษณ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวคือ เป็นพานแว่นฟ้าประดิษฐานพระมหามงกุฎเปล่งรัศมีขนาบด้วยฉัตร 5 ชั้น ลักษณะดังกล่าวปรากฏอยู่ทั้งซุ้มประตูและซุ้มหน้าต่าง โดยลวดลายทั้งหมดเป็นงานปูนปั้นปิดทองประดับกระจกสีบนพื้นกระจกสีขาว (ดูภาพ 53, 54)

ภาพที่ 54 รายละเอียดซุ้มและจิตรกรรมบานประตู พระวิหารหลวงวัดมกุฎกษัตริยาราม ที่มาภาพ (ณัฐพงษ์ นันฑบุญ. 11 พ.ย.. 2559. JPEG file.)

ภาพที่ 53 รายละเอียดซุ้มและจิตรกรรมบานหน้าต่าง พระวิหารหลวงวัดมกุฎกษัตริยาราม ที่มาภาพ (ณัฐพงษ์ นันฑบุญ. 11 พ.ย.. 2559. JPEG file.)

ส่วนบาน

บานประตูและบานหน้าต่างทั้งหมดเปิดเข้าด้านในอาคาร ภายนอกเขียนจิตรกรรมลายรดน้ำลวดลายพุดตานก้านแย่งใบเทศเต็มพื้นที่ แวดล้อมพระราชสัญลักษณ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวคือ เป็นช้างสามเศียรเหินพานแว่นฟ้า บนพานแว่นฟ้ามีตราอุณาโลมภายใต้พระมหามงกุฎเปล่งรัศมี กางกั้นด้วยฉัตรเก้าชั้น ขนาบข้างด้วยฉัตร 5 ชั้น ด้านในของบานประตูบานกลางที่ผนังด้านสกัดทาสีน้ำเงิน ใช้รงทองจารึกธัมมจักรกัปปวัตนสูตร บานประตูขวาจารึกธรรมจักรกัปปวัตนสูตร (ต่อ) และอาทิตตปริยายสูตร บานประตูซ้ายจารึกธัมมนิยามสูตร ส่วนที่บานหน้าต่างด้าใน 14 ช่อง 28 บาน ใช้รงทองจารึกคาถาธรรมบทด้วยอักษรขอมบรรจง[141]

---

[140] ศักดิ์ชัย สายสิงห์, พุทธศิลป์สมัยรัตนโกสินทร์พัฒนาการของงานช่างและแนวคิดที่ปรับเปลี่ยน

[141] ทองสืบ ศุภะมาร์ค.

4.2.5.6 ฐานอาคาร

ฐานอาคารก่ออิฐปั้นลวดบัวทาสีขาว แบ่งออกเป็น 2 ระดับ คือ ระดับพื้นลานหน้าพระวิหารหลวงสูง 1.50 เมตร และระดับฐานชั้นบนสูง 0.75 เมตร โดยฐานทั้งสองระดับเป็นรูปแบบฐานสิงห์ ประกอบด้วย หน้ากระดานล่าง แข้งสิงห์ บัวหลังสิงห์ ท้องไม้ บัวหงายและหน้ากระดานบนตามลำดับ ซึ่งถือเป็นรูปแบบฐานอาคารที่มีฐานานุศักดิ์สูงในสถาปัตยกรรมไทย

4.2.5.7 บันได

บันไดพระวิหารหลวงอยู่ในตำแหน่งนอกประธานของผนังด้านสกัดทั้งด้านหน้าและด้านหลัง (ไม่มีบันไดกลาง) แบ่งออกเป็น 2 ช่วง คือ จากระดับพื้นลานถึงระดับพื้นระเบียงรอบอาคาร และระดับพื้นระเบียงถึงพื้นภายในพระวิหารหลวง โดยช่วงแรกลูกตั้งลูกนอนบุด้วยหินสีเทาจำนวน 7 ลูกตั้ง พนักพลสิงห์ก่ออิฐถือปูนปั้นลวดบัวทาสีขาว ช่วงที่สองลูกตั้งลูกนอนบุด้วยหินสีเทาจำนวน 4 ลูกตั้ง พนักพลสิงห์ก่ออิฐถือปูนมีลักษณะคล้ายโต๊ะบูชาขนาดเล็กวางซ้อนกัน

ภาพที่ 55 รายละเอียดฐานอาคารและบันไดพระวิหารหลวงวัดมกุฎกษัตริยาราม
ที่มาภาพ (ณัฐพงษ์ นันฑบุญ. 11 พ.ย.. 2559. JPEG file.)

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
Chulalongkorn University

4.2.6 สถาปัตยกรรมภายในพระวิหารหลวง

4.2.6.1 พระพุทธปฏิมาประธาน

พระพุทธปฏิมาประธานหล่อด้วยทองสำริดลงรักปิดทอง ปางสมาธิ หน้าตักกว้าง 2 ศอก 9 นิ้ว (1 เมตร 22 เซนติเมตร) สูง 2 ศอก 1 คืบ 8 นิ้ว (1 เมตร 45 เซนติเมตร) โดยถวายพระนามในภายหลังว่า พระพุทธวชิรมงกุฎ มีพุทธลักษณะแบบพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวคือ เหนือพระเศียรไม่มีพระเกตุมาลาหรือพระอุษณีษะ พระกรรณสั้น และมีการตกแต่งริ้วจีวรที่ดูเป็นธรรมชาติและมีขนาดพระวรกายที่เล็กลง ประดิษฐานอยู่เหนือพุทธบัลลังก์ด้านหน้ามีผ้าทิพย์ปูนปั้นปิดทองประดับกระจกสี

ภาพที่ 57 พระพุทธวชิรมงกุฎ
พระพุทธปฏิมาประธานพระวิหารหลวง
วัดมกุฎกษัตริยาราม
ที่มาภาพ (ณัฐพงษ์ นันฑบุญ.
11 พ.ย.. 2559. JPEG file.)

ภาพที่ 56 ภายในพระวิหารหลวงวัดมกุฎกษัตริยาราม
ที่มาภาพ (ณัฐพงษ์ นันฑบุญ. 11 พ.ย.. 2559. JPEG file.)

ONGKORN UNIVERSITY

4.2.6.2 บุษบกประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธาน

บุษบกประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธาน มีลักษณะเป็นบุษบกผัง 3 ใน 4 ของรูปสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสอง ตั้งอยู่กึ่งกลางชิดกับผนังด้านสกัดห้องท้ายสุดของพื้นที่ภายในพระวิหารหลวง ดังนั้นเมื่อมองจากด้านข้างจะพบว่า มีเพียงตอนบนของส่วนหลังคาบุษบกที่ลอยพ้นระนาบผนังออกมา ส่วนองค์ประกอบอื่นที่อยู่ถัดลงมาจะแลดูคล้ายถูกตัดด้วยแนวระนาบผนังทางด้านหลัง (ดูภาพที่ 58) ในที่นี้จะพิจารณาโดยแยกเป็น 3 ส่วน ได้แก่ ส่วนหลังคาบุษบก ส่วนเรือนบุษบก และส่วนฐานบุษบก

หลังคาบุษบก งานไม้แกะสลักปิดทองประดับกระจกสี ประกอบด้วนชั้นเชิงกลอนจำนวน 5 ชั้น แต่ละชั้นประดับด้วยนาคปักและซุ้มรังไก่ หลังเชิงกลอนชั้นที่ 5 ต่อเนื่องกับส่วนองค์ระฆังประดับด้วยบัวคอเสื้อ ถัดจากนั้นเป็นบัลลังก์ เหมจำนวน 3 ชั้น บัวกลุ่มจำนวน 5 ชั้น ปลี และปลียอดตามลำดับ องค์ประกอบทั้งหมดจัดเรียงอยู่ในเส้นจอมแห

ภาพที่ 60 บุษบกประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธาน พระวิหารหลวงวัดมกุฏกษัตริยาราม
ที่มาภาพ (ณัฐพงษ์ นันทบุญ. 11 ตุ.ค. 2559. JPEG file.)

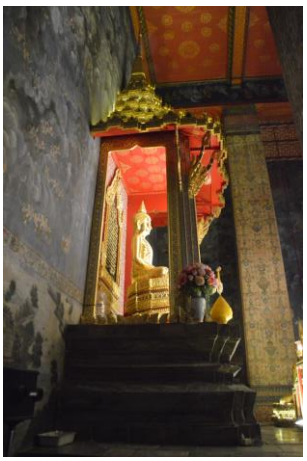

ภาพที่ 58 บุษบกแบบชิดผนัง พระวิหารหลวงวัดมกุฏกษัตริยาราม
ที่มาภาพ (ณัฐพงษ์ นันทบุญ. 11 ตุ.ค. 2559. JPEG file.)

ภาพที่ 59 รายละเอียดส่วนจารึกคาถาหัวใจพระอริยสัจ เบื้องหลังพระพุทธปฏิมาประธาน พระวิหารหลวงวัดมกุฏกษัตริยาราม
ที่มาภาพ (ณัฐพงษ์ นันทบุญ. 11 ตุ.ค. 2559. JPEG file.)

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
Chulalongkorn University

เรือนบุษบก งานไม้แกะสลักปิดทองประดับกระจกสี เนื่องจากเป็นบุษบกผังพื้น 3 ใน 4 ของรูปสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสองและตั้งชิดกับผนัง จึงมีเสารองรับส่วนหลังคาเพียง 2 ตำแหน่งทางด้านหน้ามีลักษณะเป็นเสาย่อมุมไม้สิบสองด้านบนของเสาประดับด้วยคันทวยทั้งคันทวยรุมและคันทวยราย ระหว่างเสาประดับด้วยซุ้มคูหาไม้แกะสลักลายกระหนกใบเทศ ต้นเสาประดับด้วยกระจกสีเป็นลวดลายเรขาคณิตสีขาว ตอนล่างประดับด้วยกาบพรหมศรและกระจังปฏิญาณใหญ่ ภายในบุษบกประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานบนรัตนบัลลังก์เบื้องหลังพระพุทธปฏิมาประธานมีซุ้มเรือนแก้วปูนปั้นปิดทองประดับกระจกสี บรรจุคาถาหัวใจพระอริยสัจด้วยอักษรขอมบรรจงสีทองบนพื้นสีดำ เหนือยอดซุ้มเรือนแก้วประดิษฐานพระมหามงกุฎ พื้นที่นอกซุ้มเรือนแก้วตกแต่งด้วยจิตรกรรมลายก้านแย่งใบเทศตัวลายสีขาวบนพื้นสีส้ม

ฐานบุษบก

สามารถแยกออกได้สองส่วน คือ ฐานส่วนบนซึ่งติดกับตัวเรือนบุษบกและส่วนล่าง โดยฐานส่วนบนเป็นฐานสิงห์ย่อมุมไม้สิบสอง ประกอบด้วยหน้ากระดานบน บัวหงาย ทองไม้ ลูกแก้วคั่นกลางท้องไม้ บัวหลังสิงห์ แข้งสิงห์และหน้ากระดานล่างตามลำดับ องค์ประกอบทั้งหมดกรุหินอ่อนสีเทา ฐานส่วนล่างมีลักษณะลวดบัวและการตกแต่งผิวเช่นเดียวกันเช่นเดียวกับส่วนฐานส่วนบนแต่มีขนาดใหญ่กว่าเพื่อให้สามารถประดิษฐานพระอัครสาวกเบื้องซ้ายและเบื้องขวาได้ ด้านหน้าฐานชุกชีตั้งโต๊ะหมู่บูชาประดิษฐานพระนิรันตราย

4.2.6.3 จิตรกรรม

จิตรกรรมภายในพระวิหารหลวงปรากฏอยู่ใน 2 ตำแหน่ง ได้แก่ ผนังภายในทั้ง 4 ด้านและเสาร่วมในทั้ง 6 คู่

ผนังภายในทั้ง 4 ด้าน

แบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ จิตรกรรมที่ผนังระหว่างช่องเปิดและจิตรกรรมที่ผนังเหนือช่องเปิด โดยจะอธิบายเริ่มจากผนังด้านสกัดเบื้องหลังพระพุทธปฏิมาประธานเวียนไปทางด้านขวามือพระพุทธปฏิมาประธานต่อเนื่องไปจนจบด้วยผนังด้านซ้ายมือพระพุทธปฏิมาประธาน

จิตรกรรมระหว่างช่องเปิด ที่ผนังระหว่างช่องเปิดภายในพระวิหารหลวง เขียนภาพจิตรกรรมเรื่องราวปริศนาธรรมในพระสูตร โดยบรรจุภาพตามลักษณะของพื้นที่ผนังระหว่างช่องเปิด เริ่มที่ผนังระหว่างช่องเปิดด้านขวาเขียนจิตรกรรมเรื่อง อนาถบิณฑิกคฤหบดี วัมมิกสูตร มหาโคปาลสูตร เสวิตัพพาเสวิตัพพสูตร สุภสูตร กสิภารทวาชสูตร รถสูตร อาสีวิโสปมสูตร พระนางจุนทีราชกุมารี พระนางสุมนาราชกุมารี ปลากปิละ เอรกปัตตนาคราช โกสิยเศรษฐีตระหนี่ทรัพย์ ภารทวาชพราหมณ์ พระเจ้าอชาตศัตรู อชาตศัตรูราชกุมารไปสมาคมกับพระเทวทัตและพระพุทธเจ้าประทับที่สวนตาลหนุ่ม[142] ตามลำดับ (ดูภาพที่ 61)

จิตรกรรมเหนือช่องเปิด ผนังที่อยู่เหนือช่องเปิดทั้ง 4 ด้าน เขียนจิตรกรรมเทพชุมนุมทรงเครื่องไทยเหาะเหนือเมฆ (ดูภาพที่ 62)

เสาร่วมในทั้ง 6 คู่ เสาร่วมในมีจำนวน 6 คู่เสา แต่ละต้นมีหน้าตัดสี่เหลี่ยมผืนผ้าลบมุม ประดับลวดลายจิตรกรรมที่คล้ายคลึงกัน แบ่งการประดับตกแต่งออกเป็น 4 ส่วนหลักใหญ่ ๆ คือส่วนโคนเสาประดับหินอ่อนสีเทาเรียบสูงจากพื้นประมาณ 1 เมตร ถัดจากนั้นเขียนจิตรกรรมลายพันธุ์พฤกษาเป็นลายกรวยเชิงสลับกับลายหน้ากระดานสอดสีอย่างประณีต ถัดขึ้นไปเป็นส่วนลายท้องไม้ผูกเป็นลายเครื่องแขวนประกอบลายพันธุ์พฤกษาอย่างสลับซับซ้อนโดยมีเครื่องแขวนขนาดใหญ่อยู่ตรงกลาง ขนาบข้างด้วยเครื่องแขวนขนาดเล็กแทรกด้วยรูปนกในลักษณะต่าง ๆ ที่มุมของเสาทั้งสี่ด้านผูกลายอุบะตลอดความสูงของส่วนท้องไม้ ส่วนบนของเสาติดกับคานทับหลังผูกเป็นลายพันธุ์พฤกษาเป็นลายกรวยเชิงสลับกับลายหน้ากระดาน โดยรวมเสาทุกต้นมีการประดับตกแต่งลักษณะนี้ แต่แตกต่างกันที่สีพื้นหลังและการเขียนจิตรกรรมที่ปรากฏที่หน้าเสาในด้านที่ติดกับผนังพระวิหาร โดยจะเริ่มอธิบายจากคู่เสาในสุดติดกับบุษบกประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธาน โดยมีรายละเอียด ดังนี้

[142] สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์, มกุฎกษัตริยานุสรณ์ (กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2553).

เสาคู่ที่ 1 คู่เสาสีขาว ภาพพระอริยสงฆ์และภาพอุบาสกฟังธรรมจากพระอริยสงฆ์มีเทวดาเหาะอยู่บนท้องฟ้า

เสาคู่ที่ 2 คู่เสาสีนวล ภาพพระภิกษุสงฆ์ปลงอสุภกรรมและภาพพระภิกษุสนทนาธรรม

เสาคู่ที่ 3 คู่เสาสีเหลือง ภาพอุบาสกอุบาสิกาชวนกันไปพระอารามและภาพอุบาสกอุบาสิกานมัสการพระเจดีย์

เสาคู่ที่ 4 คู่เสาสีแดง ภาพนายบุคคลเคารพกษัตริย์และภาพบุคคลสนทนากับกษัตริย์

เสาคู่ที่ 5 คู่เสาสีเขียว ภาพตุลาการสั่งลงโทษนักโทษและภาพขุนนางรับสินบน?

เสาคู่ที่ 6 คู่เสาสีน้ำเงิน ภาพกำลังล่าสัตว์ป่าและภาพบุคคลกำลังชวนกันลงน้ำ

กล่าวโดยนัยแล้วจิตรกรรมที่ปรากฏบนเสาร่วมในทั้ง 6 คู่ เป็นภาพปริศนาธรรม กล่าวคือเสาคู่ที่อยู่ไกลพระพุทธปฏิมาประธานมากที่สุดมีสีคล้ำที่สุดเปรียบกับกลุ่มคนจิตใจห่างพระพุทธศาสนา เสาคู่ที่อยู่ใกล้พระพุทธปฏิมาประธานมีสีสว่างขึ้นโดยลำดับ เปรียบเสมือนจิตใจของผู้ที่เลื่อมใสศรัทธาในพระธรรมคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า[143] ตาม “ฉฬาภิชาติยสูตร”เป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่พระอานนท์ขณะประทับที่ภูเขาคิชกูฏ ใกล้กรุงราชคฤห์ซึ่งกล่าวถึงจิตใจของคน 6 ประเภท ตั้งแต่ดำสนิทจนถึงขาวสะอาด ได้แก่

กัณหาภิชาติ ชาติคนดำ คือ คนใจหยาบช้าทารุณ เช่น พรานใจบาปต่าง ๆ

นีลาภิชาติ ชาติคนเขียว คือ คนที่มีใจประกอบด้วยยุติธรรมมากขึ้น

โลหิตาภิชาติ ชาติคนแดง คือ คนที่มีจิตใจสูงขึ้น

หลิททาภิชาติ ชาติคนเหลือง คือ คนที่มีจิตใจบริสุทธิ์ยิ่งขึ้น

สุกกาภิชาติ ชาติคนขาว คือ ท่านผู้บริสุทธิ์

ปรมสุกกาภิชาติ ชาติคนขาวอย่างยิ่ง คือ ท่านผู้บริสุทธิ์ทั้งหมด

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
Chulalongkorn University

[143] ทองสืบ ศุภะมาร์ค.

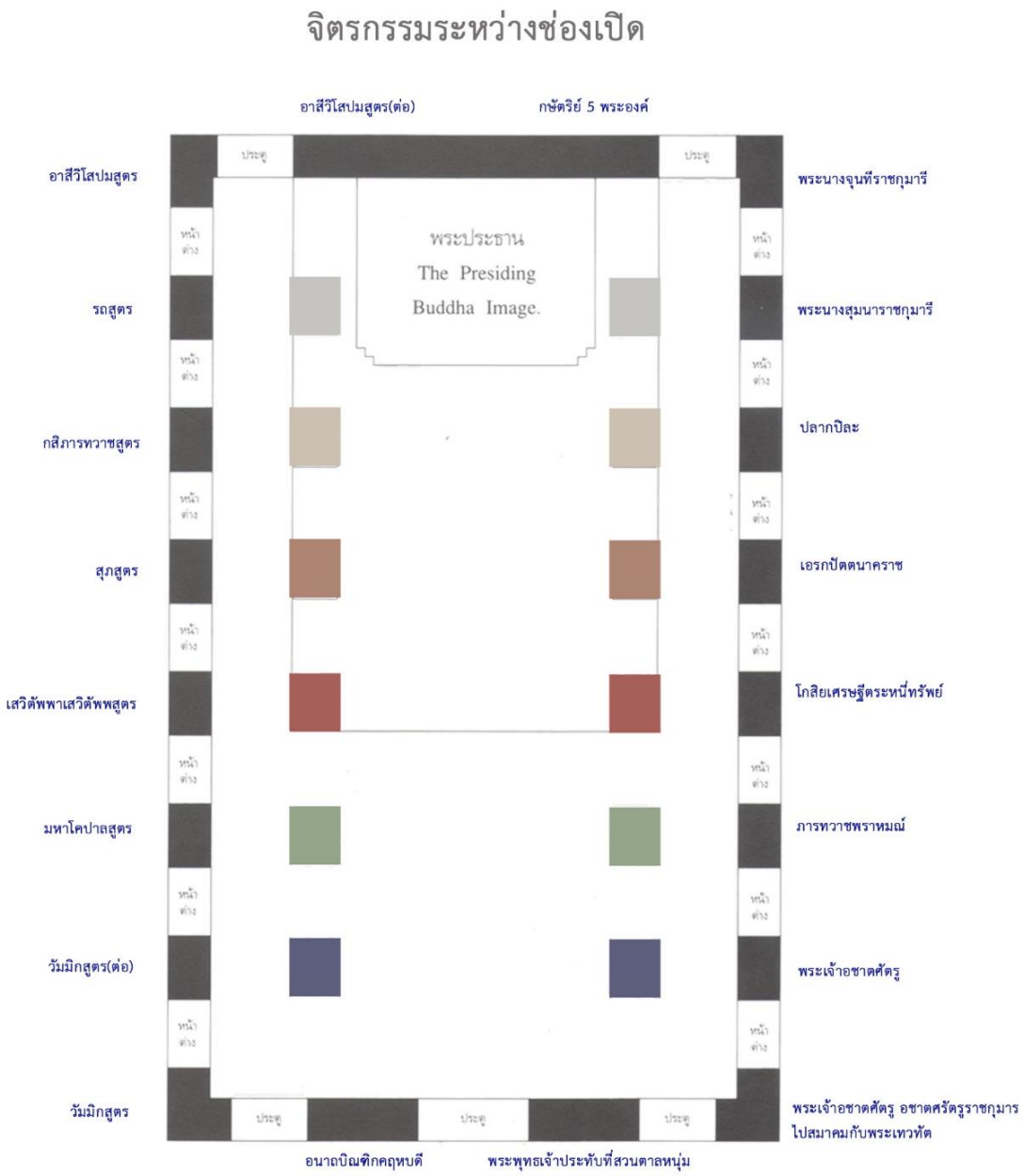

ภาพที่ 61 รายละเอียดตำแหน่งจิตรกรรมระหว่างช่องเปิดพระวิหารหลวงวัดมกุฏกษัตริยาราม
ที่มาภาพ (ปรับปรุงจาก น. ณ ปากน้ำ, 2538, หน้า 96)

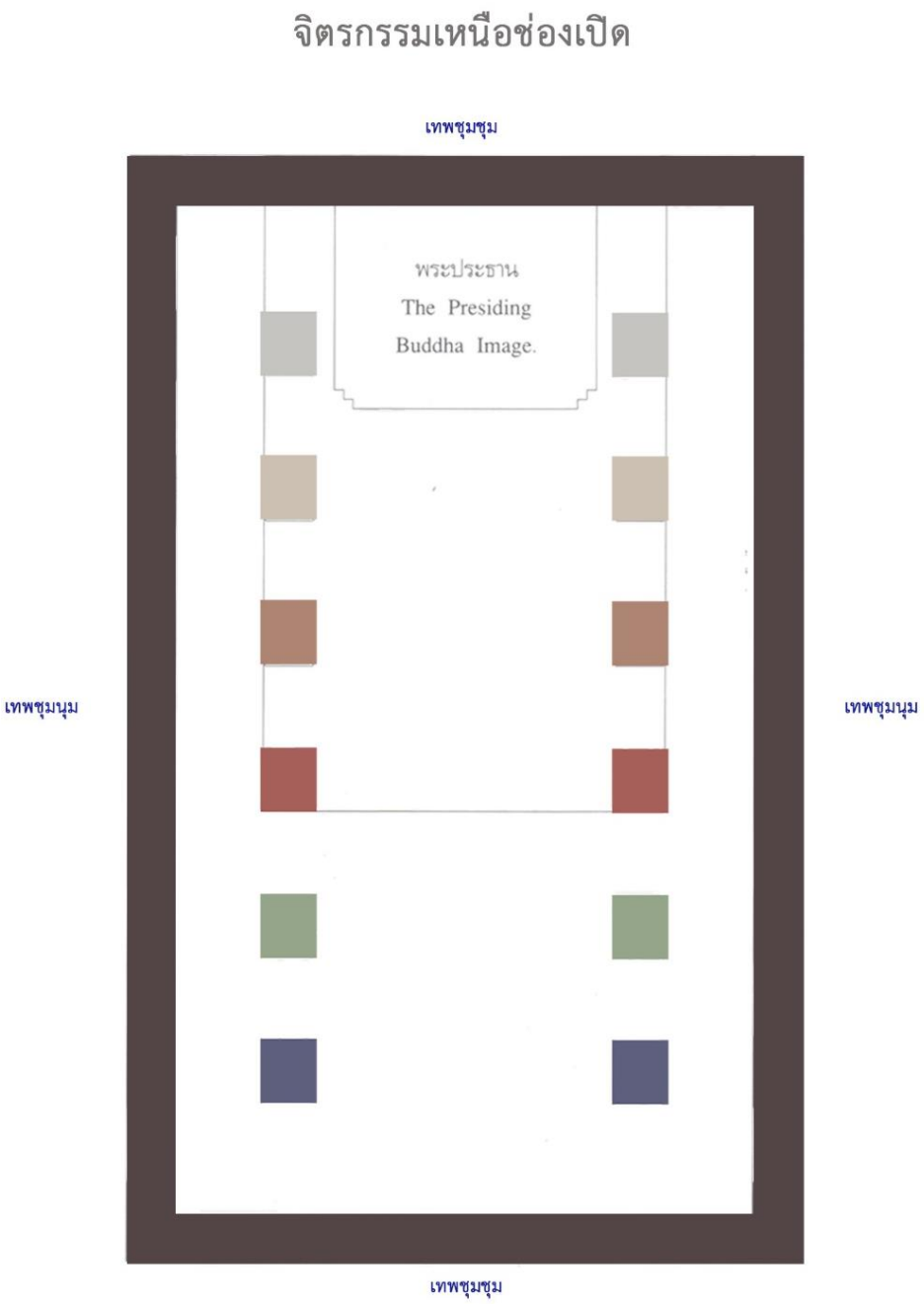

ภาพที่ 62 รายละเอียดตำแหน่งจิตรกรรมเหนือช่องเปิดพระวิหารหลวงวัดมกุฎกษัตริยาราม
ที่มาภาพ (ปรับปรุงจาก น. ณ ปากน้ำ, 2538, หน้า 96)

ภาพที่ 63 รายละเอียดจิตรกรรมบนเสาร่วมในพระวิหารหลวงวัดมกุฏกษัตริยาราม
ที่มาภาพ (ณัฐพงษ์ นันทบุญ. JPEG file.)

4.2.6.4 ฝ้าเพดาน

ฝ้าเพดานส่วนในประธานพระวิหารหลวง ประดับด้วยลายฉลุปิดทองลายพรรณพฤกษาบนพื้นสีแดงชาด แบ่งช่องตามโครงสร้าง ขื่อ ออกเป็น 7 ช่อง มีรูปร่างเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้า โดยมีมอบประดับลายฉลุปิดทองบนพื้นสีเขียวเป็นกรอบอีกชั้นหนึ่งบรรจุลายในรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนเว้นระยะตลอดความยาวของมอบ

ภายในแต่ละช่องบรรจุลายดาวเพดาน 3 กลุ่ม แต่ละกลุ่มมีจำนวน 9 ดวง โดยมีดวงประธานขนาดใหญ่อยู่ตรงกลาง โดยตำแหน่งของกลุ่มดาวเพดานซ้ายและขวาห้อยโคมระย้าไฟฟ้าเพื่อให้แสงสว่าง (เฉพาะกลุ่มดาวเพดานกลางใช้ดาวบริวารร่วมกลับกลุ่มดาวด้านข้าง) ที่มุมและระหว่างกลุ่มลายดาวเพดานประดับลายค้างคาวล้อไปกับลักษณะของกลุ่มลายดาวเพดาน

ขื่อหน้าตัดสี่เหลี่ยมจตุรัสลบมุมประดับด้วยลวดลายฉลุปิดทองตลอดความยาวทั้งสามด้าน โดยส่วนริมขื่อทั้ง 2 ด้านประดับด้วยลวดลายกรวยเชิง ลายหน้ากระดาน และลายแซงท้องตามลำดับ ถัดเข้ามาในส่วนลายท้องไม้ผูกเป็นลายก้านแย่งเต็มพื้นที่โดยภาพรวมการประดับตกแต่งฝ้าเพดานพระวิหารหลวงวัดโสมนัสมีความคล้ายคลึงพระวิหารหลวงวัดโสมนัสแต่แตกต่างที่การวางจังหวะของลายดาวเพดาน ลักษณะและความละเอียดของลวดลาย

ภาพที่ 64 รายละเอียดการตกแต่งฝ้าเพดาน พระวิหารหลวงวัดมกุฏกษัตริยาราม
ที่มาภาพ (ณัฐพงษ์ นันทบุญ. 11 ตุ.ค. 2559. JPEG file.)

ตารางที่ 2 ตารางเปรียบเทียบพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหารและวัดมกุฏกษัตริยาราม

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม	*พระวิหารหลวง วัดโสมนัสวิหาร พ.ศ.2396*	*พระวิหารหลวง วัดมกุฏกษัตริยาราม พ.ศ.2411*	*สรุป*
แผนผัง			
แผนผังพระอาราม	พระอารามหันหน้าไปด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ ด้านคลองผดุงกรุงเกษม พื้นที่ในพระอารามแบ่งเป็น 3 ส่วน ส่วนกลางเป็นเขตพุทธาวาสซึ่งมีพระเจดีย์ทรงระฆังเป็นพระธาน ขนาบข้างด้วยเขตสังฆาวาส กำหนดเขตแบบมหาสีมา	พระอารามหันหน้าไปด้านทิศเหนือ ด้านคลองผดุงกรุงเกษม พื้นที่ในพระอารามแบ่งเป็น 3 ส่วน ส่วนกลางเป็นเขตพุทธาวาสซึ่งมีพระเจดีย์ทรงระฆังเป็นพระธาน ขนาบข้างด้วยเขตสังฆาวาส กำหนดเขตแบบมหาสีมา	เหมือน
ตำแหน่งพระวิหารหลวงในเขตพุทธาวาส	อยู่ด้านหน้าของกลุ่มอาคารในเขตพุทธาวาสทั้งหมด	อยู่ด้านหน้าของกลุ่มอาคารในเขตพุทธาวาสทั้งหมด	เหมือน
ผังพื้นพระวิหาร	ผังพื้นรูปสี่เหลี่ยสผืนผ้า ขนาด 17.40 x 27.10 ม. มีเสาร่วมใน 6 คู่ มีพาไลรอบ 28 ต้น ผนังด้านสกัดจัดเสาเป็นคู่ท้ายอาคารเชื่อมต่อกับพระวิหารคด (พระระเบียง)	ผังพื้นรูปสี่เหลี่ยสผืนผ้า ขนาด 19.00 x 30.75 ม. มีเสาร่วมใน 6 คู่ มีพาไลรอบ 28 ต้น ผนังด้านสกัดจัดเสาเป็นคู่ ท้ายอาคารเชื่อมต่อกับพระวิหารคด (พระระเบียง)	ต่างที่ขนาด
สถาปัตยกรรมภายนอกพระวิหารหลวง			
รูปทรงหลังคา	หลังคา 2 ซ้อน ซ้อนละ 3 ตับ มุงด้วยกระเบื้องหางมนเคลือบสี พื้นหลังสีส้ม ไส้หลังคาสีน้ำเงิน ไม่มีฝ้าไขราหน้าจั่ว	หลังคา 2 ซ้อน ซ้อนละ 3 ตับ มุงด้วยกระเบื้องหางมนเคลือบสี พื้นหลังสีเขียว ไส้หลังคาสีส้ม ไม่มีฝ้าไขราหน้าจั่ว	ต่างที่สีหลังคา
เครื่องลำยอง	เครื่องลำยองปูนปั้นประดับกระเบื้องเคลือบ ช่อฟ้าและหางหงส์แบบปากนก (นกเจ่า) มีนาคสดุ้งเฉพาะซ้อนที่ 1	เครื่องลำยองปูนปั้นประดับกระเบื้องเคลือบผสมกาประดับกระจกสี ช่อฟ้าและหางหงส์แบบปากนก (นกเจ่า) มีนาคสะดุ้งทั้งซ้อนที่ 1 และซ้อนที่ 2 มีใบระกาประดับทับสันหลังคากันสาด	ต่างที่ลวดลายและวัสดุ
หน้าบัน	ประดิษฐานตราพระราชสัญลักษณ์สมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี แวดล้อมด้วยลวดลายอย่างเทศประดับกระเบื้องโมเสคทองในกรอบ	ประดิษฐานตราพระราชสัญลักษณ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แวดล้อมด้วยลายกนกเปลวปิดทองประดับกระจกสีในกรอบ	ต่างที่ลวดลายวัสดุและตราสัญลักษณ์

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม	*พระวิหารหลวง วัดโสมนัสวิหาร พ.ศ.2396*	*พระวิหารหลวง วัดมกุฏกษัตริยาราม พ.ศ.2411*	*สรุป*
	สามเหลี่ยมในตำแหน่งตรงกลางหน้าบันรายล้อมด้วยลายพุดตานใบเทศขนาดใหญ่ กระเบื้องเคลือบสี ชมพู เขียว ฟ้า	สามเหลี่ยมในตำแหน่งตรงกลางหน้าบัน รายล้อมด้วยลายอย่างเทศปิดทองประดับกระจกสี ทอง น้ำเงิน เขียวขาว	
เสาอาคาร	เสาหน้าตัดกลมปลายสอบเข้า มีบัวปลายเสาปั้นลวดบัวทาสีขาว ไม่มีลวดลาย	เสาหน้าตัดกลมปลายสอบเข้า มีบัวปลายเสาปั้นลวดลายอย่างเทศทาสีขาว	ต่างที่บัวปลายเสา
ประตู-หน้าต่าง	กรอบหน้าต่างทรงกรอบซุ้มประดับลายอย่างเทศในทรงจอมแห เหนือช่องประตู-หน้าต่างประดิษฐานมงกุฎแบบมีกระบังหน้าปูนปั้นประดับกระจกโมเสคทองบนพื้นกระจกสีน้ำเงินเป็นพื้น	กรอบหน้าต่างทรงกรอบซุ้มประดับลายอย่างเทศในทรงจอมแห เหนือช่องประตู-หน้าต่างประดิษฐานตราพระราชสัญลักษณ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปูนปั้นปิดทองประดับกระจกสีขาวเป็นพื้น	ต่างที่รูปร่างของกรอบซุ้มและตราสัญลักษณ์
บานประตู-หน้าต่างด้านนอก	เขียนจิตรกรรมสัตตรัตนะสมบัติ ๗ ประการของพระมหาจักรพรรดิ ประกอบลายอย่างเทศ ลงรักปิดทอง	เขียนจิตรกรรมลายพุดตานก้านแย่งแวดล้อมพระราชสัญลักษณ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงรักปิดทอง	ต่างที่เนื้อหา
บานประตู-หน้าต่างด้านใน	ในตำแหน่งประตูกลางเขียนเป็นภาพม่าน 2 ไข แหวกให้เห็นภาพอุบาสก อุบาสิกา นั่งพนมมือประตูด้านข้างเขียนจิตรกรรมรูปทหารแต่งตัวแบบฝรั่ง บานหน้าต่างทั้งหมดเขียนภาพม่าน 2 ไข มีโต๊ะหมู่บูชาตั้งแจกันปักดอกไม้ ตรงกลางมีเครื่องแขวน	ในตำแหน่งประตูกลางเขียนใช้รงทองจารึกธัมมจักรกัปปวัตนสูตร บานประตูขวาจารึกธรรมจักรกัปปวัตนสูตร (ต่อ) และอาทิตตปริยายสูตร บานประตูซ้ายจารึกธัมมนิยามสูตร ส่วนที่บานหน้าต่างด้าน 14 ช่อง 28 บาน ใช้รงทองจารึกคาถาธรรมบทด้วยอักษรขอมบรรจง	ต่างที่รูปแบบเนื้อหา
ฐานอาคาร	ฐานสิงห์ 2 ช่วง คือ ช่วงฐานระเบียงและฐานชั้นบน	ฐานสิงห์ 2 ช่วง คือ ช่วงฐานระเบียงและฐานชั้นบน	เหมือน
บันได	มี 2 ช่วงตามชั้นฐาน มีที่ด้านสกัดทั้งด้านหน้าและด้านหลังฝั่งละ 2 แห่ง พนักพลสิงห์ชั้นบน	มี 2 ช่วงตามชั้นฐาน มีที่ด้านสกัดทั้งด้านหน้าและด้านหลังฝั่งละ 2 แห่ง พนักพลสิงห์ชั้น	ต่างที่วัสดุ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
Chulalongkorn University

ลักษณะทาง สถาปัตยกรรม		***พระวิหารหลวง วัดโสมนัสวิหาร พ.ศ.2396***	***พระวิหารหลวง วัดมกุฏกษัตริยาราม พ.ศ.2411***	***สรุป***
		ตกแต่งคล้ายรูปโต๊ะหมู่บูชาขนาดเล็กประดับหินอ่อน	บนตกแต่งคล้ายรูปโต๊ะหมู่บูชาขนาดเล็กปั้นปูนทาสีขาว	
สถาปัตยกรรมภายในพระวิหารหลวง				
พระพุทธปฏิมาประธาน		ปางมารวิชัยแบบพระราชนิยมฯ หน้าตัก 1 เมตร 22 เซนติเมตร	ปางสมาธิแบบพระราชนิยมฯ หน้าตัก 1 เมตร 17 เซนติเมตร	ต่างที่ปางและขนาดหน้าตัก
บุษบก (ชิดผนัง)	ส่วนหลังคา	งานไม้แกะสลักปิดทองประดับกระจกสีชั้นเชิงกลอน 5 ชั้น ประดับชุ้มรังไก่ องค์ระฆัง บัวคอเสื้อ บัลลังก์ เหม บัวกลุ่ม ปลี ลูกแก้วและปลียอด	งานไม้แกะสลักปิดทองประดับกระจกสีชั้นเชิงกลอน 5 ชั้น ประดับชุ้มรังไก่ องค์ระฆัง บัวคอเสื้อ บัลลังก์ เหม บัวกลุ่ม ปลี ลูกแก้วและปลียอด	เหมือน
	ส่วนเรือน	เสาบุษบก ประดับคันทวย รัดอก และกาบพรหมศร ระหว่างเสาบุษบกประดับด้วยชุ้มคูหาไม้แกะสลักปิดทองประดับกระจกสี เรือนแก้วเบื้องหลังพระพุทธปฏิมาประธานพระคาถาปฏิจจสมุปบาท จารึกด้วยอักษรขอมสีทองบนพื้นดำ นอกชุ้มเรือนแก้วเขียนลายดอกไม้ร่วงบนพื้นสีม่วง	เสาบุษบก ประดับคันทวย รัดอก และกาบพรหมศร ระหว่างเสาบุษบกประดับด้วยชุ้มคูหาไม้แกะสลักปิดทองประดับกระจกสี เรือนแก้วเบื้องหลังพระพุทธปฏิมาประธานพระคาถาหัวใจพระอริยสัจ จารึกด้วยอักษรขอมสีทองบนพื้นดำ นอกชุ้มเรือนแก้วเขียนลายพุ่มข้าวบิณฑ์ก้านแย่งใบเทศบนพื้นสีส้ม	ต่างที่เนื้อหา, สี และลวดลาย
	ส่วนฐาน	แบ่งเป็น 2 ตอน คือ ฐานบุษบกปูนปั้นปิดทองประดับกระจกสี และฐานชุกชีประดับหินอ่อน ประดิษฐานพระอัครสาวก	แบ่งเป็น 2 ตอน คือ ฐานบุษบกประดับหินอ่อนและฐานชุกชีประดับหินอ่อน ประดิษฐานพระอัครสาวก	ต่างที่กรรมวิธีการตกแต่ง
จิตรกรรมภายใน				
ผนังเหนือช่องเปิด	หลังพระประธาน	พุทธประวัติ	เทพชุมนุมทรงเครื่องแบบไทยบนปุยเมฆ	ต่างที่เนื้อหา
	เบื้องซ้ายพระประธาน	ปัญจราชาภิเษก	เทพชุมนุมทรงเครื่องแบบไทยบนปุยเมฆ	ต่างที่เนื้อหา
	ตรงข้ามพระประธาน	ปัญจราชาภิเษก	เทพชุมนุมทรงเครื่องแบบไทยบนปุยเมฆ	ต่างที่เหนือหา
	เบื้องขวาพระประธาน	ปัญจราชาภิเษก	เทพชุมนุมทรงเครื่องแบบไทยบนปุยเมฆ	ต่างที่เนื้อหา

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม		***พระวิหารหลวง วัดโสมนัสวิหาร พ.ศ.2396***	***พระวิหารหลวง วัดมกุฏกษัตริยาราม พ.ศ.2411***	***สรุป***
ผนังระหว่างช่องเปิด	หลังพระประธาน	อิเหนา ตอน อิเหนาเผาเมืองดาหาและตอนอิเหนาโลมนางบุษบา	อาสีวิโสปมสูตร กษัตริย์ 5 พระองค์	ต่างที่เนื้อหา
	เบื้องซ้ายพระประธาน	อิเหนา ตอนยกทัพออกจากเมือง ตอนอิเหนาป่วยสังคามารตาไปหาถ้ำ ตอนแก้บนที่เขาวิลิศมาหรา ตอนอิเหนาฉายกริชบุษบาเสี่ยงเทียน ตอนอิเหนาวิ่งม้าตามหาบุษบก ตอนวิหยาสะกำตามกวาง ,อิเหนารบกับเท้ากะหมังกุหนิง ตอนอิเหนาเข้าหานางจินตรา ตอนประสันตา ต่อนก	วัมมิกสูตร มหาโคปาลสูตร เสวิตัพพาเสวิตัพพสูตร สุภสูตร กสิภารทวาชสูตร รถสูตร	ต่างที่เนื้อหา
	ตรงข้ามพระประธาน	อิเหนา ตอนงานศพที่เมืองหมันหยา ตอนอภิเษกสมรส	อนาถบิณฑิกคฤหบดี พระพุทธเจ้าประทับที่สวนตาลหนุ่ม	ต่างที่เนื้อหา
	เบื้องขวาพระประธาน	อิเหนา ตอนประสันตาเชิดหนัง ตอนย่าหรันตามยกยูง ตอนปันหยีชวนอุณากรรณชนไก่ ตอนอิเหนาบวชเป็นฤษี ตอนอิเหนาไปเมืองมะละกา ตอนลมหอบบุษบา	พระนางจุนทีราชกุมารี พระนางสุมนาราชกุมารี ปลากปิละ เอรกปัตตนาคราช โกสิยเศรษฐีตระหนี่ทรัพย์ ภารทวาชพราหมณ์ พระเจ้าอชาตศัตรูราชกุมารไปสมาคมกับพระเทวทัต	ต่างที่เนื้อหา
เสารวมใน (นับจากบุษบก)				
	คู่ที่ 1	ภาพพระพุทธองค์แสดงพระธรรมเทศนา ภาพพระพุทธองค์เสด็จดับขันธ์ปรินิพพาน	ภาพพระอริยสงฆ์ ภาพอุบาสกฟังธรรมจากพระอริยสงฆ์มีเทวดาเหาะอยู่บนท้องฟ้า	ต่างที่ภาพ
	คู่ที่ 2	ภาพพระอรหันต์และภาพพระสาวกนมัสการพระบรมสารีริกธาตุ	ภาพพระภิกษุสงฆ์ปลงอสุภกรรมและภาพพระภิกษุสนทนาธรรม	ต่างที่ภาพ

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม		***พระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร พ.ศ.2396***	***พระวิหารหลวงวัดมกุฏกษัตริยาราม พ.ศ.2411***	***สรุป***
	คู่ที่ 3	ภาพเตรียมทำบุญตามเทศกาลและภาพอุบาสกอุบาสิกาฟังธรรม	ภาพอุบาสกอุบาสิกาชวนกันไปพระอารามและภาพอุบาสกอุบาสิกาบูชาพระเจดีย์	ต่างที่ภาพ
	คู่ที่ 4	ภาพคนตีไก่และภาพตุลาการตัดสินนักโทษที่ถูกจำขื่อคา	ภาพนายบุคคลเคารพกษัตริย์และภาพบุคคลสนทนากับกษัตริย์	ต่างที่ภาพ
	คู่ที่ 5	ภาพพรานคอยดักประทุษร้ายต่อสัตว์ป่าและคนสร้างบาปด้วยการจับปลาอันมีชีวิต	ภาพตุลาการสั่งลงโทษนักโทษและภาพขุนนางรับสินบน	ต่างที่ภาพ
	คู่ที่ 6	ภาพแขกโพกศรีษะเลี้ยงแพะและภาพคนนอกพระพุทธศาสนา	ภาพกำลังล่าสัตว์ป่าและภาพบุคลกำลังชวนกันลงน้ำ	ต่างที่ภาพ
บานแผละ	ประตู	โคลงสุภาษิต	ปลงอสุภะกรรมธุดงควัตร	ต่างที่เนื้อหา
	หน้าต่าง	โคลงสุภาษิต	ปลงอสุภะกรรมธุดงควัตร	ต่างที่เนื้อหา
ฝ้าเพดาน	ฝ้าในประธาน	เป็นฝ้าเรียบแบ่งช่องตามขื่อ แต่ละช่องประดับลายดาวเพดาน 3 กลุ่ม บนพื้นสีแดง ตกแต่งลวดลายพันธุ์พฤกษาฉลุปิดทองทั้งส่วนขื่อและฝ้า	เป็นฝ้าเรียบแบ่งช่องตามขื่อแต่ละช่องประดับลายดาวเพดาน 3 กลุ่ม บนพื้นสีแดงตกแต่งลวดลายพันธุ์พฤกษาฉลุปิดทองทั้งส่วนขื่อและฝ้า	ต่างที่รายละเอียดของลวดลาย
	ฝ้านอกประธาน	เป็นฝ้าเอียงตกแต่งลายพันธุ์พฤกษาฉลุปิดทองส่วนขื่อ ท้องจันทัน แปลานและฝ้า	เป็นฝ้าตกแต่งลายพันธุ์พฤกษาฉลุปิดทองส่วนขื่อ ท้องจันทัน แปลานและฝ้า	ต่างที่รายละเอียดของลวดลาย

จากการศึกษาศิลปสถาปัตยกรรมพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหารและวัดมกุฏกษัตริยารามพบว่า มีการวางแผนผังพระอาราม การกำหนดตำแหน่งของพระวิหารหลวง แผนผังอาคาร ตลอดจนรูปแบบการประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานที่เหมือนกัน แต่มีข้อแตกต่างอยู่ที่ขนาดความสูงของของอาคาร ขนาดพระวรกาย การแสดงปางของพระพุทธปฏิมาประธานและเนื้อหาจิตรกรรมที่มีความแตกต่างกันอย่างมีนัยยะสำคัญ กล่าวคือ พระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหารเนื้อหาจิตรกรรมมุ่งเน้นคติที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ ส่วนจิตรกรรมพระวิหารหลวงวัดมกุฏกษัตริยารามนั้นเป็นเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับพระสูตรต่าง ๆ ซึ่งความเหมือนและความแตกต่างดังกล่าวแสดงถึงแนวความคิดในการออกแบบที่แตกต่างกันในขั้นรายละเอียดการประดับตกแต่งสถาปัตยกรรมแต่ยังคงรักษาโครงหลักด้วยลักษณะทางสถาปัตยกรรมเอาไว้ ซึ่งจะได้ต่อไปวิเคราะห์ในบทที่ 5

บทที่ 5

แนวความคิดและการออกแบบการประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธาน พระวิหารหลวง วัดโสมนัสวิหารและวัดมกุฏกษัตริยาราม

จากการศึกษาพระพุทธปฏิมาประธานภายใต้แนวความคิดของคณะธรรมยุติกนิกายในพระอาราม กรณีศึกษาพบว่า การวางแผนผัง รูปแบบสถาปัตยกรรม และการประดับตกแต่งพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหารและวัดมกุฏกษัตริยารามทำให้เห็นถึงความคล้ายคลึงในเชิงทางกายภาพและความแตกต่างทางในเชิงเนื้อหาที่บรรจุในศิลปสถาปัตยกรรม ดังนั้นจึงเป็นการแสดงให้เห็นถึงแนวความคิดในการออกแบบการประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานที่ลักษณะร่วมกันและแตกต่างกัน ผู้ศึกษาจึงแสดงการวิเคราะห์ในเชิง “แนวความคิด” ที่นำไปสู่ “การออกแบบ” เป็นสำคัญโดยมีรายละเอียดดังนี้

5.1 “พระรัตนตรัย” ความเข้าใจขั้นแรกของการนับถือพระพุทธศาสนา

“รัตน” แปลว่า แก้วที่ถือว่ามีคุณค่ายิ่ง[144] “ตรัย” มีความหมายว่า สาม[145] รวมกันจึงหมายความว่า แก้ว 3 ประการอันประเสริฐสุดของพุทธศาสนิกชน หมายถึง พระพุทธเจ้า เรียกว่า พุทธรัตนะ พระธรรมเรียกว่า ธรรมรัตนะ พระสงฆ์เรียกว่า สังฆรัตนะ[146] ความสำคัญนี้เห็นได้จากไม่ว่าจะเริ่มพิธีการสำคัญใด ๆ ของสังคมไทย ที่มีพุทธพิธีร่วมอยู่ด้วย จะเริ่มจากการการนมัสการพระรัตนตรัยก่อนเสมอ ทั้งนี้เพราะถือว่าความเคารพความเลื่อมใสในแก้วทั้ง 3 ดวงนี้ เป็นต้นทางแห่งการประพฤติดี ปฏิบัติชอบ จนอาจสลัดกองทุกข์ทั้งปวงได้ในที่สุด[147] เช่นเดียวกับหลักการของคณะธรรมยุติกนิกายที่เริ่มต้นจากการให้ผู้นับถือพระพุทธศาสนาเข้าใจในความหมายของพระรัตนตรัยเสียก่อน มิให้นับถือเพียงเพราะเชื่อสืบต่อมา ดังพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่องคำสอนให้ผู้ปฏิบัติในทางที่ชอบเมื่อครั้งทรงผนวช ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ความว่า *“ถ้าบุคคลใดจะนับถือพระศาสนา บุคคลนั้นจะต้องศึกษารู้จักของทั้งสามอย่าง คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เสียให้ชัดให้เห็นให้รู้คุณพระศาสนาว่าจะนับถือจะมีประโยชน์อย่างไร นิสัยคนทุกวันนี้ ทำแต่หยาบ ๆ ไม่ตรึกไม่ตรองถึงจะนับถือพระศาสนาก็นับถือตามบิดามารดาตนเท่านั้น หารู้ไม่ว่าพระพุทธเจ้านั้นเป็นอย่างไร พระธรรมนั้นอย่างไร พระสงฆ์นั้นอย่างไร...”*[148] หลักการนี้ส่งผลไปถึงเนื้อหาจิตรกรรมที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลือกใช้กับพระอุโบสถวัดบรมนิวาส พระอารามแห่งแรกที่พระองค์ทรงสถาปนาขึ้น เพราะทรงโปรดเกล้าฯ ให้เขียนภาพปริศนาธรรมที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับพระรัตนตรัย

---

[144] ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน 2556).

[145] เรื่องเดียวกัน.

[146] เรื่องเดียวกัน.

[147] ส. ศิวรักษ์, ความเข้าใจในเรื่องพระรัตนตรัย : จากมุมมองของ ส. ศิวรักษ์ (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา, 2552).

[148] พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "คำสอนให้ผู้ปฏิบัติรู้ในทางที่ชอบ."

ทั้งหมดในตำแหน่งเหนือช่องเปิด ซึ่งปรากฏอีกแห่งคือพระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งเป็นพระอารามที่คณะธรรมยุติกนิกายได้ก่อตั้งขึ้นอย่างเป็นทางการดังที่ได้กล่าวมาแล้วในบทที่ 3

ปริศนาธรรมดังกล่าวมีความหมายลึกซึ้งอย่างยิ่ง เป็นการอุปมาอุปมัยพระรัตนตรัยกับสิ่งต่าง ๆ ดังตัวอย่างคำอธิบายภาพที่ปรากฏใต้ภาพปริศนาธรรมภาพหนึ่งในพระอุโบสถวัดบรมนิวาส ความว่า *"ห้องนี้อุปมาว่า มีสระโบกขรณีหนึ่งมีปทุมชาติหลายพรรณ แต่มีดอกปทุมชาติหนึ่งใหญ่ขึ้นมาพ้นน้ำงามสอาดกว่าปทุมชาติอื่น มีกลิ่นหอมวิเศษกว่าดอกไม้อื่น ตลบทั่วไปในทิศานุทิศทั้งปวง มีคนมากด้วยกันมาชมดอกบัวใหญ่ได้กลิ่นแล้วชื่นชมยินดี หมู่แมลงผึ้งแมลงภู่ก็มาเชยเอาชาติเกษร ความอุปไมยว่า ดอกบัวใหญ่เหมือนพระพุทธเจ้าเกิดขึ้นในโลกย์มีคุณอันประเสริฐฟุ้งไปในทิศทั้งปวง กลิ่นดอกบัวใหญ่เหมือนพระธรรม เพราะเปนของเกิดแต่พระพุทธเจ้า หมู่คนที่ชมดอกบัว หมู่แมลงผึ้งแมลงภู่ ซึ่งนำมาชาติเกษรนั้น เหมือนหมู่พระอริยเจ้าที่ได้ธรรมพิเศษมรรคผล เพราะได้ฟังพระธรรมเทศนาเปนมูลเหตุแล"*[149]

ภาพที่ 65 ภาพจิตรกรรมปริศนาธรรมในพระอุโบสถวัดบรมนิวาส โดยเปรียบเทียบพระพุทธเจ้าเป็นดอกบัวใหญ่ กลิ่นดอกบัวคือพระธรรม และผู้มาชมดอกบัวนั้นคือพระอริยเจ้า
ที่มาภาพ (ณัฐพงษ์ นันฑบุญ. 22 ต.ค. 2558. JPEG file.)

ดังนั้นในพระวิหารหลวงของทั้งสองพระอาราม ยังปรากฏตัวแทนของพระรัตนตรัยอย่างครบถ้วนอยู่เสมอ กล่าวคือ พระพุทธปฏิมาประธาน คือ พุทธรัตนะ จารึกคาถาธรรมเบื้องหลังพระพุทธปฏิมาประธาน คือ ธรรมรัตนะ และพระอัครสาวกเบื้องซ้ายและขวาตลอดจนเนื้อหาจิตรกรรมที่เกี่ยวข้องกับวัตรปฏิบัติของพระภิกษุสงฆ์ คือ สังฆรัตนะ ดังนั้นก็เท่ากับว่าการสักการะที่เกิดขึ้นภายในพระวิหารหลวง คือ การบูชาพระรัตนตรัยในคราวเดียวนั่นเอง

---

[149] วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, วัดบรมนิวาส (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรุงเทพฯ, 2543).

5.2 “พุทธรัตนะ”ตามมโนทัศน์ของคณะธรรมยุติกนิกายสู่พระพุทธปฏิมาประธานวัดโสมนัสวิหารและวัดมกุฏกษัตริยารามในฐานะตัวแทนของพระพุทธเจ้าตามหนังสือ “สุคตวิทัตถิวิธาน”

พุทธรัตนะ หรือ พระพุทธเจ้า ตามพระบรมราชาธิบายของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ ทรงเป็นมนุษย์สามัญทั่วไป ที่มีชาติตระกูล สถานที่ประสูติที่ชัดเจน และมีพระวรกายเหมือนมนุษย์ปกติแต่งดงาม เพราะสร้างกุศลมามาก และมีปัญญาในการพิจารณาถึงความทุกข์จากวัฏฏสงสารจนค้นพบวิธีหลุดออกจากวงจรนั้น และได้แสดงวิธีการพ้นทุกข์คือ พระนิพพานแก่มนุษย์อื่น ดังพระบรมราชาธิบายความว่า *“...อันพระพุทธเจ้านั้นแต่ก่อนเป็นสัตว์เหมือนอย่างเรานี้แล แต่ทว่ามีปัญญาพิจารณาว่าสัตว์ทั้งหลายเกิดมาแล้วตาย ถึงซึ่งความลำบากเป็นอันมาก จะทำอย่างไรหนอเราจึงจะพ้นความลำบากนี้ได้...ก็คนเหล่านั้นยังจะต้องทนทุกข์ความลำบาก ก็ตัวเราจะไปเสียคนเดียวนั้นไม่ชอบ จำจะต้องบอกอุบายที่จะพ้นทุกข์ ให้เขารู้ด้วยกันมาก ๆ...ท่านนั้นมีพระกายงดงามไม่มีใครสู้ได้ เพราะว่าท่านได้สร้างกุศลมามาก มีพระกายสูงต่ำโดยธรรมดา มีพระรัศมีสว่างงาม... ”*[150] ประกอบกับพระอรรถาธิบายของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์ หนึ่งในผู้นำคณะธรรมยุติกนิกายความว่า *“...มติของข้าพเจ้าว่า พระผู้มีพระภาคนั้น ประสูติแล้วในกำเนิดแห่งมนุษย์ จึงเป็นมนุษย์โดยแท้ พระเจ้าสุทโธทนะ สักยราช พระนางมายาเทวี และ มารดาของราหุล ก็เป็นมนุษย์เหมือนกัน ท่านแม้เหล่านั้น มิใช่ยักษ์ มิใช่เปรต และมิใช่สัตว์ดิรัจฉาน เพราะฉะนั้น พระกายของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น ก็ไม่พึงใหญ่เกินไปถึงเช่นนั้น...”*[151] เมื่อพิจารณาจากพระบรมราชาธิบายและพระอธิบายดังกล่าว จะเห็นว่าการทำความเข้าใจกับความหมายของพระพุทธเจ้าตามหลักการธรรมยุติกนิกายนั้น ประกอบด้วย 2 คุณลักษณะ คือ ในเชิงคุณสมบัติ และในเชิงกายภาพ

เชิงคุณสมบัติ หมายถึง พระพุทธเจ้านั้นเป็น “มนุษย์ที่ประกอบด้วยปัญญา” เป็นแหล่งกำเนิด “พระธรรม” ที่สามารถปฏิบัติแล้วเห็นผลได้จริงและมี “พระสงฆ์” เป็นผู้ยึดถือหลักธรรมนั้น

เชิงกายภาพ หมายถึง พระพุทธเจ้านั้นมีขนาดพระวรกายเหมือนกับมนุษย์ทั่วไป

จากการบ่งบอกคุณลักษณะในเชิงกายภาพของพระพุทธเจ้านี้ เป็นจุดเริ่มต้นของการทบทวนพุทธลักษณะและขนาดของพระพุทธปฏิมาประธานในพระอารามที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาขึ้น ในฐานะตัวแทนของพระพุทธเจ้า พระพุทธปฏิมาประธานย่อมต้องมีขนาดที่ใกล้เคียงความเป็นมนุษย์ ดังที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ทรงวิจารณ์ไว้ว่า *“ก็พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ประสูติแล้วในกำเนิดมนุษย์ จึงเป็นมนุษย์โดยแท้ ทรงพร้อมถึงด้วยรูปและสิริ เพราะบุญสัมปทา มิใช่เป็นยักษ์ เป็นเปรต หรือสัตว์ดิรัจฉาน ทรงได้อัตตภาพเป็นมนุษย์อันถึงพร้อมด้วยมหาบุรุษลักษณะ...อันสาธุชนสัตบุรุษทั้งหลาย พึงพิจารณาโดยละเอียดด้วยปัญญา ไม่พึงเชื่อคนโบราณถ่ายเดียว เพราะว่าเรามิใช่ทาสของคนโบราณ...”*[152] และในปี พ.ศ.2388[153] ทรงพระนิพนธ์หนังสือ “สุคตวิทัตถิวิธาน” หรือ การกำหนดคืบพระสุคตขึ้น เพื่อตรวจสอบขนาดของพระพุทธเจ้าที่แท้จริงตามสัญญาสิกขาบท โดยทรงปฏิเสธความเชื่อที่ว่าพระพุทธเจ้าทรงมีพระกายสูง 18 ศอก โดยทรงยกเหตุการณ์ใน

---

[150] พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "คำสอนให้ผู้ปฏิบัติรู้ในทางที่ชอบ."

[151] วัดบวรนิเวศวิหาร, สุคตวิทัตถิวิธาน วิธีกำหนดคืบพระสุคต พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์ (พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2504).

[152] เรื่องเดียวกัน.

[153] เรื่องเดียวกัน.

พระไตรปิฎกมายืนยันถึงเหตุผลที่ขนาดพระวรกายของพระพุทธเจ้าต้องใกล้เคียงกับมนุษย์สามัญ ดังความตอนหนึ่งว่า *"...ลำดับนั้นแลพระเจ้าอชาตสัตตุ ผู้ครองแคว้นมคธ ผู้เป็นบุตรของพระนางเวเทหิฯลฯ เสด็จไปยังประตูแห่งมณฑลมาลกะ ครั้นเข้าไปแล้ว ได้ตรัสคำนี้กะหมอชีวกโกมารภัจจ์ว่า ดูกรสหายชีวก พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ใดเล่า? หมอชีวกกราบทูลว่า ข้าแต่มหาราช นั่นพระผู้มีพระภาค ประทับนั่งอิงเสากลาง ผินพระพักตร์ไปทางทิศตะวันตกออกเบื้องหน้าภิกษุสงฆ์ แม้นี้ก็เป็นตัวอย่างได้ หากพระผู้มีพระภาคนั้นสูงใหญ่เกินสาวกทั้งหลาย เพราะพระกายของพระองค์ใหญ่...ก็พึงปรากฏแก่พระราชานั้นผู้เสด็จมาแต่ไกล... "*[154] ดังนั้นพระพุทธปฏิมาประธานที่สร้างขึ้นในคณะธรรมยุติกนิกายหลังจากการแต่งหนังสือเล่มดังกล่าว จึงมีการกำหนดขนาดให้ใกล้เคียงกับข้อค้นพบนี้มากที่สุด ดังที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงตรัสเล่าว่า *"...เรื่องค้นพระพุทธลักษณะในกรุงรัตนโกสินทร์นี้ปรากฏว่าสมเดจกรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์เอาพระทัยใส่ค้นหากำหนดขนาดในครั้งพุทธกาล ดูเหมือนทูลกระหม่อมจะทรงรู้เห็นด้วย ท่านทรงตรวจในรพระบาฬี พบกล่าวถึงขนาด ดังขนาดเมล็ดข้าวสารเปลือกเปนหลักในการขยายให้รู้ขนาดต่าง ๆ ซึ่งอ้างในพระบาฬี แล้วทรงแต่งตำราคืบพระสุคตในคณะธรรมยุติ...อาศัยตำรานั้นทูลกระหม่อมโปรดให้ช่างทำพระพุทธรูปองค์ 1 ด้วยโครงสานไม้ไผ่ พอกปั้นด้วยปูนน้ำมัน แล้วประสานสีให้ได้พุทธลักษณะและเท่าพระองค์พระพุทธเจ้า พระพุทธรูปองค์นั้นรักษาไว้ในหอศาสตราคม เข้าใจว่าพระองค์ท่านก็คงเคยทอดพระเนตรเห* ***ดูเหมือนถือเปนยุติกันในสมัยนั้นว่า ขนาดพระพุทธองค์เท่ากับพระพุทธรูปองค์นั้น*** *สังเกตพระพุทธรูปที่ทูลกระหม่อมทรงสร้างเป็นประธานวัดต่างๆ เช่น* ***วัดมกุฎกษัตริย์ วัดโสมนัสก็ดี*** *ที่ตั้งกลางพระอสีติสาวกในพระอุโบสถวัดสุทัศน์ก็ดี ที่อยู่ในพระวิหารหลวง ณ วัดพระปฐมเจดีย์ และพระประธานวัดเทพสิรินทรก็ดี ..."*[155] จากข้อความดังกล่าวยืนยันได้ว่าพระพุทธปฏิมาในพระอารามกรณีศึกษาเป็นไปตามหลักการดังกล่าว

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ทรงอธิบายขนาดของพระพุทธเจ้าโดยละเอียดจึงไม่สามารถนำมาบรรยายในที่นี้ได้ทั้งหมด ทรงปรียบเทียบหน่วยพระสุคตกับหน่วยการวัดแบบไทยคือ คืบพระสุคตเท่ากับ 1 คืบ 4 นิ้วช่างไม้ 2 อนุกระเบียดช่างไม้ [156] (16 นิ้ว ช่างไม้) แล้วทรงสรุปว่า พระกายของพระพุทธเจ้านั้นสูง 129 นิ้วช่างไม้ (เมื่อประทับยืนพระกายสูง 2.68 เซนติเมตร) และพระกายสูง 2 ศอก 2 นิ้วพระสุคต เมื่อประทับบนบัลลังก์[157] (เมื่อประทับนั่งพระกายสูง 1.386 เซนติเมตร)

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
Chulalongkorn University

---

[154] วัดบวรนิเวศวิหาร.

[155] สมคิด จิระทัศนกุล.

[156] เรื่องดียวกัน.

[157] เรื่องเดียวกัน.

ปัญหาที่ตามมาคือ “นิ้วช่างไม้” ที่ปรากฏในหนังสือสุตวิทัตถิวิธานว่าเป็นนิ้วระบบใด ซึ่งเมื่อพิจารณาแล้วจะพบว่าเป็นระบบนิ้วแบบไทยมากกว่าระบบนิ้วแบบอังกฤษที่ใช้กันในปัจจุบัน เนื่องจากพระองค์ทรงอธิบายที่มาของระบบนิ้วในแบบไทยโดยละเอียด ทั้งนี้ผู้ศึกษาได้ทำการสำรวจรังวัดพระพุทธปฏิมาประธานในพระวิหารหลวงของพระอารามกรณีศึกษาทั้ง 2 แห่ง และเปรียบเทียบเป็นหน่วยนิ้วพระสุคตแล้วแปลงเป็นหน่วยเมตริก[158] โดยยึดตัวเลขความสูงของพระกายขณะประทับนั่ง พบว่า พระพุทธปฏิมาประธานวัดโสมนัสวิหารและวัดมกุฏกษัตริยารามมีความสูงใกล้เคียง หนังสือสุคตวิทัตถิวิธานกล่าวคือ พระพุทธปฏิมาประธานวัดโสมนัสวิหารพระกายสูง 134 เซนติเมตร พระพุทธปฏิมาประธานวัดมกุฏกษัตริยารามสูง 132 เซนติเมตร ตามหนังสือสุคตวิทัตถิวิธานเปรียบเทียบกับหน่วยเมตริกแล้วพระพุทธเจ้าพระกายสูง 138.6 เซนติเมตร โดยสัดส่วนหน้าตักต่อความสูงนั้นอยู่ที่ 1 ต่อ 1 เศษ ผู้ศึกษาตั้งข้อสังเกตว่าช่างผู้ปั้นหล่อต้องทราบหลักเกณฑ์ของขนาดพระพุทธปฏิมาอย่างแน่นอน จึงยึดภาพรวมของสัดส่วนไว้ เห็นได้จากอัตราส่วนระหว่างความกว้างของหน้าตักของพระพุทธปฏิมาประธานทั้งสองพระอารามใช้อัตราส่วนที่ใกล้เคียงกัน การที่ตัวเลขของขนาดพระพุทธปฏิมาประธานทั้งสองพระอารามจะไม่ได้ตรงหนังสือสุคตวิทัตถิวิธานทั้งหมด ก็ไม่ได้หมายความว่าช่างผู้ปั้นหล่อจะไม่ทราบถึงหลักเกณฑ์อันสำคัญของคณะธรรมยุติกนิกายในเรื่องขนาดพระพุทธปฏิมา ดังพระอธิบายของสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ได้ทรงกล่าวถึงการยึดสัดส่วนของพระพุทธปฏิมาจากคำบอกเล่าจากพระองค์เจ้าประดิษฐวรการซึ่งมีหลักฐานว่าเป็นผู้ปั้นหล่อพระพุทธปฏิมาประธานวัดมกุฏกษัตริยารามความว่า *“ส่วนนี้ทำไว้สำหรับบังคับคนโง่ จะหัดปั้นแต่ตามส่วนนี้ ก็จะทำพระได้แต่ชนิดเดียว ถ้ามีผู้เจาะจงให้ทำพระชนิดอื่น ก็ทำไม่ได้”*[159] แต่ที่น่าสนใจคือแม้ลักษณะทางกายภาพโดยรวมของพระวิหารจะมีความคล้ายคลึงกัน แต่จากการสำรวจภาคสนามพบว่า พระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหารมีความสูงมากกว่าวัดมกุฏกษัตริยาราม อาจเป็นไปได้ว่าพระพุทธปฏิมาประธานที่มีขนาดใกล้เคียงกันสามารถออกแบบให้อยู่ในอาคารที่มีสัดส่วนแตกต่างกันได้โดยใช้บุษบกประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานและเสาร่วมใน เป็นเครื่องมือในการออกแบบเพื่อเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของสัดส่วนพระพุทธปฏิมาประธานและพระวิหารหลวง ดังจะได้วิเคราะห์ต่อไปในข้อ 5.4

---

[158] การแปลงคืบพระสุคตเป็นหน่วยเซนติเมตร

1คืบพระสุคต = 16 นิ้ว 2 อนุกะเบียดช่างไม้ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์)

1 นิ้วไทย = 2.08 เซนติเมตร

1 คืบพระสุคต = 16 x 2.08 = 33.28 เซนติเมตร

1 คืบพระสุคต = 12 นิ้วพระสุคต

1 นิ้วพระสุคต = 33.28/12 = 2.7733 เซนติเมตร

การหาอนุกะเบียดช่างไม้

1 นิ้วไทย = 2.08 เซนติเมตร

1 นิ้วไทย = 4 กะเบียด

1 กะเบียด = 2.08/4 = 0.0104

1 กะเบียด = 4 อนุกะเบียด

1 อนุกะเบียด = 0.0104/4 = 0.0026

ดังนั้น พระพุทธเจ้านั้นสูง 129 นิ้วช่างไม้ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์) = 129 x 2.08 = 268.32 เซนติเมตร พระพุทธเจ้านั้นสูง 2 ศอก 2 นิ้วพระสุคต (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์) = 50 (นิ้วพระสุคต) x 2.7733 = 138.6 เซนติเมตร

[159] สมคิด จิระทัศนกุล.

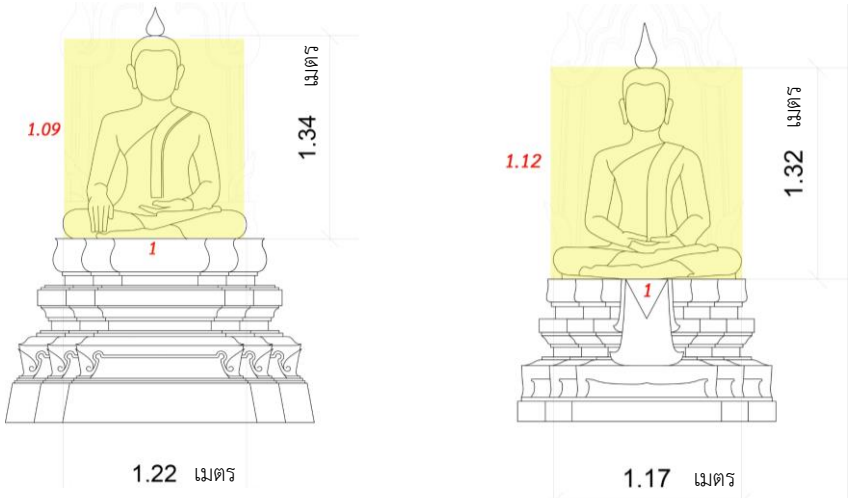

ภาพที่ 66 การใช้สัดส่วนระหว่างความกว้างหน้าตักและความสูงของพระพุทธปฏิมา (ตัวเลขสีแดง) ที่ใกล้เคียงกันของพระพุทธปฏิมาประธานในพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร (บน) และวัดมกุฏกษัตริยาราม (ล่าง)
ที่มาภาพ (ณัฐพงษ์ นันทบุญ, สำรวจรังวัดเมื่อ 22-27เมษายน 2560. JPEG file.)

5.3 นัยยะการแสดงปางของพระพุทธปฏิมาประธาน

เนื่องจากพระพุทธปฏิมาประธานในพระวิหารหลวงอารามกรณีศึกษาเป็นพระพุทธปฏิมาตามหนังสือสุคตวิทัตถิธานตามพระอธิบายของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพดังที่ได้กล่าวมาแล้ว เมื่อพิจารณานอกเหนือฝีมือช่างแล้ว สิ่งที่นับว่าแตกต่างอย่างเห็นได้ชัดอีกประการหนึ่ง คือเรื่องของการแสดง “ปาง” ของพระพุทธปฏิมา ปางหมายถึง การแสดงเหตุการณ์ในพุทธประวัติตอนใดตอนหนึ่งซึ่งทำให้นึกถึงคำว่า “มุทรา” ซึ่งมีความหมายถึงการแสดงท่าพระหัตถ์ว่าพระพุทธเจ้าทรงกำลังทำอะไรอยู่ สองคำนี้มีความหมายต่างกันแต่ในปัจจุบันมักรวมเรียกการแสดงมุทราว่าเป็นการแสดงปางด้วย[160] พระพุทธปฏิมาประธานในพระวิหารหลวงพระอารามกรณีศึกษา ได้แก่ พระพุทธโสมนัสวัฒนาวดีนารถบรมบพิตร พระปฏิมาประธานพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร แสดงปางมารวิชัย ส่วนพระพุทธชิมงกุฎ พระพุทธปฏิมาประธานพระวิหารหลวงวัดมกุฏกษัตริยาราม แสดงปางสมาธิ การแสดงปางของพระพุทธปฏิมาประธานทั้ง 2 แห่งนั้น ถือว่าเป็นหนึ่งในการแสดงปางตามพุทธประวัติในระยะแรกเริ่มตามจำนวนสังเวชนียสถาน ได้แก่ ประสูติ ตรัสรู้ ปฐมเทศนา และปรินิพพาน

[160] ศักดิ์ชัย สายสิงห์, พระพุทธรูปสำคัญและพุทธศิลป์ในดินแดนไทย (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2554).

ภาพที่ 67 พระพุทธโสมนัสวัฒนานาถบรมบพิตร แสดงปางมารวิชัย (ซ้าย) พระพุทธวชิรมงกุฎแสดงปางสมาธิ (ขวา)
ที่มาภาพ (ณัฐพงษ์ นันทบุญ. 10 ต.ค. 2558, 12 ธ.ค. 2558 JPEG file.)

5.3.1 การแสดงปางมารวิชัย พระพุทธโสมนัสวัฒนานาถบรมบพิตร

พระปฏิมาประธานพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร พระอิริยาบถนั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายวางหงายบนพระเพลาพระหัตถ์ขวาคว่ำบนพระชานุ นิ้วพระหัตถ์ชี้ลงพื้น หมายถึงพุทธประวัติตอนตรัสรู้[161] พระพุทธปฏิมาปางมารวิชัยนี้พบมากที่สุดในงานศิลปกรรมไทยทั้งปฏิมากรรมและจิตรกรรมเนื่องจากเป็นพุทธประวัติตอนสำคัญที่แสดงเหตุการณ์ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า แสดงการเปลี่ยนสถานภาพจากมนุษย์เป็นพระพุทธเจ้านั่นเอง ความหมายในเชิงการเปลี่ยนสถานภาพนี้ มีความสัมพันธ์กับสถานการณ์การเปลี่ยนผ่านสถานภาพของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจากเจ้านายพระองค์หนึ่งสู่การเป็นพระมหากษัตริย์อย่างมีนัยยะสำคัญ เนื่องจากวัดโสมนัสวิหารเป็นพระอารามแห่งแรกที่ทรงสถาปนาขึ้นในรัชกาล ประกอบรูปแบบศิลปสถาปัตยกรรมที่พยายามแสดงความแตกต่างจากรัชกาลก่อนหน้าอย่างเห็นได้ชัด เพื่อตอกย้ำการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่แผ่นดินใหม่ที่มีพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระมหากษัตริย์โดยสมบูรณ์ ประกอบกับเนื้อหาจิตรกรรมภายในพระวิหารแสดงความสำคัญของสถานภาพของพระมหากษัตริย์ ได้แก่

1. จิตรกรรมเรื่องปัญจราชาภิเษก คือ พระราชพิธีว่าการขึ้นครองราชสมบัติของพระมหากษัตริย์ 5 ประการ ได้แก่ มงคลอินทราภิเษก มงคลโภคาภิเษก มงคลปราบดาภิเษก มงคลราชาภิเษก และมงคลอุภิเษก[162] ซึ่งน่าสนใจว่าตำแหน่งจิตรกรรมสำคัญที่เคยเป็นพุทธประวัติตอนมารผจญในผนังด้านสกัดตรงข้ามพระพุทธปฏิมาประธาน เปลี่ยนเนื้อหาเป็นเรื่อง อินทราภิเษก ซึ่งมีเนื้อหาว่า พระอินทร์นั้นเป็นผู้นำเครื่องปัญจกกุธภัณฑ์มาถวายเมื่อจะได้ราชสมบัติ มีการเสี่ยงราชรถมาจรดฝ่าพระบาท และฉัตรทิพย์มากางกั้น[163] จิตรกรรมเรื่องอินทราภิเษกนี้ปรากฏอีกแห่งหนึ่งคือ จิตรกรรมเรื่องอินทราภิเษกฉากกั้นมุขทางด้านทิศใต้ของพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทซึ่งสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 เช่นเดียวกัน[164]เป็นที่น่าสังเกตว่าพระราชพิธีราชาภิเษกนี้เป็นพระราชพิธีที่ต้องกระทำคราวเดียวกันกับพระราชพิธีบรมราชาภิเษกและพระราชพิธีเฉลิมพระราชมณเฑียร อันเป็นพระราชพิธีของพระมหากษัตริย์เสด็จขึ้นครองราชสมบัติ[165]

---

[161] กรมศิลปากร, เรื่องราชาภิเษก (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2479).

[162] เรื่องดียวกัน.

[163] เรื่องเดียวกัน.

[164] แน่งน้อย ศักดิ์ศรี, พระบรมหาราชวังและวัดพระศรีรัตนศาสดาราม (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ริเวอร์, 2543).

[165] สมชาย มณีโชติ, จิตรกรรมไทย (กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2529).

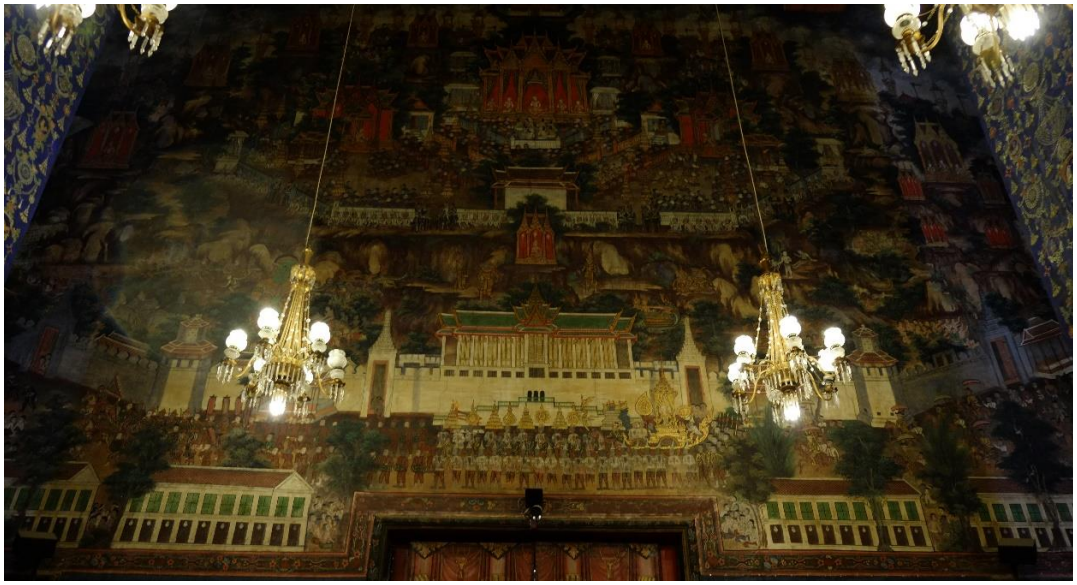

ภาพที่ 68 ภาพจิตรกรรมเรื่องอินทราภิเษก บนผนังด้านสกัดตรงข้ามพระพุทธปฏิมาประธาน พระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร
ที่มาภาพ (ณัฐพงษ์ นันฑบุญ. 22 เม.ย. 2560. JPEG file.)

ภาพที่ 69 ภาพจิตรกรรมลายรดน้ำเรื่องอินทราภิเษก ซึ่งเคยใช้กั้นมุขทางด้านทิศใต้พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท
ที่มาภาพ (The Office of His Majesty's Principal Private Secretary. 2531. หน้า 24-25.)

2. สัตตรัตนะสมบัติ 7 ประการ คือ สมบัติของพระจักรพรรดิราช 7 ประการ คือ จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว แก้วมณี นางแก้ว ขุนคลังแก้ว และขุนพลแก้ว จิตรกรรมดังกล่าวปรากฏอยู่บนบานประตู-หน้าต่างภายนอกพระวิหารหลวง ในไตรภูมิพระร่วงได้กล่าวถึงพระมหากษัตริย์เป็นผู้เปี่ยมด้วยบุญบารมี[166] ต้องปกครองโดยอาศัยหลักทศพิธราชธรรม[167] อีกนัยหนึ่งคือพระจักรพรรดิราชจะได้มาซึ่งสัตตรัตนะนี้ จะต้องประพฤติ “จักกวัตติวัตร” คือการปกครองประเทศด้วยความเป็นธรรม[168]

ภาพที่ 70 ภาพจิตรกรรมลายรดน้ำเรื่องสัตตรัตนะสมบัติ 7 ประการ บานประตูกลางพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร ที่มาภาพ (ณัฐพงษ์ นันฑบุญ. 10 ส.ค. 2560. JPEG file.)

[166] เนื้ออ่อน ขรัวทองเขียว, "พระราชประสงค์ในการสร้างงานศิลปกรรมของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว," (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต, 2557).

[167] กรมศิลปากร.

[168] พระสาสนโสภณ (พิจิตร ฐิตวณฺโณ), ความรู้เรื่องวัดโสมนัสวิหาร (นครปฐม: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2557).

3. พระพุทธปฏิมาทรงเครื่องต้นอย่างพระมหาจักรพรรดิท้ายพระวิหาร ซึ่งเป็นพระพุทธปฏิมาฉลององค์พระองค์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประดิษฐานอยู่เบื้องซ้ายพระพุทธปฏิมาประธานและสมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดีประดิษฐานอยู่เบื้องขวาพระพุทธปฏิมาประธาน มีพุทธลักษณะ เป็นพระพุทธปฏิมายืนยกพระหัตถ์ทั้งสองข้างแสดงปางประทานอภัย ทรงเครื่องต้นอย่างพระมหาจักรพรรดิ ซึ่งมีรูปแบบและคติสืบต่อมาจากสมัยอยุธยา แสดงถึงการรวมเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างพระพุทธศาสนากับสถาบันพระมหากษัตริย์ จากการที่พระพุทธปฏิมามีความหมายเดียวกันกับองค์พระมหากษัตริย์ ตามที่กล่าวถึงใน มหาชมพูปติสูตร จาก พระสุตตันตปิฎก ลักขณสูตรทีฆนิกาย และใน เอกปุคคลปาสิ อังคุตตรนิกาย ในพระไตรปิฎกที่กล่าวว่า ทั้งพระพุทธเจ้า และพระจักรพรรดิราช ต่างก็เป็นอัจฉริยมนุษย์ ประสูติขึ้นมาเพื่อประโยชน์สุขของ มวลมนุษย์ชาติเช่นกัน[169]

ภาพที่ 71 พระพุทธปฏิมาฉลองพระองค์สมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี
ที่มาภาพ (ณัฐพงษ์ นันฑบุญ. 10 ต.ค. 2558. JPEG file.)

ภาพที่ 72 พระพุทธปฏิมาฉลองพระองค์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ที่มาภาพ (ณัฐพงษ์ นันฑบุญ. 10 ต.ค. 2558. JPEG file.)

[169] พิริยะ ไกรฤกษ์.

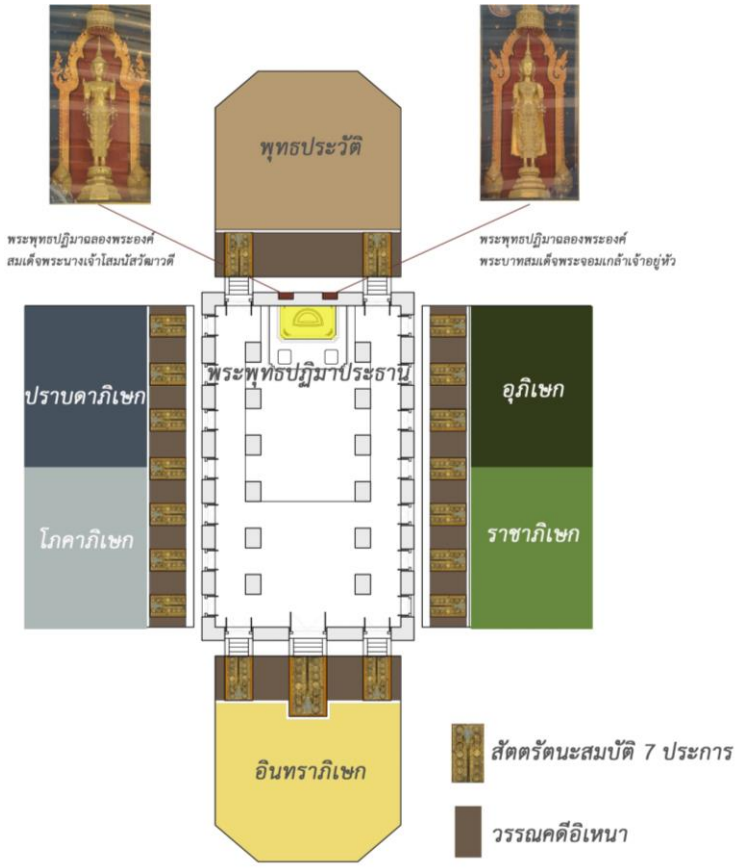

ภาพที่ 73 ตำแหน่งจิตรกรรมและปฏิมากรรมที่เกี่ยวข้องกับคติจักรพรรดิราช พระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร
ที่มาภาพ (ณัฐพงษ์ นันทบุญ. JPEG file.)

ดังนั้น การปรากฏขึ้นของจิตรกรรมและรูปเคารพที่เกี่ยวข้องกับคติจักรพรรดิราชที่แวดล้อมพระพุทธปฏิมาประธานในพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร จึงแสดงการยกฐานะพระมหากษัตริย์เทียบเคียงกับพระพุทธเจ้าตามคัมภีร์พุทธศาสนาและมีความหมายแฝงถึงการเปลี่ยนสถานภาพของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสมอด้วยพระจักรพรรดิราชและแฝงพระราชปณิธานของพระองค์ที่จะทรงปกครองประเทศด้วยหลักธรรมและเป็นใหญ่กว่ากษัตริย์ทั้งหลายในชมพูทวีป เพราะพระจักรพรรดิราชเป็นชั้นสูงสุดในบรรดาราชะทั้งปวง กล่าวคือ ราชะชั้นที่ 1 คือ บรมจักพรรดิราชาธิราช ชั้นที่ 2 คือ บรมราชาธิราช ชั้นที่ 3 คือ ราชาธิราช ชั้นที่ 4 คือ มหาราชะ ชั้นที่ 5 คือ ราชะ[170] หรืออีกนัยยะหนึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอาจจะทรงมีพระราชประสงค์แสดงสถานะพระจักรพรรดิราชของพระพุทธเจ้า ในกรณีหากพระองค์ไม่ทรงตัดสินพระทัยออกบวชซึ่งตามคำทำนายกล่าวว่าหากพระองค์ไม่ทรงครองสมณะเพศก็จะได้เป็นพระจักรพรรดิราชที่ยิ่งใหญ่นั่นเอง

[170] กรมศิลปากร.

5.3.2 การแสดงปางสมาธิ พระพุทธวชิรมงกุฎ

พระพุทธปฏิมาประธานพระวิหารหลวงวัดมกุฏกษัตริยาราม พระอิริยาบถนั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ทั้งสองวางหงายซ้อนกันบนพระเพลา พระหัตถ์ขวาวางบนพระหัตถ์ซ้ายแสดงเหตุการณ์พุทธประวัติตอนตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญเพียรด้วยสมาธิ เมื่อมีมารผจญจึงทรงแสดงปางมารวิชัย หลังจากนั้นจึงทรงเปลี่ยนมาแสดงปางสมาธิอีกครั้งก่อนจะตรัสรู้[171] จากการศึกษาพบว่า พระพุทธปฏิมาแบบพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนใหญ่แล้วแสดงปางสมาธิและประดิษฐานอยู่ในพระอารามที่มีความเกี่ยวข้องกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยตรง เช่น พระพุทธสิหังคปฏิมากร พระวิหารหลวงวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม เป็นพระอารามประจำรัชกาล พุทธวชิรมงกุฎ พระวิหารหลวงวัดมกุฏกษัตริยาราม เป็นพระอารามประจำพระองค์ในฐานะพระอารามคู่กันกับวันโสมนัสวิหาร เป็นต้น ประกอบกับพระสัมพุทธพรรณีพระพุทธปฏิมาองค์แรกของคณะธรรมยุติกนิกายก็ล้วนแต่แสดงปางสมาธิทั้งสิ้น รวมถึงพระนิรันตรายที่ทรงมีพระราชประสงค์นำไปประดิษฐานในพระอารามคณะธรรมยุติกนิกายด้วย ดังนั้นเหตุผลสำคัญที่น่าจะเป็นส่วนหนึ่งในการตัดสินพระทัยเรื่องการแสดงปางสมาธิของพระพุทธวชิรมงกุฎ คือ

1. เป็นพระพุทธปฏิมาที่แสดงปางตรงกับวันคล้ายวันพระราชสมภพ คือ วันพฤหัสบดี เห็นได้จากทรงเลือกพระพุทธสิหิงค์ที่แสดงปางสมาธิเป็นต้นแบบของพระพุทธปฏิมาประธานในวัดราชประดิษฐฐิตมหาสีมาราม อันเป็นวัดประจำรัชกาลตามโบราณราชประเพณี และพระพุทธปฏิมาประจำพระชนมวาร ประการสำคัญคือการปรากฏพระบรมราชสัญลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในตำแหน่งยอดของซุ้มเรือนแก้วเบื้องหลังพระพุทธปฏิมาประธานซึ่งไม่ปรากฏในวัดโสมนัสวิหาร ทำให้สามารถเชื่อมโยงได้ว่า การแสดงปางของพระพุทธปฏิมาประธานในพระวิหารหลวงวัดมกุฏกษัตริยารามซึ่งเป็นวัดในพระนามนั้น มีความสัมพันธ์กับวัตถุประสงค์ของการสถาปนาพระอารามให้เป็นพระอารามประจำพระองค์เคียงคู่กับพระอารามของพระมเหสีคือวัดโสมนัสวิหารนั่นเอง

2. เป็นการแสดงความรู้ของพระพุทธเจ้าหรือพระธรรมหลังจากภาวะการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า เห็นได้จากการเขียนจิตรกรรมที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาล้วน ๆ (ซึ่งแตกต่างจากพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหารที่เน้นเรื่องราวเกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์) โดยไม่มีเนื้อหาด้านอื่นมาเจือปน แม้กระทั้งจิตรกรรมหลังบานประตู-หน้าต่าง ล้วนแล้วแต่จารึกพระสูตรสำคัญ ๆ เช่น บานประตูกลางจารึกธรรมจักรกัปปวัตนสูตร ซึ่งเป็นเทศนากัณฑ์แรกของพระพุทธเจ้า จิตรกรรมระหว่างประตูหน้าต่างเขียนเป็นภาพปริศนาธรรมในพระสูตรต่าง ๆ เช่น วัมมิกสูตร กสิภารทวาชสูตร เสวิตัพพาเสวิตัพพสูตร เป็นต้น

[171] ศักดิ์ชัย สายสิงห์, พระพุทธรูปสำคัญและพุทธศิลป์ในดินแดนไทย.

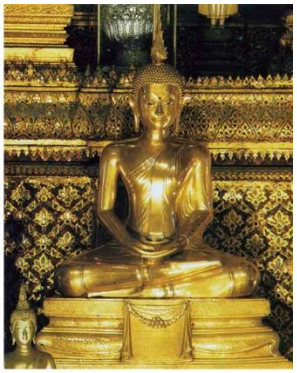

ภาพที่ 74 พระสัมพุทธพรรณี พระพุทธปฏิมา
องค์แรกของคณะธรรมยุติกนิกาย
ที่มาภาพ (พิริยะ ไกรฤกษ์, 2551, หน้า 107.)

ภาพที่ 75 พระนิรันตราย
ที่มาภาพ (พิริยะ ไกรฤกษ์, 2551, หน้า 116.)

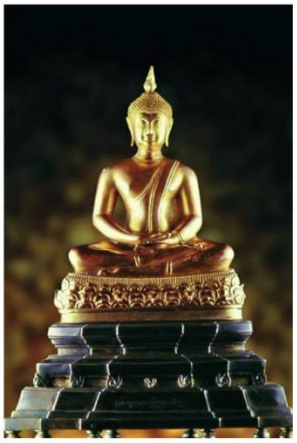

ภาพที่ 76 พระพุทธปฏิมาประจำพระชนมวาร
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ที่มาภาพ (พิริยะ ไกรฤกษ์, 2551, หน้า 82.)

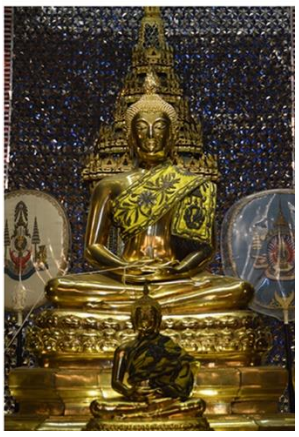

ภาพที่ 77 พระพุทธสิหังคปฏิมากร พระพุทธ
ปฏิมาประธาน พระวิหารหลวงวัดราชประดิษฐ
สถิตมหาสีมาราม
ที่มาภาพ (ณัฐพงษ์ นันทบุญ, 21 ต.ค. 2558, JPEG file.)

ภาพที่ 78 พระราชสัญลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในตำแหน่งยอดซุ้มเรือนแก้ว
ที่มาภาพ (ณัฐพงษ์ นันฑบุญ. 27 เมษษายน 2560. JPEG file.)

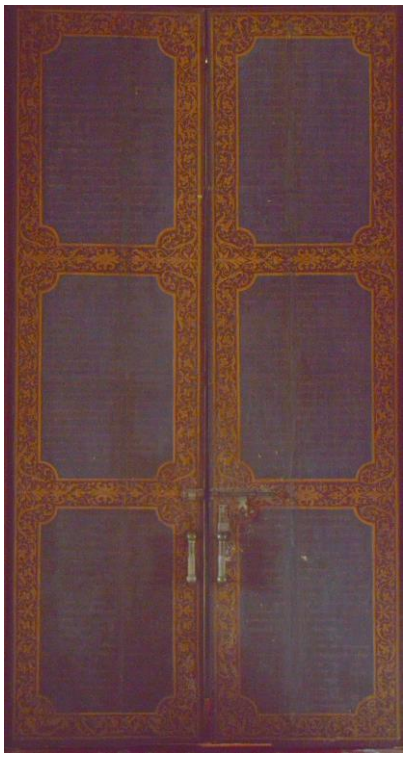

ภาพที่ 79 จารึกอักษรขอมบรรจงธัมมจักกัปปวัตนสูตรหลังบานประตูกลาง
พระวิหารหลวงวัดมกุฏกษัตริยาราม
ที่มาภาพ (ณัฐพงษ์ นันฑบุญ. 27 เมษษายน 2560. JPEG file.)

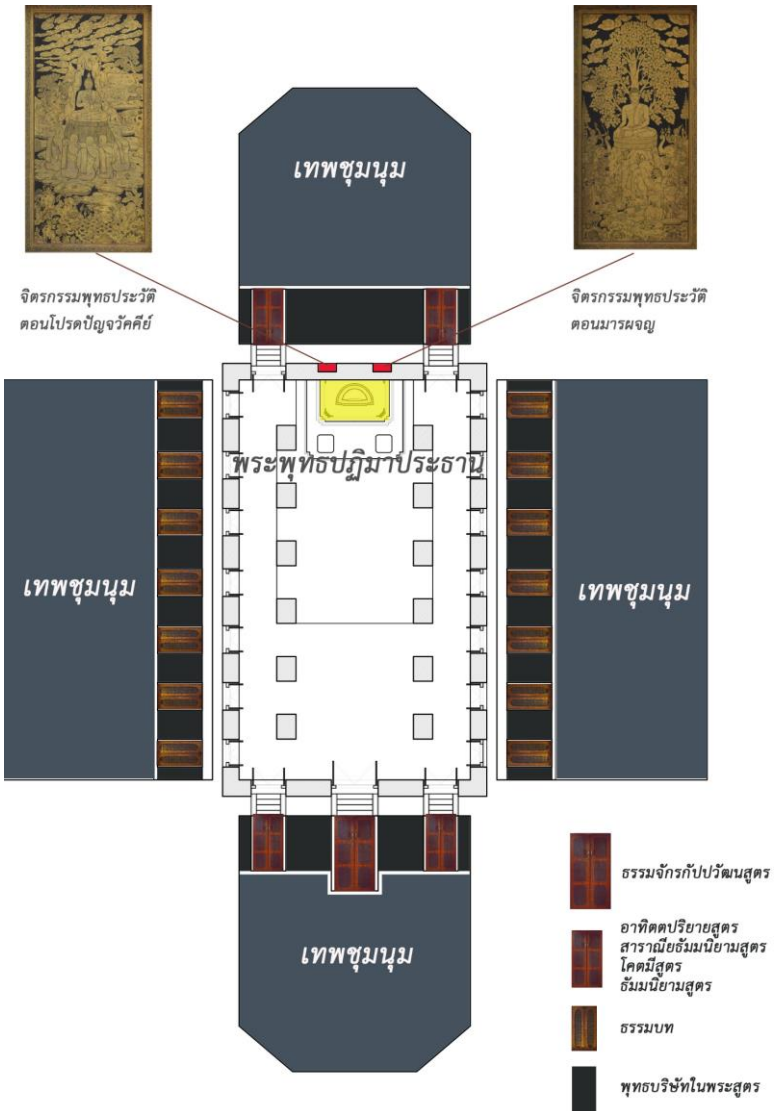

ภาพที่ 80 ตำแหน่งจิตรกรรมที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาทางพระพุทธศาสนาที่แวดล้อมพระพุทธปฏิมาประธาน พระวิหารหลวงวัดมกุฎกษัตริยาราม
ที่มาภาพ (ณัฐพงษ์ นันทบุญ. JPEG file.)

สรุป จากความแตกต่างของการแสดงปางของพระพุทธปฏิมาประธานของพระอารามกรณีศึกษาทั้ง 2 แห่ง สามารถพิจารณาได้จากบริบทของเนื้อหาจิตรกรรมที่แวดล้อมพระพุทธปฏิมาประธานจะเห็นได้ว่า พระพุทธปฏิมาประธานในพระวิหารหลวงวัดโสมนัสนั้น มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์โดยตรงซึ่งอาจจะเป็นการแสดงนัยยะการเปลี่ยนผ่านสถานภาพสู่พระมหากษัตริย์โดยสมบูรณ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะเป็นพระอารามที่สถาปนาขึ้นเป็นแห่งแรกในรัชสมัย หรืออีกนัยยะหนึ่งเป็นการแสดงถึงสมบัติของพระจักรพรรดิราชตามคำทำนายในพุทธประวัติ ว่าหากเจ้าชายสิทธัตถะไม่ทรงตัดสินพระทัยออกผนวชจะได้ทรงเป็นพระจักรพรรดิราชที่ยิ่งใหญ่ ส่วนพระพุทธปฏิมาประธานในพระวิหารหลวงวัดมกุฎษัตริยารามนั้น อาจจะเป็นการแทนค่าที่ว่างภายใน

พระวิหารหลวงเป็นพื้นที่แห่งการแสดง “พระธรรม” คือ ความรู้ของพระพุทธเจ้านั่นเอง ดังนั้น จิตรกรรมที่แวดล้อมพระพุทธปฏิมาประธานทั้ง 2 แห่ง ได้แสดงออกถึงสมบัติสูงสุดใน 2 สภาวะนั่นคือ สมบัติสูงสุดในทางโลกและสมบัติในทางธรรม

5.4 พระพุทธปฏิมาประธานกับบทบาทภาพฉายของ “พระสถูป (เจดีย์)”

จากการศึกษารูปแบบการจัดระเบียบแนวแกนของผังของเขตพุทธาวาส สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว[172]ไปแล้วนั้น พบว่าในพระอารามกรณีศึกษาใช้วิธีการวางผังคล้ายคลึงกับสมัยอยุธยา คือการมีเจดีย์อยู่ท้ายพระวิหารหลวง ในที่นี้ผู้ศึกษาขอเสนอข้อสังเกตเพิ่มเติมว่า ลักษณะการจัดระเบียบแนวแกนดังกล่าวอาจจะไม่ได้เกิดจากการย้อนกลับไปใช้รูปแบบในอดีตทั้งหมด เพราะเมื่อพิจารณาถึงพระบรมราชาธิบายของรัชกาลที่ 4 เกี่ยวข้องกับพระเจดีย์ความว่า *“...เพราะพระเจดีย์นั้นแต่พระพุทธเจ้ายังไม่นิพพาน ท่านได้ทูลถามว่าถ้าพระองค์นิพพานแล้ว คนทั้งหลายคิดถึงพระเดชพระคุณ จะบูชาด้วยอามิสจะบูชาในที่ใดพระองค์จึงอนุญาตให้ทำเป็นสถูปไว้ว่า ถ้าตถาคตนิพพานแล้วใครอยากจะบูชาแก่ตัวเราให้ไปตั้งไว้ที่พระสถูป เพราะว่าพระองค์สั่งอย่างนี้ใครทำตามท่านสั่งก็ได้บุญ...ถึงว่าพระพุทธรูปเล่าเขาก็อุทิศต่อพระองค์แล้วแลทำไว้ สงเคราะห์เข้าว่าเป็นเจดีย์ ก็แต่ทว่าพระพุทธรูปนั้นพระพุทธเจ้าท่านหาได้อนุญาตไม่ เป็นแต่เขาคิดกันขึ้นเมื่อภายหลัง... ”*[173] จากพระบรมราชธิบายจะพบว่า ทรงเห็นว่าสิ่งที่สำคัญสูงสุดในผังพุทธาวาสนั่นคือ พระสถูป (เจดีย์) จึงเท่ากับว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นถึงความจำเป็นมาเป็นอันดับแรกเพราะทรงอ้างอิงจากพระไตรปิฎกอย่างเคร่งครัด ดังนั้นการจัดระเบียบแนวแกนในเขตพุทธาวาสของพระองค์จึงไม่เคยปราศจากพระสถูป (เจดีย์) ไม่ว่าจะเป็นพระอารามที่ทรงสถาปนาขึ้นใหม่หรือทรงบูรณหรือทรงปฏิสังขรณ์ จะพบว่ามีการสร้างพระสถูป (เจดีย์) อยู่เสมอและจากพระบรมราชาธิบายข้างต้น กลับชวนให้ทบทวนบทบาทของพระพุทธปฏิมาประธานอีกครั้งหนึ่ง เพราะพระพุทธปฏิมาไม่ได้ปรากฏในพระไตรปิฎก ดังนั้นการสักการะหรือพิธีกรรมที่เกิดขึ้นภายในพระวิหารหลวง ย่อมไม่ได้สิ้นสุดอยู่ภายในอาคารเท่านั้น แต่มุ่งไปที่พระสถูป (เจดีย์) เป็นสำคัญในอันดับแรก ดังปรากฏในพระอธิบายถึงการตั้งพระพุทธปฏิมาของสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ในสาสน์สมเด็จ ฉบับวันที่ 4 มิถุนายน 2483 ความว่า *“...ด้วยนึกถึงพระประธานตามวิหารทิศที่วัดพระปฐมเจดีย์กั้นเป็น 2 ห้อง เหมือนกับวิหารทิศวัดพระเชตุพน แต่ตั้งพระประธานผิดกันที่วัดพระเชตุพนตั้งพระหันหลังไปทางองค์พระปฐมฯทั้งนั้น คิดเห็นว่าที่ตั้งพระประธานเช่นนั้นคงเป็นทูลกระหม่อมทรงพระราชดำริห์จะให้คนบูชาหันหน้าไปสู่พระบรมสารีริกธาตุอันบรรจุอยู่ในองค์พระปฐมเจดีย์...”*และในสาสน์สมเด็จ ฉบับวันที่ 11 มิถุนายน 2483 ความว่า *“...อันวิหารทิศนั้นเกล้ากระหม่อมเคยคิดว่าเดิมที่ทำไว้เป็นที่ไหว้พระธาตุ ไม่มีพระพุทธรูปตั้ง เห็นได้ว่าทูลกระหม่อมก็ทรงพระราชดำริเช่นนั้น จึงทำวิหารหน้าแห่งพระปฐมเจดีย์มีแต่แท่นบูชาตกมาถึงรัชกาลที่ 6 โปรดให้แก้เป็นเปิดโปร่งเห็นองค์พระปฐมเจดีย์เสียด้วยซ้ำ ”* เพราะฉะนั้นพระพุทธปฏิมาประธานจึงเป็นภาพฉายของพระสถูป (เจดีย์) ในสถานะของพระธาตุเจดีย์ที่อยู่เบื้องหลังอย่างสมบูรณ์ และหากเมื่อพิจารณาตามลำดับของพัฒนาการของวิหารโดย โชติ กัลยาณมิตร ซึ่งกล่าวว่าวิหารเกิดขึ้นจากการสร้างซุ้มจระนำประดิษฐานพระพุทธปฏิมาติดกับองค์พระเจดีย์ เมื่อต้องการขยายขนาดของพระพุทธปฏิมาจึงจำเป็นต้องขยายซุ้มจระนำด้วย และได้มีการสร้างซุ้มทิศหรือวิหารทิศติดกับองค์พระเจดีย์ จนในที่สุดเมื่อพุทธศาสนิกชนมี

---

[172] สมคิด จิระทัศนกุล, รูปแบบพระอุโบสถและพระวิหารสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.

[173] พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "คำสอนให้ผู้ปฏิบัติรู้ในทางที่ชอบ."

ศรัทธาที่จะสร้างพระพุทธปฏิมาให้มีขนาดใหญ่เกินสัดส่วนของพระเจดีย์ ซึ่งเรียกว่า “พระประธาน” นั้น จึงต้องสร้างวิหารแยกออกไปโดยสมบูรณ์ วิหารจึงเป็นสิ่งที่มาหลังพระสถูปเจดีย์เพราะใช้เป็นที่ประชุมนมัสการและทำบุญ

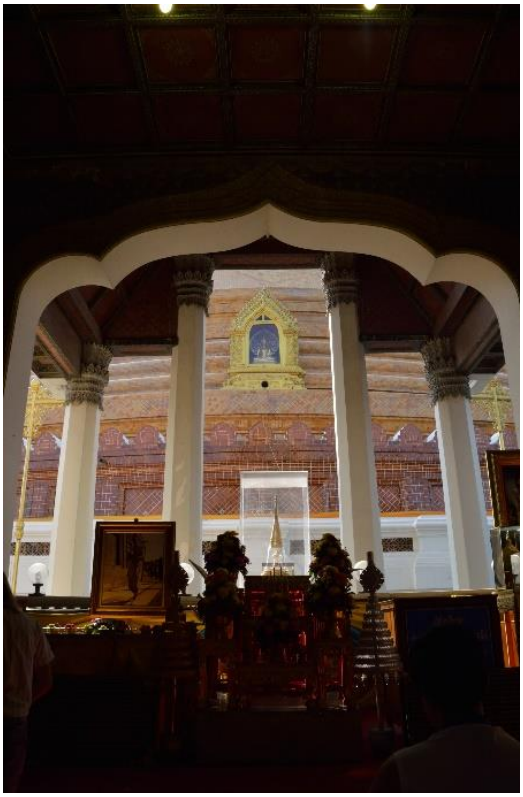

ภาพที่ 81 การเปิดโล่งของผนังด้านสกัด (ด้านสั้น) พระวิหารหลวงวัดพระปฐมเจดีย์ เพื่อเชื่อมต่อองค์พระปฐมเจดีย์และพระพุทธปฏิมากับที่ว่างภายในพระวิหารหลวง
ที่มาภาพ (ณัฐพงษ์ นันทบุญ. 18 ม.ค.2558. JPEG file.)

แนวความคิดดังกล่าวสอดคล้องกับรูปแบบวิหารเจดีย์ของอินเดียในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11 คือ การสร้างห้องโถงผังพื้นสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีเสาร่วมในตลอดแนวความยาวของอาคาร ในส่วนท้ายอาคารประดิษฐานพระสถูปขนาดเล็กโดยมีซุ้มเรือนแก้วประดิษฐานพระพุทธปฏิมาติดอยู่กับพระสถูป เมื่อวิวัฒนาการต่อมาจึงเหลือเฉพาะพระพุทธปฏิมากับซุ้มเรือนแก้วเท่านั้น[174] ตัวอย่างสำคัญ เช่น วิหารเจดีย์ที่ถ้ำอะชันตา เป็นต้น พระสถูป (เจดีย์) ตรงกับคำว่า chaitya มาจากคำว่า chita คือ จิต (จิตใจ) หรือจิต คำเดียวกับจิตกาธาน อันแปลว่ากองฟอน[175] ซึ่งตรงกับคติการใช้สัญลักษณ์ก่อนการกำเนิดพระพุทธปฏิมาที่ปรากฏรูปพระสถูป (เจดีย์) แทนความหมายการปรินิพพานของ

[174] น. ณ ปากน้ำ, สยามศิลปะ จิตรกรรมและสถูปเจดีย์ (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2538).

[175] เรื่องเดียวกัน.

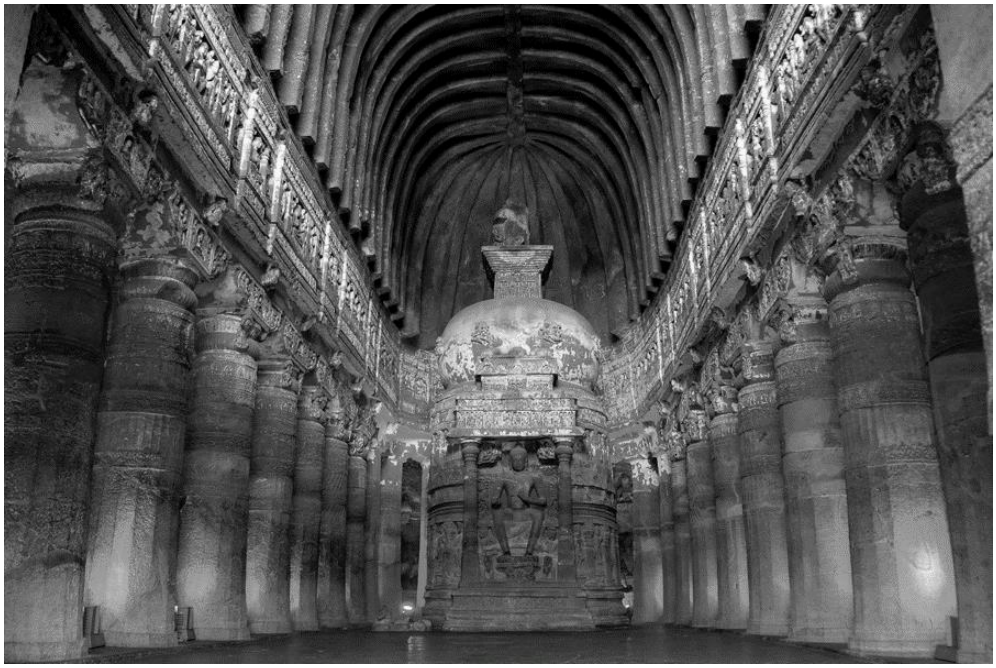

ภาพที่ 82 การประดิษฐานพระพุทธปฏิมาร่วมกับพระสถูป (เจดีย์) ในวิหารเจดีย์ที่ถ้ำอะชันตา

ที่มาภาพ (www.wondermondo.com. 20 เม.ย. 2560. JPEG file)

พระพุทธเจ้า ซึ่งสอดคล้องกับพระบรมราชาธิบายข้างต้นที่ทรงกล่าวถึงพระสถูป (เจดีย์) เป็นพุทธานุญาตของพระพุทธเจ้าซึ่งเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในมหาปรินิพพานสูตร กล่าวถึงสาระธรรมประการหนึ่งที่สำคัญความว่า *"...ธรรมและวินัยอันใด เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้วแก่พวกเธอ ธรรมและวินัยอันนั้น จักเป็นศาสดาของพวกเธอ..."* ดังนั้นการนมัสการพระสถูป (เจดีย์) จึงมีนัยยะสำคัญ เพราะถือเป็นการระลึกถึงเหตุการณ์ปรินิพพานของพระพุทธเจ้าและเตือนสติให้เห็นถึงธรรมและวินัยที่พระองค์ได้ทรงแสดงไว้เป็นศาสดาหลังจากพระองค์เสด็จปรินิพพานไปแล้ว ดังปรากฏจารึกคาถาพระปฏิจจสมุปบาทเบื้องหลังพระพุทธปฏิมาประธานพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหารและคาถาหัวใจพระอริยสัจเบื้องหลังพระพุทธปฏิมาประธานวัดมกุฏกษัตริยาราม เพื่อให้พุทธบริษัทเห็นพระธรรมอันเป็น

ภาพที่ 84 การประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานร่วมกับคาถาพระปฏิจจสมุปบาท พระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร
ที่มาภาพ (ณัฐพงษ์ นันทบุญ. 12 ธ.ค. 2558. JPEG file.)

ภาพที่ 83 การประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานร่วมกับคาถาหัวใจพระอริยสัจ พระวิหารหลวงวัดมกุฏกษัตริยาราม
ที่มาภาพ (ณัฐพงษ์ นันทบุญ. 10 ต.ค. 2558. JPEG file.)

ศาสดาที่ต้องมองผ่านรูปลักษณ์ของพระพุทธปฏิมาประธานตามแนวคิดของธรรมยุติกนิกายที่อยู่เบื้องหน้า เห็นพระธรรมอันเป็นศาสดาดังพุทธพจน์ใน วักกลิสูตร พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค ที่ว่า *“...ผู้ใดแลเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าย่อมเห็นเรา ผู้ใดเห็นเราผู้นั้นชื่อว่าย่อมเห็นธรรม...”*

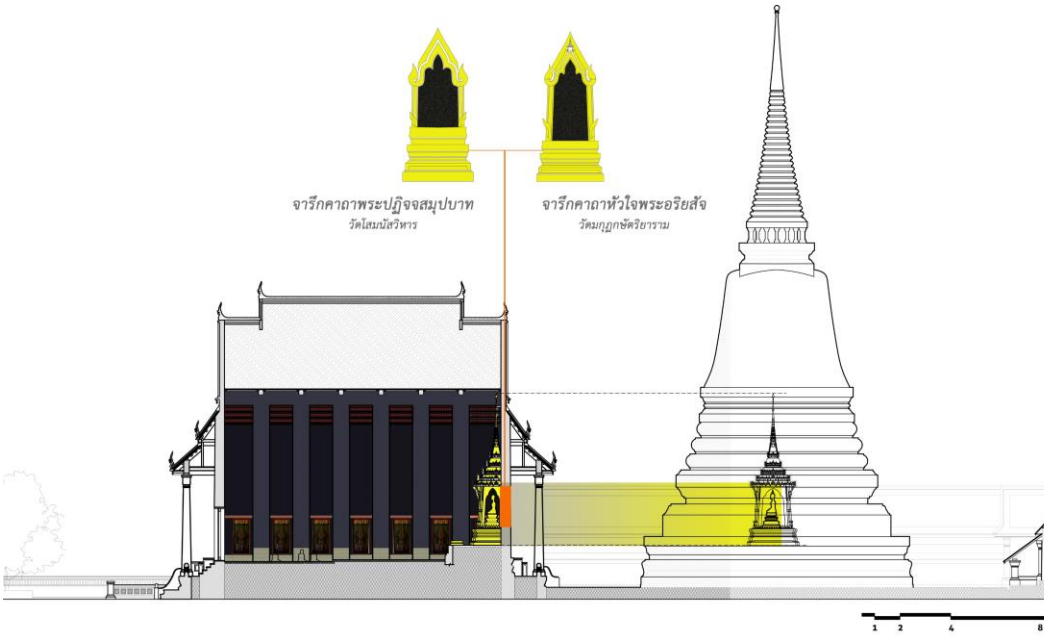

ภาพที่ 85 แนวคิดการเชื่อมโยงระหว่างการประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานกับพระสถูป (เจดีย์) ของพระอารามกรณีศึกษา
ที่มาภาพ (ณัฐพงษ์ นันทบุญ. JPEG file.)

อนึ่งการให้ความสำคัญกับพระสถูป (เจดีย์) ที่ปรากฏในแผนผังพุทธาวาสของพระอารามกรณีศึกษาทั้ง 2 แห่งและการผนวกรวมพระพุทธปฏิมาสงเคราะห์เข้าเป็นหนึ่งในเจดีย์ ดังที่ได้ปรากฏในพระบรมราชาธิบายข้างต้น ย่อมชวนให้คิดถึงความสำคัญคติพุทธเจดีย์ 4 ประเภท โดยสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีพระอธิบายไว้ในพระนิพนธ์เรื่อง ตำนานพุทธเจดีย์สยาม ได้แก่

1. อุเทสิกเจดีย์ คือ เจดีย์ที่สร้างขึ้นเป็นพุทธบูชา เช่น รูปธรรมจักร พระวิหาร พระพุทธรูป เป็นต้น
2. ธรรมเจดีย์ คือ เจดีย์ที่สร้างขึ้นเพื่อบรรจุหรือจารึกข้อธรรม เช่น จารึกคาถาเยธัมมา พระไตรปิฎก เป็นต้น
3. ธาตุเจดีย์ คือ เจดีย์ที่สร้างขึ้นเพื่อบรรจุอัฐิธาตุ เช่น บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ พระเถรธาตุ เป็นต้น
4. บริโภคเจดีย์ คือ เจดีย์ที่สร้างขึ้นบรรจุองควัตถุอันเกี่ยวเนื่องด้วยพระพุทธองค์ เช่น เครื่องอัฐบริขาร เวชนียสถาน เป็นต้น

โดยผู้ออกแบบได้จัดเรียงเนื้อหาดังกล่าวในการจัดระเบียบแนวแกน กล่าวคือ พระพุทธปฏิมาประธานเป็นอุเทสิกเจดีย์ “พระปฏิจจสมุปบาท” เบื้องหลังพระพุทธปฏิมาประธานพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหารและ “หัวใจพระอริยสัจ” เป็นพระธรรมเจดีย์ พระสถูป (เจดีย์) ประธานคือพระธาตุเจดีย์ ต้นพระศรีมหาโพธิ์ในตำแน่งสุดท้าย

ของผังจัดเป็นบริโภคเจดีย์ตามลำดับ (ดูภาพที่ 85) (ไม่ปรากฏต้นพระศรีมหาโพธิ์ในแนวแกนสำคัญที่วัดมกุฏกษัตริยาราม)

ดังนั้นการมีพระสถูป (เจดีย์) อยู่ท้ายพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหารและวัดมกุฏกษัตริยารามจึงเป็นดังฉากรับการนมัสการของพุทธบริษัทผ่านพระพุทธปฏิมาประธานในพระวิหารหลวงซึ่งมีพุทธลักษณะตามแนวคิดของคณะธรรมยุติกนิกาย (ดูภาพที่ 85) ปรัชญาการออกแบบดังกล่าวทีมีความหมายลึกซึ้งเกินกว่าดวงตาของมนุษย์สามัญจะสามารถมองเห็นได้ทั้งหมด จึงต้องใช้ธรรมจักษุพิจารณาถึงสาระธรรมที่แท้จริงนั่นเอง

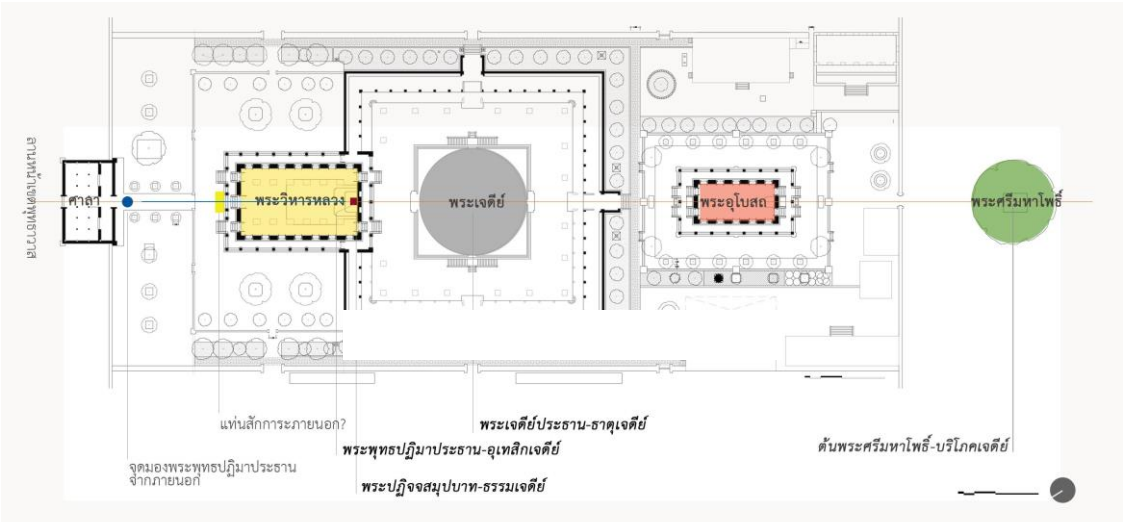

ภาพที่ 86 ลักษณะการวางเนื้อหาเจดีย์ 4 ในผังพุทธาวาสวัดโสมนัสวิหาร
ที่มาภาพ (ปรับปรุงจาก สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์, โครงการบูรณปฏิสังขรณ์ วัดโสมนัสวิหาร. 2559. JPEG file.)

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
Chulalongkorn University

5.5 การประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานใน “บุษบก” พระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหารและวัดมกุฏกษัตริยาราม

จากจุดเปลี่ยนของแนวความคิดเกี่ยวกับคติการสร้างพระพุทธปฏิมาประธานในคณะธรรมยุติกนิกาย มีผลทำให้พระพุทธปฏิมาประธานในพระอารามที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาขึ้น มีรูปแบบการประดิษฐานที่คล้อยตามไปในทิศทางเดียวกัน คือ การประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานในบุษบก เพื่อให้พื้นที่ว่างภายในพระวิหารมีความเหมาะสมกับพระพุทธปฏิมาประธาน ซึ่งได้ปรากฏในพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหารและวัดมกุฏกษัตริยาราม โดยจะวิเคราะห์ถึงแนวความคิดและลักษณะทางกายภาพที่มีผลต่อการรับรู้ความงามของบุษบกที่มีความเฉพาะในพระอารามกรณีศึกษาทั้ง 2 แห่ง ดังนี้

5.5.1 ความหมายของการประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานในบุษบก

บุษบก หมายถึงเรือนเครื่องยอดขนาดเล็ก หลังคาทรงมณฑป ตัวเรือนโปร่ง มีฐานทึบรูปสี่เหลี่ยมจตุรัสย่อมุมไม้สิบสอง ทำขึ้นสำหรับประดิษฐานสิ่งควรสักการะทางพระพุทธศาสนา เช่น พระพุทธรูป พระธาตุเจดีย์[176] ลักษณะกายภาพของบุษบกคืออาคารที่มียอดเรียวแหลมในรูปร่างจอมแหและเป็นหนึ่งในกุฏาคารคือ เรือนยอดหรือเรือนที่มีส่วนหลังคาเป็นเครื่องยอด[177] แต่มีขนาดเล็กกว่าปราสาทซึ่งเป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์ โดยสมเด็จฯ เจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงอธิบายความแตกต่างนี้ไว้ว่า *"...ถ้าเปนเรือน ยอดแหลมมีมุขเรียกว่าปราสาท ไม่มีมุขเรียกมณฑป ถ้าไม่ใช่เรือน เปนของเล็ก ๆ มีหลังคาซ้อนชั้นสำหรับนั่ง หรือสำหรับตั้งอะไร ๆ เรียกว่าบุษบก..."* จะเห็นได้ว่าบุษบกมีพื้นที่การใช้สอยที่ขนาดย่อมกว่า คือสามารถใช้สอยได้เพียงคนเดียวหรือตั้งสิ่งของที่มีขนาดเล็กและมีผนังโปร่ง 4 ด้าน อย่างที่เรียกว่าซุ้มยอด[178] เมื่อเปรียบเทียบกับมณฑปที่เรียกว่า เรือนยอด[179] ซึ่งเรือนยอดนี้มีพื้นที่ใช้สอยมากกว่าและมีผนังทึบโดยรอบแล้วเจาะช่องเปิด เช่น มณฑปวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เป็นต้นบุษบกประกอบด้วย 3 ส่วนหลัก ได้แก่ ส่วนฐาน ส่วนเรือน และส่วนยอด แต่จุดสนใจอยู่ที่ "ส่วนยอด" หรือ "ซุ้มยอด"เพราะเป็นเครื่องแสดงความสำคัญสิ่งที่อยู่เบื้องล่างและแสดงจุดสิ้นสุดของอาคาร การประดิษฐานพระพุทธปฏิมาในบุษบกนี้จึงน่าจะเกิดจากแนวความคิดหลัก 2 ประการ ได้แก่

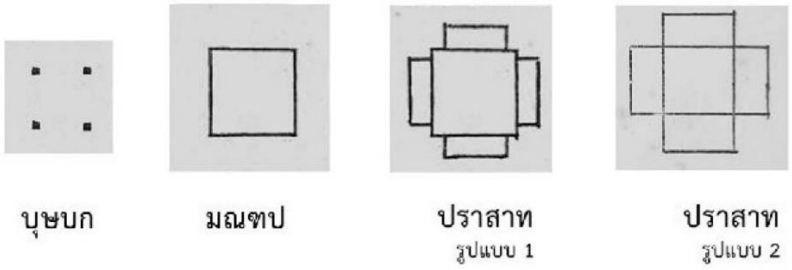

ภาพที่ 87 ผังพื้นแสดงการคลี่คลายของการออกแบบอาคารเครื่องยอดทรงจอมแหในลักษณะต่าง ๆ
ที่มาภาพ (บุณยกร วชิระเธียรชัย, 2558, หน้า 167.)

Chulalongkorn University

[176] โชติ กัลยาณมิตร.

[177] สมคิด จิระทัศนกุล, วัด : พุทธศาสนสถาปัตยกรรมไทย (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2544).

[178] สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, ลายพระหัตถ์สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ประทานหม่อมเจ้าหญิงพิไลยเลขา ดิศกุล (พระนคร วัชรินทร์การพิมพ์, 2512).

[179] เรื่องเดียวกัน.

ภาพที่ 88 พระที่นั่งบุษบกมาลามหาจักรพรรดิพิมาน ตัวอย่างอาคารเครื่องยอดทรงจอมแห ประเภทบุษบก ที่มาภาพ (แน่งน้อย ศักดิ์ศรี, 2543, หน้า 103.)

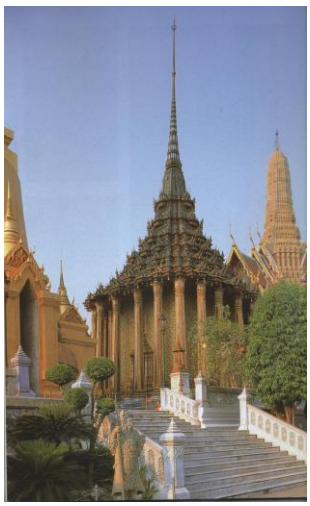

ภาพที่ 89 พระมณฑปในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ตัวอย่างอาคารเครื่องยอดทรงจอมแห ประเภทมณฑป ที่มาภาพ (แน่งน้อย ศักดิ์ศรี, 2543, หน้า 70.)

5.5.1.1 เพื่อรักษาคติไตรภูมิ

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชได้มีการแต่ง “ไตรภูมิโลกวินิจฉัย” วรรณคดีศาสนาสำนวนใหม่นี้ มีเนื้อหาสำคัญที่การเปลี่ยนศูนย์กลางจักรวาลจากเขาพระสุเมรุเป็นพุทธบัลลังก์ ดังนั้นรูปแบบการเขียนจิตรกรรมในอุโบสถหรือวิหารสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์จึงมักเขียนผนังด้านสกัดอาคาร ในตำแหน่งเบื้องหลังพระพุทธปฏิมาประธานเป็นเรื่องไตรภูมิและมีรัตนบัลลังก์อันเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธปฏิมาอยู่บี้องหน้านั้น ประดุจเป็นโพธิบัลลังก์ของพระพุทธเจ้าประกอบกับปางของพระพุทธรูปคือปางมารวิชัยหรือปางสมาธิด้วยแล้วยิ่งตอกย้ำชุดความคิดนี้ให้ชัดเจนยิ่งขึ้นไปอีก เพราะเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นภายใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ตามพุทธประวัติ แต่จิตรกรรมเบื้องหลังพระพุทธปฏิมาประธานในพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหารและวัดมกุฎกษัตริยารามนั้น มีลักษณะต่างออกไป คือ ไม่ได้มีลักษณะดังที่ได้กล่าวมาแต่ เป็นเรื่องของพุทธประวัติ (วัดโสมนัสวิหาร) และเทพชุมนุม (วัดมกุฎกษัตริยาราม) ซึ่งความคลี่คลายในระเบียบแบบแผนดังกล่าวได้เริ่มเกิดขึ้นแล้วตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เห็นได้จากเนื้อหาในจิตรกรรมได้มีความหลากหลายมากยิ่งขึ้น เช่น เอตทัคคะในพระพุทธศาสนา พระอุโบสถวัดพระเชตุพนฯ[180]ฯลฯ เป็นต้น ผู้ศึกษาตั้งข้อสังเกตว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าอยู่หัวไม่ได้ทรงปฏิเสธคติเรื่องไตรภูมิเพราะจุดประสงค์สูงสุดของคติไตรภูมิยังคงมีผลดีทางอ้อมในมิติของพุทธศาสนา ประกอบด้วย 2 คุณลักษณะ คือ

5.5.1.1.1 การให้มนุษย์นั้นเกรงกลัวต่อผลของการกระทำบาป

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องทรงทราบถึงเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับไตรภูมิอย่างแน่นอน เห็นได้จากขณะที่พระองค์ทรงผนวชอยู่ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนิมนต์ให้พระองค์เข้าแปลพระคัมภีร์ในที่

[180] ศักดิ์ชัย สายสิงห์, พุทธศิลป์สมัยรัตนโกสินทร์พัฒนาการของงานช่างและแนวคิดที่ปรับเปลี่ยน

ประชุมพระราชาคณะสงฆ์ ณ พระที่นั่งอัมรินทรวินิจฉัย จำนวน 3 วัน โดยในวันที่ 2 ทรงแปลคัมภีร์มงคลทีปนี[181] ซึ่งเนื้อความในคัมภีร์ดังกล่าวเคยใช้เป็นหนึ่งในการแต่งไตรภูมิโลกวินิจฉัย พระองค์จึงต้องทรงทราบและเล็งเห็นถึงคุณประโยชน์ของคติความเชื่อนี้ ในการโน้มน้าวพุทธศาสนิกชนให้ปฏิบัติตามคำสอนพื้นฐานของพระพุทธศาสนาคือการไม่ทำบาป และไม่ได้ทรงปฏิเสธว่าเป็นแนวคิดที่มาจากศาสนาพราหมณ์เพราะเห็นได้จากทรงรับพระราชพิธีอันเกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ย่อมมีแนวความคิดนี้ผสมอยู่มากมาแต่เดิม เช่น พระราชพิธีบรมราชาภิเษก เป็นต้น แต่สิ่งที่พระองค์ทรงกระทำ คือ การเลือกพิจารณาว่าสิ่งใดเหมาะสมในบริบทสังคมขณะนั้น

ภาพที่ 90 การเขียนภาพจิตรกรรมไตรภูมิแบบไทยประเพณีในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
ที่มาภาพ (*suvacobhikkhu.wordpress.com. Web*, 3 ม.ค. 2560)

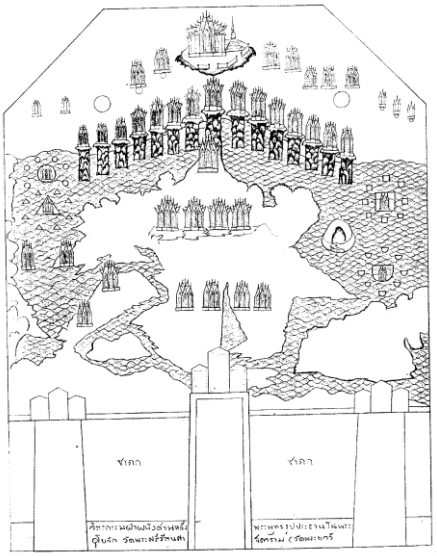

ภาพที่ 91 ลายเส้นภาพจิตรกรรมไตรภูมิแบบไทยประเพณีในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
ที่มาภาพ (สน สีมาตรัง, 2556,หน้า 63.)

5.5.1.1.2 การอธิบายตำแหน่งและสถานภาพของมนุษย์ในจักรวาล

จากความกลัวของมนุษย์จึงพยายามอธิบายสภาพแวดล้อมของตน โดยต้องสามารถทราบถึงตำแหน่งอ้างอิงและสถานภาพของตนได้ ในอดีตสังคมไทยอธิบายสิ่งนี้ด้วยระบบจักรวาลแบบไตรภูมิ ซึ่งน่าจะเป็นประเด็นที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอาจจะทรงไม่เห็นด้วย เนื่องจากพระองค์ทรงสนพระทัยในด้านวิทยาศาสตร์และดาราศาสตร์ เห็นได้จากทรงพยากรณ์การเกิดสุริยุปราคาที่ ต.หว้ากอ จ.ประจวบคีรีขันธ์ ในปี พ.ศ.2411 และการเขียนจิตรกรรมระบบสุริยจักรวาลอย่างชาวตะวันตกในพระอุโบสถวัดบรมนิวาส และการได้รับลูกโลกที่สมเด็จพระนางเจ้าวิคตอเรียถวายเป็นเครื่องราชบรรณาการในปี พ.ศ.2398[182] ดังนั้นพระองค์ย่อมทรงทราบถึงข้อเท็จจริงในเรื่องระบบสุริยจักรวาลแบบใหม่ ทำให้รูปแบบการเขียนจิตรกรรมแบบดั้งเดิมนั้นถูกลดความสำคัญลงและอาจเป็น

[181] สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมพระยาชิรญาณวโรรส, เทศนาพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2500).

[182] วิไลรัตน์ ยังรอด and องค์วุฒิเวทย์.

เหตุผลในการตีความว่าพระพุทธศาสนาเป็นของล้าหลัง งมงาย ในสถานการณ์ที่มีการเผยแผ่คริสต์ศาสนา ดังนั้นเพื่อจะยังรักษาคุณประโยชน์ที่ได้จากคติไตรภูมิอยู่ (คือการเกรงกลัวต่อบาป) จึงจำเป็นต้องมีการปรับเปลี่ยนคติไตรภูมิให้มีความทันสมัย โดยต่อยอดแนวความคิดเดิมของไตรภูมิโลกวินิจฉัยที่มีรัตนบัลลังก์ (พระพุทธเจ้า) เป็นศูนย์กลางจักรวาลแปรเปลี่ยนเป็นศูนย์กลางในระบบสุริยจักรวาลสมัยใหม่ที่มี “พระอาทิตย์” เป็นศูนย์กลาง เห็นได้จากการเขียนภาพจิตรกรรมรูปดวงอาทิตย์เบื้องหลังพระทศพลญาณ พระพุทธปฏิมาประธานในพระอุโบสถวัดบรมนิวาส ซึ่งเป็นพระอารามที่สถาปนาขึ้นโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระอารามแรก ดังนั้นจึงไม่ปรากฏการเขียนจิตรกรรมไตรภูมิอย่างไทยประเพณี แต่สัญลักษณ์ที่ยังคงปรากฏอย่างเด่นชัดนั่นคือ “บุษบก” ซึ่งเป็นการแทนค่าคุณลักษณะของไตรภูมิที่ได้ย้ายตำแหน่งออกมา ณ จุดเดียวกับพระพุทธปฏิมาประธาน เพราะรากความหมายเดิมของบุษกนั้นเปรียบประดุจเขาพระสุเมรุอยู่แล้ว แต่มีการปรับระเบียบให้สอดคล้องกับคติพุทธศาสนา กล่าวคือ ชั้นเชิงกลอนทั้งหมดแทนเขาพระสุเมรุหมายถึงสวรรค์ชั้นต่าง ๆ ส่วนองค์ระฆังเป็นรูปจำลองของพระสถูปเหนือขึ้นไปเป็นบัลลังก์แทนองค์พระพุทธเจ้า ส่วนเหมเป็นสัญลักษณ์ที่ประกาศให้เห็นความจริงในชั้นภูมิทั้ง 3 เหนือขึ้นไปเป็นบัวกลุ่มแทนสภาพของจิตที่ปฏิบัติให้หลุดพ้น ปลีคือความสงบสุขหรือฌานขั้นต้น ลูกแก้วหมายดวงปัญญาอีกขั้นหนึ่งคือมรรคแห่งการหลุดพ้นหยาดน้ำค้าง คือ สุญตา คือการหลุดพ้น[183] ดังนั้นจะเห็นว่าการเลือกใช้บุษบกนับเป็นการส่งเสริมคุณค่าด้านความหมายให้สูงยิ่งขึ้น

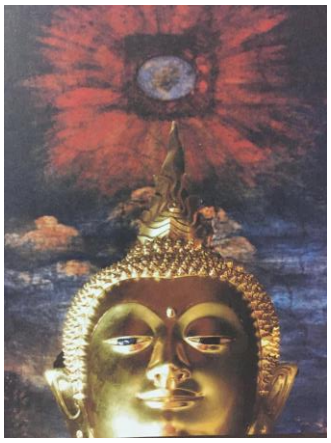

ภาพที่ 92 ภาพจิตรกรรมดวงอาทิตย์ตามระบบสุริยจักรวาลแบบตะวันตก เบื้องหลังพระทศพลญาณ พระพุทธปฏิมาประธานพระอุโบสถวัดบรมนิวาส
ที่มาภาพ (วิไลรัตน์ ยังรอตและธวัชชัย องค์วุฒิเวทย์. 2559, ปกรอง)

อนึ่ง เมื่อพิจารณาถึงมิติความหมายของการเป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นผู้ที่หลุดพ้นจากสังสารวัฏทั้งปวงหลังการเสด็จดับขันธปรินิพพาน จึงเท่ากับว่าพระองค์ไม่ได้ทรงอยู่สถิตอยู่ในไตรภูมิ แต่ทรงอยู่ในสภาวะของโลกที่ปราศจากการเวียนว่ายตายเกิด คือ “โลกุตรภูมิ” อันเป็นเป็นที่สถิตของพระอริยบุคคล ดังนั้นการประดิษฐานพระพุทธปฏิมาภายในบุษบกของพระอารามกรณีศึกษา จึงเป็นการแสดงสภาวะของพระพุทธเจ้าพระองค์ปัจจุบันที่สถิตบนพุทธบัลลังก์เป็นศูนย์กลางจักวาลตามไตรภูมิโลกวินิจฉัยที่ถูกต่อยอดด้วยแนวความคิดจักรวาลวิทยาแบบตะวันตกเพื่อแสดงความทันสมัยของหลักคำสอนในพระพุทธศาสนานั่นเอง โดยแฝงนัยยะของเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา คือ การมุ่งให้ผู้นับถือพระพุทธศานาหลุดพ้นจากสังสารวัฏนั่นเอง

[183] แน่งน้อย ศักดิ์ศรี, สถาปัตยกรรมพระบรมมหาราชวัง เล่ม 1 (กรุงเทพฯ โรงพิมพ์กรุงเทพ (1984), 2531).

5.5.1.2 เพื่อแสดงความหมายของคันธกุฎีของพระพุทธเจ้า

จากลักษณะทางกายภาพของการประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานในบุษบกของพระอารากรณีศึกษาทั้ง 2 แห่ง จะพบว่า มีคุณสมบัติที่น่าสนใจปรากฏอยู่ 2 ประการ คือ ขนาดพื้นที่ของบุษบกที่มีความเหมาะสมกับพระพุทธปฏิมาประธาน และคุณลักษณะเรือนซ้อนชั้นของบุษบก ซึ่งทำให้นึกถึงสถาปัตยกรรมในพุทธประวัติที่มีคุณลักษณะใกล้เคียงกัน นั่นคือ “พระคันธกุฎี” ประกอบกับเมื่อพิจารณาความหมายของคำว่า พระพุทธปฏิมา ซึ่งหมายถึง รูปเปรียบ หรือ รูปแทนองค์พระพุทธเจ้า[184] ด้วยแล้ว พระพุทธปฏิมา จึงมีสถานภาพดุจเดียวกันกับพระพุทธเจ้า ซึ่งในสมัยพุทธกาลพระองค์ย่อมมีที่พักอาศัยเช่นเดียวกับภิกษุอื่น ๆ ที่เรียกว่า “กุฎี” แต่คุณลักษณะพิเศษตามรากศัพท์ คือ มีกลิ่นหอม ที่เรียกว่า “พระคันธเคหะ” หรือ “พระคันธกุฎี” ตามอรรถกถาชั้นหลัง[185] ซึ่งปรากฏตามพุทธประวัติบ่อยครั้งที่สุด คือ คันธกุฎีที่สร้างถวายโดยอนาถบิณฑิกเศรษฐี ในเชตวันมหาวิหาร เมืองสาวัตถี ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงประทับอยู่นานที่สุดของพระชนม์ชีพ คือ 19 พรรษา นอกจากนี้พระพุทธเจ้ายังใช้บริเวณดังกล่าวในการประชุมและแสดงธรรม ทำให้เป็นสถานที่ที่ทรงตรัสพระสูตรและบัญญัติพระวินัยเป็นจำนวนมาก รวมถึงเป็น “อาราม” แห่งแรกในพระพุทธศาสนาอีกด้วย ลักษณะการใช้เป็นพื้นที่การประชุมและแสดงธรรมนี้มีความสอดคล้องกับลักษณะการใช้สอยของพระวิหารหลวงอันเป็นที่ตั้งของบุษบกประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานที่มีความยืดหยุ่นกว่าพระอุโบสถ กล่าวคือ สามารถใช้เป็นที่ประกอบศาสนกิจร่วมกันของเหล่าพุทธบริษัทได้ โดยมีพระพุทธปฏิมาประธานเป็นรูปเปรียบพระพุทธเจ้าทรงเป็นประธานในศาสนาพิธีนั้น ๆ ประกอบการเขียนภาพจิตรกรรมภาพอนาถบิณฑิกเศรษฐีถวายเชตวันมหาวิหารแด่พระพุทธเจ้าในพระวิหารหลวงวัดมกุฏกษัตริยาราม ย่อมเป็นการเน้นย้ำข้อสังเกตนี้ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น ว่าที่ว่างภายในพระวิหารหลวงแห่งนี้คือบ่อเกิดของหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า

นอกจากนี้ในพระสูตรมักปรากฏข้อความสั้น ๆ แสดงสถานที่เกิดเหตุการณ์ต่าง ๆ ในพุทธประวัติ เช่น เมื่อประทับที่พระเชตวัน อารมของอนาถบัณฑิกเมืองสาวัตถี ที่พระเวฬุวันสถานที่พระราชทานเหยื่อแก่กระแตเมืองราชคฤห์ ที่ภูเขาคิกูฏเมืองราชคฤห์ ที่โฆสิตารามเมืองโกสัมพีที่**กุฏาคารศาลา** ป่ามหาวันเมืองเวสาลี ที่นิโครธารามเมืองกบิลพัสดุ์ แคว้นศากยะ เป็นต้น[186] จะเห็นได้ว่าหนึ่งในนั้นคือคำว่า “กุฏาคาร” ซึ่งได้อธิบายไว้ข้างต้นแล้วว่าหมายถึง เรือนชั้นซึ่งตรงกับคุณลักษณะของซุ้มยอดในบุษบกและเรือนยอดในมณฑป ซึ่งถูกต้องตามพระวินัยในพุทธานุญาตเสนาสนะ 5 ประการ คือ วิหาร เรือนมุงแถบเดียว เรือนชั้น เรือนโล้น และถ้ำ

การประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานตามแนวความคิดดังกล่าว ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนในสถาปัตยกรรมสมัยสุโขทัยและล้านนา คือการประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานในอาคารจนเกือบเต็มพื้นที่เรียกว่า มณฑป ซึ่งมีลักษณะของเรือนยอดที่มีคุณลักษณะเดียวกันกับบุษบกยกเว้นเพียงเรื่องขนาดและความโปร่งของผนัง แต่ในสมัยสุโขทัยและล้านนานั้นก็มีเอกลักษณ์ของสถาปัตยกรรมที่แตกต่างจากกลุ่มวัฒนธรรมภาคกลาง แต่ยังคงคุณลักษณะเรือนซ้อนชั้นอย่างบุษบกอยู่นั่นเอง ตัวอย่างสถาปัตยกรรมกลุ่มดังกล่าว เช่น พระอจน มณฑปวัดศรีชุม จ.สุโขทัย มณฑป (กู่) พระเจ้าล้านทอง พระวิหารหลวงวัดพระธาตุลำปางหลวง จ.ลำปาง ฯลฯ เป็นต้น

---

[184] พิริยะ ไกรฤกษ์.

[185] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ (กรุงเทพฯ: เอส.อาร์. พริ้นติ้ง แมส โปรดักส์, 2551).

[186] เรื่องเดียวกัน.

ภาพที่ 93 จิตรกรรมฝาผนังพระวิหารหลวงวัดมกุฏกษัตริยารามแสดงเหตุการณ์อนาถบิณฑิกเศรษฐี สร้างเชตวันมหาวิหารถวายพระพุทธเจ้า
ที่มาภาพ (ณัฐพงษ์ นันทบุญ. 22 เม.ย. 2560. JPEG file.

ภาพที่ 95 พระอจน วัดศรีชุม จ.สุโขทัย
ที่มาภาพ (Pinterest. Web, 15 มี.ค. 2560.)

ภาพที่ 94 พระเจ้าล้านทอง พระวิหารหลวงวัดพระธาตุลำปางหลวง จ.ลำปาง
ที่มาภาพ (ณัฐพงษ์ นันทบุญ. 24 ต.ค. 2558. JPEG file.)

5.5.2 คุณลักษณะทางกายภาพของบุษบกกับการประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธาน

บุษบกที่ใช้ในการประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานในพระวิหารหลวง พระอารามกรณีศึกษา ไม่ได้มีลักษณะรูปทรงที่สมบูรณ์ กล่าวคือ เป็นบุษบกที่ฝากไว้กับผนัง โดยมีเสาเพียง 2 ต้น (ปกติมีเสา 4 ต้น) ที่รองรับส่วนหลังคาหรือส่วนยอดของบุษบก และผังพื้นไม่ได้อยู่ในรูปสี่เหลี่ยมจตุรัสย่อมุมที่สมบูรณ์ทั้งสี่ด้าน แต่กลับเป็น 3 ใน 4 ของรูปสี่เหลี่ยมจตุรัสย่อมุม วิธีการเช่นนี้ทำให้มีเพียงส่วนยอดของบุษบกนับตั้งแต่องค์ระฆังหลุดออกจากแนวผนังเหมือนกับบุษบก 3 มิติทุกประการ เมื่อพิจารณาการประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานในพระอารามธรรมยุติกนิกายที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาขึ้นแล้ว พระพุทธปฏิมาส่วนใหญ่จะมีขนาดเล็กและมีรูปแบบของบุษบกที่แตกต่างกัน คือ

ประดิษฐานในบุษบกผังพื้น 3 ใน 4 ของรูปสี่เหลี่ยมจตุรัสย่อมุม ได้แก่ พระวิหารหลวงพระอุโบสถวัดโสมนัสวิหารและวัดมกุฏกษัตริยาราม

ประดิษฐานในบุษบกผังพื้นสี่เหลี่ยมจตุรัสย่อมุมแบบชิดผนัง ได้แก่ วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม

ประดิษฐานในบุษบกพื้นสี่เหลี่ยมจตุรัสย่อมุมแบบห่างจากผนัง ได้แก่ พระวิหารวัดปทุมวนาราม

ภาพที่ 96 รูปแบบแผนผังบุษบกในกลุ่มพระอารามที่สถาปนาโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ที่มาภาพ (ณัฐพงษ์ นันฑบุญ. JPEG file.)

จากรูปแบบของบุษบกที่แตกต่างกันนี้ จึงเกิดประเด็นคำถามถึงเกณฑ์ในการกำหนดรูปแบบบุษบกประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานในพระวิหารหลวงพระอารามกรณีศึกษาจึงต้องเป็นบุษบกผังพื้น 3 ใน 4 ของรูปสี่เหลี่ยมจตุรัสย่อมุม เพราะในพระอารามที่สถาปนาโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น มีการประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานในบุษบกหลายลักษณะดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ผู้ศึกษาจึงขอเสนอปัจจัยที่กำหนดลักษณะทางกายภาพของบุษบกผังพื้น 3 ใน 4 ของรูปสี่เหลี่ยมจตุรัสย่อมุม ที่มีลักษณะแบบชิดผนังในพระวิหารหลวงพระอารามกรณีศึกษา โดยก่อนอื่นจะอธิบายถึงข้อแตกต่างระหว่างบุษบกในพระอารามที่ทรงสถาปนาขึ้นใหม่อีกสองแห่ง เนื่องจากมีลักษณะทางกายภาพที่แตกต่างจากพระอารามกรณีศึกษาเพื่อเป็นข้อเปรียบเทียบให้เห็นถึงปัจจัยที่กำหนดรูปแบบบุษบกผังพื้น 3 ใน 4 ของรูปสี่เหลี่ยมจตุรัสย่อมุมในพระอารามกรณีศึกษาได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

5.5.2.1 บุษบกที่มีลักษณะทางกายภาพที่แตกต่างจากพระอารามกรณีศึกษา

พระพุทธปฏิมาเสริม พระวิหารวัดปทุมวนาราม

ประดิษฐานในบุษบกพื้นสี่เหลี่ยมจตุรัสย่อมุมแบบห่างจากผนังของพระพุทธปฏิมาเสริม พระวิหารวัดปทุมวนาราม เนื่องจากพระพุทธปฏิมาเสริมเป็นพระพุทธปฏิมาที่อัญเชิญมาจากแหล่งอื่น จึงมิใช่พระพุทธปฏิมาแบบพระราชนิยมพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังนั้นขนาดของพระพุทธปฏิมาเสริมจึงไม่ได้อ้างอิงตามหนังสือสุคตวิทัตถิวิธาน จากการศึกษาพบว่าขนาดหน้าตักพระพุทธปฏิมาเสริมมีขนาด 101.9 เซนติเมตร เล็กกว่าพระพุทธปฏิมาประธานในพระวิหารหลวงพระอารามกรณีศึกษาทั้ง 2 แห่ง คือเล็กกว่า 21 เซนติเมตร เมื่อเทียบกับพระพุทธโสมนัสวัฒนาวดีนาถบรมบพิตร ในพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร และ 16 เซนติเมตร เมื่อเปรียบเทียบกับพระพุทธวชิรมงกุฎ ในพระวิหารหลวงวัดมกุฏกษัตริยาราม ดังนั้นบุษบกที่ประดิษฐานพระพุทธปฏิมาเสริมย่อมมีแนวโน้มว่าต้องขนาดเล็กกว่าพระอารามกรณีศึกษาจึงทำให้สามารถตั้งอยู่ลอยตัวได้โดยไม่เสียพื้นที่ใช้สอยโดยส่วนใหญ่ไปประกอบการเขียนจิตรกรรมในพระวิหารวัดปทุมวนาราม ในตำแหน่งเหนือช่องเปิดหลังพระพุทธปฏิมาประธานเขียนจิตรกรรมเรื่องพระพุทธเจ้าในภัทรกัป[187] แสดงว่าตำแหน่งดังกล่าวมีจุดประสงค์ตั้งแต่ขั้นออกแบบรายละเอียดเนื้อหาจิตรกรรม ประกอบกับหากพิจารณาความหมายของจิตรกรรมพระพุทธเจ้าในภัทรกัปซึ่งประกอบด้วยพระอดีตพุทธเจ้าและอนาคตพุทธเจ้า ย่อมมีความใกล้ห่างในมิติของเวลา ต่างจากบุษบกประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหารและวัดมกุฏกษัตริยารามที่ต้องชิดผนังเพราะคาถาธรรมด้านหลังเป็นพุทธพจน์ของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน จึงแสดงความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธปฏิมาประธานกับสิ่งที่อยู่เบื้องหลังได้สมบูรณ์กว่า บุษบกในพระวิหารวัดปทุมวนารามจึงมิได้ชิดผนังเหมือนอย่างพระอารามกรณีศึกษา และการเขียนจิตรกรรมเรื่องขบวนพระยุหยาตราทางชลมารคของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว[188] เริ่มตั้งแต่ผนังด้านสกัดตรงข้ามพระพุทธปฏิมาประธานเวียนขวา (ไปทางทิศใต้) จนมาจบในตำแหน่งเดิม ซึ่งปรากฏในหมายรับสั่งว่า *“...บนหลังหน้าต่างขึ้นไป แสดงเรื่อง กระบวนเสด็จพระราชดำเนินโดยทางชลมาค พระราชทานพระกฐิน แลมีบุษบกที่ประดิษฐานพระพุทธปฏิมากร...”*[189] ดังนั้นแสดงว่าเป็นพระราชประสงค์ตั้งแต่แรกในการเลือกเนื้อหาจิตรกรรม น่าสนใจว่าทิศทางการเล่าเรื่องของจิตรกรรมเรื่องดังกล่าว ต้องอาศัยความต่อเนื่องตลอดแนวผนังเหนือช่องเปิดทั้ง 4 ด้าน ดังนั้นหากบุษบกอยู่ชิดผนังภาพจิตรกรรมย่อมขาดความต่อเนื่องและมีคุณค่าความงามลดน้อยลง

---

[187] คณะทำงานหนังสือวัดปทุมวนารามราชวิหาร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, วัดปทุมวนารามราชวรวิหาร (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2554).

[188] เรื่องเดียวกัน.

[189] จดหมายเหตุไม่ปรากฏ จ.ศ., พระราชกระแส หมายเลขที่ 1365/6.

ภาพที่ 97 บุษบกประดิษฐานพระพุทธปฏิมาเสริม พระวิหารวัดปทุมวนาราม
ที่มาภาพ (คณะทำงานหนังสือวัดปทุมวนาราม ราชวรวิหาร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2554, หน้า 246 - 247

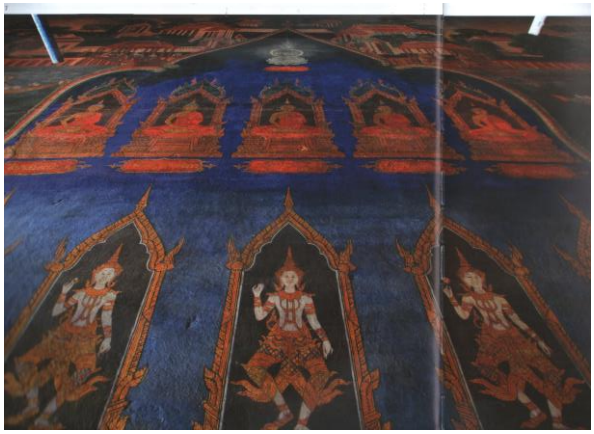

ภาพที่ 98 จิตรกรรมเรื่องพระพุทธเจ้าในภัทรกัปป์เบื้องหลังพระพุทธปฏิมาเสริม
ที่มาภาพ (คณะทำงานหนังสือวัดปทุมวนาราม ราชวรวิหาร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2554, หน้า 248 - 249

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
Chulalongkorn University

พระพุทธสิหังคปฏิมากร วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม

การประดิษฐานพระพุทธสิหังคปฏิมากรในบุษบกประดิษฐานในบุษบกผังพื้นสี่เหลี่ยมจตุรัสย่อมุมแบบชิดผนัง วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม เนื่องจากเป็นพระอารามขนาดเล็ก อาคารในกลุ่มพุทธวาสจึงมีความกระชับและตามความจำเป็นเท่านั้น จึงเหมาะสมกับพระพุทธสิหังคปฏิมากรซึ่งมีขนาดเล็ก ประการสำคัญคือบุษบกประดิษฐานพระพุทธสิหังคปฏิมากรนั้นต้องประดิษฐานร่วมกันกับพระอัครสาวกเบื้องซ้ายและเบื้องขวาต่างจากพระอารามกรณีศึกษาที่แยกการประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานกับพระอัครสาวกออกจากกัน ประกอบกับมีการประดิษฐานพระพุทธปฏิมาสำคัญอีก 3 องค์ อยู่ร่วมกัน ได้แก่ พระพุทธชินราชน้อย พระพุทธชินสีห์น้อยและพระศรีศาสดาน้อย โดยประดิษฐานในบุษบกขนาดย่อมกว่า ดังนั้นจึงต้องขยับบุษบกให้เลยผนังออกมาเล็กน้อยเพื่อให้มีพื้นที่เพียงพอตั้งพระพุทธสิหังคปฏิมากรพร้อมพระอัครสาวกและพระศรีศาสดาน้อยซึ่งอยู่ตรงแนวเดียวกันกับพระพุทธสิหังคปฏิมากร ทำให้บุษบกประดิษฐานพระพุทธสิหังคปฏิมากรมีเสาครบทั้ง 4 ต้น และชุ้มยอดหลุดออกจากแนวผนังทั้ง 4 ด้าน

ภาพที่ 99 บุษบกประดิษฐานพระพุทธสิหังคปฏิมากร พระวิหารหลวงวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม
ที่มาภาพ (ณัฐพงษ์ นันฑบุญ. 21 ต.ค. 2558. JPEG file.)

ภาพที่ 100 บุษบกผังพื้นสี่เหลี่ยมจตุรัสย่อมุมแบบชิดผนัง ประดิษฐานพระพุทธสิหังคปฏิมากร
พระวิหารหลวงวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม
ที่มาภาพ (ณัฐพงษ์ นันฑบุญ. 21 ต.ค. 2558. JPEG file.)

5.5.2.2 บุษบกในพระอารามกรณีศึกษา

ในพระอารามกรณีศึกษาพบว่าบุษบกมีลักษณะชิดแนวผนัง และมีผังพื้น 3 ใน 4 ของรูปสี่เหลี่ยมจตุรัสย่อมุม ผู้ศึกษาจึงตั้งข้อสังเกตถึงปัจจัยที่มีผลต่อการกำหนดลักษณะทางภาพกายดังกล่าว ดังนี้

เพื่อประโยชน์ในการรับรู้ความงามสูงสุดของบุษบก

การรับรู้ความงามของอาคารเครื่องยอดทรงจอมแหประเภทบุษบกได้ได้ดีที่สุดนั้นคือ การรับความสมบูรณ์ของรูปทรงด้านหน้า เห็นได้จากการกระบวนการออกแบบเครื่องยอดบุษบก (ที่ได้กล่าวมาแล้วในบทที่ 2) ที่ให้ความสำคัญกับรูปด้านหน้าเป็นอันดับแรก ดังนั้นวิธีการออกแบบบุษบกให้มีผังพื้น 3 ใน 4 ของรูปสี่เหลี่ยมจตุรัสย่อมุม และชิดแนวผนังด้านสกัดจึงเป็นวิธีการสร้างการรับรู้ความงามของบุษบกให้ใกล้เคียงรูปด้านมากที่สุดกล่าวคือ เพราะเมื่อพิจารณาจากรูปตัดด้านสกัดและผังพื้นพระวิหารหลวงพระอารามกรณีศึกษาจะเห็นว่า ที่ว่างภายในมีลักษณะเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้าที่แคบยาวจากการมีเสาร่วมใน ในขณะเดียวกันหากออกแบบเป็นบุษบกลอยตัวโอกาสที่จะเห็นบุษบกได้รอบด้านหรือ 3 มิตินั้นย่อมน้อยลงตามไปด้วย เพราะขนาดของหน้าตัดและระยะห่างของเสาร่วมในสร้างการปิดล้อมพื้นที่ในประธานไว้เกือบสมบูรณ์ จนไม่สามารถมองเห็นบุษบกประดิษฐานพระพุทธปฏิมาผ่านช่องว่างระหว่างเสาร่วมในได้เลย ดังนั้นจึงไม่มีความจำเป็นต้องทำบุษบกเต็มองค์ เพราะการกำหนดผังพื้นเพียง 3 ใน 4 ของรูปสี่เหลี่ยมจตุรัสย่อมุม ก็มีพื้นที่พอเหมาะแล้วในการตั้งพระพุทธปฏิมาประธานและความงดงามจากการรับรู้รูปร่างทรงจอมแหในแนวแกนสำคัญเพราะเป็นการถอยร่นบุษบกเข้าไปชิดผนังด้านในสุดนั้นเป็นวิธีการออกแบบให้บุษบกมีความใกล้เคียงรูปด้านมากที่สุดในกระบวนการออกแบบนั่นเอง

นอกจากนี้การออกแบบบุษบกผังพื้น 3 ใน 4 ของรูปสี่เหลี่ยมจตุรัสย่อมุมนี้ มีผลทำให้ยอดของบุษบกหลุดออกจากแนวผนังตั้งแต่องค์ระฆัง เพราะยอดเป็นส่วนที่เรียวเล็กจึงมีโอกาสที่จะมองเห็นรูปร่างที่ไม่สมบูรณ์ได้ง่ายต่างจากส่วนชั้นเชิงกลอนที่มีขนาดใหญ่กว่า เพราะหากเป็นบุษบกผังพื้นเพียง 1 ใน 2 ของสี่เหลี่ยมจตุรัสย่อมุม การรับรู้ปริมาตรความกลมในองค์ประกอบของส่วนยอด (ตั้งแต่บัวกลุ่มขึ้นไป) ย่อมหายไป วิธีออกแบบเช่นนี้คล้ายคลึงกับการออกแบบซุ้มประตู-หน้าต่างทรงจอมแหในสถาปัตยกรรมไทยกล่าวคือ ส่วนยอดของประตู - หน้าต่างประเภทนี้ส่วนยอดของซุ้มจะหลุดออกมาจากแนวผนังเสมอแม้ผังพื้นจะยื่นออกมาเพียงเล็กน้อยเท่านั้น แต่ในกรณีของช่องเปิดนั้นเป็นเพียงการเชื่อมระหว่างที่ว่างกับที่ว่างเท่านั้น แต่บุษบกในพระวิหารหลวงพระอารามกรณีศึกษาเป็นการสร้างที่ว่างเพื่อประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธาน ดังนั้นมิติของรูปทรงจึงมากกว่าประตู–หน้าต่างอย่างแน่นอน ทำให้จำเป็นต้องยื่นออกมาจากแนวผนังถึง 3 ใน 4 ของรูปสี่เหลี่ยมจตุรัส

คุณลักษณะดังกล่าวนับเป็นความนิยมอย่างหนึ่งในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงใช้วิธีการออกแบบในลักษณะเช่นนี้ในที่อื่น ๆ เช่น พระที่นั่งบุษบกมาลา[190] มุขทิศใต้พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทในพระบรมมหาราชวัง บุษบกประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานพระอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส เป็นต้น

---

[190] สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ประชุมพงศาวดารภาคที่ *25* เรื่องสถานที่แลวัตถุที่สร้างในรัชกาลที่ *4* (พระนคร โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2456).

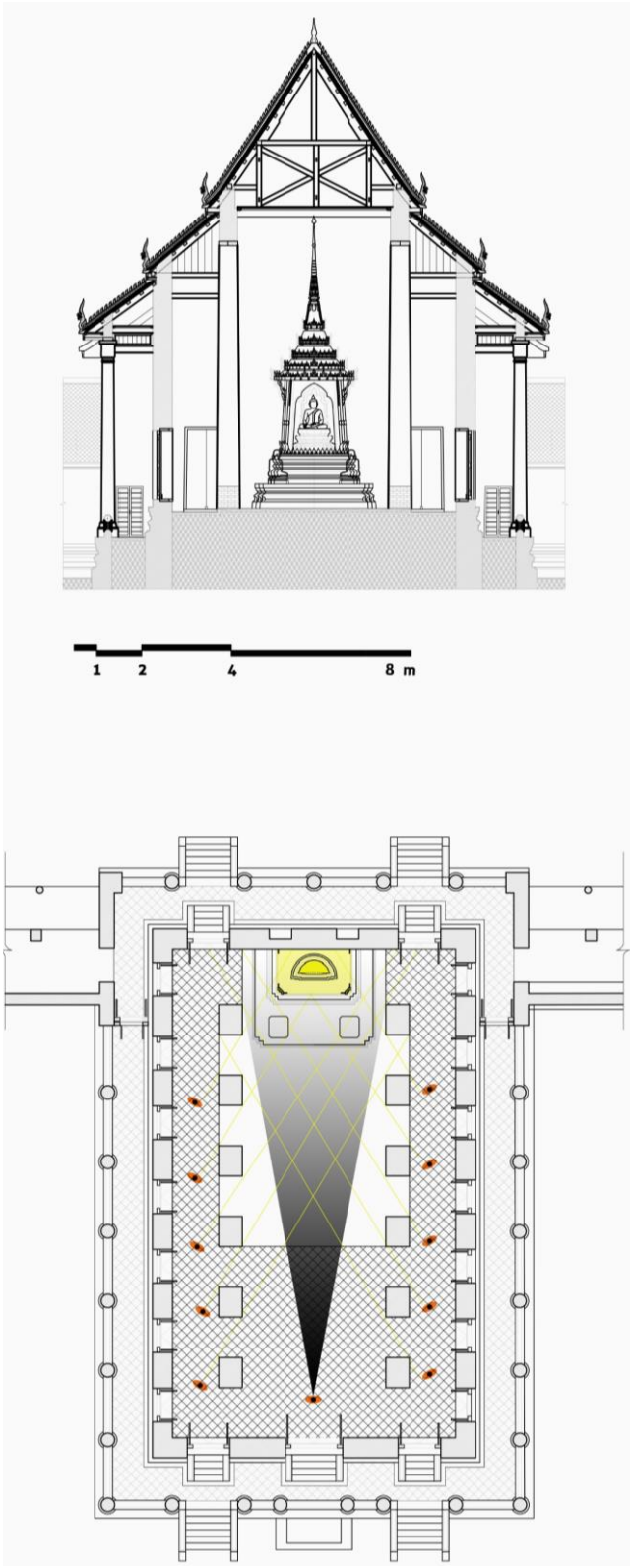

ภาพที่ 101 การออกแบบบุษบกประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานเป็นแบบชิดผนังกับประโยชน์ด้านมุมมองในแนวแกนสำคัญ
ที่มาภาพ (ณัฐพงษ์ นันทบุญ. สำรวจรังวัดเมื่อ 27 เม.ย. 2560. JPEG file.)

นอกจากนี้หากพิจารณาข้อสังเกตของสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์เกี่ยวกับเรื่องการประดิษฐานพระพุทธปฏิมาในบุษบกความว่า *“...สีหาสนบัลลังก์ซึ่งทำแต่ชุ้มข้างหลังเป็นเรือนแก้วไม่ทำบุษบกนั้นถูกใจเกล้ากระหม่อมยิ่งนัก เพราะสังเกตเหนว่าสิ่งใดตั้งอยู่ในบุษบกแล้วจะถูกเสาบุษบกบังเสียจนหมดเกล้ากระหม่อมคิดทำพระแท่นรัตนสิงหาสน์ในพระที่นั่งอภิเศกดุสิตถวาย ได้คิดตัดเสาน่าทิ้งเสีย ใช้ทวยค้ำเพดานแทนเพื่อไม่ให้บัง...”*[191] ดังนั้นการออกแบบการประดิษฐานพระสัมพุทธพรรณีจำลองในพระอุโบสถวัดราชาธิวาสจึงไม่ใช้บุษบกแม้จะมีขนาดเล็กก็ตาม เมื่อพิจารณาวิธีการออกแบบบุษบกผังพื้น 3 ใน 4 ของรูปสี่เหลี่ยมจตุรัสย่อมุมและฝังเข้าไปในแนวผนังด้านสกัดพระวิหารหลวงของพระอารามกรณีศึกษาตามพระวินิจฉัยของสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ดังกล่าว ย่อมเป็นการลดโอกาสในการมองเห็นเสาของเรือนบุษบกบังพระพุทธปฏิมาประธานนั่นเอง

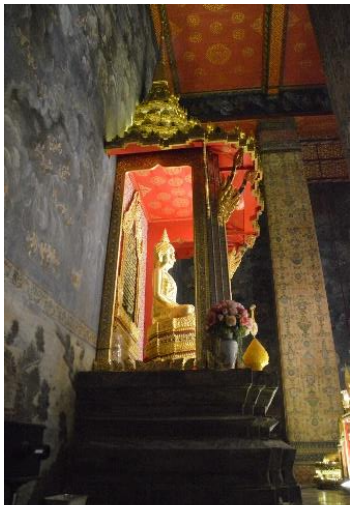

ภาพที่ 102 ลักษณะบุษบกแผนผัง 3 ใน 4 ของรูปสี่เหลี่ยมจตุรัสย่อมุม พระวิหารหลวงวัดมกุฏกษัตริยาราม
ที่มาภาพ (ณัฐพงษ์ นันทบุญ. 12 ธ.ค. 2558. JPEG file.)

ภาพที่ 103 ลักษณะบุษบกแผนผัง 3 ใน 4 ของรูปสี่เหลี่ยมจตุรัสย่อมุม พระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร
ที่มาภาพ (ณัฐพงษ์ นันทบุญ. 10 ต.ค. 2558. JPEG file.)

[191] สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์และสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สาส์นสมเด็จ เล่ม 8 (พระนคร : โรงพิมครุสภา, 2504), หน้า 247.

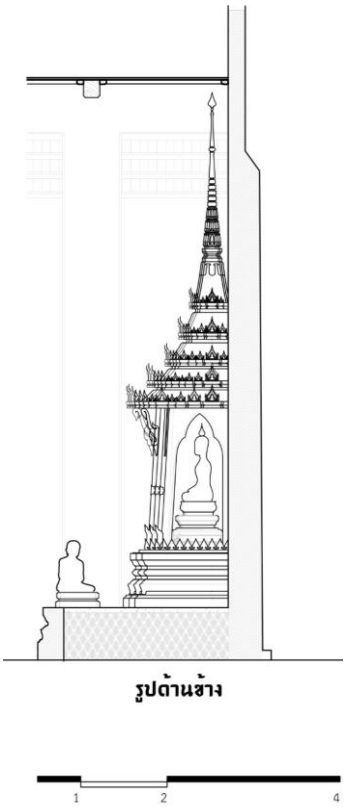

ภาพที่ 105 รูปด้านข้างบุษบกผังพื้น 3 ใน 4 ของรูปสี่เหลี่ยมจตุรัสย่อมุมในพระอาราม กรณีศึกษาทั้ง 2 แห่ง
ที่มาภาพ (ณัฐพงษ์ นันทบุญ. สำรวจรังวัดเมื่อ 27 เม.ย. 2560 . JPEG file.)

ภาพที่ 104 ซุ้มพระทวารทรงจอมแหพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท โดยส่วนยอดจะหลุดออกจากแนวผนัง

ที่มาภาพ (ณัฐพงษ์ นันทบุญ. 15 ต.ค. 2557. JPEG file.)

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
Chulalongkorn University

การจัดการพื้นที่ใช้สอย

อีกปัจจัยหนึ่งที่ต้องนำมาพิจารณาคือ พื้นที่ใช้สอยที่เพียงพอของการประกอบสังฆกรรม เนื่องจากวัดโสมนัสวิหารและวัดมกุฏกษัตริยารามเป็นพระอารามที่ใช้การวางผังแบบมหาสีมา ทำให้ทุกพื้นที่ในพระอารามสามารถประกอบสังฆกรรมได้เช่นเดียวกันพระอุโบสถรวมถึงพระวิหารหลวงด้วย แต่พระวิหารหลวงนั้นมีความพิเศษอย่างหนึ่งต่างจากพระอุโบสถคือ เป็นพื้นที่ใช้สอยร่วมกันของพุทธบริษัทจึงจำเป็นต้องมีอาสนะเพื่อแยกสถานะพระภิกษุสงฆ์ออกจากกลุ่มบุคคลอื่น ๆ ขนาดของอาสนะสงฆ์จึงต้องสามารถรองรับสังฆกรรมที่เกิดขึ้นจากพระภิกษุสงฆ์ทั้งพระอารามได้ โดยผู้ศึกษาใช้จำนวนพระภิกษุสงฆ์ตามเอกสารที่ระบุจำนวนพระภิกษุสงฆ์ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนิมนต์มาจำพรรษาในพระอารามกรณีศึกษาทั้ง 2 แห่ง เมื่อแรกสถาปนาพระอาราม กล่าวคือ วัดโสมนัสวิหาร โปรดให้นิมนต์พระอริยมุนี (พุทธสิริ) จากวัดราชาธิวาสพร้อมพระเถรานุเถระราว 40 รูป (รวม 41 รูป) และวัดมกุฏกษัตริยาราม โปรดให้นิมนต์พระจันทรโคจรคุณ (จันทรสี ยิ้ม) และพระภิกษุราว 20 รูป จากวัดบวรนิเวศวิหาร (รวม 21 รูป) จากการศึกษาพบว่า เมื่อนำจำนวนพระภิกษุสงฆ์ดังกล่าวจัดเรียงลงไปในพื้นที่

อาสนะโดยใช้ระยะหัตถบาส คือ พระภิกษุสงฆ์ต้องมีระยะห่างกันไม่เกิน 1 ศอก[192] (50 เซนติเมตร) สอดคล้องกับขนาดพื้นที่ใช้สอยภายในของพระอุโบสถมีขนาดใกล้เคียงกับพื้นที่ในประธานของพระวิหาร โดยพระอุโบสถวัดโสมนัสวิหารมีพื้นที่ใช้สอยภายใน 93.6 ตารางเมตร พื้นที่ในประธานพระวิหารพระอารามเดียวกันนับจากหน้าฐาน

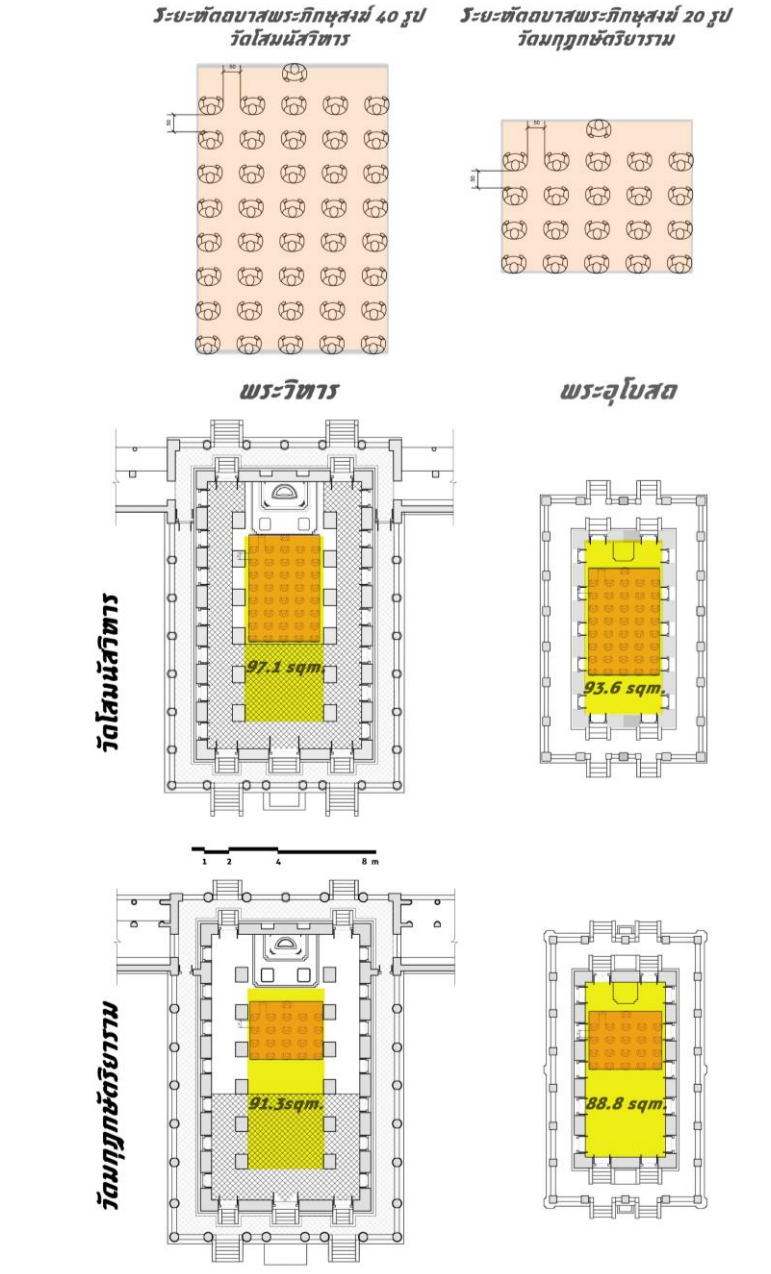

ภาพที่ 106 การออกแบบพื้นที่ในประธานพระวิหารหลวงที่สัมพันธ์กับพื้นที่ในพระอุโบสถ
ที่มาภาพ (ณัฐพงษ์ นันฑบุญ. JPEG file.)

[192] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต).

บุษบกประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธาน 97.1 ตารางเมตร และพระอุโบสถวัดมกุฎกษัตริยารามมีพื้นที่ใช้สอยภายใน 88.8 ตารางเมตร พื้นที่ในประธานพระวิหารพระอารามเดียวกันนับจากหน้าฐานชุกชีพระพุทธปฏิมาประธาน 91.3 ตารางเมตร ดังนั้นหากพิจารณาจากผังพื้นพระวิหารหลวงของพระอารามกรณีศึกษา แล้วจะพบว่าหากมีการออกแบบบุษบกให้มีผังพื้นสี่เหลี่ยมจตุรัสย่อมุมอย่างสมบูรณ์ (ดูภาพ 107) พร้อมกับมีฐานส่วนล่างประดิษฐานพระอัครสาวก และเสาร่วมในแบ่งที่ว่างภายในให้เป็น 3 ส่วนด้วยแล้ว พื้นที่อาสนะสงฆ์ย่อมต้องขยายขึ้นตามไปด้วย เพื่อให้สามารถรองรับการทำสังกรรมได้เช่นเดิมและจำเป็นต้องเตรียมพื้นที่ส่วนหนึ่งให้กับพุทธศาสนิกชน ซึ่งหากแก้ไขด้วยการเพิ่มจำนวนห้องเสาจะส่งผลให้ไม่สามารถแสดงแนวความคิดเรื่อง ฉพาภิชาติยสูตรและความหมายของฉัพพรรณรังสีได้ เป็นแนวทางการออกแบบพระวิหารและพระวิหารหลวงทุกแห่งที่ปรากฏเสาร่วมในกลุ่มพระอารามที่สถาปนาโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้แก่ พระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร พระวิหารวัดปทุมวนาราม พระวิหารหลวงวัดมกุฎกษัตริยารามโดยมีต้นแบบสำคัญคือ พระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหารซึ่งเป็นพระอารามที่คณะธรรมยุติกนิกายได้ก่อตั้งขึ้นอย่างเป็นทางการ (ซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไปในข้อ 5.6.3) รวมถึงมีจำนวนห้องเป็นจำนวนคี่ซึ่งไม่เป็นที่นิยมในงานสถาปัตยกรรมไทย ที่ ดังนั้นการออกแบบให้บุษบกชิดผนังด้านสกัดและมีผังพื้น 3 ใน 4 ของรูปสี่เหลี่ยมจตุรัสย่อมุม เป็นวิธีการจัดการพื้นที่ใช้สอยภายในพระวิหารให้มีความเหมาะสม ระหว่างพื้นที่การตั้งพระพุทธปฏิมาประธานแบบพระราชนิยม พื้นที่ใช้สอย และการรับรู้ความงามของอาคารเครื่องยอดทรงจอมแห ประเภทบุษบกได้ดีที่สุด ความเหมาะสมดังกล่าวนับว่าเป็น เหมาะสมทั้งในมิติของความหมายและในมิติของกายภาพ

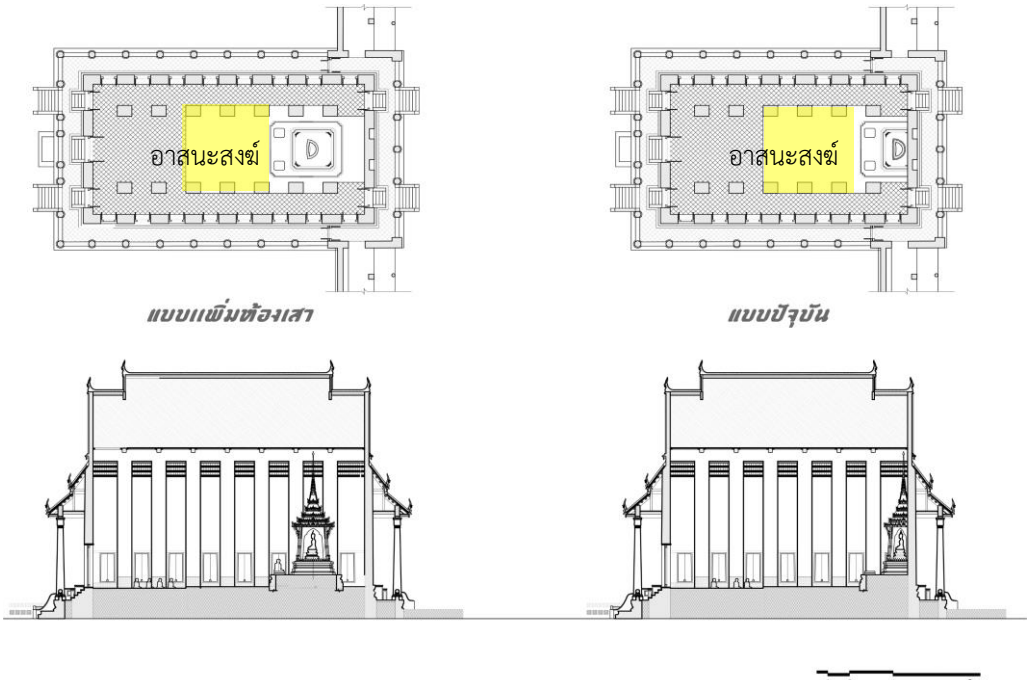

ภาพที่ 107 เปรียบเทียบการตั้งบุษบกผังพื้นสี่เหลี่ยมจตุรัสย่อมุมและประดิษฐานในบุษบกผังพื้น 3 ใน 4 ของรูปสี่เหลี่ยมจตุรัสย่อมุม ที่มาภาพ (ณัฐพงษ์ นันทบุญ. JPEG file.)

5.6 การประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานในบุษบก ปัจจัยสำคัญของกระบวนการออกแบบสัดส่วนพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหารและวัดมกุฏกษัตริยาราม

หลักการทั่วไปในการออกแบบเครื่องยอดประเภทมณฑปหรือบุษบกจะเริ่มจากการออกแบบของเรือนยอดที่มี “เส้นจอมแห” กำกับก่อนเป็นอันดับแรก โดยสัดส่วนระหว่างความกว้างของชั้นเชิงกลอนล่างสุดจะสัมพันธ์กับส่วนสูงของส่วนยอดในอัตราส่วน 1:2 หรือ 1:2 ½ โดยประมาณ ซึ่งสามารถปรับแก้สัดส่วนได้ตามความเหมาะสมในขั้นตอนของการก่อสร้าง[193] จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องพบว่าส่วนใหญ่การออกแบบเครื่องยอดประเภทบุษบกหรือมณฑปมักให้ความสำคัญกับส่วนยอดเป็นหลักและกล่าวถึงส่วนเรือนไม่มากนักว่าควรมีสัดส่วนเท่าใด มีเพียงข้อความในหนังสือพุทธศิลปสถาปัตยกรรมภาคต้นแต่เท่านั้นที่ได้กล่าวถึงหลักการนี้ ความว่า “*...ทรงเรือนบุษบกกว้าง 1 สูง 2 หลังคากว้าง 1 สูง 2 แล้วพิจารณาส่วนลดหลั่นตามระดับชั้นเชิงกลอนให้เข้าใจ จะได้รัศมีจากแปลนเป็นความรู้*”[194] ผู้ศึกษาตั้งข้อสังเกตว่าที่มาของสัดส่วนของยอดบุษบกนั้น ต้องมาจากความกว้างของส่วนเรือนของบุษบกเป็นหลักก่อน เพราะเป็นข้อจำกัดในเชิงโครงสร้าง[195]และวัตถุที่ตั้งในบุษบกเป็นที่มาของสัดส่วนเรือนอีกชั้นหนึ่ง องค์ประกอบที่กล่าวมาทั้งหมดมีจังหวะเป็นตัวกำหนดอยู่กล่าวคือ ขนาดที่มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน (scale relationship) เช่น ถ้าอาคารหลังใหญ่ ผืนหลังคาใหญ่ เสาก็ควรมีขนาดใหญ่ตามไปด้วย เป็นต้น[196] ข้อสังเกตนี้เห็นได้จากบุษบกในสถานที่ และโอกาสต่าง ๆ เช่น บุษบกประดิษฐานพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามจะเห็นได้ว่าความกว้างของหน้าตักขององค์พระพุทธปฏิมามีจังหวะที่พอดีกับความกว้างของส่วนเรือนบุษบก แต่ความสูงขององค์พระปฏิมาค่อนข้างเตี้ยเมื่อเทียบกับความสูงของส่วนตัวเรือน เนื่องจากพระพุทธปฏิมามีฉัตรประกอบเหนือพระเศียร จึงมีส่วนช่วยจัดการพื้นภาพที่เหลือให้มีความลงตัว ตัวอย่างการยึดความกว้างหน้าตักพระพุทธปฏิมานี้มีอยู่หลายแห่ง เช่น พระพุทธเทววิลาศ พระพุทธปฏิมาประธานพระอุโบสถวัดเทพธิดาราม พระพุทธสิหิงค์ พระที่นั่งพุทไธสวรรค์ เป็นต้น อีกตัวอย่างหนึ่งที่สำคัญคือ บุษบกของพระมหาพิชัยราชรถ จะเห็นได้ว่าเมื่อไม่ได้ใช้ประกอบพระราชพิธีบุษบกจะว่างอยู่ สังเกตว่าสัดส่วนของเรือนบุษบกจะมีความสูงมากเมื่อเปรียบเทียบกับส่วนยอด แต่เมื่อใช้พระมหาพิชัยราชรถประกอบพระราชพิธีแล้วนำพระโกศหรือพระบรมโกศขึ้นประดิษฐานภายใน จะเห็นความพอดีของจังหวะที่เกิดขึ้นระหว่างความกว้างของพระโกศและความสูงพระโกศ

---

[193] บุณยกร วชิรเธียรชัย.

[194] สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, บันทึกเรื่องความรู้ต่างๆ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2552).

[195] เนื่องจากในกระบวนการก่อสร้าง ส่วนเสาเรือนบุษบกต้องขึ้นไปรับหลังคาชั้นเชิงกลอนที่ 2 ก่อน แล้วจึงลากเส้นจอมแหต่อเนื่องขึ้นไปและต่อเส้นปากจอมแหต่อไปให้ได้ลักษณะที่ดี

[196] ฤทัย ใจจงรัก.

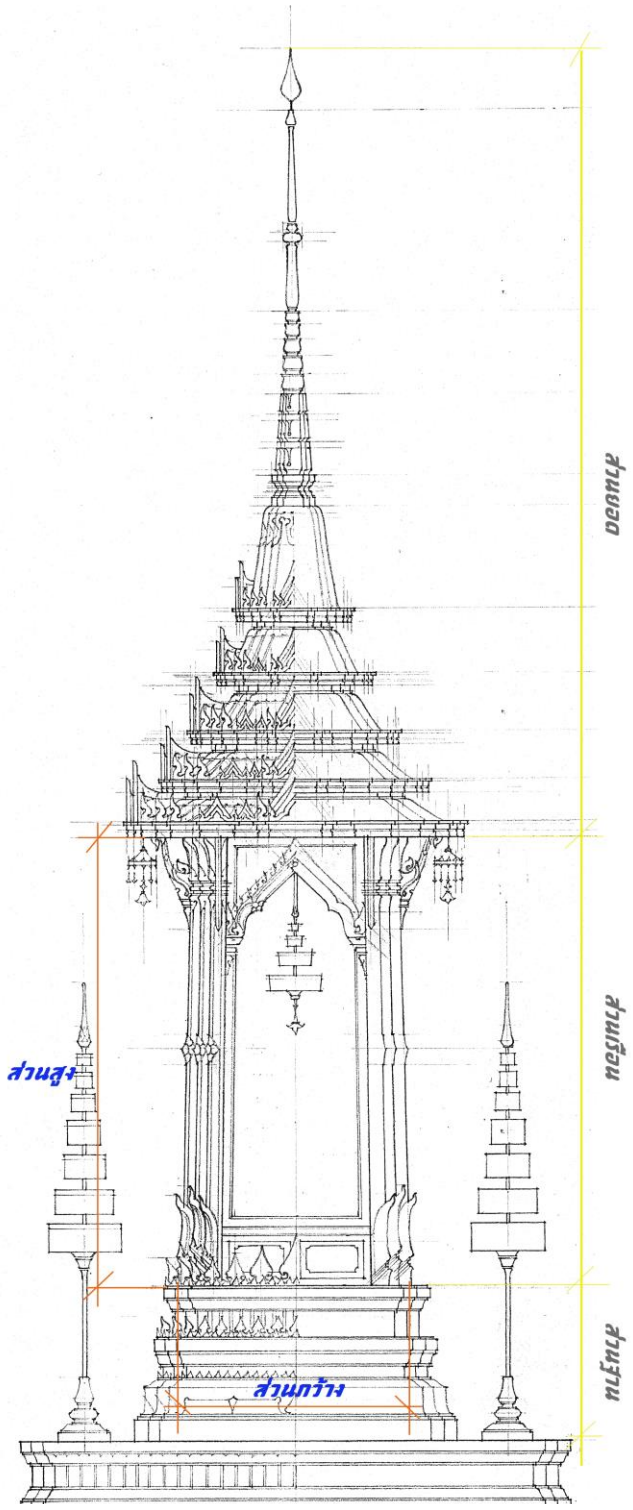

ภาพที่ 108 องค์ประกอบ 3 ส่วนของบุษบกและสัดส่วนความกว้างของเรือนต่อความสูงของเรือน
ที่มาภาพ (นภัส ขวัญเมือง. 19 เม.ย. 2560. Pdf file)

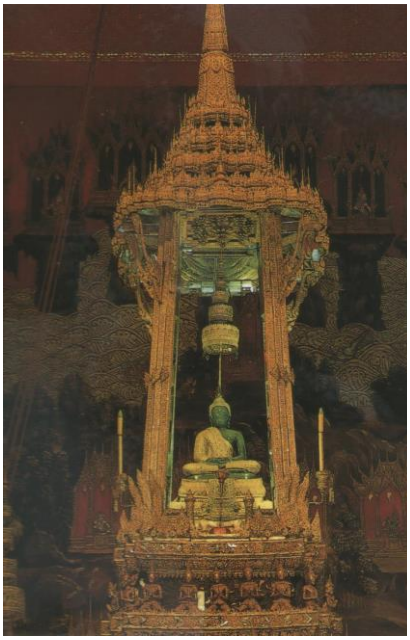

ภาพที่ 109 ลักษณะบุษบกประดิษฐานพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร ที่ยืดส่วนกว้างของขนาดหน้าตัก และส่วนของสูงของฉัตร
ที่มาภาพ (suvacobhikkhu.wordpress.com. Web, 3 ม.ค. 2560)

ภาพที่ 110 ลักษณะบุษบกพระมหาพิชัยราชรถ เมื่อไม่ได้ประกอบพระราชพิธีส่วนเรือนจะมีความสูงมาก เพราะต้องมีความเหมาะสมกับความกว้างและความสูงของพระโกศเมื่อประกอบพระราชพิธี
ที่มาภาพ (finearts.go.th. Web, 3 ม.ค. 2560)

จากตัวอย่างดังกล่าวจะเห็นได้ว่า ปัจจัยที่มีผลกับการกำหนดสัดส่วนของบุษบกขึ้นอยู่กับความกว้างและความสูงของวัตถุที่ตั้งภายใน ดังนั้นปัจจัยที่เป็นตัวกำหนดสัดส่วนของบุษบกในพระวิหารหลวงในพระอารามกรณีศึกษาจึงได้แก่ขนาดหน้าตักและความสูงของพระพุทธปฏิมาประธาน ที่นำไปสู่การกำหนดสัดส่วนของเรือนและยอดบุษบก ตลอดจนผนังด้านสกัดซึ่งนำไปสู่การกำหนดสัดส่วนหน้าจั่ว แผนผัง และรูปตั้งของพระวิหารหลวงในที่สุด

5.6.1 สัดส่วนพระพุทธปฏิมาประธานกับการออกแบบสัดส่วนบุษบกในพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหารและวัดมกุฏกษัตริยาราม

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าพระพุทธปฏิมาประธานในพระอารามกรณีศึกษาสร้างขึ้นจากการกำหนดสัดส่วนตามหนังสือสุคตวิทัตถิวิธาน ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์ ดังนั้นจึงมีสัดส่วนใกล้เคียงหนังสือเล่มดังกล่าว เมื่อพิจารณาสัดส่วนของเรือนบุษบก (ซึ่งใช้เป็นสิ่งกำหนดสัดส่วนของส่วนยอดบุษบกต่อไป) พบว่า มีสัดส่วนค่อนข้างเตี้ยเมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มตัวอย่างบุษบกที่ได้กล่าวมาแล้ว เหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะเกิดจากการยึดสัดส่วนทั้งความสูงและความกว้างของหน้าตักพระพุทธปฏิมาประธานเป็นหลัก ต่างจากกรณีบุษบกพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากรหรือพระพุทธเทววิลาสที่ยึดเพียงความกว้างหน้าตักเท่านั้น มิได้ยึดความสูงจากพระกายแต่ใช้ฉัตรประกอบเพื่อเสริมความสูงให้ดูเหมาะกับส่วนเรือนบุษก เห็นได้จากหากลากเส้นทแยงระหว่างมุมของเสาบุษบกทั้ง 4 มุมในรูปด้านหน้า พระพุทธปฏิมาประธานในพระอารามกรณีศึกษาจะอยู่ระหว่างเกือบจุดตัดกึ่งกลางพอดี ต่างจากกรณีบุษบกประดิษฐานพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากรหรือพระพุทธเทววิลาศซึ่งเมื่อใช้วิธิการลากเส้นทแยงมุมดังกล่าวแล้ว จุดตัดจะเลยตำแหน่งพระพุทธปฏิมาไปมาก

จากข้อสังเกตดังกล่าวนำไปสู่การศึกษาถึงสมมติฐานว่า พระพุทธปฏิมาประธานในพระอารามทั้งสองแห่งต้องเป็นจุดตั้งต้นของการออกแบบพระวิหารหลวง เนื่องจากการสร้างพุทธสถาปัตยกรรมไทย วิธีการกำหนดขนาดอาคารจากขนาดพระพุทธปฏิมาปรากฏให้เห็นเป็นหลักฐาน เช่น พระวิหารวัดสุทัศนเทพวราราม ที่พระวิหารมีขนาดใหญ่นั้นด้วยเหตุที่พระศรีศากยมุนีนั้นมีขนาดใหญ่ ต่างจากพระวิหารหลวงพระอารามกรณีศึกษาที่พระพุทธปฏิมาประธานมีขนาดเล็กจึงต้องอาศัยวิธีการออกแบบในการแก้ไขข้อจำกัดนี้ โดยการถ่ายขนาดจากพระพุทธปฏิมาผ่านบุษบก ผนังด้านสกัด หน้าจั่วอาคาร และด้านยาวของอาคารโดยใช้เสาร่วมในเป็นกุญแจสำคัญในการออกแบบ ดังนั้น จึงสามารถจำแนกออกได้เป็นขั้นตอน “การออกแบบ” โดยสังเขปได้ ดังนี้

5.6.1.1 สัดส่วนพระพุทธปฏิมากับการออกแบบสัดส่วนเรือนบุษบก

พระพุทธปฏิมาประธาน	สัดส่วนหน้าตัก : ความสูงพระกาย (เมตร)	สัดส่วน
พระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร	1.22 : 1.34	1 : 1.09
พระวิหารหลวงวัดมกุฏกษัตริยาราม	1.17 : 1.32	1 : 1.2
เรือนบุษบก	ความกว้างเรือน : ความสูงเรือน	สัดส่วน
พระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร	2.96 : 3.36	1 : 1.3
พระวิหารหลวงวัดมกุฏกษัตริยาราม	2.53 : 2.94	1 : 1.6

จากตารางพระสัมพุทธโสมนัสวัฒนานาถบรมบพิตร พระพุทธปฏิมาประธานพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร หน้าตักกว้าง 1 เมตร 22 เซนติเมตร พระกายสูง 1 เมตร 34 เซนติเมตร สัดส่วนหน้าตักต่อความสูงพระกายคือ 1 ต่อ 1.09 และพระพุทธวชิรมงกุฎพระวิหารหลวงวัดมกุฏกษัตริยารามหน้าตักกว้าง 1 เมตร 17 เซนติเมตร พระกายสูง 1 เมตร 32 เซนติเมตร สัดส่วนหน้าตักต่อความสูงพระกายคือ 1 ต่อ 1.12 จากสัดส่วนที่ใกล้เคียงกันระหว่างความกว้างของหน้าตักพระพุทธปฏิมาทั้ง 2 แห่ง ทำให้ส่วนเรือนของบุษบกมีสัดส่วนที่ใกล้เคียงกับสัดส่วนพระพุทธปฏิมาประธาน กล่าวคือ ส่วนเรือนบุษบกวัดโสมนัสวิหารกว้าง 2 เมตร 96 เซนติเมตร สูง 3 เมตร 36 เซนติเมตร อยู่ในอัตราส่วนความกว้างต่อความสูงคือ 1 ต่อ 1.3 และส่วนเรือนบุษบกวัดมกุฏกษัตริยารามกว้าง 2 เมตร 53 เซนติเมตร สูง 2 เมตร 94 เซนติเมตร อยู่ในอัตราส่วนความกว้างต่อความสูงคือ 1 ต่อ 1.6

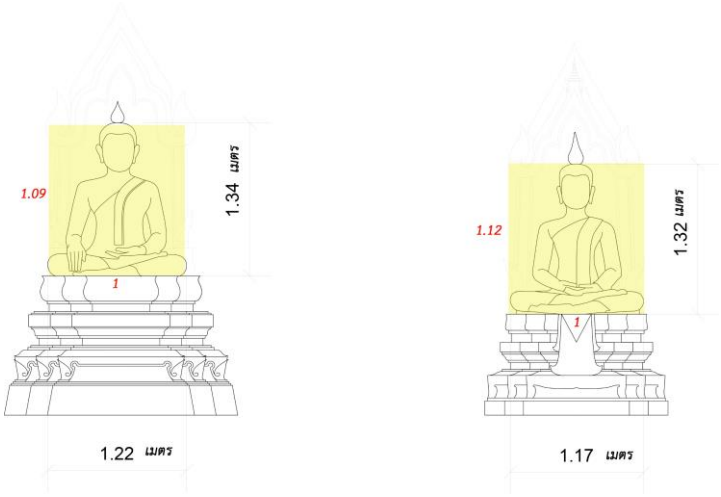

ภาพที่ 111 ภาพลายเส้นแสดงสัดส่วนความกว้างของหน้าตักพระพุทธปฏิมาประธานในพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร (ซ้าย) และพระวิหารหลวงวัดมกุฏกษัตริยาราม (ขวา)
ที่มาภาพ (ณัฐพงษ์ นันทบุญ. JPEG file.)

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
Chulalongkorn University

การที่ส่วนเรือนบุษบกในพระอารามกรณีศึกษามีสัดส่วนความกว้างต่อความสูงในสัดส่วน 1 ต่อ 1 เศษ ต่างจากหลักวิชาที่พระพรหมพิจิตรได้กล่าวไว้ คือ 1 ต่อ 2 ส่วน ซึ่งไม่ได้ถือว่าผิดหลักการแต่อย่างใดเพราะการกำหนดสัดส่วนเป็นเพียงแบบฝึกหัดในระยะแรกเท่านั้น เมื่อผู้ออกเข้าใจหลักการแล้วก็สามารถสืบสานในเชิงสร้างสรรค์ได้ บุษบกในพระวิหารหลวงพระอารากรณีศึกษาจึงเป็นตัวอย่างในหลักการคลี่คลายแบบได้อย่างดี ดังสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงอธิบายถึงการกำหนดสัดส่วนบุษบกไว้ว่า *"...ที่พูดถึงส่วน เปนของสอนนักเรียนเพื่อไม่ให้ทำเข้าป่าไปเท่านั้นเอง คนที่แข็งเขาทำอไรก็ไม่เหนเข้าส่วน ส่วนที่เข้าไม่ได้ก็มี เช่นผู้สร้างวัดเขาสั่งช่างให้พระประธานนั่งในบุษบก พระประธานนั้นเปนของมีแล้ว จะต้องใส่เข้าในบุษบกได้ แล้วถ้าทำตามส่วนยอดบุษบกก็จะทิ่มเข้าไปในหลังคาอันเปนของใช้ไม่ได้ ต้องทำ**<u>**บุษบกนอกส่วน**</u>**ให้ดูดี อันจะต้องเป็นคนแข็ง นักเรียนทำไม่ได้ เหมือนบุษบกพระแก้วก็ยาวเกินส่วนเพราะองค์พระเล็กแต่มีฉัตร ทั้งที่ยาวเกินส่วนก็ไม่เหนขัดขวาง..."*[197]

[197] พ. พรหมพิจิตร.

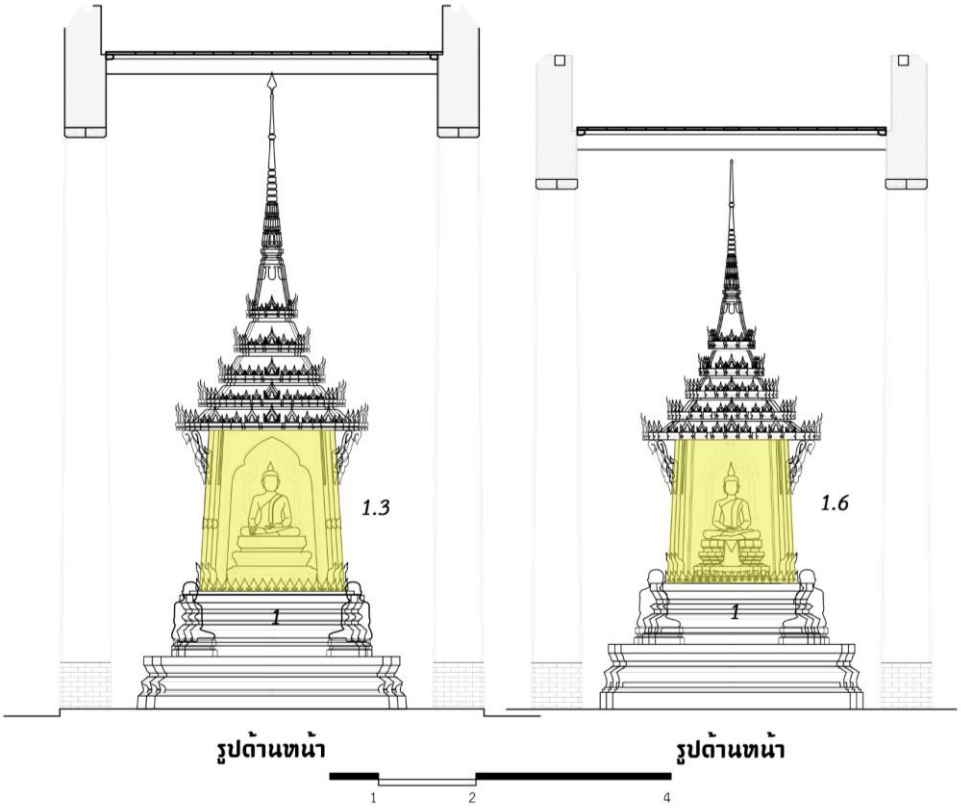

ภาพที่ 112 ภาพลายเส้นแสดงสัดส่วนความกว้างต่อความสูงส่วนเรือนบุษบกประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานในพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร (ซ้าย) และพระวิหารหลวงวัดมกุฎกษัตริยาราม (ขวา)
ที่มาภาพ (ณัฐพงษ์ นันทบุญ. JPEG file.)

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
Chulalongkorn University

5.6.1.2 สัดส่วนเรือนบุษบกสู่การกำหนดสัดส่วนหลังคาบุษบก

หลังคาบุษบก	ความกว้าง : ความสูง (เมตร)	สัดส่วน
พระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร	3.57 : 7.71	1 : 2.15
พระวิหารหลวงวัดมกุฎกษัตริยาราม	3.49 : 7.19	1 : 2.06
ค่าองศาความล้มสอบเสาเรือนบุษบก (องศา)		
พระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร	4	
พระวิหารหลวงวัดมกุฎกษัตริยาราม	3	

เมื่อได้สัดส่วนเรือนของบุษบกจากสัดส่วนพระพุทธปฏิมาประธานแล้ว สิ่งต่อไปคือการออกแบบหลังคาของบุษบกซึ่งมีเส้นจอมแหกำกับ จากลักษณะโครงสร้างของบุษบกแล้ว เสาเรือนบุษบกจะขึ้นรับส่วนยอดในชั้นเชิงกลอนที่ 2 แล้วจึงยื่นเต้าจากเสาเพื่อรับชั้นเชิงกลอนที่ 1 ส่วนชั้นเชิงกลอน 3 - 5 จะตั้งเสาตุ๊กตาลดหลั่นขึ้นไปตามเส้นจอมแห โดยมี “ความล้มสอบ” ซึ่งเป็นคุณลักษณะที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งของการออกแบบสถาปัตยกรรมไทย เพราะเป็นที่มาของรูปทรงที่ “เบา” แต่ “แข็งแรง”[198] ข้อมูลจากตารางพบว่าค่าองศาล้มสอบเป็นอีกปัจจัยหนึ่งในการกำหนดความกว้างของชั้นเชิงกลอนที่ 2 โดยเสาเรือนบุษบกพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหารล้มสอบ 4 องศา และเสาเรือนบุษบกพระวิหารหลวงวัดมกุฎกษัตริยารามล้มสอบ 3 องศา ดังนั้นเส้นชั้นเชิงกลอนชั้นที่ 2 ของบุษบกพระวิหารหลวงวัดมกุฎกษัตริยารามจึงดูกว้างเกือบเท่าวัดโสมวิหาร เป็นผลทำให้รูปทรงของยอดมีสัดส่วนที่ใกล้เคียงกัน โดยบุษบกพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหารความกว้างของเส้นจอมแหเท่ากับ 3 เมตร 57 เซนติเมตร สูง 7 เมตร 71 เซนติเมตร คิดเป็นสัดส่วนความกว้างต่อความสูง 1 ต่อ 2.15 และ บุษบกพระวิหารหลวงวัดมกุฎกษัตริยารามความกว้างของเส้นจอมแหเท่ากับ 3 เมตร 49 เซนติเมตร สูง 7 เมตร 19 เซนติเมตร คิดเป็นสัดส่วนความกว้างต่อความสูง 1 ต่อ 2.06 จากตัวเลขจะเห็นได้ว่าบุษบกวัดโสมนัสวิหารมีสัดส่วนที่สูงกว่าซึ่งเกิดจากการกำหนดสัดส่วนเส้นจอมแหที่แตกต่างกันทำให้ขนาดขององค์ระฆังนั้นแตกต่างกันด้วย

จากตัวเลขสัดส่วนของเส้นจอมแหที่มีค่าเฉลี่ยประมาณ 1 ต่อ 2 ซึ่งตรงตามหลักการที่พระพรหมพิจิตรได้กล่าวไว้ในหนังสือพุทธศิลปสถาปัตยกรรมภาคต้นความว่า *“...ทรงเรือนบุษบกกว้าง 1 สูง 2 หลังคากว้าง 1 สูง 2 แล้วพิจารณาส่วนลดหลั่นตามระดับชั้นเชิงกลอนให้เข้าใจ...”* แต่เมื่อเปรียบเทียบกับเอกสารวิธีการร่างยอดบุษบกของ อมร ศรีพจนารถ ซึ่งใช้สัดส่วนความกว้างต่อความสูงเส้นจอมแหเท่ากับ 1 ต่อ 2.5[199] ทำให้ยอดของบุษบกในพระอารามกรณีศึกษาค่อนข้างป้านนั่นเอง

เมื่อได้สัดส่วนเรือนและส่วนยอดแล้วจึงกำหนดสัดส่วนของฐานบุษบกนั้นต้องพิจารณาจากการเทียบสัดส่วนที่สัมพันธ์ระหว่างทรวดทรงของบุษบกกล่าวคือ การแบ่งเส้นลวดบัวจะต้องเหมาะสมกับรายละเอียดตามส่วนเรือนและส่วนยอดของบุษบก

ดังนั้นสัดส่วนที่เกิดขึ้นกับบุษบกประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานในพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหารและวัดมกุฎกษัตริยารามเป็นที่เกิดขึ้นจากขนาดของพระพุทธปฏิมาประธานแบบพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างแท้จริง

---

[198] สมคิด จิระทัศนกุล, งานออกแบบสถาปัตยกรรมไทยฝีพระหัตถ์สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ (กรุงเทพฯ: สถาบันศิลปสถาปัตยกรรมไทยเฉลิมพระเกียรติ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2556).

[199] บุณยกร วชิรเธียรชัย, "สถาปัตยกรรมเครื่องยอด "ทรงจอมแห" ว่าด้วยหลักวิชา เส้น รูป และความรู้สึก : กรณีศึกษา "ยอดบุษบก-มณฑป"," ห้าจั่ว ว่าด้วยประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมและสถาปัตยกรรมไทย (2558).

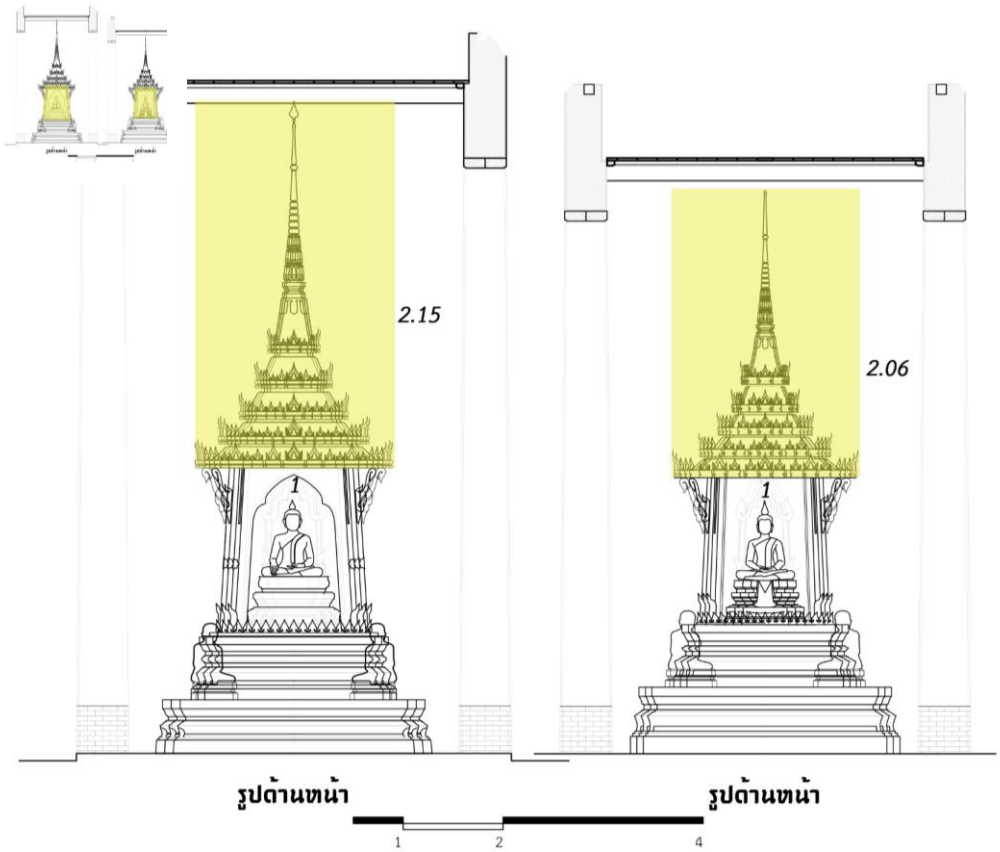

ภาพที่ 113 ภาพลายเส้นแสดงสัดส่วนความกว้างต่อความสูงส่วนยอดบุษบกประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานในพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร (ซ้าย) และพระวิหารหลวงวัดมกุฏกษัตริยาราม (ขวา)
ที่มาภาพ (ณัฐพงษ์ นันทบุญ. JPEG file.)

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
Chulalongkorn University

5.6.2 สัดส่วนบุษบกประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานกับการออกแบบสัดส่วนพระวิหารหลวง

พื้นที่หลังบุษบกแนวนอน (ขื่อ)	กว้างผนังด้านสกัด : ความกว้างของเรือนบุษบก (เมตร)	สัดส่วน
พระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร	5.89 : 2.96	1 : 0.50
พระวิหารหลวงวัดมกุฏกษัตริยาราม	5.27 : 2.53	1 : 0.48
พื้นที่หลังบุษบกแนวตั้ง	ด้านกว้างผนังด้านสกัด : ความสูงของผนังด้านสกัด (เมตร)	สัดส่วน
พระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร	5.89 : 13.60	1 : 2.32
พระวิหารหลวงวัดมกุฏกษัตริยาราม	5.27 : 12.06	1 : 2.28
หน้าจั่ว	ความกว้างขื่อ : ความสูงดั้ง	สัดส่วน
พระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร	9.6 : 7.1	1 : 0.73
พระวิหารหลวงวัดมกุฏกษัตริยาราม	9.0 : 6.27	1 : 0.69

เมื่อได้สัดส่วนบุษบกจากพระพุทธปฏิมาประธานจากข้อ 5.6.1 แล้ว สิ่งที่จะต้องนำมาพิจารณาต่อไปคือผนังที่เป็นฉากรับบุษบกควรมีสัดส่วนเป็นอย่างไรจึงจะเหมาะสม หลักการในการพิจารณา คือ “จังหวะ” ที่เหมาะสมกับบุษบก กล่าวคือ ต้องไม่รู้สึกว่าบุษบกนั้นใหญ่หรือเล็กเกินไปเมื่อเทียบกับที่ว่างของผนังด้านสกัด ผู้ศึกษาใช้ความกว้างของส่วนเรือนบุษบกเป็นเกณฑ์ในการหาสัดส่วนของความเหมาะสมของความกว้างผนังต่อความกว้างของเรือนบุษบก โดยพิจารณาข้อมูลจากตารางพบว่าความกว้างของผนังด้านสกัดเบื้องหลังบุษบกพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหารกว้าง 5 เมตร 89 เซนติเมตร เรือนบุษบกกว้าง 2 เมตร 96 เซนติเมตร คิดเป็นสัดส่วน 1 ต่อ 1.9 และความกว้างต่อความสูงของผนังด้านสกัดเบื้องหลังบุษบกพระวิหารหลวงวัดมกุฎกษัตริยารามคือ 5 เมตร 27 เซนติเมตร ต่อ 2 เมตร 53 เซนติเมตร คิดเป็นสัดส่วน คือ 1 ต่อ 2.08 จากตัวเลขสัดส่วนดังกล่าว บุษบกในพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหารจึงดูแน่นกว่าวัดมกุฎกษัตริยารามเมื่ออยู่ในที่ว่างภายในพระวิหารหลวง

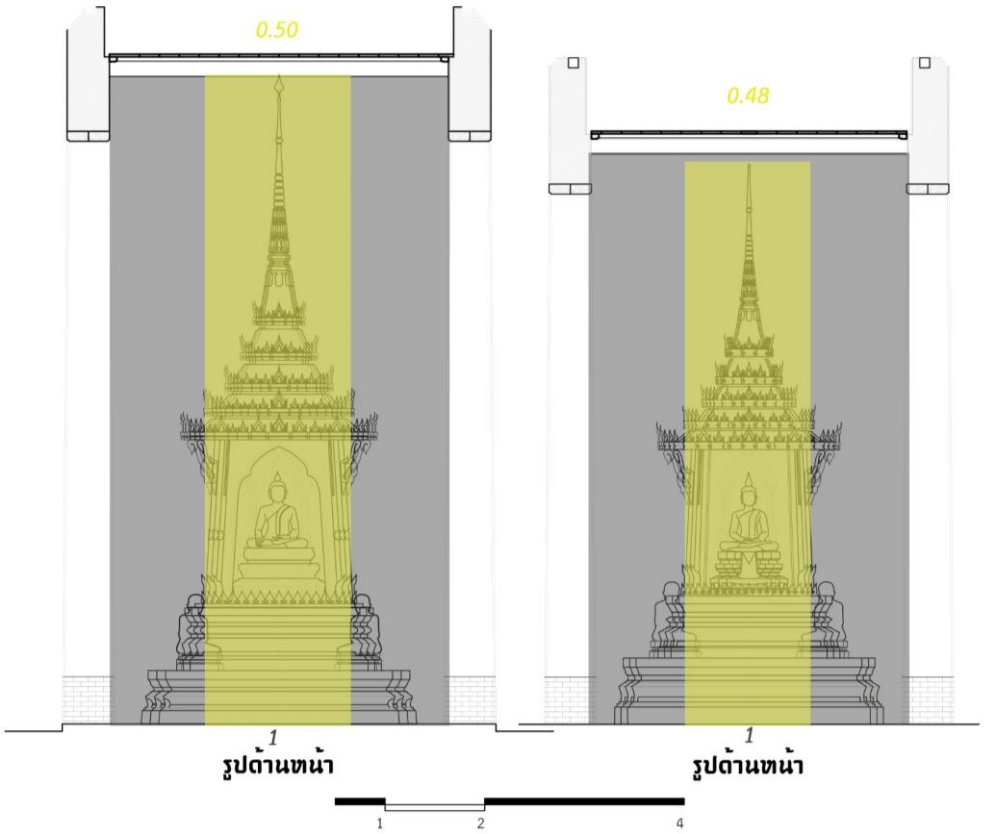

ภาพที่ 114 ภาพลายเส้นแสดงสัดส่วนความกว้างของของผนังด้านสกัดต่อความกว้างของเรือนบุษบกประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานในพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร (ซ้าย) และพระวิหารหลวงวัดมกุฎกษัตริยาราม (ขวา)
ที่มาภาพ (ณัฐพงษ์ นันทบุญ. JPEG file.)

เมื่อได้ความกว้างของผนังต่อความกว้างของเรือนบุษบกแล้ว ขั้นต่อไปคือหาสัดส่วนในด้านกว้างต่อความสูงของผนังด้านสกัดพบว่า ความสูงของผนังด้านสกัดเบื้องหลังบุษบกพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหารคือ 5 เมตร 89

เซนติเมตร ต่อ 13 เมตร 60 เซนติเมตร คิดเป็นสัดส่วน คือ 1 ต่อ 2.32 และความสูงของผนังด้านสกัดเบื้องหลังบุษบกพระวิหารหลวงวัดมกุฎกษัตริยารามคือ 5 เมตร 27 เซนติเมตร ต่อ 12 เมตร 06 เซนติเมตร คิดเป็นสัดส่วน คือ 1 ต่อ 2.28 จากตัวเลขสัดส่วนดังกล่าวถือว่ามีความใกล้เคียงกันมาก

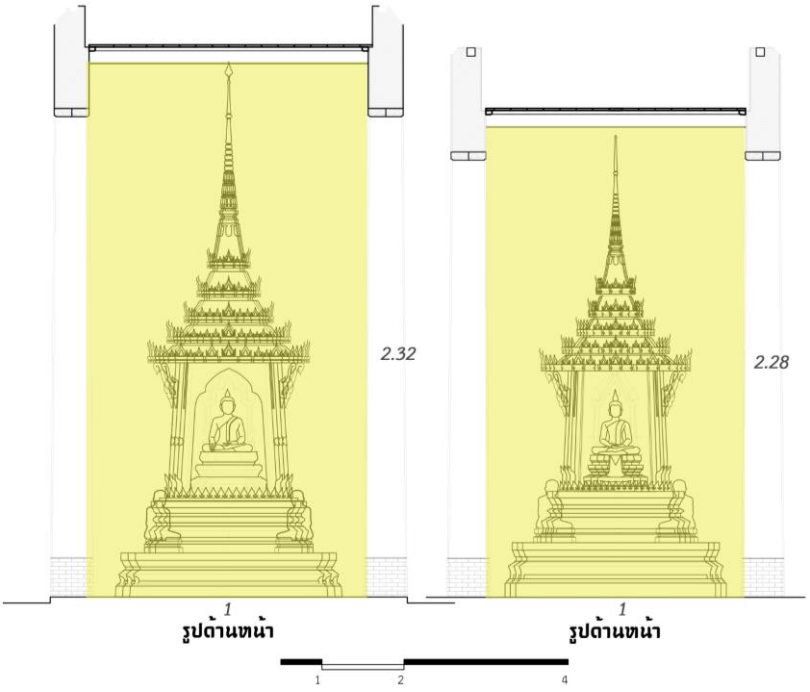

ภาพที่ 115 ภาพลายเส้นแสดงสัดส่วนความกว้างของของผนังด้านสกัดต่อความกว้างของเรือนบุษบกประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานในพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร (ซ้าย) และพระวิหารหลวงวัดมกุฎกษัตริยาราม (ขวา)
ที่มาภาพ (ณัฐพงษ์ นันทบุญ. JPEG file.)

ข้อสังเกตอีกประการหนึ่งพบว่า ตำแหน่งเชิงกลอนชั้นที่ 1 จะอยู่ในอัตราส่วนประมาณ 1 ต่อ 1 ของความกว้างและความสูงของผนังเพื่อให้สามารถส่งยอดของบุษบกให้สูงขึ้นได้ เมื่อสามารถกำหนดสัดส่วนความกว้างของพื้นเสาร่วมในแล้ว นั่นย่อมเท่ากับว่าได้ขนาดความกว้างของ “ขื่อ” นั่นเอง ความสำคัญของระยะขื่อเป็นหลักการเริ่มต้นของการสร้างความสัมพันธ์ของรูปทรงหน้าจั่วของสถาปัตยกรรมไทย เพราะถือเป็นกระบวนการขึ้นรูปทรงต้องขึ้นจากด้านสกัดก่อนเสมอ โดยต้องคำนึงถึงความกว้าง (ขื่อ) ต่อความสูงของหน้าจั่ว (ดั้ง) ซึ่งเป็นที่มาของคุณค่าความงามของรูปทรงหลังคาของสถาปัตยกรรมไทย ดังนั้นจึงปรากฏหลักวิชาเพื่อการออกแบบดังคำอธิบายการขึ้นทรงหน้าจั่วของพระพรหมพิจิตรในหนังสือพุทธศิลปสถาปัตยกรรมภาคต้นความว่า *“การแบ่งขื่อหาทรงหลังคาแต่โบราณ เช่น ขื่อกว้างเท่าใดเป็น 4 ส่วน ใช้เป็นส่วนสูงจั่วเสีย 3 ส่วน แต่แบบย่อมมีวิธีคู่คี่กันไป เช่น แบบร่างเป็นขื่อครึ่งซีกกะแบ่ง 5 ส่วนแล้วผสมให้ได้ 7 ส่วนสูงจั่วก็ได้ ทั้งสองหลักการนี้จะร่วมกันในเมื่อปรุงเป็นหลังคาซ้อนตามทรง*

นอกทรงใน”[200] การได้ขนาดของขื่อนี้เป็นจุดเริ่มต้นของการขึ้นทรงของหลังคาในตับอื่นๆ ทำให้สามารถเห็นรูปทรงของอาคารโดยภาพรวมได้ในที่สุด (ดูภาพที่ 116)

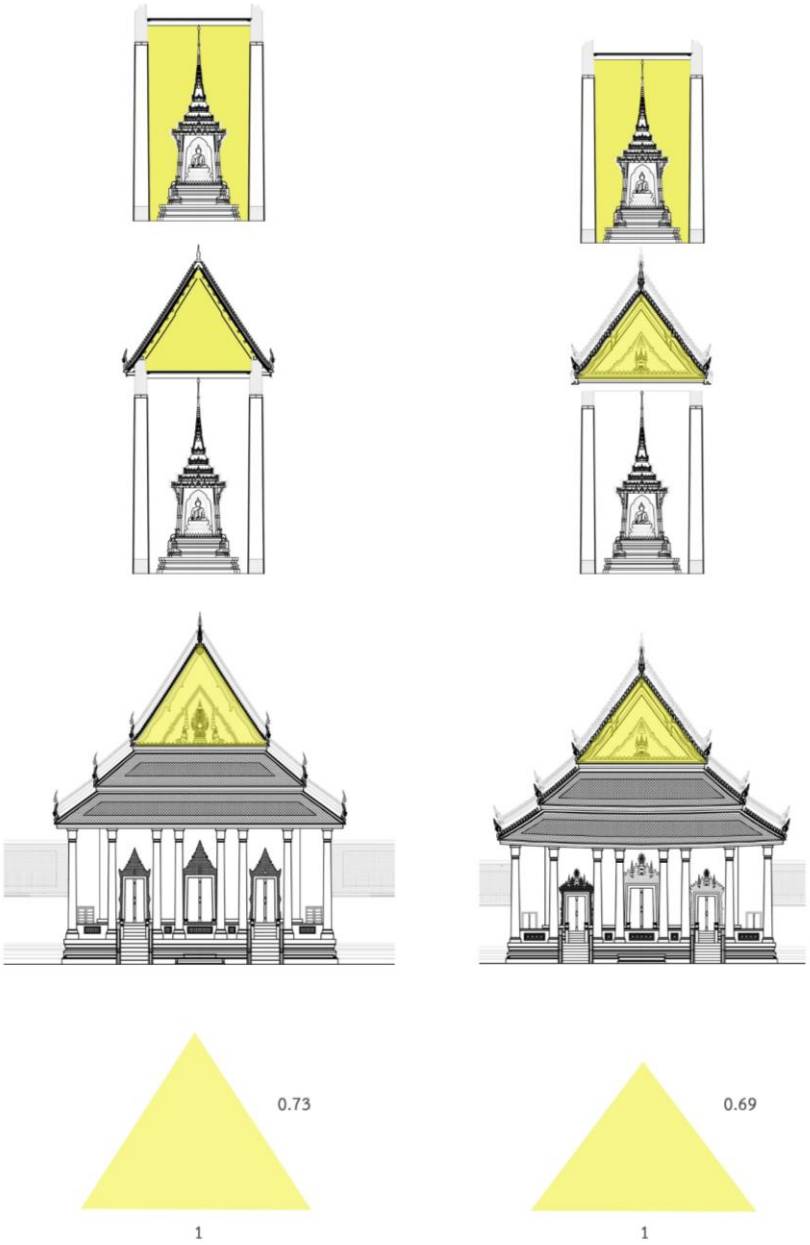

ภาพที่ 116 ภาพลายเส้นแสดงที่มาของสัดส่วนหน้าจั่วพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร (ซ้าย) และพระวิหารหลวงวัดมกุฎกษัตริยาราม (ขวา) ที่มาภาพ (ณัฐพงษ์ นันทบุญ. JPEG file.)

[200] พ. พรหมพิจิตร.

จากการศึกษาพบว่าสัดส่วนความกว้างของขื่อพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหารคือ 9 เมตร 60 เซนติเมตร สูง 7 เมตร 10 เซนติเมตร คิดเป็นสัดส่วน 1 ต่อ 0.73 และความกว้างของขื่อพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหารคือ 9 เมตร สูง 6 เมตร 27 เซนติเมตร คิดเป็นสัดส่วน 1 ต่อ 0.69 จากตัวเลขสัดส่วนดังกล่าวจะพบว่า สัดส่วนหน้าจั่วของพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหารสูงกว่าพระวิหารหลวงวัดมกุฎกษัตริยารามหรืออาจจะเรียกได้ว่า ทรงจั่วของพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหารนั่นเป็นจั่ว “ทรงนาง” ทรงจั่วของวัดมกุฎกษัตริยารามนั้นเป็น “ทรงพระ” สอดคล้องกับแนวความคิดการเป็นพระอารามคู่กันของพระมหากษัตริย์และพระมเหสีที่แสดงออกผ่านรูปทรงของสถาปัตยกรรม

เมื่อได้สัดส่วนของด้านสกัดแล้ว ในกระบวนการออกแบบสถาปัตยกรรมไทยก็นับว่าสามารถออกแบบในส่วนด้านยาวได้ โดยมีกำหนดอัตราส่วนระหว่างความกว้างด้านสกัดต่อด้านยาวประมาณ 1 ต่อ 2 โดยประมาณ ดังที่พระพรหมพิจิตรในหนังสือพุทธศิลปสถปัตยกรรมภาคต้นกล่าวถึงการกำหนดส่วนยาวของอาคาร ความว่า *“...มูลลักษณะตามแบบที่วางไว้นี้ เป็นผังพื้นกว้าง 1 ยาว 2 ส่วนการผูกแบบต้องใช้ด้านสกัดเป็นโครงต้น แล้วจึงวางรูปด้านยาวเข้าประสานเป็นลักษณะเดียวกันให้เห็นว่าทรงนั้นถูกต้อง จึงหาเส้นลงมาเป็นผังพื้นตามทรงที่ตั้งไว้... ”*[201] ทั้งนี้ก็เท่ากับว่าสามารถหาสัดส่วนของผังพื้นโดยรวมของพระวิหารหลวงได้แล้ว แต่ในพระอารามยังมีสิ่งที่เป็นตัวกำหนดด้านยาวของอาคารอีกประการหนึ่ง นั่นคือจำนวนที่แน่นอนของเสาร่วมในซึ่งเป็นปัจจัยในการกำหนดจำนวนห้องในด้านยาวของพระวิหาร ซึ่งจะได้กล่าวต่อไปในข้อ 5.6.3

5.6.3 นัยยะของเสาร่วมในกับการออกแบบสัดส่วนพระวิหารหลวง

สิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งที่เป็นเครื่องมือสำคัญในการออกแบบด้านขนาน (ด้านยาว) ของพระวิหารหลวง นั่นคือ “เสาร่วมใน” ซึ่งโดยปกติแล้วในสถาปัตยกรรมไทยมักปรากฏองค์ประกอบดังกล่าวในอาคารขนาดใหญ่ เช่น พระวิหารหลวงวัดสุทัศนเทพวราราม พระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เป็นต้น เพื่อเป็นโครงสร้างรับน้ำหนักอีกแนวหนึ่ง ผู้ศึกษาตั้งข้อสังเกตว่า การมีเสาร่วมในของพระวิหารหลวงในพระอารามกรณีศึกษาทั้ง 2 แห่ง เป็นเหตุผลของ “ความจำเป็นในกระบวนการออกแบบ” มากกว่าข้อจำกัดทางด้านโครงสร้าง เพราะหากพิจารณาถึงสถาปัตยกรรมไทยขนาดใหญ่กว่าพระวิหารหลวงของพระอารามกรณีศึกษาหรือขนาดใกล้เคียงกันและก่อสร้างในสมัยใกล้เคียงกันแล้ว จะเห็นว่าเทคโนโลยีการก่อสร้างสามารถไม่มีเสาร่วมในได้ เช่น พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม พระอุโบสถวัดราชโอรสาราม พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ เป็นต้น ซึ่งปรากฏการณ์ดังกล่าวเกิดจากนัยยะทางสังคมต่อภาพลักษณ์ของพระพุทธศาสนา กล่าวคือ จากสมัยกรุงศรีอยุธยาที่พระพุทธศาสนามีความเป็นไสยผสมอยู่อย่างแยกไม่ออก ซึ่งถือเป็นอีกเหตุผลหนึ่งของการเสียกรุงศรีอยุธยาให้แก่พม่า ทำให้การออกแบบที่ว่างภายในพุทธสถาปัตยกรรมที่ปรากฏ มีความบีบเล็กของเสาร่วมในประกอบกับแสงธรรมชาติค่อนข้างน้อย เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ นัยยะทางสังคมต่อภาพลักษณ์พระพุทธศาสนาได้เปลี่ยนแปลงไปสู่ความสว่างและชัดเจน เห็นได้จากการตัดเสาร่วมในและจำนวนช่องเปิดที่ปรากฏอยู่ทุกช่วงเสาเพื่อนำแสงสว่างเข้าสู่อาคารเพื่อขจัดความเป็น “ไสยะ” สู่ความเป็น “พุทธะ”

---

[201] พ. พรหมพิจิตร.

พร้อมกับการสถาปนาของราชธานีแห่งใหม่ การปรากฏขึ้นอีกครั้งของเสาร่วมในภายในพระวิหารหลวงพระอารามกรณีศึกษาจึงเกิดขึ้นจากประสบการณ์และการเรียนรู้จากตัวอย่างพุทธสถาปัตยกรรมที่ประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานในบุษบกเช่นเดียวกับพระอารามกรณีศึกษาอย่างน้อย 2 แห่ง ได้แก่ พระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และพระพุทธสิหิงค์ พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ ซึ่งเป็นตัวอย่างของวิถีการออกแบบการประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานในบุษบกมาก่อนพระอารามกรณีศึกษา และประเด็นที่น่าจะเป็นเหตุผลในการออกแบบให้พระวิหารหลวงของพระอารามกรณีศึกษามีเสาร่วมใน คือ ที่ว่างภายในแบบเดิมที่ไม่มีเสาร่วมในนั้น มีความเวิ้งว้างมากเกินไปทำให้สร้างมิติของความศรัทธาได้ไม่เพียงพอ การกลับมาของเสาร่วมในจึงเป็นการแก้ไขข้อจำกัดของขนาดพระพุทธปฏิมาประธานกับที่ว่างภายในให้ประสานกลมกลืนกันด้วยการสร้างกรอบภาพด้านหลังให้ชัดเจนและตัวนำสายตาที่ดีเยี่ยมสู่พระพุทธปฏิมาประธานนั่นเอง

ภาพที่ 118 ภายในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระบรมมหาราชวัง

ที่มาภาพ (suvacobhikkhu.wordpress.com. Web, 3 ม.ค. 2560)

ภาพที่ 117 ภายในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ที่มาภาพ (thaprajan.blogspot.com.Web, 3 ม.ค. 2560)

นอกจากนัยยะทางสังคมต่อภาพลักษณ์ของพระพุทธศาสนาที่เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งมีผลกระทบต่อการออกแบบสถาปัตยกรรมภายในของพุทธสถานแล้ว นัยยะความสำคัญในเชิงสัญลักษณ์เป็นอีกหนึ่งปัจจัยสำคัญหนึ่งของการมีอยู่และกำหนดจำนวนที่แน่นอนของเสาร่วมในภายในพระวิหารหลวง ซึ่งมีนัยยะสำคัญในเชิงการออกแบบใน 2 ประการ คือ

5.6.3.1 เสาร่วมในกับ “ลำดับ” และ “ระดับ” คุณธรรมของมนุษย์ใน “ฉฬาภิชาติยสูตร”

“ฉฬาภิชาติยสูตร”เป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่พระอานนท์ ขณะประทับที่ภูเขาคิชกูฏ ใกล้กรุงราชคฤห์ กล่าวถึงจิตใจของคน 6 ประเภท ตั้งแต่ดำสนิทจนถึงขาวสะอาด โดยแทนค่าผู้มีคุณธรรมสูงสุดด้วยเสาร่วมในด้วยสีที่สว่างที่สุดและมีตำแหน่งใกล้กับพระพุทธปฏิมาประธานมากที่สุด ในทางกลับกันผู้มีคุณธรรมน้อยที่สุดแทนค่าด้วยเสาที่มืดที่สุดและไกลห่างจากพระพุทธปฏิมาประธานมากที่สุด หลักการดังกล่าวแสดงด้วยการเรียงลำดับความสว่างด้วย “สี” ที่แตกต่างกัน โดยเมื่อหากถอดเนื้อสีออก (Hue) ให้เป็นโทนไร้สีแล้ว จะมองเห็นสีของแสง (Brightness) ที่ไล่เรียงจากสว่างไปมืดซึ่งเป็นการแสดงความมืด-สว่างแทนสีที่มองเห็นจริง ได้แก่ สีขาว สีนวล สีเหลือง สีส้ม สีเขียวและสีน้ำเงินตามลำดับ จากปรากฏการณ์ข้างต้นแสดงให้เห็นว่า ผู้ที่อยู่ใกล้ภาพฉายของพระพุทธเจ้าหรือพระพุทธปฏิมาประธานนั้นไม่ได้ไกลห่างด้วยระยะเท่านั้น แต่เป็นการไกลห่างพระธรรมคำสอนของ

พระพุทธเจ้าอีกด้วย ดังที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลือก “คาถาพระปฏิจจสมุปบาท” อยู่เบื้องหลังพระพุทธปฏิมาประธานวัดโสมนัสวิหาร และ “คาถาหัวใจพระอริยสัจ” เบื้องหลังพระพุทธปฏิมาประธานวัดมกุฏกษัตริยาราม ซึ่งคาถาธรรมทั้ง 2 คาถา เป็นสิ่งที่ต่อเนื่องซึ่งกันและกัน โดยคาถาพระปฏิจจสมุปบาทว่าด้วยเหตุแห่งการเกิดทุกข์ ส่วนหัวใจพระอริยสัจว่าด้วยวิธีแห่งการดับทุกข์นั้น หลักธรรมสำคัญของพระพุทธศาสนานี้ประดิษฐานอยู่ร่วมกับพระพุทธปฏิมาประธานในพระวิหารหลวงพระอารามกรณีศึกษา จึงทำให้ที่ว่างภายในพระวิหารหลวงเป็นดังภาพปริศนาธรรมที่เกิดจากมิติของ “สาระ” ทางพระพุทธศาสนาและ “ระยะ” ทางสถาปัตยกรรมผ่านการใช้สีที่แตกต่างกัน

นอกจากนี้การใช้ปริศนาธรรมเรื่องฉฬาภิชาติสูตรมีนัยยะสำคัญในการเชื่อมโยงสถานที่กับหลักธรรมที่เลือกใช้ เพราะฉฬาภิชาติสูตรนั้นเป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้าขณะประทับที่ภูเขาคิชกูฏซึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระคันธกุฏีของพระพุทธเจ้าซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานภายในบุษบกดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น

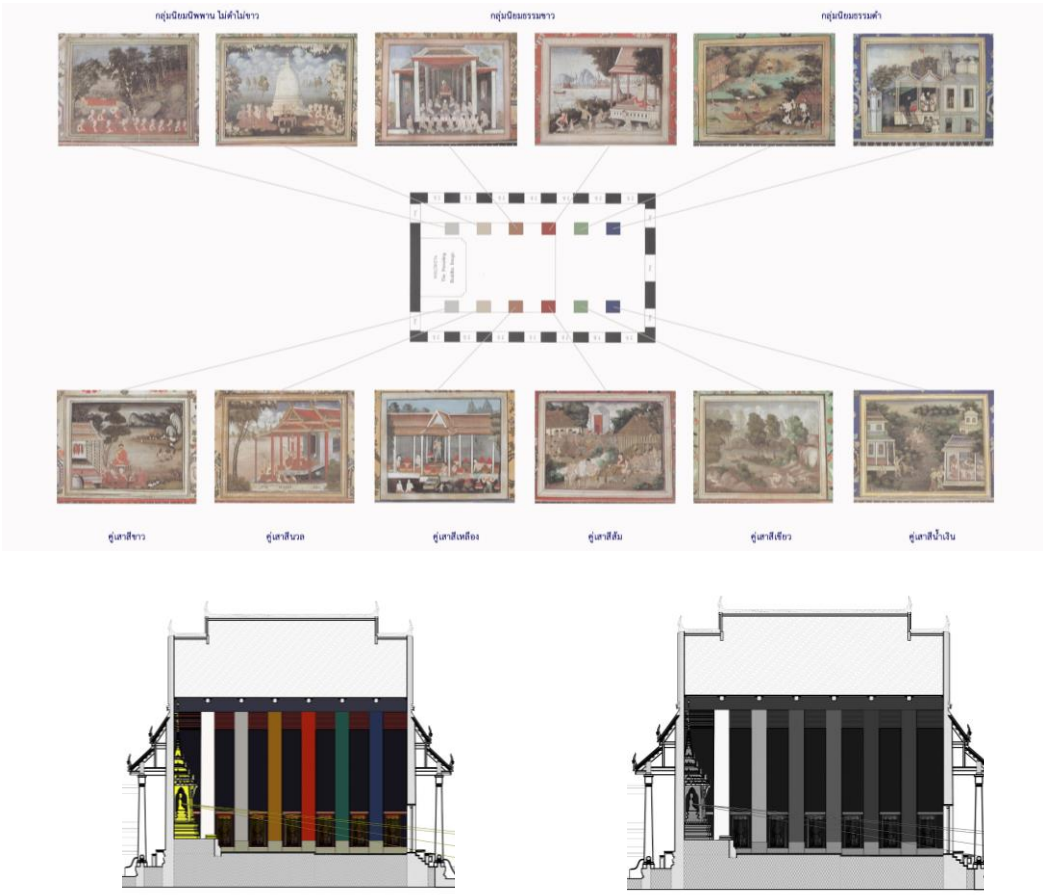

ภาพที่ 119 การเรียงลำดับความสว่างด้วย “สี” ที่แตกต่างกัน เมื่อถอดเนื้อสี (Hue) ออก
ที่มาภาพ (ณัฐพงษ์ นันทบุญ. JPEG file.)

5.6.3.2 เสาร่วมในแทนความหมายของ “ฉัพพรรณรังสี”

ฉัพพรรณรังสี คือ สีของแสงที่แผ่ออกจากพระวรกายของพระพุทธเจ้าพร้อมกัน จำนวน 6 สี ตามหนังสือปฐมสมโพธิกถา ฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสความว่า *“ในลำดับนั้น พระฉัพพรรณรังสีก็โอภาสแผ่ออกจากพระสรีรกายา อันว่านิลประภาก็เขียวสด เสมอด้วยสีแห่งดอกอัญชัน มิฉะนั้น ดุจพื้นแห่งเมฆดลแลดอกนิลุบลแลปีกแห่งแมลงภู่ ผุดออกจากพระอังคาพยพในที่อันเขียวแล่นไปจับเอาราวป่าแลพระรัศมีที่เหลืองนั้นมีครุวนาดุจสีหรดารทองแลดอก กรรณิการ์แลกาญจนปัฏอันแผ่ไว้ พระรัศมีออกจากพระสรีระประเทศในที่อันเหลืองแล้วแล่นไปสู่ทิศานุทิศต่าง ๆ พระรัศมีที่แดงก็แดงอย่าพาลทิพากร แลแก้วประพาฬแลกุมุทประทุมกุสุมชาติโอภาสออกจาก พระสรีรอินทรีย์ในที่อันแดง แล้วแล่นฉวัด เฉวียนไปในประเทศที่ทั้งปวง พระรัศมีที่ขาวดุจดวงรัชนิกร แลแก้วมณี แลสีสังข์แลแผ่นเงินแลดวงพกาพรึกพุ่งออกจากพระสรีระประเทศในที่อันขาวแล้วแล่นไปในทิศโดยรอบ พระรัศมีหงสบาทก็พิลาสเล่ห์ประดุจสีดอกเซ่ง แลดอกชบาแลดอกหงอนไก่ ออกจากพระกรัชกาย รุ่งเรืองจำรัส พระรัศมีประภัสสรประภาครุวนาดุจสีแก้วผลึกแลแก้วไพฑูรย์เลื่อมประพราย ออกจากพระบวรกายแล้วแล่นไปในทศทิศวิจิตรรุจีโอพาร...”*[202] จากข้อความดังกล่าวสามารถจำแนกสีออกได้ 6 สี คือ 1. นีล (เขียว-น้ำเงินปีกแมลงภู่) 2. ปีต (เหลืองหรดาลทอง) 3. โลหิต (แดงเหมือนตะวันอ่อน) 4. โอทาต (ขาวเหมือนแผ่นเงิน) 5. มัญเชฐ (สีหงสบาทเหมือนดอกเซ่งหรือหงอนไก่) 6. ประภัสสร (เลื่อมพรายเหมือนแก้วผลึก) สีทั้งหมดดังกล่าวปรากฏบนเสาร่วมในในพระวิหารหลวงพระอารามกรณีศึกษาทั้ง 2 แห่ง ซึ่งได้แก่ 1. สีขาว 2. สีนวล 3. สีเหลือง 3. สีแดง 4. สีเขียว 5. สีเขียว และ 6. สีน้ำเงิน สิ่งที่ช่วยยืนยันแนวคิดดังกล่าวคือ “เรือนแก้ว” เบื้องหลังพระพุทธปฏิมาประธาน เพราะตามพุทธประวัติกล่าวถึงฉัพพรรณรังสีปรากฏครั้งแรกเมื่อพระพุทธเจ้าทรงประทับใน “รัตนฆรเจดีย์” ในสัปดาห์ที่ 4 ของการตรัสรู้ อันเป็นสัปดาห์ที่พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาพระอภิธรรมปิฎกซึ่งมีความสอดคล้องกับคาถาธรรมที่ถูกบรรจุอยู่ภายใน อย่างไรก็ตามสีที่ปรากฏในฉัพพรรณรังสี ไม่สามารถเรียงลำดับได้เนื่องจากเป็นสีที่เปล่งออกมาพร้อมกัน สอดคล้องกับข้อความในหนังสือจิตรกรรมของ อมร ศรีพจนารถ กล่าวว่า ฉัพพรรณรังสีถือว่าเป็นหมวดสีในจิตรกรรมไทยอย่างหนึ่งซึ่งนักดาราศาตร์กล่าวว่าเป็นสีในดวงอาทิตย์[203] ดังนั้นอีกนัยยะหนึ่งแสงที่เปล่งออกจากพระวรกายของพระพุทธเจ้าจึงเปรียบเสมือนแสงจากดวงอาทิตย์ที่ขับไล่ความมืดคืออวิชาทั้งปวงให้หายไปและเน้นย้ำถึงสถานะการเป็นศูนย์กลางของจักรวาลแบบตะวันตกอีกด้วย ดังปรากฏภาพพระอาทิตย์เปล่งรัศมีอยู่เบื้องหลังพระพุทธปฏิมาประธานวัดบรมนิวาส อันเป็นพระอารามแรกที่ทรงสถาปนาขึ้นก่อนการขึ้นครองราชสมบัติ

ดังนั้น พระวิหารหลวงพระอารามกรณีศึกษาทั้ง 2 แห่ง ได้มีการจัดระเบียบแนวความคิดคิดหลายอย่างเข้าด้วยกัน กล่าวคือ สัญลักษณ์ “เรือนแก้ว” คือสัปดาห์ที่เป็นบ่อเกิดของสีที่ปรากฏบนเสาร่วมใน คือ “ฉัพพรรณรังสี” ที่เปล่งออกจากพระสรีระพระพุทธเจ้าแล้วจัดเรียงลำดับ “ความสว่างของสี” แล้วแทนค่าสีเหล่านั้นด้วย “ฉฬาภิชาติยสูตร”เพื่อแทนค่าระดับคุณธรรมของมนุษย์ตามระดับการรับรู้พระธรรมของพระพุทธเจ้า คุณลักษณะการแทนค่าความหมายของเสาร่วมในนี้ ปรากฏขึ้นครั้งแรกในพระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งเป็นพระอารามที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประทับเมื่อครั้งยังทรงผนวชและสถาปนาคณะธรรมยุติกนิกายขึ้นอย่าง

---

[202] สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ปฐมสมโพธิกถา (กรุงเทพฯ โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา, 2556).

[203] อมร ศรีพจนารถ, ภาพจิตรกรรมไทย (พระนคร โสมนิมิตต์, 2514).

เป็นทางการ พระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหารจึงน่าจะเป็นต้นทางของแนวความคิดของการใช้เสาร่วมในเพื่อสร้างนัยยะในเชิงแนวความคิดและเชิงการออกแบบ

5.6.4 กระบวนการออกแบบพระวิหารหลวงกับการผูกโยงความสำคัญของตำแหน่งของภาพจิตรกรรม

จากการวิเคราะห์ในข้อ 5.6 พบว่าพระพุทธปฏิมาประธานเป็นปัจจัยสำคัญในการแบบภาพรวมของสถาปัตยกรรมพระวิหารหลวง ดังนั้นขั้นตอนต่อไปคือการประดับตกแต่งตวสถาปัตยกรรม ในขั้นตอนการออกแบบนี้สถาปนิกจะสามารถทราบจำนวนพื้นที่ของการบรรจุเนื้อหา (จิตรกรรม) สู่ตัวสถาปัตยกรรมได้ภายในได้ ซึ่งตามวิธีการออกแบบพื้นที่การเขียนภาพจิตรกรรมของในสถาปัตยกรรมไทยสามารถจำแนกตำแหน่งได้ ดังนี้

5.6.4.1 จิตรกรรมระหว่างช่องเปิด

เป็นผนังที่อยู่ระหว่างประตู–หน้าต่างพระวิหารหลวงในพระอารามกรณีศึกษา โดยเกิดขึ้นจากการกำหนดจำนวนเสาร่วมในที่แน่นอนในด้านขนาน (ด้านยาว) ของอาคาร โดยใช้เสา 6 คู่และการกำหนดให้พระพุทธปฏิมาอยู่ชิดผนังและสามารถมองเห็นได้จากภายนอกผ่านประตูกลางในด้านสกัด (ด้านสั้น) ดังนั้นช่องเปิดที่เกิดขึ้นในด้านยาวจึงเท่ากับ 14 ช่อง (2ด้านรวมกัน) และด้านสกัดตรงข้ามพระพุทธปฏิมาประธานเท่ากับ 3 ช่อง ด้านหลังพระพุทธปฏิมาประธาน 2 ช่อง จึงเท่ากับว่า มีผนังระหว่างช่องเปิดที่เกิดขึ้นจำนวน 20 ผนัง

การพิจารณาเนื้อหาที่จะบรรจุลงไปในสถาปัตยกรรมนั้นจึงมีเรื่องของจำนวนเข้ามาเป็นปัจจัยในการเลือกเนื้อหาจิตรกรรม ในกรณีพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหารเลือกวรรณคดีเรื่องอิเหนาแล้วแบ่งเรื่องราวเป็นตอน ๆ ให้เท่าจำนวนผนังโดยใช้วิธีการเล่าเรื่องแบบต่อเนื่องจึงทำให้เกิดทิศทางของการรับรู้เนื้อหา เริ่มผนังที่ 1 จากผนังระหว่างช่องเปิดด้านซ้ายของผนังตรงข้ามพระพุทธปฏิมาประธาน (เมื่อหันหน้าเข้าพระพุทธปฏิมาประธาน) เวียนทักษิณาวรรตพระพุทธปฏิมาประธานมาจบที่ผนังที่ 20 ด้านขวามือของผนังด้าสกัดตรงข้ามพระพุทธปฏิมาประธาน

พระวิหารหลวงวัดมกุฏกษัตริยารามใช้เนื้อหาในพระสูตรที่มีลักษณะการเล่าเรื่องแบบจบในตอนหรือมีบางตอนต่อเนื่องกัน 2 ผนัง จึงไม่ปรากฏทิศทางของการรับรู้เนื้อหาของเรื่องราว ทำให้ที่ว่างภายในพระวิหารมีลักษณะเป็นห้องเล็ก ๆ จำนวน 20 ห้อง เพื่อเรียนรู้เนื้อหาเป็นเรื่อง ๆ ไป

5.6.4.2 จิตรกรรมเหนือช่องเปิด

เป็นผนังที่อยู่เหนือช่องเปิดทั้ง 4 ด้านของพระวิหารหลวงของทั้งสองพระอารามกรณีศึกษา โดยมีพื้นที่ต่อเนื่องกันทั้งสี่ด้านจึงไม่มีข้อจำกัดทางด้านโครงสร้างแบ่งเนื้อหาออกเป็นตอน ๆ ในตำแหน่งนี้จึงสามารถเขียนภาพจิตรกรรมที่ต่อเนื่องกันได้

พระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร ในตำแหน่งเบื้องหลังพระพุทธปฏิมาประธาน ใช้จิตรกรรมพุทธประวัติตอนพระพุทธเจ้าเสวยวิมุตสุข 7 สัปดาห์หลังการตรัสรู้หรือสัตตมหาสถาน ซึ่งเป็นเนื้อหาที่เกี่ยวโยงกับการแสดงปางมารวิชัยของพระพุทธปฏิมาประธานโดยตรงเพราะล้วนแล้วแต่เป็นเหตุการณ์ต่อเนื่องกับปางมารวิชัยทั้งสิ้น ส่วนอีก 3 ด้านที่เหลือเป็นเรื่องปัญจราชาภิเษก โดยซ้ายมือพระประธานเป็นเรื่อง อุภิเศกและราชาภิเษก ผนังขวามือพระประธานเป็นเรื่อง โภคาภิษกและปราบดาภิเษก ส่วนเรื่องอินทราภิเษกอยู่ในตำแหน่งด้านสกัดตรงข้ามพระพุทธปฏิมาประธาน

พระวิหารหลวงวัดมกุฏกษัตริยาราม ผนังเหนือช่องเปิดเขียนจิตรกรรมเป็นภาพท้องฟ้ามีเทพชุมนุมเป็นกลุ่ม ๆ ในปุยเมฆถือเครื่องบูชาหันหน้าเข้าสู่พระพุทธปฏิมาประธาน เป็นอย่างนี้ต่อเนื่องกันทั้งสี่ด้าน จึงไม่ปรากฏการแบ่งเนื้อหาที่ชัดเจนบนผนังเหนือช่องเปิด

5.6.4.3 จิตรกรรมบนเสาร่วมใน

เสาร่วมในพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหารและวัดมกุฏกษัตริยารามมีการจัดวางตำแหน่งเนื้อหาที่เหมือนกัน กล่าวคือ เสาแต่ล่ะต้นนั้นมีสี่ด้าน ทุกด้านเขียนจิตรกรรมรูปเครื่องแขวนโดยมีลายกรุยเชิงเป็นตัวจบทั้งด้านบนและด้านล่าง ด้านที่ติดกับหน้าต่างจะแทรกภาพจิตรกรรมการแทนค่าของเสาแต่ละต้นพร้อมกับสีที่ต่างกัน ดังนั้นเมื่ออยู่ในแนวแกนจะไม่สามารถมองเห็นภาพจิตรกรรมที่แทรกอยู่ได้

5.6.4.4 ความสำคัญของตำแหน่งจิตรกรรมและผลกระทบต่อที่ว่างภายใน

เนื่องจากพระวิหารหลวงในพระอารามกรณีศึกษามีการใช้เสาร่วนในเป็นองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่ช่วยส่งเสริมความงามของพระพุทธปฏิมาประธาน แต่ในขณะเดียวกันก็เป็นเครื่องมือในการแบ่งระดับความสำคัญของที่ว่างภายในเช่นเดียวกัน ทำให้เกิด “พื้นที่ในประธาน” และ “นอกประธานขึ้น” ดังนั้นเนื้อหาสาระที่เป็นหัวใจสำคัญจึงมักปรากฏอยู่ในพื้นที่ในประธาน และสำคัญรองลงไปจะอยู่ในพื้นที่นอกประธาน

พระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร เนื้อหาที่อยู่ในพื้นที่ในประธาน ได้แก่ พระพุทธปฏิมาประธาน คาถาพระปฏิจจสมุปบาท จิตรกรรมเรื่องพุทธประวัติ ฉฬาภิชาติยสูตร และจิตรกรรมเรื่องอินทราภิเษก

พระวิหารหลวงวัดมกุฏกษัตริยาราม เนื้อหาที่อยู่ในพื้นที่ในประธาน ได้ แก่ พระพุทธปฏิมาประธาน คาถาพระอริยสัจ ฉฬาภิชาติสูตรและธัมมจักกัปปวัตนสูตร

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหารจะอัดแน่นไปด้วยรายละเอียดเนื้อหามากกว่าพระวิหารหลวงวัดมกุฏกษัตริยารามตลอดจนการใช้โครงสีที่มืดทำให้ที่ว่างภายในดูสลัวต่างจากพระวิหารหลวงวัดมกุฏกษัตริยารามที่ผ่อนความอัดแน่นของเนื้อหาลงในตำแหน่งผนังเหนือช่องเปิด ทำให้ภาพรวมของบรรยากาศภายในดูสว่างช่วยเน้นพระพุทธปฏิมาประธานให้โดดเด่นขึ้นแม้ความสูงของฝ้าเพดานพื้นที่ในประธานจะน้อยกว่าพระวิหารหลวงวัดโสมนัสก็ตาม

5.7 ระดับการประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานกับการกำหนดตำแหน่งกำแพงแก้ว และซุ้มประตูเขตพุทธาวาส

เมื่อพิจารณาลำดับของที่ว่างในการเข้าถึงพระพุทธปฏิมาประธานในพระอารามกรณีศึกษา พบว่ามีลักษณะที่การเข้าถึงตามเส้นแนวแกนของแผนผังเขตพุทธวาส เริ่มจากเมื่อขึ้นจากท่าน้ำ เข้าสู่ลานด้านหน้าเขตพุทธาวาส ซุ้มประตูเขตพุทธาวาส กำแพงแก้ว ฐานชั้นระเบียง และที่ว่างภายในซึ่งประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานตามลำดับ จากการศึกษาพบว่า ลักษณะเด่นของลำดับการเข้าถึงและระดับของการประดิษฐานพระพุทธปฏิมาอาจจะเป็นไปเพื่อประโยชน์ในเรื่องมุมมองจากภายนอกอาคาร ที่สามารถมองเห็นพระพุทธปฏิมาประธานในพระวิหารหลวงได้จากภายนอกโดยตรง เพราะเมื่อพิจารณามุมมองที่เกิดขึ้น มีความสัมพันธ์กับการมองเห็นพระพุทธปฏิมาประธานที่เปลี่ยนแปลงไปเมื่อย้ายจุดมองจากอีกตำแหน่งหนึ่งไปสู่อีกตำแหน่งหนึ่ง กล่าวคือ ซุ้มประตูทางเข้า

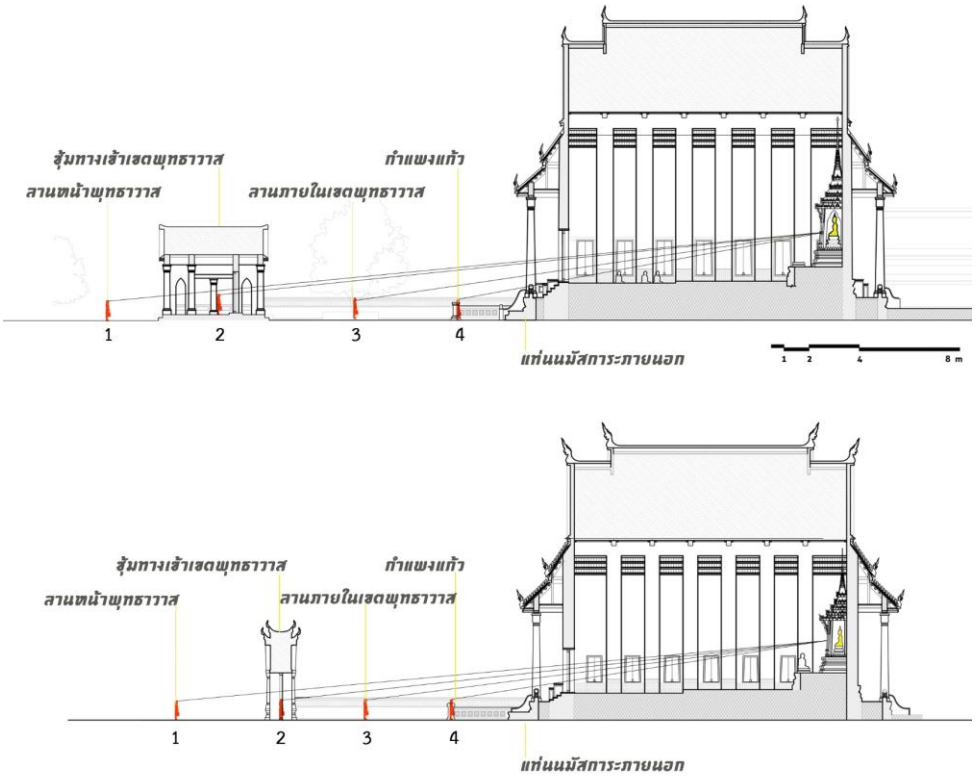

ภาพที่ 120 ระดับการประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานกับการกำหนดตำแหน่งกำแพงแก้ว และซุ้มประตูเขตพุทธาวาส ที่มาภาพ (ณัฐพงษ์ นันทบุญ. JPEG file.)

ภาพที่ 121 มุมมองของพระพุทธปฏิมาประธานในกลุ่มพระอารามที่สถาปนาโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่มาภาพ (ณัฐพงษ์ นันทบุญ. JPEG file.)

เขตพุทธาวาส เป็น “จุดแรก” ที่สามารถเห็นพระพุทธปฏิมาประธานได้จากภายนอกอาคาร กำแพงแก้วของพระวิหารหลวงเป็น “จุดสุดท้าย” ที่สามารถมองเห็นพระพุทธปฏิมาประธานได้เต็มองค์จากภายนอกอาคารประกอบกับปรากฏแท่นหินขนาดใหญ่ในตำแหน่งกึ่งกลางระหว่างบันไดทางขึ้นพระวิหารหลวงซึ่งใช้วางเครื่องสักการะจากภายนอกด้วยแล้ว จึงเป็นการตอกย้ำถึงจุดประสงค์ในการออกแบบเพื่อให้ปรากฏมุมมองดังกล่าวอย่างตั้งใจ ซึ่งลำดับของการเข้าถึงที่สามารถมองเห็นพระพุทธปฏิมาประธานอันเป็นจุดหมายสำคัญได้เช่นนี้ แตกต่างจากพระอารามในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ที่มีลำดับการเข้าถึงพระพุทธปฏิมาประธานที่ซับซ้อนกว่า กล่าวคือ ไม่สามารถมองเห็นพระพุทธปฏิมาประธานได้ตั้งแต่ภายนอกอาคารในแนวแกนสำคัญได้ เนื่องจากมีลำดับการเข้าถึงที่ไม่เป็นเส้นตรงเพียงเส้นเดียว เช่น การเข้าถึงพระพุทธปฏิมาประธานในพระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม วัดราชโอรสาราม วัดราชนัดดาราม เป็นต้น

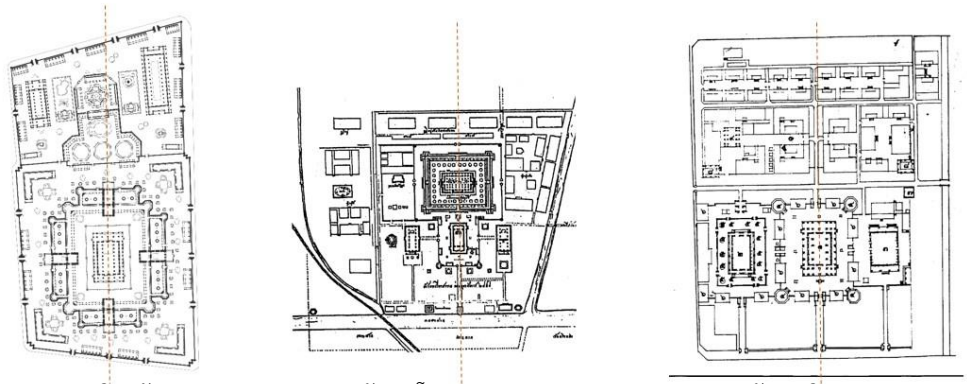

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม *วัดราชโอรสาราม* *วัดเทพธิดาราม*

ภาพที่ 122 ตัวอย่างการวางผังพื้นเขตพุทธาวาสของพระอารามในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ แสดงถึงการเข้าถึงที่ซับซ้อน
ที่มาภาพ (ศานติ ภักดีคำ, ชาตรี ประกิตนนทการ, พีระพัฒน์, 2552, หน้า 161.และ คักดิ์ชัย สายสิงห์, 2551, หน้า 48-49.)

Chulalongkorn University

แต่จากลักษณะการวางแผนผังเขตพุทธาวาสแบบแนวแกนเดี่ยวในพระอารามกรณีศึกษาทั้ง 2 แห่ง จึงเป็นเหตุผลให้เกิดปรากฏการณ์ทางสถาปัตยกรรมนี้ขึ้น การมองเห็นเป้าหมายที่ชัดเจนตรงไปตรงมาของการเข้าถึงพุทธสถานเช่นนี้สอดคล้องกับหลักคิดของคณะธรรมยุติกนิกายที่มุ่งให้พุทธบริษัทเห็นเป้าหมายที่ถูกต้องและชัดเจนของการนับถือพระพุทธศาสนา ดังนั้นระดับของการประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานในพระวิหารหลวงพระอารามกรณีศึกษาจึงเป็นอีกปัจจัยสำคัญในการกำหนดตำแหน่งองค์ประกอบที่แวดล้อมพระวิหารหลวง ซึ่งได้ปรากฏการณ์ดังกล่าวได้ปรากฏในกลุ่มพระอารามอื่น ๆ ที่สถาปนาโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น พระอุโบสถวัดปทุมวนาราม พระวิหารหลวงวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม เป็นต้น (ดูภาพ 121)

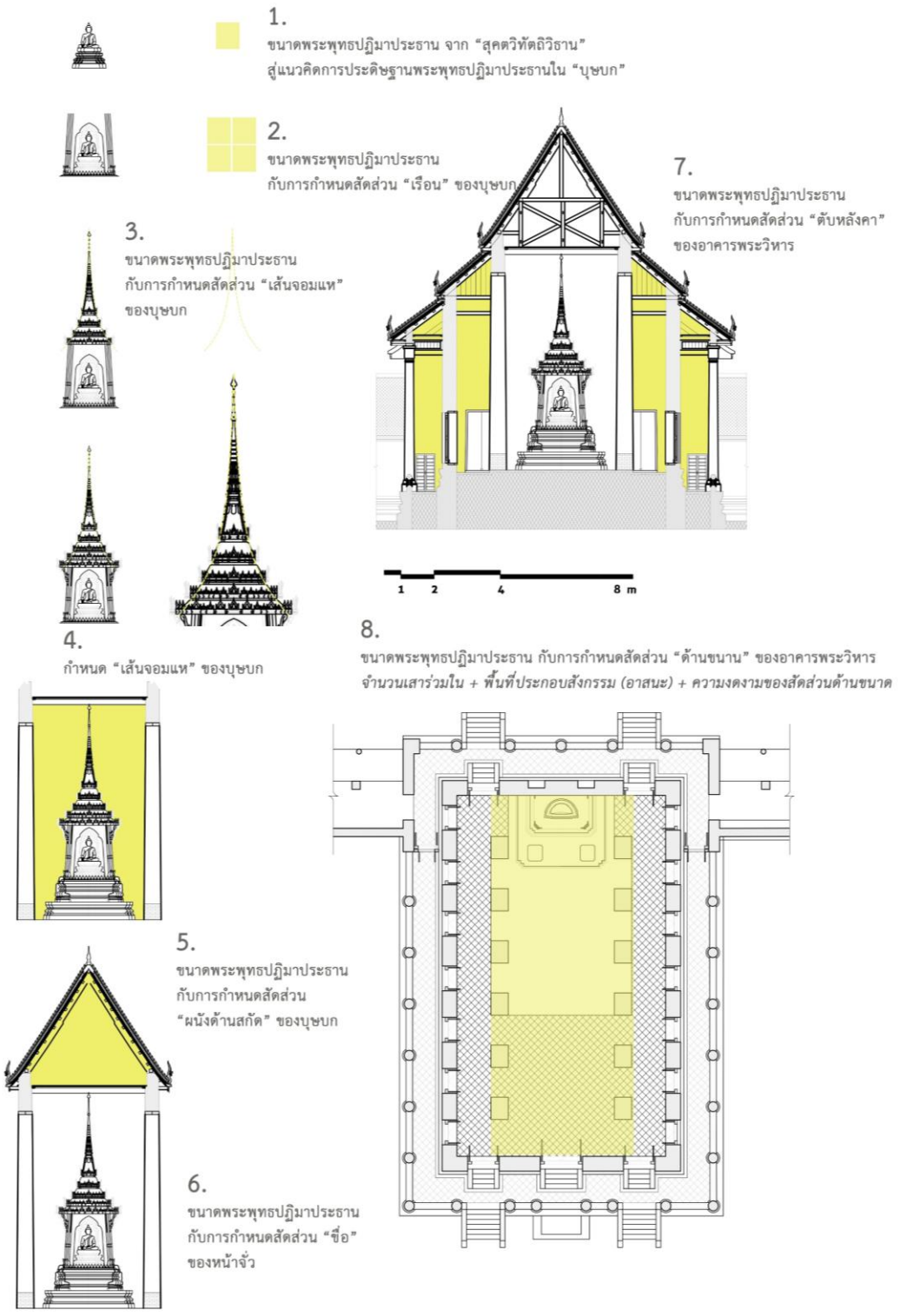

ภาพที่ 123 แผนภูมิแสดงขั้นตอนการศึกษาแนวความคิดและการออกแบบการประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธาน พระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหารและวัดมกุฏกษัตริยาราม แผ่นที่ 1

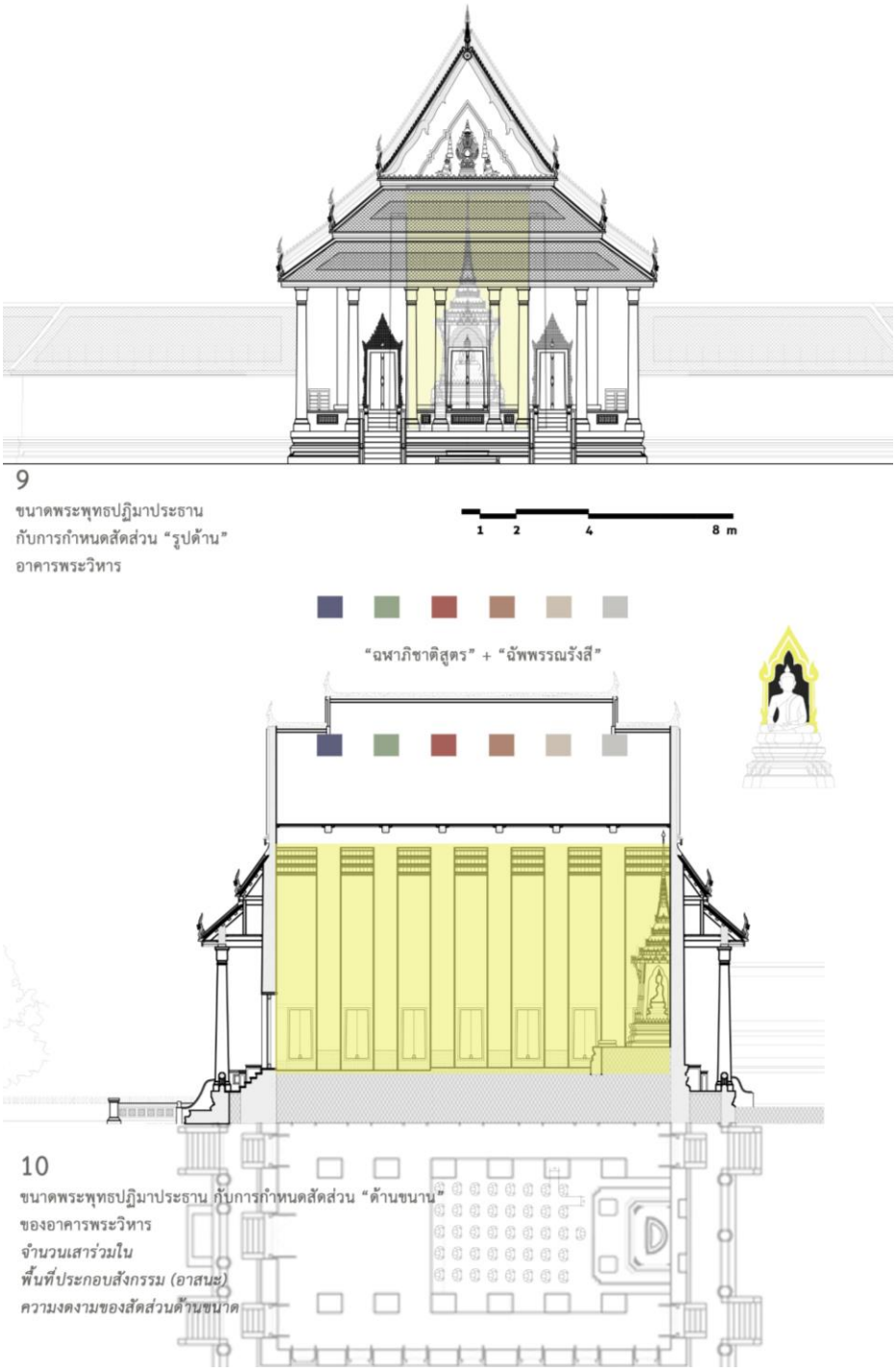

ภาพที่ 124 แผนภูมิแสดงขั้นตอนการศึกษาแนวความคิดและการออกแบบการประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธาน พระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหารและวัดมกุฏกษัตริยาราม แผ่นที่ 2

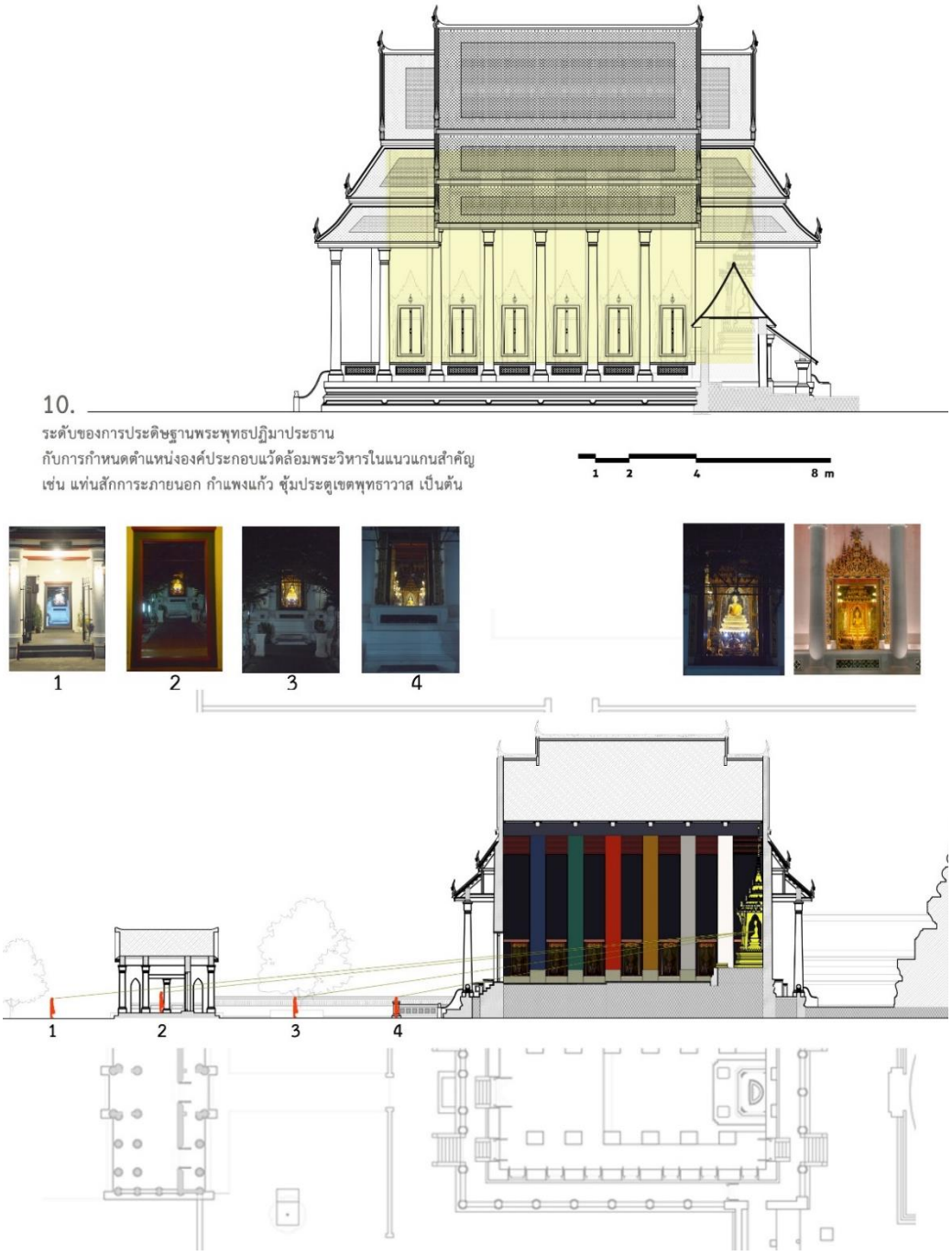

ภาพที่ 125 แผนภูมิแสดงขั้นตอนการศึกษาแนวความคิดและการออกแบบการประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธาน พระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหารและวัดมกุฏกษัตริยาราม แผ่นที่ 3

บทที่ 6

สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ

การศึกษาแนวความคิดและการออกแบบการประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธาน สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กรณีศึกษา พระวิหารหลวงวัดโสมนัสราชวรวิหารและวัดมกุฏกษัตริยารามราชวรวิหาร เกิดขึ้นจากผู้ศึกษามีความสนใจในความเคลื่อนไหวของงานปฏิมากรรมครั้งสำคัญในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นั่นคือ พระพุทธปฏิมาที่มีพุทธลักษณะแบบกึ่งอุดมคติและขนาดพระวรกายเล็กลงกว่ารัชสมัยก่อนหน้าโดยผู้ศึกษาเรียกว่า “พระพุทธปฏิมาแบบพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” ซึ่งเป็นผลลัพธ์ของแนวความคิดของ “คณะธรรมยุติกนิกาย” ซึ่งมีหมายความว่า ผู้ประกอบด้วยธรรม ชอบด้วยธรรม หรือยุติด้วยธรรมของพระพุทธองค์ และมีจุดมุ่งหมายที่จะดำรงพระพุทธศาสนาวงศ์ให้บริสุทธิ์ มุ่งให้พุทธศาสนิกชนเห็นประโยชน์ที่แท้จริงของการนับถือพระพุทธศาสนา ดังนั้น “พระรัตนตรัย” ซึ่งเป็นหลักการพื้นฐานของการนับถือพระพุทธศาสนาจึงต้องได้รับการทบทวนถึงความถูกต้องด้วยหลักการเหตุผลและปัญญาอีกครั้ง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “พุทธรัตนะ” ซึ่งคณะธรรมยุติกนิกายให้นิยามว่า พระพุทธเจ้านั้นทรงมีพระวรกายเช่นมนุษย์สามัญ แต่แปลกกว่ามนุษย์อื่นคือเป็นผู้ทรงมีปัญญา แนวคิดนี้จึงมีผลโดยตรงกับพระพุทธปฏิมาซึ่งเป็นรูปเปรียบของพระพุทธเจ้าดังที่ได้กล่าวมาข้างต้น โดยพุทธลักษณะที่สำคัญ คือ เหนือพระเศียรไม่มีพระเกตุมาลาหรือพระอุษณีษะ พระกรรณสั้นและมีการตกแต่งริ้วจีวรที่ดูเป็นธรรมชาติและมีขนาดพระวรกายที่เล็กลง

แนวความคิดของคณะธรรมยุติกนิกายที่สถาปนาขึ้นใหม่นี้ ยังมีผลต่อการสร้างสรรค์งานศิลปสถาปัตยกรรมที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาขึ้นใหม่ในรัชกาลอีกด้วย โดยผู้ศึกษาเลือกกลุ่มพระอารามที่ทรงสถาปนาขึ้นในเขตกรุงเทพฯ เนื่องจากเป็นพระอารามภายใต้แนวความคิดของคณะธรมยุติกนิกายและมีแนวโน้มในการออกแบบภาพรวมของศิลปสถาปัตยกรรมมาตั้งแต่แรกสถาปนาพระอาราม จากการศึกษากลุ่มพระอารามดังกล่าวพบว่า มีการนำรูปแบบพระเจดีย์ทรงระฆังกลับมาเป็นประธานในเขตพุทธาวาสอีกครั้ง พร้อมกันนั้น ยังปรากฏการเน้นบทบาทความสำคัญของพระวิหารในแผนผังเขตพุทธาวาสอย่างมีนัยยะสำคัญ โดยพระอุโบสถได้ลดบทบาทความสำคัญลง กล่าวคือ มีขนาดเล็กลงและตำแหน่งที่อยู่ในส่วนท้ายของแผนผังเขตพุทธาวาส (ยกเว้นวัดปทุมวนาราม) นอกจากนี้การเลือกเนื้อหาจิตรกรรมที่ปรากฏภายในพระวิหารหรือพระอุโบสถนั้น มีการเลือกเนื้อหาที่มีความเป็นปัจจุบันมากกว่าเรื่องราวในอดีตหรืออนาคต เช่น ภาพปริศนาธรรม จริยาวัตรสงฆ์ วิถีชาวพุทธ เป็นต้น และได้นำไปสู่การศึกษาพระพุทธปฏิมาที่ประดิษฐานเป็นประธานในพระวิหาร ในกลุ่มพระอารามที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาขึ้น พบว่า มีเพียงพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหารและวัดมกุฏกษัตริยารามที่ประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานแบบพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งผู้ศึกษาใช้เป็นหลักเกณฑ์ในการเลือกกรณีศึกษา โดยลักษณะทางกายภาพเบื้องต้น คือ พระพุทธปฏิมาประธานประดิษฐานในบุษบกและอยู่ภายในพระวิหารหลวง โดยมีเสาร่วมในเพื่อสร้างจังหวะที่เหมาะกับพื้นที่ว่างภายในพระวิหารหลวง การศึกษาในครั้งนี้จึงสามารถจำแนกวิธีการศึกษาออกเป็น 2 ลักษณะ ได้แก่ การศึกษาในเชิงแนวความคิดและในเชิงการออกแบบการประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานในพระวิหารหลวงของพระอาราม

กรณีศึกษาทั้ง 2 แห่ง โดยการศึกษาในเชิงแนวความคิด เป็นการค้นคว้าในภาคเอกสารที่เกี่ยวข้องกับแนวความคิดของคณะธรรมยุติกนิกายที่มีผลต่อศิลปสถาปัตยกรรมและพระพุทธปฏิมา ส่วนในเชิงการออกแบบนั้น เนื่องจากลักษณะทางกายภาพของการประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานในพระวิหารหลวงของพระอารามกรณีศึกษาทั้ง 2 แห่ง ประดิษฐานอยู่ในบุษบกและพระวิหารหลวงซึ่งเป็นสถาปัตยกรรมไทยอีกชั้นหนึ่ง จึงเป็นการศึกษาถึงกระบวนการออกแบบสัดส่วนสถาปัตยกรรมเครื่องยอดทรงจอมแหประเภทบุษบกและสัดส่วนสถาปัตยกรรมไทย แล้วจึงได้นำองค์ความรู้ทั้ง 2 ลักษณะ มาวิเคราะห์ถึงแนวความคิดที่นำไปสู่การออกแบบศิลปสถาปัตยกรรมที่มีความสัมพันธ์กับพระพุทธปฏิมาประธานในพระวิหารหลวงของพระอารามกรณีศึกษาทั้ง 2 แห่ง

จากการศึกษาศิลปสถาปัตยกรรมของพระอารามกรณีศึกษาทั้ง 2 แห่ง พบว่า ส่วนใหญ่มีศิลปสถาปัตยกรรมที่ความคล้ายคลึงกัน เช่น แผนผังพระอาราม ผังพื้นเขตพุทธาวาส ผังพื้นพระวิหารหลวง รูปแบบสถาปัตยกรรมพระวิหารหลวง การประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานในบุษบก เป็นต้น ส่วนที่แตกต่างอย่างชัดเจน คือ การแสดงปางของพระพุทธปฏิมาประธานและเนื้อหาจิตรกรรมที่แวดล้อมพระพุทธปฏิมาประธาน

จากประเด็นความคล้ายคลึงและความแตกต่างของศิลปสถาปัตยกรรมของพระอารามกรณีศึกษา การศึกษาในครั้งนี้ จึงเป็นการศึกษาในเชิงแนวความคิดที่คล้ายคลึงและแตกต่างที่นำไปสู่การออกแบบเฉพาะพระอารามทั้ง 2 แห่ง โดยมีจุดตั้งต้นที่พระพุทธปฏิมาประธานแบบพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นผลลัพธ์ของชุดความคิดของคณะธรรมยุติกนิกาย ที่หันกลับไปหาความถูกต้องตามพระไตรปิฎก จึงปรากฏวิธีการแก้ไขข้อจำกัดเรื่องขนาดพระพุทธปฏิมาประธานและสนองต่อแนวความคิดของคณะธรรมยุติกนิกาย ดังนี้

1. ในเชิงแนวความคิด พบว่า การแสดงปางของพระพุทธปฏิมาประธานที่แตกต่างกันของทั้ง 2 พระอาราม เพื่อเป็นการสื่อนัยยะที่แตกต่างกัน กล่าวคือ วัดโสมนัสวิหาร เป็นการแสดงแนวความคิดที่มีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนผ่านสถานภาพสู่การเป็นพระมหากษัตริย์โดยสมบูรณ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื้อหาจิตรกรรมจึงมีเนื้อหาส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ เช่น ปัญจราชาภิเษก สัตตรัตนะสมบัติ เป็นต้น ส่วนพระวิหารหลวงวัดมกุฏกษัตริยารามนั้น เป็นการแสดงสภาวะพระปัญญาหลังการตรัสของพระพุทธเจ้า เนื้อหาที่แวดล้อมจึงว่าด้วยพระสูตรสำคัญต่าง ๆ เช่น ธัมมจักกัปปวัตนสูตร เป็นต้น

การประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานในบุษบกนั้น เป็นไปเพื่อรักษาแนวความคิดของคติไตรภูมิอย่างจารีตเดิม แต่อยู่ในรูปลักษณ์ของซุ้มยอดของบุษบกแทนและได้มีการสื่อถึงความหมายที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้น คือ แสดงสภาวะของโลกที่ปราศจากการเวียนว่ายตายเกิด คือ “โลกุตรภูมิ” อันเป็นเป็นที่สถิตของพระอริยบุคคล นอกจากนี้บุษบกยังเป็นการสื่อความหมายถึงพระคันธกุฎีอันเป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้าและบ่อเกิดพระธรรมคำสอนต่าง ๆ ตามพุทธประวัติ ประกอบกับคุณลักษณะของขนาดที่พอเหมาะกับองค์พระพุทธปฏิมาประธาน ตลอดจนการใช้เรือนแก้วที่บรรจุคาถาธรรมอันสำคัญ เพื่อสื่อความหมายของ รัตนฆรเจดีย์ อันเป็นสัปดาห์ที่พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาพระอภิธรรมปิฎกและเกิดฉัพพรรณรังสีออกจากพระวรกาย นำมาซึ่งความหมายและสีที่ปรากฏบนเสาร่วมใน ผนวกรวมกับฉฬาภิชาติยสูตร อันเป็นการเปรียบเทียบถึงผู้เข้าใกล้พระธรรมของพระพุทธเจ้าด้วยการแทนค่าสีที่สว่างที่สุด ตรงข้ามกับผู้ที่ห่างไกลพระธรรมของพระพุทธเจ้าจึงถูกแทนค่าด้วยสีที่มืดที่สุดนั่นเอง และจากการวางแผนผังเขตพุทธาวาสในลักษณะแกนเดี่ยวโดยมีพระเจดีย์ทรงระฆังเป็นประธาน ทำให้พระพุทธปฏิมาอยู่ในแนวแกนเดียวกันกับพระเจดีย์ เมื่อพิจารณาพระบรมราชวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระจอมกล้าเจ้าอยู่หัวพบว่า ทรงเห็นว่าพระเจดีย์นั้น เป็นสิ่งที่มีมาตั้งแต่พระพุทธเจ้าทรงมีพระชนม์ชีพ แต่พระพุทธปฏิมานั้นเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นภายหลัง ประกอบกับ

รูปแบบสถาปัตยกรรมของเจดีย์ทรงระฆังมีความใกล้เคียงต้นแบบของพุทธเจดีย์ในลังกา อันเป็นต้นรากของพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท จึงเท่ากับว่าทรงเห็นถึงความถูกต้องตามพุทธประวัติและความแท้ของรูปแบบสถาปัตยกรรมมากกว่าการยึดตามแบบแผนในอดีตทั้งหมด ดังนั้นจึงเท่ากับว่าการนมัสการพระพุทธปฏิมาประธานภายในพระวิหารหลวงย่อมส่งต่อไปถึงพระเจดีย์ที่อยู่เบื้องหลังนั่นเอง

2. ในเชิงการออกแบบ พบว่า การประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานในบุษบกผังพื้น 3 ใน 4 ของรูปสี่เหลี่ยมจตุรัสย่อมมุม โดยผลักบุษบกให้ชิดผนังนั้น เป็นไปเพื่อการรับรู้ความงามสูงสุดของบุษบกและการจัดการพื้นที่ใช้สอยของพระวิหารหลวงให้เพียงพอต่อการประกอบสังฆกรรม เนื่องจากพระอารามกรณีศึกษาทั้ง 2 แห่ง มีการวางผังแบบมหาสีมา พระวิหารหลวงจึงต้องสามารถประกอบสังฆกรรมได้ดุจเดียวกันกับพระอุโบสถ ซึ่งสอดคล้องกับพื้นที่ในประธานของพระวิหารหลวงของพระอารามกรณีศึกษาที่มีพื้นที่ใกล้เคียงกับพระอุโบสถ

จากการศึกษาการออกแบบสัดส่วนเครื่องยอดทรงจอมแหประเภทบุษบกของพระอารามกรณีศึกษา พบว่ามีจุดเริ่มต้นจากวัตถุที่ตั้งอยู่ภายในบุษบก โดยยึดความกว้างและความสูงของพระพุทธปฏิมาประธานเป็นหลัก ซึ่งมีสัดส่วนประมาณ 1 ต่อ 1 ทำให้สัดส่วนของเรือนบุษบกมีสัดส่วนที่ใกล้เคียงกันกับสัดส่วนพระพุทธปฏิมาประธาน และได้ส่งผลไปสู่รูปทรงของชุ้มยอดบุษบกที่เกิดขึ้นมีรูปทรงที่ค่อนข้างป้าน เมื่อเปรียบเทียบวิธีการออกแบบสัดส่วนอาคารเครื่องยอดทรงจอมแหประเภทบุษบกหรือตัวอย่างบุษบกในพุทธสถานอื่น ๆ เช่น บุษบกประดิษฐานพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร เป็นต้น การได้มาซึ่งรูปทรงโดยรวมของบุษบกนี้เป็นจุดเริ่มต้นของการออกแบบผนังด้านสกัดเบื้องหลังพระพุทธปฏิมาประธาน โดยการยึดสัดส่วนของบุษบกเป็นเกณฑ์พบว่ามีสัดส่วนระหว่างความกว้างต่อความสูงประมาณ 1 ต่อ 2 โดยพบว่า เสาร่วมในเป็นกุญแจสำคัญในการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของสัดส่วนของบุษบกประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานและพื้นที่ภายในพระวิหารหลวงให้ประสานกลมกลืนกัน การได้มาซึ่งความกว้างของผนังด้านสกัดของพื้นที่ในประธานนี้จึงเท่ากับว่า สามารถทราบความกว้างของขื่ออันเป็นหลักการสำคัญในการออกแบบสัดส่วนหน้าจั่วของสถาปัตยกรรมไทย จากการศึกษาพบว่า สัดส่วนของหน้าจั่วของพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหารมีความสูงมากกว่าวัดมกุฏกษัตริยาราม กล่าวคือ สัดส่วนความกว้างต่อความสูงหน้าจั่วพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหารคือ 1 : 0.73 และวัดมกุฏกษัตริยาราม คือ 1 : 0.69 ซึ่งสัดส่วนดังกล่าวมีความสัมพันธ์กับรูปทรงของบุษบกของวัดโสมนัสวิหารที่มีความสูงมากกว่าวัดมกุฏกษัตริยาราม นอกจากนี้ในการกำหนดความยาวของด้านขนานของพระวิหารหลวงของพระอารามกรณีศึกษาทั้ง 2 แห่ง พบว่าจำนวนที่แน่นอนของเสาร่วมในจากเหตุผลเพื่อเป็นสื่อกลางในการนำเสนอในเชิงแนวความคิดดังที่ได้กล่าวไปแล้วในข้างต้น เป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดจำนวนห้องเสาของพระวิหารหลวง ทำให้สามารถออกแบบภาพรวมของสถาปัตยกรรมพระวิหารหลวงได้และสามารถทราบตำแหน่งการประดับตกแต่งสถาปัตยกรรมได้ เช่น การเลือกเนื้อหาจิตรกรรมให้เหมาะสมกับพื้นที่การเขียนจิตรกรรม เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบว่าระดับความสูงของตำแหน่งประดิษฐานพระพุททธปฏิมาประธานในพระอารามกรณีศึกษา เป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดตำแหน่งองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่แวดล้อมพระวิหารหลวงในแนวแกนสำคัญ เช่น ชุ้มประตูเขตพุทธาวาส กำแพงแก้ว เป็นต้น ซึ่งในตำแหน่งดังกล่าว สามารถมองเห็นพระพุทธปฏิมาประธานได้จากภายนอกพระวิหารหลวงได้อย่างมีนัยยะสำคัญ

ดังนั้น พระพุทธปฏิมาประธานจึงเป็นจุดเริ่มต้นของการออกแบบศิลปสถาปัตยกรรมของพระวิหารหลวงโดยภาพรวม จากกรณีศึกษาทั้ง 2 แห่ง จะเห็นถึงความสอดคล้องกันทั้งในเชิงรูปธรรมและนามธรรม ภายใต้กรอบความคิดคณะธรรมยุติกนิกาย ประกอบกันขึ้นเป็นสุนทรีภาพที่อ้างอิงอยู่กับความถูกต้องของเนื้อหาทางพระพุทธศาสนาที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงคัดสรรไว้อย่างพิเศษ บนตำแหน่งต่าง ๆ ทั้งภายนอก

และภายในอาคาร ซึ่งมีความสัมพันธ์และเกี่ยวโยงซึ่งกันและกัน จะเห็นได้ว่าพระอารามกรณีศึกษาทั้ง 2 แห่ง เป็นตัวอย่างสถาปัตยกรรมไทยที่สามารถออกแบบเพื่อให้บรรลุถึงแนวความคิดทางพระพุทธศาสนาได้ลึกซึ้ง โดยอาจไม่จำเป็นต้องยึดติดกับรูปแบบในอดีตทั้งหมดเสมอไป และในภาวะปัจจุบันที่พระพุทธศาสนาเป็นประเด็นความขัดแย้งในสังคมไทย “พุทธสถาปัตยกรรม” จึงควรให้ “สาระธรรม” ที่ถูกต้องและเป็นประโยชน์แก่ผู้ใช้สอยอาคารเป็นสำคัญ ดังปรากฏในการประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธาน ณ พระวิหารหลวงวัดโสมนัสราชวรวิหารและวัดมกุฎกษัตริยารามราชวรวิหาร

ข้อเสนอแนะ

แนวความคิดและการออกแบบการประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานในพระวิหารหลวงวัดโสมนัสราชวรวิหารและวัดมกุฎกษัตริยารามราชวรวิหารถือว่าเป็นเพียงหนึ่งในการออกแบบภายใต้แนวความคิดของคณะธรรมยุติกนิกาย ยังมีกลุ่มพระอารามที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาขึ้นใหม่ ซึ่งมีพระพุทธปฏิมาประธานที่มีขนาดและพุทธลักษณะที่แตกต่างออกไปจากพระวิหารหลวงในพระอารามกรณีศึกษา ซึ่งในเบื้องต้นมีการออกแบบองค์ประกอบแวดล้อมเพื่อประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานที่คล้ายคลึงและแตกต่างกัน ซึ่งอาจจะเกิดขึ้นจากบริบทอื่นหรือจุดมุ่งหมายการออกแบบที่แตกต่างกัน เช่น พระวิหารวัดปทุมวนาราม พระวิหารหลวงวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม เป็นต้น

อนึ่ง เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีความสนพระทัยในด้านดาราศาสตร์ และได้ปรากฏการผนวกรวมระหว่างเนื้อหาทางพระพุทธศาสนาและดาราศาสตร์เข้าไว้ด้วยกันมาแล้ว เช่นที่พระอุโบสถวัดบรมนิวาส ซึ่งผู้ศึกษาตั้งข้อสังเกตว่าในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา การโคจรของดวงอาทิตย์และดวงจันทร์มีความสัมพันธ์กับตำแหน่งที่ตั้งของพระอารามอย่างมีนัยยะสำคัญ ประกอบกับปรากฏภาพจิตรกรรมแสดงเหตุการณ์หรือคาถาธรรมที่สื่อถึงเหตุการณ์ในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา เช่น ภาพจิตรกรรมวันมาฆบูชาเบื้องหลังพระพุทธปฏิมาประธานพระอุโบสถวัดโสมนัสวิหาร จารึกคาถาธรรมจักรกัปปวัฒนสูตรบานประตูพระวิหารหลวงวัดมกุฎกษัตริยารามซึ่งเป็นปฐมเทศนาในวันอาสาฬหบูชา เป็นต้น ดังนั้นหากสามารถทราบความหมายที่แท้จริงได้จะช่วยส่งเสริมความหมายของการประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานได้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

รายการอ้างอิง

กฎหมายตราสามดวง เล่ม *4*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2521.

กรมศิลปากร. ไตรภูมิโลกวินิจฉัยกถา ฉบับที่ *2* (ไตรภูมิฉบับหลวง) เล่ม *1*. พระนคร: โรงพิมพ์ครุสภา, 2521.

———. เรื่องราชาภิเษก. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2479.

คณะทำงานหนังสือวัดปทุมวนารามราชวิหาร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. วัดปทุมวนารามราชวรวิหาร กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2554.

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร. ประวัติและผลงานสำคัญของอาจารย์พระพรหมพิจิตร. กรุงเทพฯ: ศิริมิตรการพิมพ์, 2533.

จุฑารัตน์ จิตโสภา. "วิเคราะห์แนวคิดของรัชกาลที่ 4 ที่สะท้อนผ่านงานจิตรกรรมเรื่องอิเหนาในพระวิหารหลวงวัดโสมนัสวิหาร ", มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2554.

เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสิทร์ รัชกาลที่ *1* พระนคร: โรงพิมพ์ครุสภา, 2503.

———. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสิทร์ รัชกาลที่ *2*. พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2504.

———. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสิทร์ รัชกาลที่ *3* เล่ม *2*. พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2504.

โชติ กัลยาณมิตร. พจนานุกรมสถาปัตยกรรมและศิลปเกี่ยวเนื่อง กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2548.

ณัฏฐภัทร จันทวิช. ศิลปกรรมแบบพระราชนิยมพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2549.

ตำราสร้างพระพุทธรูป. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2461.

ทองสืบ ศุภะมาร์ค. ประวัติวัดมกุฏกษัตริยาราม พิมพ์เป็นที่ระลึกในโอกาส *100* ปี. พระนคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2511.

ธงทอง จันทรางศุ. โสมนัสวิหารวรรณา. กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พริ้นติ้งแอนพับลิชชิ่ง, 2558.

น. ณ ปากน้ำ. ชุดจิตรกรรมผาผนังในประเทศไทย วัดโสมนัสวิหาร กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2538.

———. สยามศิลปะ จิตรกรรมและสถูปเจดีย์. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2538.

เนื้ออ่อน ขรัวทองเขียว. "พระราชประสงค์ในการสร้างงานศิลปกรรมของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ", 266. กรุงเทพฯ: คณะมนุษย์ศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต, 2557.

———. "พระราชประสงค์ในการสร้างงานศิลปกรรมของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว." 231. กรุงเทพ: คณะมนุษศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต, 2557.

———. "พระราชประสงค์ในการสร้างงานศิลปกรรมของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ", 265. กรุงเทพฯ: มนุษย์ศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต, 2557.

———. "พระราชประสงค์ในการสร้างงานศิลปกรรมของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว." 148. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต, 2557.

———. "เรื่องพระราชประสงค์ในการสร้างงานศิลปกรรมของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว." 265-66. กรุงเทพฯ: คณะมนุษย์ศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต, 2557.

แน่งน้อย ศักดิ์ศรี. พระบรมหาราชวังและวัดพระศรีรัตนศาสดาราม. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ริเวอร์, 2543.

———. มรดกสถาปัตยกรรมกรุงรัตนโกสินทร์เล่ม *1* กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรุงเทพ(1984), 2537.

———. สถาปัตยกรรมพระบรมมหาราชวัง เล่ม *1* กรุงเทพฯ โรงพิมพ์กรุงเทพ (1984), 2531.

แน่งน้อย ศักดิ์ศรี และคณะ. สถาปัตยกรรมพระเมรุในสยาม เล่ม *2*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรุงเทพ (๑๙๘๔), 2555.

บุณยกร วชิรเธียรชัย. "สถาปัตยกรรมเครื่องยอด "ทรงจอมแห" ว่าด้วยหลักวิชา เส้น รูป และความรู้สึก : กรณีศึกษา "ยอดบุษบก-มณฑป"." ห้าจั่ว ว่าด้วยประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมและสถาปัตยกรรมไทย (2558): 216.

———. "สถาปัตยกรรมเครื่องยอด “ทรงจอมแห” ว่าด้วยหลักวิชา เส้น รูป และความรู้สึก : กรณีศึกษา ยอดบุษบก–มณฑป." หน้าจั่วว่าด้วยประวัติศาสตร์และสถาปัตยกรรม (2558).

บุณยกร วชิระเธียรชัย. "สถาปัตยกรรมเครื่องยอด “ทรงจอมแห” ว่าด้วยหลักวิชา เส้น รูป และความรู้สึก : กรณีศึกษา ยอดบุษบก – มณฑป." หน้าจั่วว่าด้วยประวัติศาสตร์และสถาปัตยกรรม (2558).

พ. พรหมพิจิตร. พุทธศิลปสถาปัตยกรรมภาคต้น. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2495.

———. พุทธศิลปสถาปัตยกรรมภาคต้น พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2495.

พระเทพมงคลสุธี. พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับพระพุทธศาสนา : พระราชประวัตินานานิพนธ์ กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547.

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. "การนับถือพระพุทธศาสนา." In ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษไทยในรัชกาลที่ *4* กรุงเทพฯ: มหาเถรสมาคม, 2547.

———. "คำสอนให้ผู้ปฏิบัติรู้ในทางที่ชอบ." In ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ: สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, 2547.

———. ชุมนุมพระบรมราชาธิบาย ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว *ภาคที่ 1* หมวดวรรณคดี. พระนคร โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2472.

———. ประชุมประกาศรัชกาลที่ *4* พ.ศ. *2394-2400*. พระนคร: องค์การค้าของครุสภา, 2503.

———. "“พระรัตนตรัย”." In ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษไทยในรัชกาลที่ *4* กรุงเทพฯ: มหารเถรสมาคม, 2547.

———. "เลขที่ 151 เรื่องประกาศการถือศาสนาแลผู้ที่ถือผิด." In ประชุมประกาศรัชกาลที่ *4* ภาค *4* ประกาศปีมะเมีย พ.ศ. *2401*

พระนคร โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2466.

———. "สมณศาสน์ ฉบับที่ 2 เรื่องสีมาวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว." In ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในรัชกาลที่ *4*. กรุงเทพฯ: มหาเถรสมาคม, 2547.

———. "อุโบสถศีลกถา." In ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษไทยในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ มหาเถรสมาคม, 2547.

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระราชพิธี *12* เดือน. กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาคาร, 2516.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. กรุงเทพฯ: เอส.อาร์. พริ้นติ้ง แมสโปรดักส์, 2551.

พระสาสนโสภณ (พิจิตร ฐิตวณฺโณ). ความรู้เรื่องวัดโสมนัสวิหาร. นครปฐม: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2557.

พลอยไพลิน เทพพงศ์. "งานวิเคราะห์ในมุมมองใหม่ : แนวคิดงานจิตรกรรมภาพปริศนาธรรมรัชกาลที่ 4 ", มหาลัยศิลปากร, 2552.

พัสวีสิริ เปรมกุลนันท์. "จิตรกรรมฝาผนัง : พระราชประสงค์รัชการที่ 4 เรื่องจริยวัตรสงฆ์ ", มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552.

พิชญา สุ่มจินดา. ถอดรหัสพระจอมเกล้า. นนทบุรี: โรงพิมพ์มติชน, 2557.

———. ถอดรหัสพระจอมเกล้า Vol. 2557, นนทบุรี: โรงพิมพืมพ์มติชน, 2557.

พิชญา สุ่มจินดา, บรรณาธิการ. ราชประดิษฐพิพิธบรรณ นนทบุรี: วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม, 2553.

พิริยะ ไกรฤกษ์. ลักษณะไทย พุทธปฏิมา อัตลักษณ์พุทธศิลป์ไทย. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2551.

ภัทรวรรณ พงศ์ศิลป์. "การศึกษาสถาปัตยกรรมวัดปทุมวนารามราชวรวิหาร กรุงเทพมหานคร." มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549.

มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย. วัดบวรนิเวศวิหาร. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย 2546.

ยิ้มสวัสดิ์, พงศกร. "โครงการออกแบบ วัดเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี." จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544.

ราชบัณฑิตยสถาน. ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.*2554* เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา *7* รอบ *5* ธันวาคม *2554* กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ครุสภา, 2556.

———. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน 2556.

ฤทัย ใจจงรัก. เรือนไทยเดิม. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์, 2539.

———. เรือนไทยเดิม. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์, 2539.

———. สัดส่วนในงานสถาปัตยกรรมไทย ฉบับสมบูรณ์ กรุงเทพ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2556.

วัชรี วัชรสินธุ์. สัดส่วนสัมพันธ์งดงาม ในงานสถาปัตยกรรมไทย (สายสกุลช่างอยุธยา). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2551.

วัดบวรนิเวศวิหาร. สุคตวิทัตถิวิธาน วิธีกำหนดคืบพระสุคต พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์. พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2504.

วิบูลย์ ลี้สุวรรณ. วัดบรมนิวาส. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรุงเทพฯ, 2543.

วิลาสวงศ์ คำวันศา. สงฆ์ไทยใน *200* ปี. กรุวเทพฯ: โรงพิมพ์ศรีอนันต์, 2524.

วิไลรัตน์ ยังรอด, and ธวัชชัย องค์วุฒิเวทย์. ถอดรหัส ภาพผนังพระจอมเกล้า – ขรัวขินโข่ง งานศิลปกรรมชิ้นสำคัญแห่งกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: มิวเซียมเพรส, 2559.

ศรีสุพร ช่วงสกุล. "ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์ : กรณีศึกษาธรรมยุกติกนิกาย (พ.ศ.2368-2464)." จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. พระพุทธรูปสำคัญและพุทธศิลป์ในดินแดนไทย. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2554.

———. พุทธศิลป์รัตนโกสินทร์พัฒนาการของงานช่างและแนวคิดที่ปรับเปลี่ยน. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2556.

———. พุทธศิลป์สมัยรัตนโกสินทร์พัฒนาการของงานช่างและแนวคิดที่ปรับเปลี่ยน กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2556.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. พระพุทธรูปในประเทศไทย รูปแบบ พัฒนาการ และความเชื่อของคนไทย. กรุงเทพฯ: ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2556.

———. พุทธศิลป์รัตนโกสินทร์ พัฒนาการของงานช่างและแนวคิดที่ปรับเปลี่ยน กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2556.

ส. ศิวรักษ์. ความเข้าใจในเรื่องพระรัตนตรัย : จากมุมมองของ ส. ศิวรักษ์. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา, 2552.

สมคิด จิระทัศนกุล. งานออกแบบสถาปัตยกรรมไทยฝีพระหัตถ์สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. กรุงเทพฯ: สถาบันศิลปสถาปัตยกรรมไทยเฉลิมพระเกียรติ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2556.

———. งานออกแบบสถาปัตยกรรมฝีพระหัตถ์ สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพรยานริศรานุวิดติวงศ์ ภาคปลาย กรุงเทพฯ: สถาบันศิลปสถาปัตยกรรมไทยเฉลิมพระเกียรติ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร 2546.

———. รูปแบบพระอุโบสถพระวิหารในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพ: เมืองโบราณ, 2547.

———. รูปแบบพระอุโบสถและพระวิหารในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ , 2547.

———. รูปพระอุโบสถและพระวิหารสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2547.

———. วัด : พุทธศาสนสถาปัตยกรรมไทย กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2544.

———. อภิธานศัพท์ช่างสถาปัตยกรรมไทย เล่ม *1* กระบวนการออกแบบสถาปัตยกรรมไทย กรุงเทพฯ: อี.ที.พัลลิชชิ่ง, 2559.

———. อภิธานศัพท์ช่างสถาปัตยกรรมไทย เล่ม *4* องค์ประกอบส่วนหลังคา. กรุงเทพฯ: อี.ที.พัลลชชิ่ง, 2559.

สมคิด จิระทัศนกุล. รูปแบบพระอุโบสถและพระวิหารสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2547.

———. รู้เรื่อง วัด วิหาร โบสถ์ เจดีย์ พุทธสถาปัตยกรรมไทย. 2554: มิวเซียมเพรส, 2554.

———. อภิธานศัพท์ช่างสถาปัตยกรรมไทย เล่ม *1* กระบวนการออกแบบสถาปัตยกรรมไทย. กรุงเทพฯ: อี.ที.พัลลิชชิ่ง, 2559.

สมใจ นิ่มเล็ก. อุโบสถ สถาปัตยกรรมไทย. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2547.

สมชาย มณีโชติ. จิตรกรรมไทย. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2529.

สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. เทศนาพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กรุงเทพฯ โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2500.

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. ความทรงจำ กรุงเทพฯ: มติชน, 2546.

สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฒโน). ศาสนวงศ์. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2531.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ปฐมสมโพธิกถา กรุงเทพฯ โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา, 2556.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระวชิรญาณวโรรส. เทศนาพระราชประวัติและพระราชนิพนธ์บางเรื่องในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่องพระพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ โรงพิมพ์ไทยเขษม, 2523.

สมเด็จพระวันรัตนวัดพระเชตุพน. สังคีติยวงศ์ พงศาวดารเรื่องสังคายนาพระธรรมวินัย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, 2521.

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. ประชุมพงศาวดารภาคที่ *25* เรื่องสถานที่แลวัตถุที่สร้างในรัชกาลที่ *4* พระนคร โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2456.

สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. บันทึกเรื่องความรู้ต่างๆ กรุงเทพฯ: มูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2552.

———. ลายพระหัตถ์สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ประทานหม่อมเจ้าหญิงพิไลยเลขา ดิศกุล. พระนคร วัชรินทร์การพิมพ์, 2512.

สมภพ ภิรมย์. กุฏาคาร. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2545.

สันติ บัณฑิตพรหมชาติ. "ความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับสถาบันสงฆ์." จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528.

สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์. มกุฏกษัตริยานุสรณ์. กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2553.

อมร ศรีพจนารถ. ภาพจิตรกรรมไทย. พระนคร โสมนิมิตต์, 2514.

อัจฉรา กาญจโนมัย. "การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยรัตoโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.2325-2394)." จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523.

———. "การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.2325-2394." จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523.

———. "การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.2325-2394)." จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523.

———. "การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.2325-2394)." จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523.

———. "การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.2325-2394)." จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523.

———. "การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยรัตยโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.2325-2394)." จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523.

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
Chulalongkorn University

ภาคผนวก

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
Chulalongkorn University

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นายณัฐพงษ์ นันฑบุญ

เกิดวันที่ 14 พฤษภาคม 2535 จังหวัดกาฬสินธุ์

จบการศึกษา สถาปัตยกรรมศาสตรบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปี 2559

ฝึกงานสำนักกายภาพ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปี 2555

ฝึกงานกองสถาปัตยกรรม สำนักพระราชวัง ปี 2557

นักเรียนทุนรางวัลนริศรานุวัดติวงศ์ ปี 2557

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
Chulalongkorn University